

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO LIETUVOS KARO AKADEMIJA

Gintautas SURGAILIS

**ANTROJO PASAULINIO KARO PABĖGĖLIAI IR
INTERNUOTIEJI LENKIJOS KARIAI LIETUVOJE
(1939 09–1940)**

Monografija

Vilnius, 2005

UDK 325.2(=84:474.5)(091)
Su78

Monografijos autorius – Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Mokslo centro viršininkas plk. lt. dr. Gintautas Surgailis

Atsakingasis redaktorius dr. Vytautas Tininis

Recenzavo human. m. dr. Nastazija Kairiūkštytė
ir human. m. dr. Petras Stankeras

Kalbos redaktorė Eulialija Stankevičienė
Maketavo Kęstutis Nemura
Viršelio dailininkė Inga Dambrauskienė

Viršelyje:
plk. A. Gaušas su internuotu brig. gen. V. Pšezdzeckiu

© Gintautas Surgailis, 2005
© Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2005

ISBN 9955-423-33-1

TURINYS

ĮVADAS	6
I DALIS. CIVILIAI ATBĖGĖLIAI IŠ LENKIJOS LIETUVOJE	10
1. LENKŲ ATBĖGĖLIŲ ATSIKADIMAS VILNIUJE IR LIETUVOJE	11
2. ATBĖGĖLIŲ ADMINISTRAVIMAS	19
3. NEPAGEIDAUTINŲ VOKIETIJOJE IR SOVIETŲ SAJUNGOJE ASMENŲ TRĖMIMAS Į LIETUVĄ	24
3.1. Trėmimai iš Vokietijos	24
3.2. Trėmimai iš Sovietų Sąjungos	31
4. LIETUVOS VEIKSMAI SIEKiant IŠVENGTI ATBĖGĖLIŲ IŠ BUVUSIOS LENKIJOS PASIBAIGUS KARO VEIKSMAMS	34
5. KARO ATBĖGĖLIŲ SKAIČIAUS DINAMIKA	43
6. LIETUVOS PASTANGOS MAŽINTI ATBĖGĖLIŲ SKAIČIŲ. ATBĖGĖLIŲ EMIGRACIJA	48
6.1. Atbėgėlių grįžimas į Vokietijos valdomas buvusios Lenkijos teritorijas	59
6.2. Vykimas į Sovietų Sąjungą	77
7. ANTI LIETUVIŠKA ATBĖGĖLIŲ VEIKLA	80
8. ATBĖGĖLIŲ ŠELPIMAS	89
8.1. Atbėgėlių šelpimu besirūpinančios organizacijos	89
8.2. Atbėgėlių apgyvendinimas.	102
8.3. Lėšų atbėgėliams šelpti paieškos	109
8.3.1. Vienkartinės pašalpos atbėgėliams	110
8.3.2. Bandymai gauti paramą Prancūzijoje	113

8.3.3. Aukų atbėgėliams paieškos Jungtinėse Amerikos Valstijose	114
8.3.4. Didžiosios Britanijos organizacijų parama atbėgėliams	117
8.3.5. Bandymas gauti paramą Argentinoje.	122
8.3.6. Derybos dėl nuolatinių pašalpų atbėgėliams.	122
8.3.7. Atbėgėliams skirtų pagal susitarimą lėšų paskirstymas ...	126
8.3.8. Sunkumai ieškant aukų atbėgėliams šelpti.....	130
8.4. Atbėgėlių maitinimas ir šelpimas	133
9. MEDICININĖ IR SANITARINĖ ATBĖGĖLIŲ PRIEŽIŪRA	145
10. ATBĖGĖLIŲ IŠKELDINIMAS IŠ VILNIAUS IR VILNIAUS SRITIES Į KITAS LIETUVOS VIETOVES	148
11. ATBĖGĖLIŲ ĮDARBINIMAS	158
12. ATBĖGĖLIŲ ADMINISTRAVIMAS PO 1940 M. BIRŽELIO 15 D.	170
13. ŠELPIMO DARBAS SOVIETŲ OKUPACIJOS SĄLYGOMIS	180
II DALIS. LENKŲ KARIŲ INTERNAVIMAS	186
1. LENKŲ KARIŲ INTERNAVIMAS	186
1.1. Internuotųjų atsineštas karinis turtas	194
2. TEISINIAI ELGESIO SU INTERNUOTAISIAIS PAGRINDAI	197
3. INTERNUOTŪJŲ STOVYKLOS	201
4. INTERNUOTŪJŲ STOVYKLŲ ŠTABAS	207
5. INTERNUOTIEJI LENKŲ KARIAI	208
6. GYVENIMAS INTERNUOTŪJŲ STOVYKLOSE	213
7. ANTILIETUVIŠKA INTERNUOTŪJŲ LENKŲ VEIKLA	223

8. INTERNUOTŪJŲ TARPUSAVIO SANTYKIŲ PROBLEMOS	231
9. TARPTAUTINIŲ ORGANIZACIJŲ DOMĖJIMASIS INTERNUOTAISIAIS	234
10. INTERNUOTŪJŲ SKAIČIAUS MAŽĖJIMAS	235
10.1. Internuotųjų išvykimas į SSRS	238
10.2. Internuotųjų išvykimas į Vokietiją	241
10.3. Internuotųjų paleidimas iš stovyklų	243
10.4. Laikinas internuotųjų išleidimas	246
10.5. Išleidimas atostogų	247
10.6. Pabėgimai	248
11. INTERNUOTŪJŲ PADĖTIS LIETUVĄ OKUPAVUS SOVIETŲ SAJUNGAI	254
12. INTERNUOTŪJŲ LIETUVOJE LENKIJOS PILIEČIŲ LIKIMAS.....	258
IŠVADOS	259
PABAIGA.....	262
REZIUMĖ (LENKŲ K.).....	263
REZIUMĖ (PRANCŪZŲ K.)	267
SANTRUMPOS	271
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI	272
PAVARDŽIŲ RODYKLĖ	273

IVADAS

Lietuva ir Lenkija, lietuviai ir lenkai, istorija ir dabartis... Šių dviejų tautų ir valstybių keliai ėmė kryžiuotis nuo pat jų susikūrimo. Abiejų tautų istorijoje buvo daug ir gero, ir blogo, todėl nė vienas lietuvis ir nė vienas lenkas nėra abejingas vienas kitam. Ko gera, patys blogiausi metai abiejų tautų santykiuose buvo XX a. 3–4 dešimtmečiai, tarpukario metai, kai Lietuva ir Lenkija, Lenkijai atplėšus nuo Lietuvos sostinę Vilnių ir gerą gabalą Lietuvos žemių, buvo oficialūs priešai. Ir tai tęsėsi iki Antrojo pasaulinio karo pradžios.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Lietuvą užplūdo pabėgėliai iš Lenkijos (toliau vadinami atbėgėliais)¹ – įvairių tautybių žmonės, tarp jų nemažai ir lenkų. Tai, ko gera, unikalus atvejis, kai žmonės, niekinę kitus, bėga pas paniekintuosius, kad išsigelbėtų. O kaip į tai žiūrėjo lietuviai, kokia buvo jų reakcija į tai, koks buvo požiūris į nelaimės ištiktus – nors ir priešus, bet kaimynus. Apie tai Lietuvos istoriografijoje yra labai mažai rašyta. Nedaug apie tai rašyta ir Lenkijoje. Priežastis ta, kad sovietiniais metais tai buvo nepageidautina tema, dokumentai apie atbėgėlius buvo išskirstyti po specialiuosius fondus ir labai mažai kam prieinami, todėl ir Lenkijoje pasirodžiusieji kai kurie straipsniai tebuvo paremti tik atsiminimais bei to laikotarpio spauda.

¹ Autorius ilgai svarstė, kokiam žodžiui atiduoti pirmenybę – „pabėgėliai“ ar „atbėgėliai“, ir pasirinko pastarąjį, nors daugelyje tarptautinių dokumentų vartojamas žodis „pabėgėlis“: „Ženevos 1951 m. pabėgėlių konvencija“, „Valstybių Jungtinių Tautų organizacijos narių 1951 m. priimtas susitarimas dėl pabėgėlių apsaugos“ ir kt. Autorius motyvuoja tuo, kad žmogus, dėl kilusio karo pabėgęs iš savo šalies, yra pabėgėlis, tačiau atbėgęs į kitą valstybę tos valstybės požiūriu yra atbėgėlis. Taip nurodoma ir Didžiajame lietuvių kalbos žodyne: „Atbėgėlis – kas yra atbėgęs (atvykęs): *Atbėgėlių iš kitų kraštų beveik nėra*“. Be to, ir oficialiuose to meto Lietuvos dokumentuose jie vadinami atbėgėliais, todėl monografijoje pabėgėliai iš Lenkijos, esantys Lietuvoje, ir vadinami atbėgėliais.

Nagrinédama Vilniaus gražinimo Lietuvai istoriją ir su tuo susijusias problemas, atbégélių iš Lenkijos problemą trumpai nušviečia Regina Žepkaitė knygoje „Vilniaus istorijos atkarpa. 1939 m. spalio 27 d.–1940 m. birželio 15 d.“² Nagrinédama, su kokiomis socialinėmis problemomis Vilniuje susidūrė Lietuvos vyriausybė, kaip vieną iš jų ji nurodo atbégélius ir keletą knygos puslapių skiria atbégélių socialinėms problemoms, taip pat antilietuviškai atbégélių ir kariškių veiklai.

Yra keletas Lenkijoje paskelbtų publikacijų apie lenkų karių internavimą Lietuvoje. Pirmiausia reikia pažymėti lenkų istoriką Piotra Losovskį (Piotr Łossowski). Jo straipsnyje “Internuoti lenkų kariai Lietuvoje 1939–1940 metais”³ aptariamas lenkų internavimas, jų laikymo internuotųjų stovyklose sąlygos ir kt. Tačiau negalédamas gauti tada dar išlaptintų archyvinių šaltinių, P. Losovskis remiasi tik atsiminimais bei Lietuvos spaudos žiniomis, todėl išsamesnių tyrimų šiame darbe nėra.

Kitame savo darbe „Lietuvos – Lenkijos santykiai 1939–1940“⁴, P. Losovskis du skyrius irgi paskiria internuotųjų Lenkijos karių Lietuvoje problemai, vieną skyrių – atbégéliams civiliams. Tačiau ir čia nesiremiami lietuviškais archyviniais šaltiniais, o pagrindinis šaltinis yra spauda bei atsiminimai.

1997 m. pasirodė Jano Piontos (Jan Pięta), Vandos Roman (Wanda Roman) ir Macejaus Ščurovskio (Maciej Szczurowski) parengtas dokumentų rinkinys „Lenkai, internuotieji Lietuvoje 1939–1940“⁵ Šiame dokumentų rinkinyje daugiausia publikuojami dokumentai iš Lietuvos archyvų, yra internuotųjų Lietuvoje Lenkijos karių sąrašas. Deja, reikia pažymėti, kad jame trūksta kai kurių internuotųjų pavardžių. Nemaža dalis dokumentų skelbiami pirmą kartą.

² Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d. – V., Mokslas. – 1990.

³ Łossowski P. Internowanie żołnierzy polskich na Litwie w latach 1939–1940 // Wojskowy przegląd historyczny. – 1971.– Nr. 4.– S. 64–77.

⁴ Łossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939–1940.– Warszawa, 1982.

⁵ Pięta Jan, Roman Wanda Krystyna, Szczurowski Maciej. Polacy internowani na Litwie. 1939–1940.– Warszawa, 1997.

Įdomūs ir labai vertingi yra Lenkijos karo atašė Lietuvoje plk. Leono Mitkevičiaus (Leon Mitkiewicz) atsiminimai⁶. Juose, be kita ko, autorius pateikia kai kurias medžiagas ir apie Lenkijos karių internavimą bei pačius internuotuosius.

2004 m. pasirodė Andžejaus Boguslavskio (Andrzej Bogusławski) knyga „Po Vyties ženkle. Lenkų internavimas Lietuvoje. 1939 rugsėjis–1940 liepa“⁷. Autorius – vienas iš internuotųjų Lietuvoje Lenkijos karių, – pasirėmęs savo prisiminimais bei surinkęs tiek Lenkijoje, tiek kitose šalyse skelbtus kitų internuotųjų atsiminimus, įdomiai aprašo Lenkijos karių internavimą, gyvenimą internuotųjų stovyklose, santykius su Lietuvos gyventojais, Lietuvos lenkų paramą ir kt. Nors A. Boguslavskis ir remiasi kai kuriais archyviniais šaltiniais, tačiau ši veikalą reikėtų priskirti prie publicistinių darbų.

Kelis puslapius žydų pabėgėlių iš Lenkijos problemai Vilniuje savo atsiminimuose skiria Hermanas Krukas (Herman Kruk)⁸.

Autorius, rašydamas šią monografiją, be abejo, rėmėsi aukščiau išvardytomis knygomis bei straipsniais, 1939–1940 m. Lietuvos spauda, tačiau pagrindinis šaltinis buvo Lietuvos archyvuose sukaupta medžiaga. Daugiausia medžiagos yra Lietuvos centriniam valstybės archyve. Tai Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos fondas, kuriame sukaupta įvairių Lietuvos institucijų bei jos diplomatinių atstovybių susirašinėjimas su įvairiomis daugelio valstybių institucijomis bei tarptautinėmis organizacijomis įvairiais su atbėgėliais ir internuotaisiais susijusiais klausimais bei kita medžiaga apie karo atbėgėlius bei internuotuosius. Vidaus reikalų ministerijos Karo atbėgėliams tvarkyti komisariato fonde sukaupta gausi medžiaga apie civilius atbėgėlius: jų skaičius, šelpimo, apgyvendinimo, sanitarinės priežiūros, administravimo ir kitais klausimais. Krašto apsaugos ministerijos Internuotųjų sto-

⁶ Mitkiewicz Leon. Kauno atsiminimai (1939–1940).– V., 2001.

⁷ Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – Toruń, 2004, 282 s.

⁸ Kruk Herman. Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos 1939–1944. – Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2004.

vyklų štabo fonde – analogiška medžiaga apie internuotuosius Lenkijos karius. Daug medžiagos apie atbėgėlius iš Lenkijos, jų kasdienes reikalus, administravimą, šelpimą ir kt. yra Lietuvos Raudonojo Kryžiaus, atbėgėlių šelpimo komitetų, įvairių kitų valstybės institucijų, vienaip ar kitaip susijusių su atbėgėliais ar internuotaisiais, dokumentuose.

Monografijos tikslas yra, pasirinkus išvardytais šaltiniais, apžvelgti civilių atbėgėlių iš Lenkijos bei internuotųjų Lenkijos karių atsiradimą Lietuvoje prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, nušviesti Lietuvos valstybės institucijų, visuomenės bei tarptautinių organizacijų veiklą rūpinantis jų egzistencija bei gerovės užtikrinimu bei su jų buvimu Lietuvoje susijusias vidaus bei tarptautines problemas.

Autoriaus nuomone, šių problemų tyrimas yra aktualus dar ir todėl, kad su pabėgėlių problema susidūrė daugelis pasaulio valstybių. Antrojo pasaulinio karo pradžioje pabėgėliai iš Lenkijos atsirado ne tik Lietuvoje, bet ir Rumunijoje, Vengrijoje, su pabėgėliais iš Suomijos, pastarąją užpuolus Sovietų Sąjungai – Skandinavijos valstybės, o pasibaigus Antrajam pasauliniam karui – beveik visos didžiosios pasaulio valstybės.

I DALIS

CIVILIAI ATBĖGĖLIAI IŠ LENKIJOS LIETUVOJE

1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietijai užpuolus Lenkiją, buvo aišku, kad drausminga, gerai apmokyta ir ginkluota moderniausiais ginklais Vokietijos kariuomenė gana lengvai palauš Lenkijos kariuomenę, nors pastaroji ir atkakliai priešinosi.

Daugelio logiškai mąstančių žmonių supratimu, Lietuvai susidarė puikios sąlygos atkeršyti Lenkijai už Vilniaus užgrobimą. Tikriausiai nereikia priminti, ką tada lietuviams reiškė Vilnius, amžinoji Lietuvos sostinė, kuo ji buvo visiems Lietuvos žmonėms. Tačiau jau pačią pirmą karo dieną Lietuvos vyriausybė visam pasauliui paskelbė, kad Lietuva bus neutrali šiame tarp kaimynių kilusiame kare. Vyriausybės aktas dėl Lietuvos neutralumo skelbė:

„Pasirėmęs 1939 m. sausio 25 d. neutralumo įstatymo (Vyriausybės žinios, 632) III straipsniu, skelbiu:

- 1) prasidėjus tarp svetimų valstybių karo veiksams, Lietuvos Respublika pasilieka neutrali;
- 2) Lietuvos Respublikos teritorijoje draudžiami visokie veiksmai, kurie pagal bendrai pripažintas tarptautinės teisės taisykles pažeidžia neutralumą;
- 3) Lietuvos Respublikos neutralumui išlaikyti nuo 1939 m. rugsėjo 1 d. visoms kariaujančioms valstybėms taikomi neutralumo įstatymo nuostatai“⁹.

⁹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. – T. 4. – V., 1961. – P. 727–728.

Tačiau Vokietija, nepaisydama, kad Lietuva pasiskelbė neutralia valstybe, stengėsi patraukti ją į savo pusę. Iki pat rugsėjo 16 d. Vokietijos vyriausybė įvairaus lygio kanalais siūlė Lietuvai atsiimti, Vokietijai padedant netgi kovine jėga, Vilniaus kraštą. Tačiau Lietuvos vyriausybė su tuo nesutiko. Lietuva iki galo liko ištikima savo paskelbtiems neutralumo principams.

1. LENKŲ ATBĖGĖLIŲ ATSIKIDIMAS VILNIUJE IR LIETUVOJE

Nors pačią pirmą karo dieną Lietuva ir paskelbė neutralitetą tarp Vokietijos ir Lenkijos kilusiame kare, karo veiksmams artėjant prie jos sienų nebuvo jokių garantijų, kad kurios nors iš kariaujančių valstybių kariuomenė jų neperžengs, todėl Lietuvoje buvo įvykdyta dalinė kariuomenės mobilizacija. Administracinė linija su Lenkija buvo visiškai uždaryta. Sieną, be pasienio policijos, pradėjo saugoti ir kariuomenė.

Nors tada Lietuva tiesiogiai į karo veiksmus įtraukta nebuvo, tačiau tiesiogiai susidūrė su karo padariniais, tarp jų su karo pabėgėliais ir internuotaisiais lenkų kariais.

1939 m. spalio 10 d. sutartimi Sovietų Sąjungai grąžinus Lietuvai Vilnių ir dalį jo srities, atbėgėlių problema tapo dar sunkesnė ir sudėtingesnė.

Pirmieji pabėgėliai Vilniuje pasirodė jau 1939 m. rugsėjo 3–4 dienomis. Tai buvo pabėgėliai iš Dancigo, kurie buvo priversti iš šio laisvojo miesto pasitraukti dar prieš karo pradžią. Tai daugiausia buvo lenkiškosios bendruomenės Dancige vadovai, kurie nacionalsocialistų buvo priversti bėgti iš šio miesto.

Vilniui vargo su pirmaisiais atbėgėliais nebuvo. Tai buvo turtingi žmonės, be to, vietos lenkai juos priėmė su užuojauta ir pagarba. Kiekvienas Vilniaus lenkas galėjo atiduoti paskutinį duonos kąsnį atbėgusiam iš Dancigo, nors šelpiamasis būtų ir daug turtingesnis už šelpėją. Bet jokių aukų pirmiesiems karo atbėgėliams iš visuomenės nebuvo reikalaujama. Tada pagrindinis vilniečių rūpestis buvo sužeistieji, kurių

į Vilnių atveždavo kiekvieną naktį. O lenkų pabėgėlių banga plūdo Lenkijos pietryčių link. Liublinas, Chelmas, Hrubiešovas, Zamoscius, Vlodzimiežas buvo prisikimšę karo pabėgėlių. Jų banga toliau slinko Volynės ir Stanislovovo link. Žmonės manė, kad ši sritis bus saugiausia, kadangi ji buvo toliausiai nutolusi nuo Lenkijos–Vokietijos sienos. Ta pačia kryptimi, beje, traukėsi ir Lenkijos vyriausybė¹⁰.

Kitas, tiesa, daug mažesnis, pabėgėlių srautas pasuko Vilniaus link. Šeštą, septintą karo dieną Vilnius susilaukė gausaus jų būrio. Atbėgėlių srautas nuolat augo. Štai kaip tas dienas Vilniuje prisimena pabėgėlis iš Varšuvos Hermanas Krukas.

„Vilnius lyg užplūstas potvynio bangos.

Rasti vietą atsigulti – svajonė. Duonos gabalėlis – reta laimė. Marškiniaie Kas dabar galvoja apie marškinius? Muilas – prabanga, o šiltas maistas – fantazija. Kiekvienas bent truputį normalesnis kampas sukelia virpulį: kambarys! Ar žmonės dar turi kambarius, miega lovose?.. Ar jie iš viso miega? Kiekvienas pabėgėlis suvirpėdavo pamatęs, kad kažkur dar verda normalus gyvenimas ir ne viskas dar sugriauta ir suniokota.“¹¹

Dėl tokio pabėgėlių srauto iš dalies buvo kalta lenkų propaganda. Dieną naktį skelbdama apie vokiečių žiaurumus okupuotose srityse, ne vieną lenką paskatino atkakliau priešintis vokiečiams, bet kartu ir priverė šimtus tūkstančių žmonių viską metus bėgti kuo toliau nuo fronto. Tiesa, po keleto dienų radijas ir spauda ėmė raginti gyventojus pasilikti savo gyvenamose vietose, niekur nebėgti, kad neapsunkintų ir taip jau sunkios kitų sričių gyventojų padėties. Bet kas galėjo tuo patikėti, kai patys ragintojai irgi bėgo...

Dauguma bėglių instinktyviai bėgo tolyn nuo artėjančių vokiečių, tuo tarpu nemažai žydų Vilnių savo prieglobsčiu pasirinko sąmoningai. Jie į Vilnių stengėsi patekti todėl, kad, kritus Varšuvai, svarbiausiu žydų mokslo ir kultūros centru Rytų Europoje buvo laikomas Vilnius. Tai galima pailiustruoti Varšuvos žydų inteligentų bėgimo istorija.

¹⁰ Žilėnas V. Pirmieji karo pabėgėliai // Lietuvos žinios. – 1940, sausio 9.

¹¹ Kruk Herman. Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. – P. 27.

Vokiečiams artėjant prie Varšuvos, žydų žurnalistų, mokslo bei visuomenės veikėjų grupė paliko Varšuvą. Šiame bėglių vagone, kuris karo verpetuose klaidžiojo Lenkijos keliais, buvo susitelkę žymiausi žydų veikėjai, tarp jų tarptautinio žurnalistų ir rašytojų PEN klubo, Žydų literatų sąjungos, Žydų žurnalistų sindikato pirmininkai, mokslo darbuotojai, visų žydų leidinių redakcijų Varšuvoje darbuotojai. Pakeliui prie jų prisijungė dar kelios dešimtys žydų žurnalistų, literatų iš kitų Lenkijos miestų. Šis žydų visuomenės elitas įtemptai svarstė, kur bėgti, kur susirasti pastogę. Patekę į Sovietų Sąjungos okupuotą Rytų Galiciją, galėjo savo apsistojimo vieta pasirinkti Lvovo miestą, kuris buvo gana stambus žydų centras, tačiau lapkričio pradžioje vieningai nutarė, nepaisydami visokių formalumų ir susisiekimo kliūčių, vykti į Vilnių. Taip jie atsirado Vilniuje¹². Tarp atbėgusiųjų buvo tokie žymūs

Maršalas E. Rydz-Śmiglas

žydų rašytojai, kaip Nochas Priluckis, B. Šefneris, dr. Kleinbaumas, Vladimiras Kosovskis, B. Jėušzonas, Ch. Š. Každanas, Bernardas Singeris, Š. Mendelsonas, J. M. Naimanas, Lazaris Kahanas, M. Mozesas, dr. J. Krukas, Viktoras Šulmanas, P. Švarcas ir kiti¹³.

Vilniuje butų kainos labai išaugo, atsirado benamių. Vilniečiai nepalankiai žiūrėjo į naujuosius atbėgėlius dar ir todėl, kad pastarieji paskleidė nemažai panikos ir atvirai keikė ir plūdo tai, ką Vilniaus lenkai dar garbino. Ypač vilniečius siutino atbėgėlių panieka maršalui Edvardui Rydz-Śmiglyui (Edward Rydz-Śmigły) ir užsienio reikalų ministrui Juzefui Bekui (Józef Beck). Atbėgėliai liūdnai juokavo, kad geriau „Rydz“, negu „nic“, bet, kai nebėra „nic“, nereikalingas ir „Rydz“ ir pan¹⁴.

¹² Lietuvos centrinis valstybės archyvas. – F. 757. – Ap. 9. – B. 3. – L. 66.

¹³ Kruk Herman. Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. – P. 40.

¹⁴ Žilėnas V. Pirmieji karo pabėgėliai // Lietuvos žinios. – 1940, sausio 9.

Tačiau nuotaikos greitai pasikeitė, kai virš miesto pasirodė vokiečių lėktuvai. Padėtis dar labiau susikomplicavo rugsėjo 17 d. Sovietų Sąjungai iš rytų užpuolus Lenkiją. Raudonajai armijai pasirodžius Vilniaus krašte ir jai sparčiai stumiantis į vakarus, sumuštų Lenkijos armijų likučiai ir civiliai pabėgėliai išsigelbėjimą matė tik Lietuvoje, nes bėgti iš Vilniaus tebuvo galima tik į Lietuvą, kadangi važiuoti į draugišką Lenkijai Latviją jau buvo rizikinga. Sovietų kariuomenė bet kuriuo metu galėjo perkirsti Vilniaus–Turmanto geležinkelio liniją ir bėgliai būtų patekę į jų rankas. Lietuvos generalinis konsulas, išikūręs „Žoržo“ (dabar „Vilniaus“) viešbutyje Vilniuje, prisikimšo įvairiausių buvusių Varšuvos valdžios pareigūnų, dvasinės valdžios atstovų, dvarininkų, fabrikantų, rusų emigrantų. Tuo metu konsulate dirbo tik du žmonės: konsulas dr. Antanas Trimakas ir sekretorė Birutė Verkelytė.

Juozas Urbšys

Bėglių iš Lenkijos eilės buvo nutįsusios nuo konsulato durų antrame aukšte iki dabartinės parduotuvės „Vaikų pasaulis“. Pirmieji konsulato knygoje įrašyti interesantai buvo Juzefo Piłsudskio (Józef Piłsudski) našlė su dviem dukromis ir garsi lenkų aktorė J. Smarska¹⁵.

Prie Vilniaus artinantis sovietų armijai, Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys įsakė pristabdyti vizų į Lietuvą išdavimą. Tada Vilniaus lenkai nusprendė pasiųsti specialią delegaciją į Kauną, į kurią įėjo Vilniaus vyskupijos administratorius Kazimieras Michalkevičius ir profesorius Vitoldas Stanevičius, prašyti, kad Lietuva priimtų nelaimės ištiktus lenkus, kad internuotų Lenkijos kariuomenės likučius¹⁶.

¹⁵ Federavičienė B. 1939 metais lenkams ir žydams Lietuva tapo gelbėjimosi viltimi // Lietuvos rytas. – 1995, lapkričio 30.

¹⁶ Žilėnas V. Vilnius laukia SSSR // Lietuvos žinios. – 1940, sausio 16.

Po Vilnių ėmė sklandyti gandai, kad Lietuvos kariuomenė gavo įsakymą užimti Vilnių. Daugelis su palengvėjimu atsikvėpė.

Pirmieji lenkų kariai Lietuvos–Lenkijos demarkacijos liniją perėjo 1939 m. rugsėjo 18 d. 12 val. Perėję administracinę liniją, lenkų kariai tuojau buvo nuginkluojami, pamaitinami, suteikiama būtina medicinos pagalba ir gabenami į jiems paskirtas internavimo vietas.

Tomis dienomis Kauną pasiekė nemažai buvusios Lenkijos aukštų valdininkų. Tarp jų Vilniaus vaivada Artūras Maruševskis (Artur Maruszewski), buvęs ministras pirmininkas Aleksandras Prystoras (Aleksander Prystor) buvusią Lietuvos – Lenkijos demarkacijos liniją perėjo iš rugsėjo 17 į 18 d. Greitai po jų į Lietuvą atbėgo Suvalkų ir Gardino burmistrai bei seniūnai, buvęs Pamaro vaivada lietuvis Stefanus Kirtiklis, o buvęs vyriausiasis Varšuvos burmistras Stražynskis ir vaivada Pčiorkovskis (kitur Pacerkovskis – G. S.) Kauną pasiekė pėsčiomis net iš Punsko¹⁷.

Rugsėjo 19 d. į Kauną atvažiavo maršalo J. Pilsudskio našlė Aleksandra Pilsudska su dukromis Vanda ir Jadvyga, vyresnysis valstybės policijos komisaras Jasinskis (Jasiński).

Į Kauną taip pat atvežta sužeistų lenkų karių. Jie buvo paguldyti į karo ligoninę. Tuo tarpu rugsėjo 19 d. Lenkijos atstovybės Kaune tarnautojų šeimos specialiu lėktuvu išskrido į Helsinkį¹⁸.

Rugsėjo 20 d. prie Lietuvos sienų pradėjo rinktis pabėgėliai iš tolimesnių Lenkijos vietų. Tai buvo daugiausia moterys su mažais vaikais, kurios blaškėsi prie sienos, nesiryždamos jos pereiti. Tuo pat metu Vyžainių ir Punsko savivaldybės nuo savo būstinių nuėmė lenkiškas vėliavas ir iškabino lietuviškas. Nei Vokietijos, nei Sovietų Sąjungos kariuomenės ten dar nebuvo¹⁹.

Be to, ir Lietuvos kariams, saugojusiems Lietuvos sienas, buvo įsakyta išileisti kaip galima mažiau civilių, neturinčių Lietuvos valdžios

¹⁷ Lietuvos žinios. – 1939, rugsėjo 20; spalio 16; Lenkijos pabėgėlių atvyko į Lietuvą // Ten pat. – 1939, rugsėjo 20.

¹⁸ Lenkijos pabėgėlių atvyko į Lietuvą // Ten pat; Lietuviškos vėliavos Punske ir Vyžainiuose // Ten pat. – 1939, rugsėjo 21.

¹⁹ Lietuviškos vėliavos Punske ir Vyžainiuose // Ten pat. – 1939, rugsėjo 21.

įstaigų išduotų leidimų, nes visų norinčių pabėgti iš Lenkijos tokia maža valstybė kaip Lietuva priimti negalėjo, todėl daliai pabėgėlių nuo Lietuvos sienos teko pasukti atgal²⁰. Tačiau neretai tie patys pabėgėliai, kurių lietuvių kariai nepraleisdavo per sieną, įsimaišydavo į peržengiančią sieną karių tarpą ir taip ją pereidavo²¹.

Didžiausias atbėgėlių srautas į Lietuvą plūstelėjo rugsėjo 20 ir 21 dienomis Giedraičių ir Širvintų rajone, po to jų gerokai sumažėjo, nes rugsėjo 21 d. Raudonoji armija daugelyje vietų pasiekė Lietuvos sienas²².

Vargu ar kas nors dar prieš mėnesį bent buvo pagalvojęs, kad per trejetą savaičių sužlugs didžiulė lenkų valstybė ir ne vienas lenkas, palikęs savo namus, tėvynę, turės ieškoti prieglobsčio kitur ir net pas tuos, kuriuos labiausiai skriaudė, niekino ir laikė savo didžiausiais priešais. Dauguma jų pabėgo beveik taip, kaip stovi, pasiėmę tik vieną kitą jiems brangesnį daiktą ir kiek sugraibę beverčiais tampančių zlotų. Jų kelionė į Vilnių ir Lietuvą buvo nepaprastai sunki. Nuo šliaužiančios vokiečių ir sovietų kariuomenės jie daugiausia bėgo naktimis, per miškus, dieną slėpdamiesi nuo lėktuvų antskrydžių. Šie pabėgėliai – daug jų su mažais vaikais – Vilnių pasiekė galutinai nuvargę ir išbadėję. Tarp atbėgusiųjų buvo ir tokių, kurie jau ne kartą spruko nuo vokiečių. Pavyzdžiui, atbėgėlis, pateikęs Nanseno vardu išduotą pasą, nurodė, kad jis buvo Austrijos sostinės Vienos gyventojas. Po Austrijos anšliuso pabėgo į Čekoslovakiją, jai žlugus pabėgo į Varšuvą, o kapituliuavus Varšuvos gynėjams pėsčias leidosi į Vilnių²³.

Į Lietuvą karo audra atbloškė ir 111 pabėgėlių žydų iš Čekoslovakijos. Jie jau 1939 m. pavasarį, gelbėdamiesi nuo vokiečių, buvo pabėgę į Lenkiją, turėjo visas vykti į Švediją, bet iki Lenkijos užpuolimo nespėjo išvažiuoti. 1939 m. spalio pradžioje jie atsirado Vilniuje²⁴.

²⁰Uždavinys V. Pabėgėlių ir internuotųjų siluetai // Lietuvos aidas. – 1939, spalio 26.

²¹LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 5. – L. 186.

²²Dundulis B. Kaip užmegztas kontaktas su Raudonąja armija // Lietuvos žinios. – 1939, rugsėjo 22.

²³Nūdieninio Vilniaus vaizdai // Rytinis Lietuvos aidas. – 1939, spalio 16.

²⁴A. Trimako Tautų Sąjungos aukštojo pabėgėlių reikalams įgaliotinio atstovo Lietuvoje 1940 03 11 raštas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkui // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 208.

Tarp atbėgėlių iš Čekoslovakijos buvo 12 inžinierių, 9 advokatai, 4 gydytojai, 3 žurnalistai. 104 (85 vyrai ir 19 moterų) iš jų buvo apgyvendinti mokyklos pastate Universiteto g. 9²⁵.

Nepriimti atbėgėlių Lietuva negalėjo, kaip ir bet kuri civilizuota valstybė. Tai buvo žmogiškumo pareiga, numatyta ir tarptautinėje teisėje, tačiau kartu su bendru atbėgėlių srautu į Lietuvą pateko ir apie 200 lenkų veikėjų, ypač pasižymėjusių aršia antilietuviška veikla, kitados garsiau už kitus šaukusių „marsz na Kowno“, persekiojusių lietuvius ir lietuvių organizacijas Vilniuje ir Vilniaus krašte. Lietuvos vyriausybė galėjo patraukti juos baudžiamojon atsakomybėn, tačiau, vadovaudamasi humaniškais sumetimais, Vidaus reikalų ministerija pasiūlė jiems per 14 dienų apleisti Lietuvą²⁶.

Civilių bėgimas į Lietuvą nesiliovė ir Raudonajai armijai užėmus visą Vilniaus kraštą, nes sovietinės karinės dalys nešliudė iš Vilniaus niekam keliauti. Jos žiūrėjo, kad tik žmonės nesineštų ginklų. Tiesa, dalis atbėgėlių turėjo vizas išvykti į kitas šalis²⁷. Tačiau bėglių į Lietuvą labai sumažėjo Vilniuje ir Vilniaus krašte pasklidus gandui, kad Vilnius bus grąžintas Lietuvai. Tačiau dabar lenkų pabėgėliai, buvę kitose Sovietų Sąjungos okupuotose srityse, metėsi į Vilnių ir Vilniaus sritį. Ypač daug jų atbėgo iš Breslaujos apskrities²⁸.

Tiesa, sovietinė administracija atbėgėlių skaičiui Vilniuje sumažinti ėmėsi specialių priemonių. 1939 m. rugsėjo 20 d. lenkų kariuomenės karininkams buvo įsakyta registruotis karo komendantūroje. Civiliams pabėgėliams įsakyta išvykti į savo kilimo vietas, jei jos buvo Vokietijos okupuotose teritorijose – išvykti iš miesto į kitas vietas²⁹. Tačiau tai mažai padėjo.

1939 spalio 28 d. Lietuvos kariuomenei įžengus į Vilnių visi karo atbėgėliai, buvę Vilniuje ir jo krašte, atiteko Lietuvai.

²⁵ Kruk Herman. Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. – P. 31.

²⁶ Apie 200 lenkų turės Lietuvą apleisti // Lietuvos žinios. – 1939, sausio 9.

²⁷ Dundulis B. Žmonės be tėvynės // Tėn pat. – 1939, rugsėjo 23.

²⁸ Pabėgėlių reikalai // Tėn pat. – 1939, rugsėjo 28.

²⁹ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. 1939–1940. – P. 27.

Lietuvos kariuomenė sutinkama Vilniuje

Vilniaus grąžinimą Lietuvai ypač palankiai sutiko ten buvę atbėgėliai žydai bei apskritai visa Vilniaus žydų bendruomenė. Jau lapkričio 8 d. Respublikos Prezidentas Antanas Smetona, ministras pirmininkas brig. gen. Jonas Černius ir vidaus reikalų ministras brig. gen. Kazys Skučas priėmė Vilniaus žydų bendruomenės lyderį dr. J. Vygockį ir su juo aptarė Vilniaus bei atbėgėlių žydų problemas³⁰.

³⁰ Dr. Vygockis pas Lietuvos vyriausybę // Lietuvos žinios. 1939, lapkričio 9.

2. ATBĖGĖLIŲ ADMINISTRAVIMAS

Pasirodžius pabėgėliams Vilniuje, jiems šelpti buvo sudarytas Pabėgėlių rėmimo komitetas, vadovaujamas advokato Ignaco Zagurskio (Ignacy Zagórski). Prasadėjo didžiųjų butų registracija, kad juose būtų galima sutalpinti karo pabėgėlius, tačiau dabar tarp vilniečių kilo didžiulis nepasitenkinimas. Retas kuris norėjo įsileisti į savo namus pabėgėlius, motyvuodamas tuo, kad mielai, esą, savo tautietį sušelptų, tačiau, nežinia, ką jie įsileisią į savo butą³¹.

Pradėjus į Lietuvą bėgti karo pabėgėliams, tvarkyti jų reikalus prie Vidaus reikalų ministerijos buvo įsteigtas karo pabėgėlių skyrius. Šio skyriaus reikalams tvarkyti buvo paskirtas Užsienio reikalų ministerijos referentas Adalbertas Staneika³². Tačiau skyriaus darbuotojams su iškilusiomis sudėtingomis atbėgėlių administravimo problemomis susitvarkyti sekėsi gana sunkiai. Todėl 1939 m. lapkričio 13 d. skyriaus vedėjas A. Staneika pasiūlė įsteigti atskirą savarankišką instituciją atbėgėliams administruoti. Jis savo siūlymus grindė tuo, kad atbėgėliai kečia ne tik ekonominių sunkumų Lietuvai, bet ir grėsmę jos saugumui, nes tarp jų yra įvairių žmonių, tarp jų ir iš internuotųjų stovyklų pabėgusių karių, įvairaus plauko nusikaltėlių, prieš Lietuvą nusiteikusių šovinistinių lenkų organizacijų narių ir kt.

Atbėgėliai, nepaisydami draudimo pereiti buvusią administracinę liniją su Lenkija, ją pereina, vyksta į Kauną ir kitas Lietuvos vietas. Įvairūs šelpimo tikslais susikūrę komitetai vykdo slaptą, nieko bendro su atbėgėlių šelpimu neturinčią veiklą, nukreiptą prieš Lietuvos valstybę ir kt.

Be to, A. Staneikos teigimu, nėra tikslių ir vienodų nuostatų pabėgėliams registruoti, trūksta įstaigos, kuriai būtų pavesta tą registraciją tvarkyti ir prižiūrėti. Be to, daug atbėgėlių šelpiami privačiai, o tai ekonominė našta kraštui.

³¹ Žilėnas V. Pirmieji karo pabėgėliai // Ten pat. – 1940, sausio 9.

³² Karo pabėgėlių reikalams tvarkyti // Ten pat. – 1939, lapkričio 30.

Vyriausybės Žinios

I DALIS

	Pal.		Pal.
5043. Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymas	731	5049. Medžių naikinimui bausti įstatymui vykdyti taisyklės	734
5044. Likitiniams puskarininkams atlyginti įstatymo pakeltimas	732	5050. Sunaikintų arba pagrobūtų medžių taksa	734
5045. Mokyklų tarnautojams atlyginti įstatymo pakeltimas	732	5051. Sutarčiai tarp Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Reicho dėl klaidėdikių pilietybės vykdyti taisyklės	735
5046. Nukentėjusiųjų nuo nelaimingų aistlikimų dirbančiųjų žemės ūkiuose aprūpinimo įstatymo pakeltimas	732	5052. Skystu kuru varomųjų elektrinių tarsių kuro pabrangimo priedai	737
5047. Švietimo Ministerijos etatų pakeltimas	732	5053. Vidaus Reikalų Ministro įsakymas	737
5048. Vidaus Reikalų Ministerijos etatų pakeltimas	733	5054. Finansų Ministro įsakymas	737
		5055-5055. Kainų Tvarkytojo įsakymai	737

— 5043 —

Respublikos Prezidentas skelbia šį Seimo 1939 m. gruodžio 7 dieną priimtą Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymą:

Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymas

1

Karo atbėgėliais laikomi svetimšaliai, kurie dėl karo sudarytų sąlygų yra atvykę ar atitremti į Lietuvą.

2

Karo atbėgėliai turi:

- 1) nustatyti laikui ir tvarką įsiregistruoti,
- 2) vykdyti sąlygas, nustatytas atbėgėliams apsišoti.

3

Atbėgėliams tvarkyti yra Komisariatas. Komisariatas yra Vidaus Reikalų Ministerijoje.

4

Komisariato priešakyje yra Komisaras. Komisarą ir kitus Komisariato tarnautojus skiria ir atleidžia Vidaus Reikalų Ministras.

5

Komisaras:

- 1) nustato atbėgėlių registravimo laiką ir tvarką, taip pat tiria jų materialinę būklę,
- 2) nustato, kuriose vietose ir kuriomis sąlygomis atbėgėliai turi apsisoti,
- 3) prižiūri ir derina atbėgėlių šelpimo darbą,
- 4) rūpinasi atbėgėlių reparaicija,
- 5) daro visa kita, kas reikalinga atbėgėlių buvimui Lietuvoje tvarkyti.

6

Būstai, reikalingi atbėgėliams sutalpinti, imami naudoti Natūralinių karo prievolių įstatymo (V. Ž. Nr. 513, eil. 3556) nustatyta tvarka ir sąlygomis, tik įsakymą paimti būstą duoda ne karo komendantas, bet apskrities viršininkas, ir vietoje 5 str. numatytos komisijos veikia tokios sudėties komisija: pirmininkas — apskrities viršininkas ar jo atstovas ir nariai — vietos savivaldybės atstovas ir policijos atstovas. Komisijos pirmininku yra apskrities viršininkas ar jo atstovas.

7

Atbėgėlius slepti draudžiama. Turis žinių apie atbėgėlio slėpimą ar slapstymąsi, turi tatau pranešti vietinei policijai.

8

Asmenys, nusižengę šio įstatymo 2 str. nuostatomis ar Komisaro išleistiems įsakymams bei patvarkymams, ar suteikę neteisingų žinių registracijos lape nurodytais klausimais, apskrities viršininko nutarimu baudžiami areštu ligi 6 mėnesių.

9

Asmenys, nusižengę šio įstatymo 7 str. nuostatomis, apskrities viršininko nutarimu baudžiami pinigine bauda ligi 5.000 litų arba areštu ligi 6 mėnesių arba abiem bausmėm kartu.

10

Baudžiamasis apskrities viršininko nutarimas pranešamas nubaustajam.

Nubaustasis ne vėliau kaip per 5 dienas nuo nutarimo pranešimo gali skųstis Vidaus Reikalų Ministrui. Skundas duodamas per apskrities viršininką.

11

Atbėgėliai, kurie sudaro pavojaus viešajai tvarkai, apskrities viršininko nutarimu gali būti laikomi koncentracijos stovykloje.

12

Koncentracijos stovyklas steigia Vidaus Reikalų Ministras.

Koncentracijos stovyklų vidaus tvarką ir drausmės taisykles nustato Vidaus Reikalų Ministras.

Koncentracijos stovyklose laikomi asmenys gali būti panaudoti darbui.

13

Šio įstatymo nuostatai gali būti taikomi ir tiems svetimšaliams, kurie dėl karo sudarytų sąlygų negali išvykti iš Lietuvos ir neturi pragyvenimo šaltinio, jei dėl jų nėra susitarta su svetimomis valstybėmis.

14

Karo atbėgėliai atleidžiami nuo:

- 1) įsiregistravimo ir išsiregistravimo rinkliavų,

Kaip išeitį esamoms problemoms spręsti A. Staneika siūlė įsteigti organą, kuris galėtų tvarkyti pabėgėlių reikalus³³.

Į šiuos A. Staneikos argumentus buvo atsižvelgta, ir 1939 m. gruodžio mėn. 16 d. buvo įsteigtas Vidaus reikalų ministerijos Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatas, kuris įsikūrė Daukanto gatvėje Kaune. Karo atbėgėliams tvarkyti komisaru buvo paskirtas ypatingų reikalų valdininkas Tadas Alekna, reikalų vedėju – Ignas Tamaitis³⁴.

Iš pradžių komisariate buvo tik komisaras, reikalų vedėjas ir sekretorius. Nuo 1940 m. gegužės 1 d. komisariatas buvo papildytas 4 registраторių ir 10 raštininkų etatais³⁵.

1939 m. gruodžio 9 d. Lietuvos Prezidentas patvirtino gruodžio 7 d. Seimo priimtą Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymą³⁶. Įstatyme buvo užfiksuota, kad „karo atbėgėliais laikomi svetimšaliai, kurie dėl karo sudarytų sąlygų yra atvykę ar atitremti į Lietuvą“.

Įstatymas karo atbėgėlius įpareigojo „nustatytu laiku ir tvarka įsiregistruoti“, „vykdyti sąlygas, nustatytas atbėgėliams apsisistoti“. Jie buvo atleisti nuo įsiregistravimo rinkliavų, leidimų gyventi mokesčio, žyminio mokesčio atbėgėlių reikalais.

Atbėgėliai, nevykdantys juos liečiančių įsakymų arba suteikę neteisingų žinių apie save, apskrities viršininko galėjo būti nubausti areštu iki 6 mėnesių.

Atbėgėlių tvarkymas buvo pavestas Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatui. Komisaras buvo įpareigotas nustatyti atbėgėlių registravimo laiką ir tvarką, tirti jų materialinę būklę, nustatyti, kuriose vietose ir kokiomis sąlygomis atbėgėliai turi apsisistoti, prižiūrėti ir derinti at-

³³ A. Staneikos Pro memoria dėl pabėgėlių reikalams organo steigimo // LCVA. – F. 923. – B. 1065. – L. 318.

³⁴ 1940 04 19 Karo atbėgėliams tvarkyti komisariato raštas // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 279. – L. 183.; Paskirtas atbėgėliams tvarkyti komisaras // Lietuvos aidas. – 1939, gruodžio 15.

³⁵ Karo atbėgėliams tvarkyti komisariato etatų ir atlyginimo normų nustatymo klausimu // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 279. – L. 183.

³⁶ Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymas // Vyriausybės žinios. – 1939, gruodžio 9. – P. 731–732.

bėgėlių šelpimo darbą, rūpintis atbėgėlių repatriacija, taip pat daryti visa kita, kas reikalinga atbėgėlių buvimui Lietuvoje tvarkyti.

Lietuvos žmonėms slėpti atbėgėlius buvo uždrausta, o turį žinių apie atbėgėlių slėpimą ar slapstymąsi buvo įpareigoti apie tai pranešti policijai. Apskričių viršininkams nusižengusius šiam reikalavimui buvo suteikta teisė bausti bauda iki 5000 Lt, areštu iki 6 mėnesių arba abiem bausmėmis kartu. Tiesa, nubaustieji gavo teisę apskrities viršininko nutarimą per 5 dienas apskųsti vidaus reikalų ministrui.

Apskričių viršininkams taip pat buvo suteikta teisė atbėgėlius, kurie nesilaiko Lietuvos įstatymų ir yra pavojingi viešajai tvarkai, uždaryti į koncentracijos stovyklą. Koncentracijos stovyklas prirėkus galėjo steigti vidaus reikalų ministras.

Įstatymas numatė, kad šie nuostatai gali būti taikomi ir tiems sveimšaliams, kurie dėl karo sudarytų sąlygų negalėjo išvykti iš Lietuvos ir neturėjo pragyvenimo šaltinio, jei dėl jų nėra susitarta su kitomis valstybėmis³⁷.

1939 m. gruodžio 20 d. karo atbėgėliams tvarkyti komisaras išleido pirmąjį įsakymą, kuris nurodė, kad kiekvienas atbėgėlis privalėjo registruotis gyvenamosios vietos policijos nuovadoje. Vilniuje reikėjo registruotis per mėnesį, kitose vietose – per dvi savaites. Užsiregistravusiems buvo išduodami karo atbėgėlių liudijimai, kurie suteikė teisę apsigyventi tik liudijime nurodytoje vietoje. Išvykti iš jos be vietos policijos nuovados viršininko leidimo buvo uždrausta. Nusizengusieji šiam įsakymui buvo baudžiami areštu administracine tvarka – kalėjimu iki 6 mėnesių.

Vėlesniuose įsakymuose karo atbėgėlių, kaip buvusios priešiškos Lietuvai valstybės piliečių, galimybės buvo dar labiau apribotos. Uždrausta priklausyti politinėms organizacijoms, apskritai dalyvauti politinėje veikloje, viešose vietose svarstyti Lietuvos vidaus gyvenimo tvarką, viešąjį gyvenimą, dalyvauti diskusijose, susirinkimuose, eisenose, skaityti paskaitas ir pranešimus, rašyti į užsienio spaudą, turėti rašomąsias mašines, gauti mokamą darbą. Imdamiesi kokio nors verslo karo

³⁷Ten pat.

atbėgėliai turėjo pateikti komisaro leidimą, visuomet turėjo nešiotis atbėgėlio pažymėjimą ir prireikus parodyti jį policijai³⁸.

Nesilaikantys Lietuvos valdžios reikalavimų atbėgėliai galėjo būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn ar ištremti iš šalies³⁹.

Karo atbėgėliams itin svarbus buvo 1940 m. sausio 18 d. įsakymas dėl šelpimo tvarkos⁴⁰. Jame nurodyta, kad tik su atbėgėlio pažymėjimu galima gauti šelpimo knygeles ir tik su jomis gauti pašalpą. Taigi atbėgėliai, norėdami gauti pašalpą, turėjo registruotis.

Deja, reikia pasakyti, kad Lietuvos administraciniams organams norint suvaldyti nepaklūstančius Lietuvos įstatymams atbėgėlius, taip pat izoliuoti įvairius nusikaltėlius, teko 1940 m. birželio 1 d. Pabradėje įrengti koncentracijos stovyklą. Reikia paminėti, kad koncentracijos stovyklos statusas vidaus reikalų ministro įsakymu buvo patvirtintas jau 1940 m. gegužės 15 d⁴¹. Ši stovykla buvo pavaldi Vidaus reikalų ministerijai. Birželio 7 d. ji pavadinta Pabradės koncentracijos stovykla⁴².

Tačiau ne visi nepaklūstą Lietuvos teisės aktams buvo kišami į koncentracijos stovyklą. Kai kuriuos atbėgėlius teko ištremti iš Lietuvos. Pavyzdžiui, per 1940 m. pirmuosius tris mėnesius už slapstymąsi, vengimą registruotis, antilietuvišką veiklą ir kitokius nusikaltimus iš Lietuvos, daugiausia į Sovietų Sąjungą ir Vokietiją, buvo ištremta 50 atbėgėlių⁴³.

³⁸ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. 1939–1940. – P. 109–110.

³⁹ Karo atbėgėliams tvarkyti komisaro įsakymas // Vyriausybės žinios. – 1939, gruodžio 21; 1940, kovo 1.

⁴⁰ Ten pat. – 1940, sausio 21.

⁴¹ Vidaus reikalų ministro 1940 m. gegužės 15 d. įsakymas Nr. 40 // LCVA. – F. R-377. – Ap. 2. – B. 236. – L. 261–262.

⁴² Vidaus reikalų ministro 1940 m. birželio 7 d. įsakymas Nr. 49 // Ten pat. – Ap. 7. – B. 153. – L. 60.

⁴³ Pažyma apie atbėgėlių aprūpinimą dokumentais // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 179.

3. NEPAGEIDAUTINŲ VOKIETIJOJE IR SOVIETŲ SAJUNGOJE ASMENŲ TRĒMIMAS Į LIETUVĄ

3.1. TRĒMIMAI IŠ VOKIETIJOS

Pasibaigus kovos veiksams buvusioje Lenkijos teritorijoje, Lietuvos administracija susidūrė su nauja problema – tremtiniais į Lietuvą. Tiek Vokietija, tiek Sovietų Sąjunga nepageidautinus asmenis ėmė masiškai varyti į Lietuvą, nesuderinę su Lietuvos vyriausybe.

1939 m. spalio 27 d. 15 val. Lietuvos pasienio policijos VII rajono sargybinis Čečkauskas Ogolino kaime ties ūkininko Pamatausko namais pastebėjo žmonių judėjimą. Policininkas, nuvykęs pas minėtą ūkininką, rado atvykusius iš Vyžainių miesto apie 25 žydus. Apie tai tuojau pranešė sargybos viršininkui, o šis – rajono vadovybei. Atvykę iš Vyžainių žydai pasakojo, kad vokiečių kareiviai, visus sušaukę į aikštę, įsakė tuoj pasiruošti išvykti, o kur – nenurodė. Kai kurie žydai tokio įsakymo nenorėjo vykdyti, tada buvo jėga išmesti iš namų. Namų duris ir langus vokiečių kareiviai užkalė lentomis.

15 val. 30 min. Lietuvos pasienio sargyba buvo sustiprinta, atvykę žydai sulaikyti, tačiau greitai prie Pamatausko sodybos vėl buvo pastebėta svetimų žmonių grupė. Atvykę Lietuvos pasieniečiai pamatė, kad tai taip pat Vyžainių žydai, atvaryti 2 vokiečių kareivių. Vokiečiai stovėjo ant administracinės linijos ir sekė pereinančius į Lietuvą žydus.

Lietuvos pareigūnai vokiečių kareiviams pareiškė protestą, nurodydami, kad be Lietuvos vyriausybės sutikimo į Lietuvos teritoriją negali būti tremiami svietimos valstybės piliečiai, ir abi atvarytas žydų grupes gražino atgal per sieną. Vokiečių kareiviai įsakė žydams vykti į Olšausko dvarą, pranešdami Lietuvos pasienio sargybiniams, kad Olšausko dvare yra sutelkta 200 žydų, kurie taip pat bus ištremti į Lietuvą.

16 val. buvo pastebėta, kad į vakarus nuo Triduonių ežero, apie 1 km nuo sienos ties ūkininko Galecko sodyba yra susitelkę daug civilių su ryšuliais. Lietuvos pasieniečiai atvykę pamatė, kad tai apie 250 Vy-

žainių žydų grupė, kurioje yra jau anksčiau lietuvių gražinti žydai. Kai kurie žmonės dar buvo Vokietijos pusėje. Juos atidžiai stebėjo vokiečių kareiviai. 16 val. 30 min. vokiečių kareiviai prie administracinės linijos atvežė tremtinių daiktus bei žmones, kurie patys negalėjo paeiti ir, visa tai išvertę prie administracinės linijos, pasitraukė kiek toliau. Vokiečių kareiviai pareiškė Lietuvos pasienio sargybiniams, kad jei žydai grįš į Vyžainius, į juos bus šaudoma iš kulkosvaidžių. Tai patvirtino ir nelaimingieji, paliudiję, kad tikrai matę ant kalvų pastatytus kulkosvaidžius ir kad vokiečiai savo grasinimus tikrai įvykdysią.

17 val. Lietuvos pasienio pareigūnai nuvyko į Olšausko dvarą, kur buvo įsikūręs vokiečių kariuomenės 41-ojo pulko viršila, pasikalbėti dėl ištremtų žydų. Viršila buvo paklaustas, kas jiems įsakė tremti žydus į Lietuvą. Jis atsakė, kad jie tai padarę, kaip kad yra daroma su žydais Vokietijoje. Esą jiems žydai, kaip tinginiai ir sukčiai, nereikalingi. Tada Lietuvos pareigūnai pareiškė, kad šių žydų Lietuvos pasieniečiai be Lietuvos vyriausybės sutikimo neįleis. Į tai viršila ciniškai atrėžė, kad jiems žydai irgi esą nereikalingi ir tegu jie per Lietuvos teritoriją eina į Sovietų Sąjungą. Viršila pakartojo jau iš vokiečių kareivių girdėtus grasinimus, kad jei lietuviai žydus gražins, vokiečiai į juos šaudys, o jei lietuviai nori, kad žydų mažiau ateitų į Lietuvą, tai tegu ir jie šaudo į juos iš kulkosvaidžių. Tačiau pareiškus, kad dėl tokio vokiečių elgesio gali būti rimtų diplomatinių komplikacijų, viršila sumišo ir jo karingumas dingo. 19 val. 30 min. žydai buvo gražinti į Vokietijos teritoriją⁴⁴.

Tą pačią dieną Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Urbšys Lietuvos pasiuntiniui Berlyne išsiuntė telegramą, kad šis Vokietijos vyriausybei pareikštų protestą dėl tokios savivalės⁴⁵.

Spalio 28 d. Lietuvos pasiuntinys Berlyne Kazys Škirpa apsilankė pas Vokietijos reicho Užsienio reikalų ministerijos politikos departamento direktorių, valstybės pasekretorių (Unterstaatssekretär) dr. Ernstą Vėrmaną (Ernst Woermann), kuriam, išdėstęs incidento su žydais

⁴⁴ Vilniaus apskrities viršininko Goštauto raštas VRM Policijos departamentui // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2230. – L. 25–26.

⁴⁵ J. Urbšio 1939 10 27 šifograma // Ten pat. – L. 28.

esmę, Lietuvos vyriausybės vardu pareiškė protestą ir paprašė skubiai nurodyti vokiečių pasienio pareigūnams, kad ištremtus žydus atsiimtu atgal. E. Vėrmanas pažadėjo reikalą ištirti ir atsakyti po keleto dienų⁴⁶.

Tuo metu spalio 28 d. vokiečiai prie administracinės linijos atvarė dar apie 300 žydų ir, laukdami patogaus momento pervaryti juos per sieną į Lietuvą, laikė maždaug 30 m nuo sienos, vadinamojoje „niekieno žemėje“⁴⁷. Ten pat buvo laikoma ir anksčiau Lietuvos pasieniečių gražinta žydų grupė.

Esant tokiai padėčiai, VII Lietuvos pasienio policijos rajono vachmistras Ženauskas pareikalavo susitikimo su vokiečių pareigūnais. Susitikimo metu vokiečių žandaras Neuman (taip jis prisistatė Lietuvos pareigūnams) pranešė, kad jie esą turi savo vyriausybės nurodymą ištremti į Lietuvą visus žydus⁴⁸.

Šių Neumano teiginių teisingumu Lietuvos pasieniečiai greitai įsitikino. Jų surinktomis žiniomis, kitose pasienio vietose Suvalkijoje buvo sutelkta dar apie 1500 žmonių, o anksčiau bandyta ištremti žmonių grupė tebebuvo laikoma durpyne „niekieno“ žemėje.

Atsidūrę tokioje padėtyje žmonės patys ėmė bėgti per sieną į Lietuvą. Lapkričio 7 d. tokių jau buvo 560. Be to, buvo gauta žinių, kad vokiečiai iš Dancigo, Gdynės išvarė apie 120 000 lenkų, žydų ir tuos, kurie pasisako turėję kokią nors ryšį su Lietuva, gabena į Lietuvos pasienį.

Lapkričio 7 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius Edvardas Turauskas telefoninio pasikalbėjimo su Kaziu Škirpa metu paaiškino jam susidariusią padėtį ir įsakė imtis žygių, kad būtų sustabdytas žmonių varymas į Lietuvą⁴⁹.

Lapkričio 9 d. Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje K. Škirpa tuo klausimu lankėsi pas dr. E. Vėrmaną. Šis apsimetė nustebeš, kad proble-

⁴⁶ K. Škirpos 1939 10 28 telegrama // Ten pat. – L. 27.

⁴⁷ Vilkaviškio apskrities viršininko 1939 10 30 raštas VRM Policijos departamento direktoriui // Ten pat. – L. 24.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ URM Politikos departamento direktoriaus E. Turausko Pro memoria // Ten pat. – L. 22.

Dr. Edvardas Turauskas

ma dar nesureguliuota. Tada K.Škirpa jam įteikė *aide-mémoire*, kur buvo labai smulkiai išdėstyta reikalo esmė. Perskaitęs įteiktą dokumentą dr. E. Vėrmanas atsakė, kad šią problemą jis dar kartą iš-tirs, bet nuodugniau jos neišnagrinėjęs tuo tarpu ką nors pažadėti negalys.

Tada K. Škirpa, norėdamas paska-tinti Berlyną greičiau spręsti, atkreipė E. Vėrmano dėmesį į tai, kad tremiamų žy-dų problema susirūpino Lenkų pabėgė-lių ir internuotųjų Lietuvoje globos ko-mitetas, įvairios žydų organizacijos, tu-rinčios ryšius su pasaulinėmis organiza-cijomis. K. Škirpa pabrėžė, kad Lietuvos vyriausybė, nenorėdama, kad aptariamasis žydų klausimas virstų kurios nors propagandos objektu, stengiasi tai sureguliuoti draugišku susitarimu su Vokietija. Bet, ka-dangi jo sureguliuojimas užsitęsė, tai praktiškai nebeįmanoma garan-tuoti, kad jis neiškiltų į viešumą. Lietuvos vyriausybė atsakinga už tai negali būti laikoma. K. Škirpa dar kartą pabrėžė, kad, norint to iš-vengti, būtina kaip galima greičiau šį klausimą sureguliuoti⁵⁰.

Lapkričio 14 d. E. Vėrmanas, išsikvietęs K. Škirpą, jam pareiškė, kad duotas nurodymas nustoti žydus tremti, o apie 1500 pasienyje su-telktų žydų jis iš viso nieko nežinąs ir iš esmės neprieštaraująs, kad iš-tremtieji 560 žydų būtų gražinti atgal⁵¹.

Tačiau lapkričio 19 d., Lietuvos pasienio policijos Seinų baro virši-ninkui pagal Seinų apskrities viršininko nurodymą nuvykus pas vokie-čių muitinės viršininką į Holny Mejera dvarą susitarti dėl žydų gražini-mo sąlygų, muitinės viršininkas pareiškė, kad apie tai jis nieko nežinąs ir žydų atgal priimti negalys, nes turįs savo vyriausybės nurodymą žy-dų neišleisti.⁵²

⁵⁰ K. Škirpos 1939 11 09 raštas J. Urbšiui // Ten pat. – L. 18.

⁵¹ K. Škirpos 1939 11 14 raštas J. Urbšiui // Ten pat. – L. 15.

⁵² Ten pat. – L. 10.

LIETUVOS PASIUNTINYBĖ

VOKIETIJOJE

Berlynas, 1939 m. lapkričio 9d.

477/sk.

Slaptai.

Ponui

39 17 24 56 //

MS E. 14

gama: dant.
parvair
lietuvių
KIV

Užsienių Reikalų Ministrui,

K a u n a s .

PDP

XI.17
ju

Užraukdamas mano šios dienos pasikalbėjimą su Dr. Woermann tremiamą iš Suvalkų trikampio žydų reikslu, trumpai paliečiau neva ryšyje su sakytu klausimu ir lietuvių-vokiečių santykius bendra plotme.

Nurodydamas, kad mano supratimu, kilusi dėl sakytų žydų trėmimo diferencijė neturėtų efektuoti ligi šiol buvusius tarp abiejų valstybių santykius, pastebėjau jog mes skaitome Lietuvos šių metų spalio mėn. 10 d. sutartį su Sovietų Rusija esant paseka rusų-vokiečių susitarimo dėl pasidalinimo įtakų zonomis Fabalteje.

Dr. Woermann į tai nereagavo, nors jo veide buvo matyti nusi-
stebėjimo.

Tęsdamas savo mintį toliau pasakiau, kad mes skaitome jog sakyta sutartis neprieštarauja mūsų sutartims su Vokietija.

Dr. Woermann atsakė "bestimmt".

Tęsdamas dar toliau aš dar pridėjau, kad tuo būdu esama pagrindo tikėtis, jog būtų ligi šiol geri tarp abiejų valstybių santykiai, mano nuomone, gali ir toliau pasilikti geros kaimynystės santykiais.

Dr. Woermann į tai pridėjo nuo savęs "das entspricht absolut auch unserer Wünsche".

Po šio nuomonų pasikeitimo apie santykių tarp abiejų valstybių pagrindą, kiek jis paliečia aukščiau paminėtas sutartis, pasikalbėjimą nukreipiau į gyvenančių Suvalkų trikampyje ^{lietuvių} pdaėti, apie ką pranešu atskirai.

Padauta čia forma mūsų santykių su Vokietija klausimą palė-
čiau, taip sakant en passant, samoningai, kad tam nepridavus dekla-
ratyvinio pobūdžio, neturėdamas mano Vyriausybės atstatinkamo ta
prasme pavidimo. Tikiuos tai atatikis ir Tamstos nusistatymui.

K. ŠKIRPA,
Įgaliojotas Ministras.

Šiuo reikalu buvo kreiptasi į Suvalkų gestapo viršininką. Jis atsakė, kad Berlyne buvo žadėta atitraukti nuo sienos tik du šimtus žydų ir kad tai buvo padaryta, bet nieko nebuvo žadėta apie žydų gražinimą⁵³.

Erikas Cechlinas

Gruodžio 1 d. Lietuvos užsienio reikalų ministro įsakymu K. Škirpa šiuo klausimu vėl paprašė audiencijos pas Vėrmaną, tačiau jį priėmė jo pavaduotojas kunigaikštis Oto fon Bismarkas (Otto von Bismarck). Tačiau ir šis pokalbis baigėsi kaip ir ankstesni⁵⁴. Tačiau gruodžio 9 d. į Lietuvą jau buvo ištremti 1584 žydai⁵⁵.

1939 m. gruodžio 12 d. J. Urbšys išsikvietė Vokietijos pasiuntinį Lietuvoje Erichą fon Cechliną (Erich Wilhelm Zechlin). Buvo kalbamasi apie pabėgėlių iš Lenkijos gražinimą. Tuo pačiu vėl buvo iškeltas klausimas ir dėl tremiamų į Lietuvą žydų. E. Cechlinas į tai atsakė, kad apie tai jis buvo užsiminęs Berlyne, tačiau buvo atsakyta, kad „prie visų didelių reikalų komplekso Berlynui 200 žydų likimas atrodo per menkas, kad galėtų pakankamai juo susirūpinti“. O daugiau perstumtų žydų į Lietuvą jau nebūsią⁵⁶. J. Urbšiui pastebėjus, kad į Lietuvą ištremta ne 200 o 1584 žydai, E. Cechlinas pripažino, jog žydų trėmimai į Lietuvą nesustabdomi ir pažadėjo pasirūpinti, kad daugiau tai nepasikartotų⁵⁷.

Tą pačią dieną Berlyne Lietuvos pasiuntinys K. Škirpa kalbėjosi su dr. E. Vėrmanu. Jis dar kartą priminė, kad Suvalkų gestapo viršininkas atsisakė žydus priimti atgal, aiškindamas, jog neturiš atitinkamo savo vyriausybės nurodymo tai padaryti. K. Škirpa prašė Vėrmaną

⁵³ J. Urbšio 1939 11 28 šifrograma // Ten pat. – L. 8.

⁵⁴ K. Škirpos 1939 12 01 raštas J. Urbšiui // Ten pat. – L. 7.

⁵⁵ VRM Administracinio departamento raštas URM // Ten pat. – L. 6.

⁵⁶ J. Urbšio 1939 12 12 Pro memoria // Ten pat. – B. 2235. – L. 67.

⁵⁷ Ten pat.

teiktis pasirūpinti, kad toks nurodymas vokiečių vietinės valdžios įstai-
goms Suvalkuose pagaliau būtų duotas. Vėrmanas į tai juokdamasis
atsakė „*Wie Sie wissen, wir haben keine Liebe zu den Juden...*“⁵⁸ (Kaip
Jūs žinote, mes nemėgstame žydų).

LIETUVOS RESPUBLIKA
Vidaus Reikalų Ministerija
Administracijos Departamentas

Kaunas, 1939 m. gruodžio mėn. 9 d.
Slaptai-skubu

Užsienių Reikalų Ministerijai

Nr. 1112

1 Nr. _____ Ryšium su p. Škirpos, Ministro Vokietijai 8/m. gruodžio mėn.
1 d. raštu Nr. 535/sl. Vidaus Reikalų Ministerija turi garbę pra-
nešti, kad atbėgusių iš Suvalkų trikampio mūsų pusėn žydų yra
suregistruota iš viso 1584 asmenis, būtent: Marijampolės apskri-
tyje - 924 asm., Seinų apskr. - 406 asmen., Vilkaviškio apskr. 254.

Generalinis sekretorius

Administracijos Departamentas

2426 11 XII 11
XII 11
P
XII 11
W

422/1784

LCVA.-F. 383.-Ap. 7.-B. 6.- L. 2230

1939 m. gruodžio 30 d. Lietuvos pasiuntinybės patarėjui J. Ka-
jackui Vokietijos užsienio reikalų ministerijos valdininkas atašė V. fon
Grundheras (W. von Grundherr), paklaustas apie ištremtų žydų gra-
žinimo problemos sprendimą, nedviprasmiškai pareiškė: „Visai priva-
čiai aš patarčiau Jums šį reikalą užmiršti. Aš negaliu Tamstai pasakyti,
bet... Tamsta supranti“⁵⁹.

J. Kajeckui bandant aiškinti, kad atbėgėliai ir taip yra labai sunki
našta Lietuvai, Grundheras plačiai šypsodamasis pasiūlė „gudrią“ išeitį:
išstumti juos į Sovietų Sąjungą. Tik ne visus iš karto, o dalimis⁶⁰. Taigi

⁵⁸ K. Škirpos 1939 12 14 raštas URM Politikos departamento direktoriui // Ten pat.
- B. 2230. - L. 5.

⁵⁹ K. Škirpos 1939 12 30 raštas URM Politikos departamento direktoriui // Ten pat. - L. 4.

⁶⁰ Ten pat.

buvo duota suprasti, kad ištremtieji žydai turės pasilikti Lietuvoje.

Lietuvos vyriausybė leido šiuos 1799 nelaimingus žmones, tarp kurių buvo 426 vaikai, apgyvendinti Kalvarijoje, Lazdijuose, Vilkaviškyje, o vėliau, paaiškėjus, kad jiems siena atgal į Vokietiją uždaryta, leido apsigyventi dar 11-oje Lietuvos vietovių⁶¹.

3.2. TRĖMIMAI IŠ SOVIETŲ SAJUNGOS

1939 m. spalio 31 d. į Valkininkų apskritį Sovietų Sąjungos kariuomenė per sieną atvarė per 1000 žmonių. Lietuvos pasieniečiai pareikalavo grįžti atgal, nes jokio Lietuvos vyriausybės leidimo jie neturėjo, tačiau atvarytieji žmonės maldavo leisti jiems pasilikti Lietuvoje, nes sovietinės kariuomenės atstovai prieš ištremdami iš tremiamųjų pareikalavo pasirašyti raštą, kur jie pasižadėjo, kad į Sovietų Sąjungos teritoriją daugiau nebegriš. Ir jeigu jie vėl bus sulaikyti Sovietų Sąjungos teritorijoje, bus traktuojami kaip valstybės priešai. Tarp atvartųjų buvo nemažai buvusios Lenkijos karių bei civilių lenkų⁶².

Po kurio laiko trėmimai vėl atsinaujino. Lapkričio 8 d. į tą pačią apskritį buvo ištremtas 51 asmuo, lapkričio 11 – 65 asmenys, lapkričio 12 – 460, lapkričio 13 – 21 asmuo⁶³. Be to, Lietuvos valdžios pareigūnai gavo žinių, kad sovietiniai valdžios organai ruošiasi ištremti dar apie 1000 tokių asmenų⁶⁴.

Tai skaičiai ištremtųjų, kuriuos pavyko užfiksuoti Lietuvos valdžios pareigūnams, tačiau buvo ir tokių, kurie buvo ištremti iš Sovietų Sąjungos nepastebėti. Tokių tremtinių nemažai buvo Vilniaus srityje.

⁶¹ 1940 03 29 Lietuvos žydų sveikatos apsaugos draugijos “Oze” raštas // LCVA.– F. 757. – Ap. 9. – B. 169. – L. 168–169.

⁶² Valkininkų apskrities viršininko raportas vidaus reikalų ministrui // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2278. – L. 33.

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ Valkininkų apskrities viršininko raportas vyriausybės įgaliotiniui Vilniaus mieste ir srityje // Ten pat. – L. 39.

PONU I

VIDAUS REIKALŲ M I N I S T R U I.

№ 39 lapkričio m. 15 d.

586

dehms. Ref.
Pasiryt. vntu K. R. ch.
1939 XI. 20
Tilvygų
Administracijos P...
Direktorius.

R a p o r t a s.

Turiu garbę Tamstai, Pone Ministre, pranešti, kad Valkininkų apskrities ribose Sovietų Rusijos kariuomenė į Lietuvos teritoriją be paliovos tremia treminius, būtent:

- 1/š.m. spalio mėn. 31 d. įtremė virš 1000 asmenų,
- 2/lapkričio mėn. 8 d. - 51 asmenį,
- 3/lapkričio mėn. 11 d. - 65 asmenis,
- 4/lapkričio mėn. 12 d. - 460 asmenų ir
- 5/lapkričio mėn. 13 d. - 21 asmenį.

Be to, kiek man yra žinoma įtremtųjų asmenų didelis kiekis bastosi Lietuvos teritorijos ribose ir jų sulaikyti dar nepavyko. Iš įtremtųjų nemažai priskaitoma lenkų karių. Sovietų Rusijos kariuomenė prieš išstremiant paima iš tremtinių parašus, kad jie į jos teritoriją daugiau nebesugrįš. Tremtinius, kurie čia turi giminių, paleidžiu pas gimines apsigyventi. Su kitais tremtiniais yra kritiška padėtis, nes nėra jų kur apgyvendinti, nei kuo maitinti.

Manyčiau, kad įtremtuosius buvusius lenkų karius, kurie pacina ne iš Vilniaus srities teritorijos, reikėtų apgyvendinti internuotojų stovyklose. Visiems kitiems tremtiniams taip pat reikėtų organizuoti stiprią priežiūrą, nes paleidus juos be priežiūros, pradės jie vykdyti plėšimus.

Tuo reikalu prašau Tamstos, Pone Ministre, parėdymo.

Vid. Reikalų Ministerijos
KANCELIARIJOS
S E K R E T A R I U S
1939 XI 17
6874/16

D.

F. Kamand.
APSKRITIES VIRŠININKAS

U. Prusaitis
SEKRETORIUS

V. R. M.
 Valkininkų Srities
VIRŠININKAS
 1939 m. lapkričio 11 d.
 Nr. 594

Vyriausybės Įgaliotiniui Vilniaus Mieste ir
 srityje
 per Vilniaus Apskritis Viršininkui.

Š. m. lapkričio mėn. 11 d. iš rusų pusės į Lietuvą bu-
 vo pervaryta apie 460 tremtinių. Juos 9 pėst. pulko 4 kuopos
 vadas perdavė Šalčininkėlių /Jašiūnų/ policijos nuovados vir-
 šininkui be sąrašo. Kadangi jie buvo atgabenti nakties metu
 todėl nebuvo galimybės jų sutikrinti. Vėliaus juos patikrin-
 us rasta tik 293 žmonės. Matomai dalis jų buvo pabėgę ga-
 benant juos į Jašiūnus, o kiti iš Jošiūnų geležinkelio stoties
 kur jie nakties metu buvo patalpinti.
Priedų: sąrašas.

Vilniaus Miesto ir Apskritis
 Viršininko Įstaigoje
 G. U T E
 1939 XI. 17.
 Nr. 5042

Vyriausybės Įgaliotinio
 Vilniaus miestui ir sričiai įstaigoje
 G A U T A
 1939 m. lapkričio mėn. 18 d. Nr. 168

Apskritis Viršininkas
 Sekretorius

1939 XI. 20.
 25291

LCVA.-F. 383.-Ap. 7.-B. 2278.-L. 34

Kai kurie ištremtieji, ypač tie, kurie buvo kilę iš Vilniaus srities, stengėsi nepakliūti Lietuvos pareigūnams, o grįžti į namus. Antai iš lapkričio 11 į 12 d. į Lietuvą buvo atvaryta 460 tremiamųjų. Juos 9 pėstininkų pulko 4-osios kuopos vadas perdavė Šalčininkėlių policijos nuovados viršininkui. Kadangi viskas vyko nakties metu, jokių sąrašų nebuvo sudaryta, ryte iš šių ištremtųjų buvo pasilikę tik 293 žmonės. Matyt, dalis pabėgo gabenant juos į Jašiūnus, o kiti – iš Jašiūnų geležinkelio stoties⁶⁵.

Kai kurie ištremtieji buvo kilę iš Vilniaus srities. Jiems Lietuvos valdžios pareigūnai leisdavo grįžti į namus arba pas gimines, tačiau tarp ištremtųjų buvo daug ir tokių, kurie neturėjo jokių ryšių su Vilniumi bei jo sritimi. Antai lapkričio 12 d. iš per Ūlos upę pervaryto 21 žmo-

⁶⁵ Valkininkų apskrities viršininko 1939 11 16 raštas vyriausybės įgaliotiniui Vilniaus mieste ir srityje // Ten pat. – L. 34.

gaus tik 1 buvo kilęs iš Lietuvos, o visi kiti – iš Sovietų Sąjungai atitekusių sričių⁶⁶. Jais reikėjo pasirūpinti, buvusius karius internuoti.

Vėliau organizuoti trėmimai liovėsi, tačiau nesiliovė pavienių žmonių bėgimas į Lietuvą.

4. LIETUVOS VEIKSMAI SIEKIANT IŠVENGTI ATBĖGĖLIŲ IŠ BUVUSIOS LENKIJOS PASIBAIGUS KARO VEIKSMAMS

Aleksas Survila

Pasibaigus karo veiksmams Lenkijos teritorijoje, bėgliai iš Lenkijos ir toliau bandė nelegaliai pereidinėti Lietuvos sienas, kuo Lietuvos vyriausybė, savaime suprantama, nebuvo suinteresuota. Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento direktorius Aleksas Survila 1939 m. spalio 19 d. išleistame aplinkraštyje apskričių viršininkams nurodė, kad „dabar, užsibaigus karo veiksmams ir susidarius tokioms sąlygoms prie Lietuvos sienų, toliau teikti pagalbą bėgliams nėra jokio pagrindo. Todėl ateityje tokius bėglius reikia bausti ir tremti iš Lietuvos“⁶⁷.

Tačiau spalio 27–28 dienomis prijungus prie Lietuvos Vilniaus kraštą nemažai buvusios Lenkijos piliečių, kad patektų į Lietuvą, pasinaudojo naujos sienos apsaugos nebuvimu.

Kaip jau buvo minėta, bėglių srautas į Vilnių pajudėjo vos tik pasirašius susitarimą dėl Vilniaus ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvai. Šio srauto iš rytų Lietuvos vyriausybė negalėjo kontroliuoti, bet buvo

⁶⁶ Ten pat. – L. 39.

⁶⁷ VRM Administracijos departamento 1939 10 19 aplinkraštis // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 5. – 193.

imtasi kai kurių žygių, kad jie nebėgtų ir iš Latvijos. Spalio 25 d. Lietuvos pasiuntinys Latvijoje, vykdydamas J. Urbšio nurodymus, kreipėsi į Latvijos užsienio reikalų ministrą V. Munterį, kad Latvijos vyriausybė sulaikytų lenkus, bandančius nelegaliai pereiti sieną į Vilniaus kraštą. V. Munteris atsakė, kad apie tai jis nieko nežinąs, o šį reikalą sutvarkyti turinčios Lietuvos ir Latvijos pasienio policijos įstaigos⁶⁸.

1939 m. lapkričio 9 d. „Lietuvos žiniuose“ buvo atspausdinta žinutė, kad Vilniuje pasirodė pabėgėlių iš Suvalkų, Gardino ir kitų buvusios Lenkijos miestų. Buvo spėjama, kad jie sieną perėjo nelegaliai⁶⁹.

Pagaliau buvo apsispręsta, kad visi atbėgėliai, kurie bus sugauti Lietuvos teritorijoje po lapkričio 10 dienos, turės būti ištremti ten, iš kur atbėgo⁷⁰. Buvo sustiprinta sienos apsauga.

Tačiau bėglių srautas nenutrūko. Žmonės tikėjosi slapta prasmukti į Lietuvą, tuo labiau kad Lietuvos valdžios institucijos į Lenkijos piliečių prašymus leisti jiems įvažiuoti ir gyventi Lietuvoje paprastai duodavo neigiamą atsakymą, padarydami tik retas išimtis⁷¹. Šiuo klausimu gana griežtą „ne“ tardavo karo atbėgėliams tvarkyti komisaras, nes nuo 1939 m. gruodžio antros pusės Vidaus reikalų ministerija atbėgėlių įleidimo į Lietuvą klausimus pradėjo derinti su Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatu.

Nelegaliai sieną pereidavo daug žydų iš SSRS, ypač sionistinio jaunimo. Jie daugiausia sieną slapta pereidavo prie Švenčionėlių. Bėgdami į Lietuvą jie tikėdavosi iš čia lengvai patekti į Palestiną. Šis bėgimas truko iki 1940 m. pavasario, kada sienos su Sovietų Sąjunga apsauga buvo gerokai sustiprinta⁷².

Pagal svetimšaliams gyventi Lietuvoje įstatymo 19 ir 20 straipsnius svetimšalių buvo galima suimti ar iš Lietuvos ištremti vidaus reikalų ministro įsakymu arba jo pavedimu.

⁶⁸ P. Dailėno 1939 m. spalio 25 d. raštas J. Urbšiui // LCVA. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 201.

⁶⁹ Vilniuje yra naujų pabėgėlių // Lietuvos žinios. – 1939, lapkričio 9.

⁷⁰ URM Politikos departamento direktoriaus 1940 02 07 Pro memoria // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2278. – L. 23.

⁷¹ LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 9. – L. 12.

⁷² Neapykantos ir keršto knyga // Karys. – 1980. – Nr. 8. – P. 354.

1939 m. gruodžio 16 d. karo atbėgėliams tvarkyti komisaras kreipėsi į vidaus reikalų ministrą prašydamas suteikti komisariatui teisę prireikus suimti ir tremti atbėgėlius ir svetimšalius iš Lietuvos. Ši teisė karo atbėgėliams tvarkyti komisarui buvo suteikta.⁷³

Vykdamas šias nuostatas, sulaukė perėję sieną pabėgėliai buvo gražinami atgal. Tačiau ne visus perėjusius sieną ištikdavo toks likimas. Netoli Lietuvos sienos prie Tilžės buvo įrengta lenkų karių, patekusių į vokiečių nelaisvę, stovykla. Joje buvo sutelkta apie 27 000 belaisvių⁷⁴. Pabėgę iš šios stovyklos belaisviai bandė bėgti į Lietuvą, ir ne vienam tas pavyko. Lietuvos valdžios institucijos, laikydamosi Hagos konvencijos dėl karo belaisvių nuostatų, atbėgusius Vokietijos karo belaisvius registravo bendra tvarka kaip civilius atbėgėlius, nurodydamos jiems apsisojimo vietas.

Šios žinios, be abejo, pasiekė Vokietijos karo belaisvių stovyklas ir 1940 m. pradžioje Lietuvos valdžios pareigūnai gavo žinių, kad galima sulaukti gana didelio tokių atbėgėlių skaičiaus. Karo atbėgėliams tvarkyti komisaras Tadas Alekna kreipėsi į Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorių Edvardą Turauską, prašydamas tarti, ką su tokiais atbėgėliais daryti. Šiame rašte T. Alekna prašė E. Turausko sutikimo, kad nelegaliai atbėgusius, jeigu jie nėra kilę iš Lietuvos, būtų galima gražinti į Vokietiją⁷⁵.

Buvo pasitelkta tarptautinė teisė ir išaiškinta, kad 1907 m. Hagos konvencijos 13 straipsnis skelbia, kad neutrali valstybė, kuri priima pabėgusius karo belaisvius, privalo palikti juos laisvėje. Taigi atbėgusiųjų iš Vokietijos Lenkijos karo belaisvių negalima buvo nei tremti atgal, nei internuoti. Jie turėjo būti traktuojami kaip civiliai pabėgėliai⁷⁶.

⁷³ Karo atbėgėliams tvarkyti komisaro raštas vidaus reikalų ministrui // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 3 (lapai nenumeruoti)

⁷⁴ T. Alekno raštas Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriui E. Turauskui // Ten pat. – B. 12 (lapai nenumeruoti).

⁷⁵ T. Alekno raštas URM Politikos departamento direktoriui E. Turauskui // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2278. – L. 3.

⁷⁶ Politikos departamento direktoriaus raštas // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 12 (byla nenumeruota)

Išsiaiškinus padėtį, 1940 m. sausio 23 d. karo atbėgėliams tvarkyti komisaras visiems apskričių viršininkams ir geležinkelio policijos viršininkui išsiuntinėjo įsakymą, kuriame nurodė, kad vidaus reikalų ministro įsakymu atbėgėlius, nelegaliai perėjusius sieną, išskyrus karo belaisvius, reikia tuojau tremti atgal, jų net nebaudus. Jei tokie asmenys pakartotinai peržengtų sieną – nubausti bendra tvarka, o po to grąžinti atgal. Tokiems sulaikytiems atbėgėliams griežčiausiai buvo uždrausta susirašinėti, kalbėtis su pašaliniais asmenimis bei palaikyti bet kokius ryšius su civiliais.

Asmenis, kurie teikia pagalbą nelegaliai perėjusiems sieną arba juos slepia, buvo įsakyta kuo griežčiausiai bausti⁷⁷.

Kaip į tokius griežtus Lietuvos valdžios veiksmus reagavo tarptautinių organizacijų atstovai? Iš esmės prieštaravimų nebuvo. Antai 1940 m. vasario 6 d. pas Politikos departamento direktorių E. Turauską buvo užėjęs Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus atstovas Anatolis Favré (Anatole Favree). Jis pripažino, kad Lietuvai tekusi našta yra sunki ir kad atbėgėliai ir toliau gali veržtis į Lietuvą. Jo nuomone, Lietuva turi visišką ir pagrįstą teisę nuo jų gintis. Tačiau, jo manymu, atbėgėlius, jau atsiradusius Lietuvos teritorijoje, per griežta tremti ten, iš kur jie buvo atbėgę, pasirėmus tokiu mechaniniu kriterijumi, kaip lapkričio 10 d. data. Visų, po šios dienos atbėgusių į Lietuvą, trėmimas sukeltų tam tikrą neigiamą reakciją tarptautiniu požiūriu. Jis pareiškė, kad Lietuva dėl savo giliai humaniško atbėgėlių traktavimo turi susikrovusi didelį moralinį kapitalą užsienyje, todėl, nustatydama per griežtas priemones vieno kito šimto atbėgėlių atžvilgiu, prarastų geroką to kapitalo dalį. A. Favré E. Turauskui siūlė, kad būtų galima tremiamų iš Lietuvos atbėgėlių datą iš lapkričio 10 d. perkelti į 1940 m. sausio 1 d. Siūlė kiekvieno tremiamojo atvejį išnagrinėti individualiai, nes ištremtas žmogus, ypač į Sovietų Sąjungą, gali būti vietoje sušaudytas, be to, netremti tų, kurių globa gali pasirūpinti Lietuvoje esantys giminės. Siūlė netremti senyvo amžiaus žmonių, kurie dėl viso to gali nukentėti.

⁷⁷ T. Aleknos 1940 01 23 aplinkraštis visiems apskričių viršininkams ir geležinkelio policijos viršininkui // Tėn pat. – B. 3. – L. 60b.

A. Favre taip pat siūlė per radiją ir laikraščiuose paskelbti, kad visi, kas nelegaliai pereis Lietuvos sieną, be jokių išlygų bus siunčiami atgal.

Baigdamas A. Favre pažadėjo išsklaidyti besiformuojančią neigiamą nuomonę Ženevoje ir siūlė atsižvelgti į jo rekomendacijas⁷⁸.

Tokia palyginti griežta Lietuvos vyriausybės nuostata naujų atbėgėlių atžvilgiu bandė pasinaudoti oficialūs Londone esančios Lenkijos valdžios sluoksniai. 1940 m. vasario viduryje lenkų telegrafo agentūra „PAT“ išplatino pranešimą, kad Vilniuje prasidėjo masiniai žydų areštai ir jų trėmimas į Sovietų Sąjungą⁷⁹. Panašią žinią pasaulio žinių agentūros vasario 13 d. gavo ir iš Niujorko. Buvo pranešama, kad nacių spaudžiama Lietuva vasario 12 d. pradėjo masiškai tremti atbėgėlius į Rusiją⁸⁰. Pranešime buvo nurodyta, kad policija vasario mėn. suėmė šimtus atbėgėlių ir varo prie Sovietų Sąjungos sienos.

Lietuvos telegramų agentūra skubiai išplatino pranešimą, kuriame paneigė paskleistus gandus. Buvo nurodyta, kad visiems atbėgėliams, kurie nenori išvykti iš Lietuvos, leidžiama pasilikti Lietuvoje, o gražinami atgal tik tie asmenys, kurie šiuo metu nelegaliai perėjo sieną ir kad skleidžiami prasimanymai neturi jokio pagrindo⁸¹.

Šią žinią taip pat kategoriškai paneigė žydų atbėgėliams šelpti organizacijų Lietuvoje bendradarbiavimui su Lietuvos valdžia atbėgėlių reikalais įgaliotinis advokatas Jokūbas Robinzonas. J. Robinzonas, be kita ko, pažymėjo, kad „žydų visuomenė Lietuvoje su pasitenkinimu konstatuoja Lietuvos valstybės palankų atsinešimą į atbėgėlių klausimo išsprendimą“. Paneigimas buvo atspausdintas „Žydų balse“⁸².

⁷⁸ E. Turausko 1940 m. vasario 7 d. Pro memoria // Ten pat. – B. 16. – L. 103–104.

⁷⁹ Neteisingos žinios apie žydų atbėgėlių deportaciją iš Lietuvos // Žydų balsas. – 1940, vasario 18.

⁸⁰ URM 1940 02 13 raštas vyriausybės įgaliotiniui Vilniaus mieste ir srityje ir Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatui // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2278. – L.22.

⁸¹ Ten pat.

⁸² Neteisingos žinios apie žydų atbėgėlių deportaciją iš Lietuvos // Žydų balsas. – 1940, vasario 18.

Šie gandai buvo paneigti ir Lietuvos laikraščiuose. Antai 1940 m. vasario 19 d. „Lietuvos žinios“ išspausdino straipsnį „Kiek ištremta pabėgėlių“. Jame nurodoma, kad, remiantis vasario 18 d. žydų spauda, paskutiniu metu ištremta tik 21 žydų tautybės karo atbėgėlis, kaip nesilaikąs registravimosi tvarkos arba mėginęs slaptai gyventi⁸³.

Nors Lietuva stengėsi tiek diplomatinėmis, tiek kitomis priemonėmis apsaugoti nuo naujų atbėgėlių, nepaisydami didelių baudų ir galimo ištrėmimo atgal atbėgėliai ir toliau veržėsi į Lietuvą. O baudos buvo taikomos tikrai nemažos. Štai atbėgėlis L. Moizešas buvo nubaustas 1000 litų bauda, 30 parų arešto, o po to ištremtas atgal į SSRS. Janas Marešonekas nubaustas 3 paromis arešto ir ištremtas į SSRS, Meleris Moizeras – 500 litų ir 30 parų arešto, po to ištremtas atgal į SSRS. Kazimieras Liachovičius (Kazimierz Liachowicz) – 10 parų arešto ir ištremtas į SSRS ir t.t.⁸⁴.

Buvusieji Lenkijos piliečiai, norėdami patekti į Lietuvą, bandydavo papirkti pasienio policijos tarnautojus. Keletą tokių atvejų išaiškintus ir policininkus griežtai nubaudus, rizikuojančių policininkų labai sumažėjo.

Norintys patekti į Lietuvą atbėgėliai griebdavosi gudrybės. Sienos pažeidėjai, eidami per sieną, dažnai nešdavosi kontrabandinių prekių, kad jiems būtų iškeltos bylos, nes, kol jos būdavo išsprendžiamos, praeidavo nemažai laiko ir tokiu būdu atbėgėlis pasilikdavo Lietuvoje. Kad užkirstų kelią pasinaudoti šia galimybe, T. Alekno nurodymu į kontrabandines prekes imta žiūrėti kaip į asmeninius daiktus, bylas kelti atsisakyta ir atbėgėlius iš karto imta tremti atgal⁸⁵.

Visos aukščiau minėtos priemonės nuo naujų atbėgėlių antplūdžio į Lietuvą apsaugoti nelietė lietuvių, kurių buvo tiek Vokietijos, tiek SSRS teritorijoje. Atbėgę Lietuvą lietuviai, savaime suprantama, buvo priimami, apgyvendinami, jais, kiek tai leido galimybės, buvo rū-

⁸³ Kiek ištremta pabėgėlių // Lietuvos žinios. – 1940, vasario 19.

⁸⁴ LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 274. – L. 12, 14, 15, 17.

⁸⁵ T. Alekno raštas Policijos departamento direktoriui // Ten pat. – B. 12. (byla nenumeruota).

pinamasi. Daugiausia tokių atbėgėlių buvo susilaukiama iš Sovietų Sąjungos.

1940 m. balandžio mėn. Karo atbėgėlių reikalų komisariatas surinko duomenis, kuriose vietose per sieną atbėga daugiausia lietuvių ir kur jų daugiausia susitelkę pasienyje. Buvo kilęs sumanymas tose vietose įsteigti lietuvių atbėgėlių globos punktus⁸⁶. Tačiau tokio sumanymo buvo atsisakyta, nes nesusidarė tokio būtinumo. Lietuvių atbėgėlių padaugėjimo buvo laukiama 1940 m. vasarą, nes gegužės mėnesį Sovietų Sąjungos užgrobtuose rajonuose prasidėjo vyrų, gimusių 1901–1918 m., registracija į sovietinę kariuomenę, ir, kaip manė Lietuvos pasieniečiai, daugelis, gavę šaukimus į kariuomenę, bėgsią į Lietuvą⁸⁷. Tačiau prognozės nepasitvirtino. Perbėgusių lietuvių pagausėjimas buvo nežymus.

Nuo 1940 m. birželio 1 d. Pabradėje pradėjo veikti koncentracijos stovykla atbėgėliams. Jinai buvo apskaičiuota 700 asmenų. Dabar kiekvieno nelegaliai perėjusio sieną atbėgėlio likimas buvo sprendžiamas Karo atbėgėlių reikalų komisariate. Netremtini iš Lietuvos atbėgėliai buvo siunčiami į šią koncentracijos stovyklą⁸⁸.

1940 m. birželio 7 d. T. Alekna nurodė visiems apskričių viršininkams ir geležinkelio policijos viršininkui tuos karo atbėgėlius ir svetimšalius, kurie yra tremiami iš Lietuvos į vokiečiams atitekusias sritis, siųsti Marijampolės apskrities viršininkui ir prašyti, kad jis juos išsiųstų į Vokietiją. O naujai atbėgusius ir sugautus tremti tuojau pat per tas pačias vietas, per kur atbėgo⁸⁹.

Nepaisant griežtų priemonių, pabėgėlių skaičius Lietuvoje ir toliau didėjo, nes iš internuotųjų stovyklų paleidžiami kariai irgi buvo priskiriami pabėgėlių kategorijai, kuriais teko rūpintis Lietuvos Raudonajam Kryžiui⁹⁰.

⁸⁶ Karo atbėgėlių reikalams tvarkyti komisaro 1940 03 16 raštas Trakų apskrities viršininkui // Ten pat.

⁸⁷ Pasienio policijos Trakų baro viršininko 1940 m. gegužės 18 d. raštas Trakų apskrities viršininkui // Ten pat.

⁸⁸ Karo atbėgėlių reikalams tvarkyti komisaro aplinkraštis apskričių viršininkams // Ten pat. – B. 3. – L. 112.

⁸⁹ T. Alekno raštas apskričių viršininkams, geležinkelių policijos viršininkui // Ten pat. – L. 110a.

⁹⁰ Ten pat. – B. 6. – L. 66.

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, naujos Lietuvos administracijos požiūris į galimus naujus atbėgėlius nepasikeitė. 1940 m. birželio 19 d. Policijos departamento direktorius įsakė pasienio policijai itin stropiai saugoti SSRS–Lietuvos sieną ir visus, neteisėtai perėjusius SSRS sieną, sulaikyti, grąžinti atgal ir perduoti atitinkamiems SSRS pasienio apsaugos pareigūnams⁹¹. Tačiau nuo birželio 20 d. visi tremiami į SSRS svetimšaliai buvo grąžinami atgal. Birželio 21 d. prie sienos ant plento Eišiškės–Rodunė SSRS sienos apsaugos vyr. leitenantas Buividovas iškvietė pasienio policijos Trakų baro rajono viršininką ir pranešė, kad galima perduoti SSRS sienos apsaugos pareigūnams tik tokius asmenis, kurie pereina sieną iš SSRS į Lietuvą ir gyvena SSRS teritorijoje. Asmenų, kurie gyvena Lietuvoje, neperdavinti, nes jie nebus priimami. Be to, buvo nurodyta, kad tremiamus asmenis galima perduoti tik SSRS sienos apsaugos karininkui, o perduoti turi pats rajono viršininkas⁹².

Liepos 5 d. naujas karo atbėgėlių reikalų komisaras A. Žvagulis visiems apskričių viršininkams ir geležinkelio policijos viršininkui nurodė sugautų atbėgėlių nebesiūsti į Vokietiją, bet atlikti tardymą ir, nustatius, kad tai kriminalinis nusikaltėlis ar paieškomas asmuo, siūsti į koncentracijos stovyklą. Tuos asmenis, kuriems jau buvo sudarytos kvotos ir buvo nutarta perduoti į Vokietiją, įsakė to nedaryti, o kvotas persiūsti į Komisariatą naujam jų peržiūrėjimui⁹³.

Tremti atgal jų nebuvo galima dėl tos priežasties, kad jų nepraleisdavo pasienyje stovinti sovietų kariuomenė⁹⁴.

Liepos 6 d. Policijos departamento direktorius informavo Kretingos, Tauragės, Raseinių, Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės ir Seinų apskričių viršininkus, kad su sienos apsaugos vadovybe susitarta, kad

⁹¹ Policijos departamento telefonograma // LYA. – F. R-756. – Ap. 6. – B. 526. – L. 1.

⁹² Trakų apskrities viršininko 1940 m. liepos 5 d. raštas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // LCVA. – F 759. – Ap. 1. – B. 2. – L. 7.

⁹³ Karo atbėgėlių reikalams tvarkyti komisaro A. Žvagulio 1940 07 05 aplinkraštis apskričių viršininkams // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 3. – L. 120.

⁹⁴ Karo atbėgėlių reikalų komisaro A. Žvagulio 1940 m. liepos 30 d. raštas valstybės saugumo departamento direktoriui // Ten pat. – B. 16. – L. 37.

neteisėtai perėjusius sieną sienos apsaugos organai gali laikyti 10 parų, kol vyks tardymas ir bus aiškinamasi, po to perduoti policijai nurodant, kaip su pažeidėjais turi būti pasielgta jiems atlikus bausmę už neteisėtą sienos perėjimą. Svetimų valstybių piliečiai, atlikę bausmę, turėjo vėl būti perduoti sienos apsaugos organams ištrėmimui per sieną.

Kartu buvo nurodyta, kad prirėikus ištrėmti per sieną nepageidaujamus asmenis apskrities viršininkai dėl to turi susitarti su sienos apsaugos vadovybe. Be to, apskričių viršininkams buvo priminta, kad šiuo susitarimu sienos apsaugos organais vadinami SSRS kariuomenės daliniai, saugą sieną⁹⁵.

Liepos mėn. į Lietuvą pabėgo nemažai lenkų belaisvių ir civilių asmenų, kurie buvo išsiųsti darbams į Vokietiją ir Klaipėdos kraštą. Jie buvo perduoti vietos saugumo policijai ir bendra tvarka siunčiami į koncentracijos stovyklą Pabradėje, kiti laikomi areštinėse.

Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatui iškilo problema, ką su jais daryti. Ištrėmti atgal į Vokietiją, kaip kad buvo daroma anksčiau, nebuvu galima, nes jų per sieną nepraleisdavo SSRS NKVD pasienio kariuomenė. Daugelis iš tų atbėgėlių reiškė norą vykti į SSRS, kur buvo jų tėviškės, tačiau SSRS pareigūnai jų irgi nepriimdavo. 1940 m. liepos 30 d. karo atbėgėliams tvarkyti komisaras A. Žvagulis kreipėsi į Valstybės saugumo departamento direktorių prašydamas padėti išspręsti šią problemą⁹⁶. Tačiau viskas išsisprendė savaime paskelbus, kad Lietuva įtraukiama į SSRS sudėtį.

Lietuvai tapus sudedamąja SSRS dalimi ir lietuviai pabėgėliai iš Vokietijos buvo pradėti griežtai bausti, perduodant juos teisti SSRS Ypatingajam pasitarimui. Antai 1940 m. spalio 27 d. iš Vokietijos, vengdamas karo tarnybos, atbėgo B. Sabaliauskas, 1940 m. gruodžio 1 d. –V. Šeputytė ir F. Balzeris. Jie buvo suimti ir atiduoti Ypatingajam pasitarimui⁹⁷.

⁹⁵ Policijos departamento telefonograma Nr. 300 // LYA. – F. R-756. – Ap. 6. – B. 526. – L. 6–8.

⁹⁶ 1940 m. liepos 30 d. A. Žvagulio raštas Valstybės saugumo departamento direktoriui // Tėn pat. – F. R-759. – Ap. 1. – B. 2. – L. 6.

⁹⁷ Tėn pat. – B. 17. – L. 1, 29, 35.

5. KARO ATBĖGĖLIŲ SKAIČIAUS DINAMIKA

Lietuvos kariuomenei perėmus Vilnių ir Vilniaus kraštą, niekas nežinojo, kiek Vilniuje ir Vilniaus srityje yra atbėgėlių, o norint sėkmingai dirbti su jais, garantuoti jiems nors minimalų aprūpinimą, tai žinoti reikėjo. Buvo pradėta atbėgėlių registracija.

1939 m. gruodžio 2 d., Lietuvos Raudonojo Kryžiaus įgaliotinio Vilniaus kraštui duomenimis, buvo užregistruota 18 311 atbėgėlių. Pagal tautybes – 7728 lenkai, 6860 žydų, 3723 lietuviai; pagal lytį – 12 073 vyrai, 4 313 moterų, 1 925 vaikai. 1939 m. gruodžio 6 d. rašte Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkui jis rašė, jog registruojasi tuo tarpu tie, kam būtinai reikalinga pašalpa. Tie, kurie dar gali kaip nors išsilaikyti, registracijos vengia⁹⁸.

Norėdamas sužinoti tikrąją padėtį, karo atbėgėliams tvarkyti komisaras T. Alekna 1939 m. gruodžio 20 d. išleido įsakymą, kuriuo įsakė visiems atbėgėliams arba ištremtiems į Lietuvą asmenims įsiregistruoti savo gyvenamosios vietos policijos nuovadoje. Visiems įsiregistravusiems atbėgėliams turėjo būti išduoti karo atbėgėlio liudijimai. Atbėgėliai Vilniaus mieste prisiregistruoti turėjo per mėnesį, kitose vietose – per dvi savaites.

Tuo pačiu įsakymu atbėgėliams be policijos leidimo buvo uždrausta išvykti iš jų gyvenamosios vietos. Nusizengusiems grėسė areštas iki 6 mėnesių. Nustatytu laiku neįsiregistravusiems, kaip jau buvo minėta, be arešto dar grėسė ir ištėrimas iš Lietuvos⁹⁹.

Kodėl buvo imtasi tokių griežtų priemonių, siekiant įvykdyti toki, atrodytų, paprastą reikalą Matyt todėl, kad atbėgėliai, ypač tie, kurie turėjo iš ko pragyventi, vengė registruotis. Atbėgėliai buvo pradėti registruoti iš karto vos susikūrė vadinamasis I. Zagurskio atbėgėlių komitetas (Komitet pomocy uchodców w Wilnie). Tačiau čia registravosi tik tie, kuriems reikėjo pašalpos pragyvenimui. Šiame komi-

⁹⁸ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. 1939–1940. – P. 50.

⁹⁹ Karo atbėgėliams tvarkyti komisaro įsakymas // Vyriausybės žinios. – 1939, gruodžio 21.

Žydų atbėgėlių jaunimas Vilniaus sinagogoje Šventraščio pamokų metu. 1939 m. E. ir B. Zdanauskų nuotr. Lietuva. Praeitis, kultūra, dabartis. – P. 93.

tete buvo registruojami visi pabėgėliai. Žydų atbėgėlių registracija buvo dviguba. Kiekvienas žydas atbėgėlis pirmiausia turėjo užsiregistruoti bendrajame I. Zagurskio vadovaujame komitete, o vėliau, gavęs registracijos pažymėjimą, jau prisistatydavo į žydų komiteto registracijos skyrių. Čia jis užpildydavo tam tikrą anketą, o vėliau buvo pažymimas sąrašuose bei kartotekoje, kurioje atsispindėjo bendrosios žinios apie atbėgėlį ir apie komiteto teikiamą jam pašalpą¹⁰⁰.

Pradėjus registruoti atbėgėlius, T. Alekno įsakymu visose apskrityse atbėgėlių registracijai buvo užvestos knygos¹⁰¹. Atbėgėlių reikalų komisariate buvo pradėtas sudaryti atbėgėlių kartotekinis sąrašas¹⁰².

¹⁰⁰ V. Norkaičio 1940 01 22 pranešimas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 289. – L. 20.

¹⁰¹ T. Alekno telefonograma visiems apskričių viršininkams // Ten pat. – B. 3. – L. 29.

¹⁰² Sudaromas karo atbėgėlių kartotekinis sąrašas // Lietuvos žinios. – 1940, sausio 3.

1940 m. sausio 4 d. T. Aleknos įsakymu, atsižvelgiant į tai, kad Kalėdų ir Naujųjų metų šventės sutrukdė registracijos darbą, registracijos užbaigimo terminas buvo pratęstas 5 dienomis¹⁰³.

Tikslus atbėgėlių skaičius buvo reikalingas ne tik Lietuvoje. 1940 m. sausio 13 d. Lietuvos pasiuntinys Jungtinėse Amerikos Valstijose įgaliotasis ministras Povilas Žadeikis Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamentui išsiuntė raštą, prašydamas skubiai pateikti tikslų atbėgėlių bei internuotų Lenkijos karių skaičių, kadangi įvairiuose šaltiniuose jis labai skiriasi¹⁰⁴.

Atbėgėlių registracija Vilniuje galutinai buvo baigta 1940 m. sausio 20 d., o Vilniaus srityje – vasario 9 dieną. Iš viso buvo užregistruota 3 727 lietuviai, 12 052 lenkai, gudai, rusai ir 10 800 žydų, t.y. 26 579

Atbėgėlių registracijos stovis 1940 m. Vasario mėn. 27 d.

	Vyrai	Moterys	V a i k a i						VISO
			0-2	2-4	4-10	10-14	Než. amž.	VISO	
Lietuviai	2346	737	61	197	174	212	-	644	3727
Baltgudžiai	6130	4248	252	238	602	367	347	1806	12184
Rusai									
Lenkai									
Žydai	8097	2107	69	82	221	259	71	702	10906
VISO	16573	7092	382	517	997	838	418	152	26817

Dienos prieauglis užregistruotų atbėgėlių

	20.II.	21.II.	22.II.	23.II.	24.II.	26.II.
IŠ	16	7		14	8	31

Pradedant nuo sausio 22 d registruojami atbėgėliai turintieji karo atbėgėlio liudijimus.

LCVA.–F. 317.–Ap. 1.–B. 22.– L. 32

¹⁰³ T. Aleknos 1940 m. sausio 4 d. telefonograma // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 3. – L. 48.

¹⁰⁴ P. Žadeikio raštas Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamentui // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2280. – L. 60.

atbėgėliai¹⁰⁵.

Atbėgėlių apskaitą savo ruožtu vedė ir Lietuvos Raudonasis Kryžius. Jo apskaičiavimu, 1940 m. sausio viduryje Lietuvoje apytikriai buvo 34 939 atbėgėliai. Tarp jų 4 173 lietuviai, 17 297 lenkai, gudai, rusai ir 13 469 žydai¹⁰⁶.

Tačiau, kaip matyti iš 1940 m. sausio 23 d. karo atbėgėliams tvarkyti komisaro T. Alekno rašto, pas visus apskričių viršininkus ir geležinkelio policijos viršininką nustatytu laiku užsiregistravo ne visi atbėgėliai. T. Alekna priekaištavo apskričių viršininkams, kad jie, užuot kėlę bylas neužsiregistravusiems atbėgėliams, juos ir toliau registruoja ir išdavinėja atbėgėlių liudijimus. T. Alekna griežtai pareikalavo visiems neužsiregistravusiems atbėgėliams iškelti baudžiamąsias bylas, juos nubausti ir ištremti iš Lietuvos, neišduodant karo atbėgėlių liudijimų. Išimtis galėjo būti taikoma tik atbėgėliams lietuviams¹⁰⁷. Be to, ir legalus atbėgėlių skaičius turėjo tendenciją didėti. Kaip tik tuo metu Internuotųjų stovyklų štabas ėmė paleisti gana daug internuotųjų, kurie buvo pripažinti invalidais, taip pat buvo paleisti policininkai, kurie išėję į laisvę automatiškai įsiliedavo į civilių pabėgėlių gretas¹⁰⁸.

Pagal registracijos duomenis paaiškėjo, kad keturi penktadaliai atbėgėlių apsistojo Vilniuje ir jo srityje.

Lietuviai atbėgėliai daugiausia buvo žemdirbiai, žydai – pirkliai, amatininkai ir laisvų profesijų žmonės, lenkai – daugiausia buvę valdininkai, visuomenės veikėjai, laisvų profesijų žmonės. Tikslėnių duomenų apie lenkus registracijos metu surinkti nepavyko, nes pastarieji vengė apie save jas suteikti, bijodami, kad tie duomenys nepatektų į svetimų valstybių atitinkamų įstaigų rankas¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Atbėgėlių registracijos stovis 1940 02 09 // Ten pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 68.

¹⁰⁶ Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2280. – L. 112.

¹⁰⁷ T. Alekno 1940 02 23 aplinkraštis apskričių viršininkams ir geležinkelių policijos viršininkui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 3. – L. 61.

¹⁰⁸ Karo atbėgėliams tvarkyti komisariato duomenys apie karo atbėgėlius // Ten pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 10. – L. 37.

¹⁰⁹ Pažyma apie atbėgėlių aprūpinimą dokumentais // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 176.

Tiksliai žinias apie atbėgėlius surinko žydų atbėgėlių komitetas. 1940 m. gegužės 1 d. duomenimis, atbėgėliai žydai pagal profesijas buvo pasiskirstę taip: 2 065 amatininkai ir smulkieji pramoninkai, 828 prekybininkai ir pramonininkai, 643 laisvų profesijų, t.y. 166 rašytojai, 150 advokatų, 134 inžinieriai, 77 gydytojai, 28 stomatologai, 27 akušerės, 22 muzikantai, 20 aktorių, 11 farmaceutų ir 8 dailininkai, 128 tarnautojai, 134 žemės ūkio darbininkai, 171 dvasininkas, 963 nekvalifikuoti darbininkai. Be to, 1746 atbėgėliai be jokio užsiėmimo ir 2448 – moksleiviai bei studentai¹¹⁰.

Įregistruotų atbėgėlių skaičius nebuvo pastovus. Jis svyravo. Tai lėmė natūralus atbėgėlių skaičiaus pasikeitimas (žmonės mirdavo, gimdavo), kai kuriems pavykdavo emigruoti, kiti, kurie nebuvo įsiregistravę, pasibaigus ištekliams, rizikuodami būti nubausti, eidavo į komitetą pagalbos. Antai 1940 m. sausio mėn. iš žydų komiteto registro buvo išbraukta 51 atbėgėlis, vasario – 282, kovo – 803, balandžio – net 1263 ir t.t.¹¹¹. Todėl ir atbėgėlių skaičius keitėsi. Tačiau jis ne mažėjo, o augo. 1940 m. balandžio 18 d. registre buvo 11 030 žydų tautybės atbėgėlių¹¹², liepos 1 d. – 11 034¹¹³, o nuo liepos 1 iki rugpjūčio 1 jų padaugėjo daugiau kaip 900 ir sudarė 11 984¹¹⁴.

Tačiau apskritai atbėgėlių skaičius svyravo apie 27 tūkstančius. Antai 1940 m. liepos 1 dieną buvo užregistruoti 27 452 atbėgėliai, tarp jų 3730 lietuviai, 12688 lenkai, 11034 žydai. Vyrų buvo 16921, moterų 7297, vaikų iki 4 m. – 934, iki 10 m. – 1019, iki 14 m. – 863 ir vyresnių kaip 14 m. – 418.¹¹⁵

¹¹⁰ Pažyma apie LRK Žydų atbėgėliams šelpti komitete registruotų atbėgėlių profesionalinę struktūrą iki 1940 05 01 // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 687. – L. 5.

¹¹¹ LRK Žydų atbėgėliams šelpti komiteto žydų atbėgėlių judėjimo lentelė // Ten pat. – L. 3.

¹¹² L'état d'enregistrement des refugies dans le territoire de Vilnius le 18 avril 1940 // Ten pat. – B. 5. – L. 70.

¹¹³ Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 66.

¹¹⁴ LRK Žydų atbėgėliams šelpti komitete registruotų atbėgėlių profesinė struktūra iki 1940 05 01 // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 685. – L. 1.

¹¹⁵ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininko A. Garmaus raštas Lietuvos vidaus reikalų ministrui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 66.

6. LIETUVOS PASTANGOS MAŽINTI ATBĖGĖLIŲ SKAIČIŲ. ATBĖGĖLIŲ EMIGRACIJA

Lietuvos vyriausybė buvo suinteresuota kuo daugiau atbėgėlių išsiųsti iš Lietuvos į kitas valstybes. Tuo rūpinosi atitinkamos Lietuvos valdžios institucijos, ypač Užsienio reikalų ministerija.

Lietuvos vyriausybė kreipėsi į kai kurias valstybes, prašydama priimti dalį atbėgėlių iš Lenkijos. Viena iš pirmųjų atsiliepė Anglijos vyriausybė, kuri neprieštaravo, kad jie atvyktų į Angliją. Jie privalėjo turėti Lietuvos vizą išvažiuoti iš Lietuvos, Švedijos tranzito vizą bei lėšų kelionei ir pragyvenimui Anglijoje¹¹⁶. Kad gautų Švedijos tranzito vizą, kiekvienas atbėgėlis, kreipęsis individualiai į Švedijos pasiuntinybę Kaune, jau privalėjo turėti bilieta į Angliją, Lietuvos vizą, Norvegijos tranzito vizą, visas kitų valstybių, į kurias jis važiuoja ir, jei vyras buvo šaukiamojo amžiaus, įrodyti dokumentais, kad nėra Lietuvoje internuotas¹¹⁷.

Taigi leidimas buvo apipintas daugybe „bet“, ir tai atvykimą gyventi į Angliją daugeliui atbėgėlių darė neįmanomą. Nors, kaip aiškino Anglijos pasiuntinybės Kaune darbuotojai, Anglijos vyriausybė į lenkus žiūrėjo labai palankiai.

Antra valstybė, į kurią buvo galima pasiųsti nemažai atbėgėlių, buvo JAV. J. Urbšys įsakė Lietuvos pasiuntiniui JAV P. Žadeikiui ištirti padėtį ir Lietuvos vyriausybės vardu kreiptis į oficialias JAV instancijas ir prašyti, kad JAV priimtų bent 10 000 atbėgėlių iš Lenkijos. P. Žadeikis, žinodamas griežtą Amerikos Kongreso nuostatą dėl imigrantų ir nesena atsitikimą, kai Kongresas atmetė vyriausybės prašymą laikinai leisti atgabenti į JAV grupę vaikų iš Ispanijos, nutarė prieš susitikdamas su atsakingais Amerikos valdžios atstovais gerai išsiaiškinti padėtį. Nuo 1939 m. lapkričio 25 d. iki gruodžio antrosios pusės

¹¹⁶ I. Jurkūno-Šeinių 1939 11 17 Pro memoria // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2279.

¹¹⁷ I. Jurkūno-Šeinių 1939 11 15 Pro memoria // Ten pat. – F. 317. – Ap 1. – B. 22. – L. 147.

Talinas, 1939. XII. 13 d.

S l a p t a i . *Skaku.*

Ponui

Užsienių Reikalų Ministrui,

J. URBŠIUI.

Šiandien labai skubu reikalu atsilankė pas mane vietinis anglų atstovas ir paprašė vizos grįžti Lietuvon apie 40 Lenkijos pabėgėlių. Lenkai važiavo iš Lietuvos į Francūziją per Rygą ir Stockholmą. Dėl to, ^{kad} Vokietėčiai sulaikė Estijos nuolatinio susisiekimo laivą su Stockholmu ir nuvedė jį į Swinemundę, latviai pabugo savo laivų siųsti, lenkai atvyko į Taliną. Iš Talino paprastai laivas išplaukia šeštadieniais. Ar šį šeštadienį laivas plauks ar ne - paaiškės, kai estai sužinos dėl ko sulaikytas laivas "Estonia". Palaikyti susisiekimą su Stockholmu estai nori, be "Estonijos" turi ir kitą tam tinkamą laivą. - Duoti vizų ašnegaliu. Patariau palaukti, kol paaiškės laivo plaukimas iš Talino ar Rygos. Dėl Rygos, ėšą, jis jau turėjęs pasikalbėjimą su latviais, bet šie atsisakė lenkus įsileisti, jei jie neturi vizos į Lietuvą. Patariau atstovui surasti būdą įtikinti latvius, kad jie tiek daug padėtų anglams ir sutiktų praleisti 40 lenkų, juoba mes išlaikome 40.000 lenkų, latviai visai jų neturi ir galėtų tokiai mažai grupei formalumus suprastinti, juoba, kad nedaug rizikuos. Jei vistik lenkams išvykti nepavyks ir jie norės grįžti Lietuvon, ką šia turečiau daryti.

*Neuorasti nukreipti
Rygai ir Berlynui su
procedūra, kad Talinui duo-
ta informacija raste ministrui
savo pabėgėlių vizas neduotė.
1939. XII. 15
[Signature]*

[Signature]
Igaliojtas Ministras

jis buvo susitikęs ir kalbėjosi su Rumunijos ministru Radu Irimesku (Rad Irimescu), Olandijos – Loudonu (Loudon), Vengrijos – Peleni (Pelenyi), Dominikos Respublikos ministru Pastoriza, JAV Raudonojo Kryžiaus pirmininku Normanu H. Deivisu (Norman H. Davis), Valsčių (State) departamento referentu Pabaltijo klausimais Herbertu Fosteriu Andersonu, Valstijų departamento vizų skyriaus viršininku Koulteriu (Coulter), žydų „Joint“ komiteto atstovais bei keletu kitų atsakingų JAV administracijos pareigūnų.

Gruodžio 20 d. P. Žadeikį priėmė JAV valstybės departamento Europos divizijos (taip dokumente – G. S.) viršininkas Mofatas (Moffat). Jis paaiškino, kad dėl lenkų atbėgėlių iš Lietuvos priėmimo į JAV jis ničnieko padėti negalys, nes priimti kiek daugiau žmonių neleidžia imigracijos įstatymai. Be to, vyriausybė yra nuolat puolama darbininkų uni-
ją, kad išleisdžianti per daug emigrantų¹¹⁸.

Po visų šių susitikimų P. Žadeikis padarė išvadą, kad prašyti priimti 10 000 atbėgėlių yra beprasmiška, todėl siūlė notoje apsiriboti bendru prašymu suteikti Lietuvai atbėgėliams šelpti kuo didžiausią paramą¹¹⁹.

Visos pastangos kuo daugiau žmonių išsiųsti į JAV susidurdavo su JAV imigracijos tarnybų biurokratiniais reikalavimais. JAV imigracinės tarnybos Lenkijos atbėgėliams, esantiems Lietuvoje, nedarė jokių išimčių. Amerikos konsulinė tarnyba buvo labai griežta dėl kvotos ir dėl užsiregistravimo eilės. Pvz., atbėgėlis D. Grinbaumas (Greenbaum) 1940 m. balandžio mėn. giminių pastangų dėka buvo begaunęs Amerikos vizą, bet imigracijos inspektorius atmetė jo vizą ir pastatė į bendrą eilę¹²⁰ ir pan.

1939 m., Lietuvos vyriausybei pavedus, Lietuvos pasiuntinys Pietų Amerikoje dr. K. Graužinis lankėsi pas Argentinos užsienio reikalų ministrą Kantilo (Cantilo) ir perdavė Lietuvos vyriausybės prašymą priim-

¹¹⁸ P. Žadeikio 1939 m. gruodžio 22 d. raštas // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 176.

¹¹⁹ P. Žadeikio 1939 m. gruodžio 5 d. raštas J.Urbšiuui // Ten pat. – L. 219–220.

¹²⁰ Ten pat. – B. 2279. – L. 23.

ti kokius 10 000 atbėgėlių iš Lenkijos. Tačiau Argentinos vyriausybė, motyvuodama tuo, kad įsileidus buvusios Lenkijos piliečius gali padidėti nedarbas ir bolševikų įtaka, atsisakė juos priimti. Pažadėjo kiekvieną prašymą svarstyti individualiai ir leidimus duoti tik tiems, kurie turės pakankamai lėšų įsikurti ir normaliai gyventi Argentinos žemėje¹²¹.

Lapkričio 27 d. Lietuvos vyriausybė kreipėsi į Danijos, Švedijos ir Norvegijos vyriausybes prašydama priimti bent po 1000 atbėgėlių¹²², tačiau šios, motyvuodamos tuo, kad turi priimti pabėgėlius iš Suomijos, atsisakė¹²³.

Tuo metu, kai Lietuvos vyriausybė stengėsi susitarti, kad kuo daugiau atbėgėlių išvyktų iš Lietuvos, Anglijos pasiuntinybės Kaune darbuotoja Genovaitė Sodovska (G. Sodowska), anksčiau buvusi Lenkijos pasiuntinybės Kaune tarnautoja, apsilankančius pasiuntinybėje norinčius išvykti pabėgėlius visai įkalbinėjo to nedaryti – esą pavasari visi lenkai bus reikalingi kovai už nepriklausomos Lenkijos atkūrimą. 1940 m. vasario 6 d. E. Turauskas dėl to griežtai įspėjo Anglijos reikalų patikėtinį (Chargé d'Affaires) T. H. Prestoną. T. H. Prestonas pažadėjo G. Sadoskos veiklą nutraukti¹²⁴.

1940 m. sausio pabaigoje į Lietuvą atbėgėlių iš Lenkijos reikalu atvyko Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus atstovas Anatolis Favré. Susitikimo su juo metu Politikos departamento direktorius E. Turauskas supažindino jį su visomis atbėgėlių emigracijos iš Lietuvos problemomis ir prašė pagalbos. Be to, E. Turauskas prašė A. Favrés pakalbėti su Latvijos vyriausybės atstovais, kad jie pas save priimtų dalį lenkų atbėgėlių studentų ir profesorių¹²⁵.

Tarptautinis Raudonasis Kryžius jau ir iki to dirbo didžiulį darbą

¹²¹ Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2279. – L. 40, 42–43.

¹²² Ten pat. – B. 235. – L. 62.

¹²³ V. Gylis, Lietuvos pasiuntinio Stokholme, 1940 02 08 raštas Užsienio reikalų ministerijai // Ten pat. – L. 36–37.

¹²⁴ E. Turausko 1940 m. vasario 8 d. Pro memoria apie pasikalbėjimą su Anglijos Chargé d'Affaires p. T. H. Prestonu // Ten pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 64.

¹²⁵ E. Turausko 1940 m. vasario 7 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 16. – L. 104–105.

rūpindamasis atbėgėlių ir internuotųjų giminių paieška kitose valstybėse ir tarpininkavo, jei giminaičiai ar šeimos nariai sutikdavo, kad tokie atbėgėliai ar internuotieji išvyktų. A. Favre ir šį kartą pažadėjo padėti.

Lietuvos oficialios įstaigos per Šventojo sosto nuncijų Kaune užmezgė ryšį su Vatikane kuriamu Belaisvių ir pabėgėlių biuru, teikdami šiam biurui žinias apie esančius Lietuvoje internuotuosius ir pabėgėlius lenkus¹²⁶.

Tačiau jau nuo pat pirmųjų dienų Lietuvos oficialios institucijos susidūrė su dviejų kariaujančių grupuočių interesais, į kuriuos nekreipti dėmesio nebuvo galima. 1939 m. spalio 23 d. Vokietijos pasiuntinys Lietuvoje E. Cechlinas apsilankė pas Politikos departamento direktorių E. Turauską ir atkreipė jo dėmesį į tai, kad, Vokietijos pasiuntinybės surinktomis žiniomis, gana didelis skaičius Lietuvoje internuotų lenkų – įvairių karinių specialistų, naudodamiesi Lenkijos pasiuntinybės, vėliau jos biuro išduotais asmens dokumentais, apsirūpina reikalingomis vizomis ir išvyksta į kariaujančias su Vokietija šalis: Angliją ir Prancūziją. Pasiuntinys labai stebėjosi, kad Kauno apskrities viršininko įstaiga išduoda jiems nemokamas visas, o visi kiti svetimšaliai ir net Lietuvos piliečiai turi už jas mokėti.

E. Cechlinas aiškiai davė suprasti, kad tokie reiškiniai gali sukelti gana griežtą Berlyno reakciją. E. Turauskas jam pažadėjo reikalą iširti.

Tą pačią dieną Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Urbšys rašte, adresuotame Vidaus reikalų ir Krašto apsaugos ministerijoms, atkreipė jų dėmesį į tai, kad tokie reiškiniai gali labai skaudžiai pakenkti Lietuvos valstybiniam reikalams ir jos tarptautinei padėčiai, todėl primygtinai prašė įsakyti atitinkamiems organams padaryti viską, kad panašioms reiškinėms „būtų galutinai ir griežtai užkirstas kelias“¹²⁷.

Vokietija neapsiribojo vien šiuo demaršu dėl šaukiamojo amžiaus vyrų. Kad Vokietija nesirengia didinti prieš ją Prancūzijos pusėje kovojančių lenkų skaičiaus, Lietuvos vyriausybė pajuto 1939 m. pabaigoje,

¹²⁶ T. Alekno 1939 m. spalio 13 d. raštas Teisių administracijos departamento direktoriui // Tėn pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 5. – L. 151.

¹²⁷ Užsienio reikalų ministro 1939 m. spalio 23 d. raštas vidaus reikalų ir krašto apsaugos ministrams // Tėn pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2182. – L. 334.

A.B. AEROTRANSPORT

Direktionen

Stockholm K, le 29 janvier 1940.
Kungsholmstorg 1.

CF/Sg/Jn

Son Excellence Monsieur Vytautas Gyls,
Ministre de Lithuanie,
Narvågen 30,
Stockholm.

Revenant à notre conversation téléphonique de l'autre jour touchant la liaison aérienne Riga-Stockholm, j'ai l'honneur de vous confirmer que ma compagnie AB. Aerotransport n'a pas la possibilité, dans les circonstances présentes, de transporter de Riga à Stockholm les sujets polonais d'un âge compris entre 18 et 50 ans. Cette limitation du droit des services aériens de Riga d'accepter des passagers sur la ligne Riga-Stockholm provient de la nécessité d'assurer à cette ligne la tranquillité nécessaire à son développement et, même dans les conditions actuelles, la régularité indispensable, ce qui est de l'intérêt tant des Etats Baltiques que de la Suède. Nous ne voulons pas non plus exposer nos passagers et nos équipages au risque qui pourrait se produire si les sujets polonais encore astreints, en raison de leur âge, au service militaire pouvaient librement voyager sur la ligne considérée.

Avec tous mes regrets, je vous prie, Votre Excellence, de vouloir bien agréer, les expressions de ma très haute et respectueuse considération.

/par./ Carl Florman.

AB „Aerotransport“ raštas, kuriuo informuojama, kad atsisakoma skraidinti šaukiamoji į kariuomenę amžiaus lenkus.

LCVA.– F. 338.– Ap. 7– B. 2279.– L. 39

kai aptarnaujančios maršrutą Ryga–Stokholmas oro linijų ir garlaivių bendrovės, vykdydamos savo išipareigojimus Vokietijai ir bijodamos represijų iš jų pusės, atsisakė pervežti 18–50 m. amžiaus lenkus vyrus¹²⁸.

Lietuvos administracija atsidūrė keblioje situacijoje. Ji norėjo kaip galima daugiau atbėgėlių išsiųsti iš Lietuvos. 1940 m. vasario 23 d.

¹²⁸ E. Turausko, politikos departamento direktoriaus 1940 m. vasario 7 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 16. – L. 104.

Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius E. Turauskas siūlė karo atbėgėliams tvarkyti komisarui kiek galima lengvinti atbėgėlių išvykimo iš Lietuvos sąlygas, tačiau kartu žiūrėti, kad dėl panaudotų priemonių nekiltų priekaištavimų, kad Lietuva padeda kuriai nors iš kariaujančių šalių ir tokiu būdu prasilenkia su savo, kaip neutralios valstybės, prievolėmis.

Direktorius nurodė, kad Prancūzija mobilizuoja 17–45 m. lenkus į lenkų batalionus, todėl E. Turauskas nurodė išduoti išvykimo iš Lietuvos dokumentus (Sauf-conduit) tik tiems atbėgėliams, dėl kurių yra tikra garantija, kad jie neįstos į kariuomenę. Kiekvieną atvejį spręsti individualiai. Tuos dokumentus rekomendavo išduoti trumpalaikius ir be teisės grįžti į Lietuvą, išskyrus tiems, kurie išvyksta į JAV¹²⁹.

Jonas Navakas

Žydų atbėgėlių išvykimu rūpinosi ne tik Lietuvos valdžios įstaigos, bet ir patys žydai. Žydų komiteto teisės skyrius rūpinosi atbėgėlių dokumentų sutvarkymu, kad jie galėtų išvykti į kitas pasaulio valstybes. Lietuvoje atsirado šimtai atbėgėlių, neturinčių jokių dokumentų, todėl skyrius padėdavo juos įsigyti, be to, padėdavo atbėgėliams surasti gimines užsienyje, kad iš jų galėtų gauti pašalpų bei užsitikrintų jų pagalbą besiruošiantiems emigruoti. Besiruošiančius emigruoti, jei jie neturėdavo tam lėšų, sušelpdavo¹³⁰.

Žydų pabėgėliais, norėdami padėti jiems įsikurti kur nors kitose valstybėse, rūpinosi ir kitos užsienio bei Lietuvos žydų organizacijos.

Lapkričio mėn. „Hicem“ centrinis biuras įgaliojo savo komitetą Lietuvoje išsiaiškinti atbėgusių į Lietuvą žydų, kurie turi gimines už-

¹²⁹ E. Turausko raštas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // Ten pat. – B. 15. – L. 7.

¹³⁰ V. Norkaičio 1940 01 22 pranešimas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // Ten pat. – B. – 289. – L. 2.

sienio šalyse, emigracijos galimybes. „Hicem“ biurai kitose valstybėse turėjo pranešti Lietuvoje esančių pabėgėlių giminaičiams JAV, Pietų Amerikoje bei kitose valstybėse apie jų giminaičius ištikusią nelaimę ir ištirti jų emigravimo galimybes¹³¹.

1939 m. spalio pabaigoje Lenkijos žydų federacijos Niujorke pasiūlymu, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus globojamas susiorganizavo žydų pabėgėliais besirūpinantis Registracijos ir išėivybės komitetas, kuriame buvo po lygų skaičių lietuvių ir žydų visuomenės atstovų. Komitetą sudarė lietuvių visuomenės atstovai – buvęs Lietuvos Ministras Pirmininkas kunigas Vladas Mironas, Valstybės Tarybos nariai Jonas Vileišis ir dr. Jonas Navakas, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininko pavaduotojas dr. plk. Vladas Ingelevičius ir buvęs Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas dr. Rokas Šliūpas. Žydų visuomenei atstovavo „Žydų balso“ banko direktorius G. Volfas, advokatas L. Garfunkelis, žydų emigracijos draugijos „Hias-Ica“ direktorius J. Rozovskis ir kariuomenės kapelionas rabinas Samuelis Sniegas.

Komitetas, palaikydamas ryšius su Lenkijos žydų federacija Niujorke, ėmėsi registruoti iš Lenkijos teritorijos pabėgusius į Lietuvą žydus, kad padėtų jiems išvykti į kitas šalis ir sušelpiti besiruošiant kelionei¹³².

Lietuvos žydai dar įkūrė kitą panašius tikslus turinčią organizaciją „Ezrath Pleitim“, kurios įstatuose buvo užfiksuota, kad draugijos tikslas yra šelpiti įstatymų nustatytoje ribose karo atbėgėlius arba prie jų prilygintus svetimšalius žydus „materialiai, kultūriniai, juridiniai, aprū-

Plk. Vladas Ingelevičius

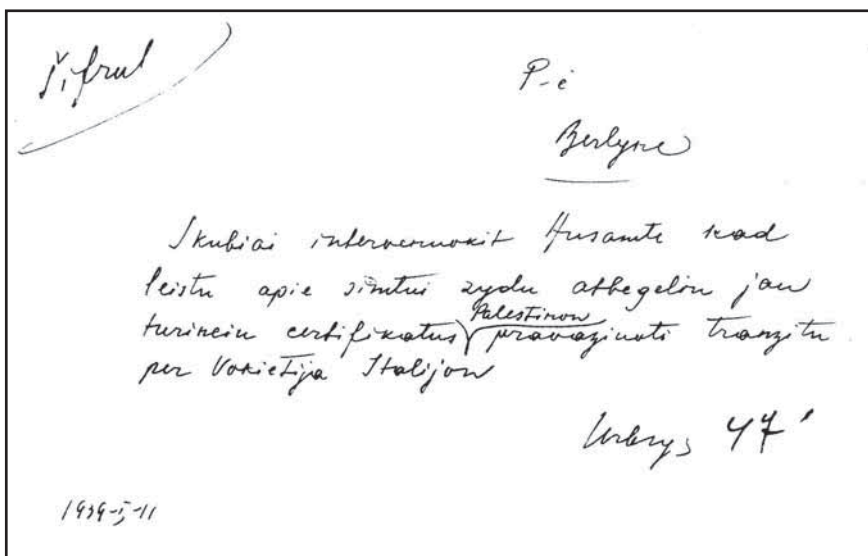
¹³¹ „Hicem“ rūpinasi Lietuvos žydų pabėgėliais // Apžvalga. – 1939, lapkričio 26.

¹³² Žydų pabėgėlių registracijos reikalu // Lietuvos žinios. – 1939, lapkričio 17.

pinti darbu ir padėti norintiems emigruoti¹³³.

Atbėgėliai, turintys giminių užsienyje ir norintys ten išvažiuoti, užpildė atitinkamas anketas, kurias draugijos „Hias“ buvo išsiuntinėtos į daugelį pasaulio šalių, taip pat paskelbtos žydų spaudoje¹³⁴.

Tačiau išvykti buvo sudėtinga. Visų pirma reikėjo atlikti nemažai formalumų tvarkant dokumentus, o juos sutvarkius iškildavo problema, kaip išvažiuoti. Antai 1940 m. vasario mėn. daugiau kaip 100 žydų tautybės atbėgėlių, norinčių išvykti į Palestiną, dokumentai buvo sutvarkyti. Jų kelionės išlaidas apmokėjo užsienio žydų organizacijos „Polish Jewish Refugee Fund“, „Jewish Agency for Palestine“ ir „Joint“¹³⁵.

J. Urbšio telegrama pasiuntiniui Berlyne, kurioje prašoma, kad Vokietija leistų per savo teritoriją išvykti žydų atbėgėlių grupei.

LCVA.–F. 383.–Ap. 7.– B. 2235.– L. 17

¹³³ Lietuvos žydų karo atbėgėliams šelpti draugijos „Ezrath Pleitim“ įstatai // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 221.

¹³⁴ Pažyma apie pabėgėlių komiteto prie draugijos „Ezro“ Kaune veiklą // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 7. – L. 507.

¹³⁵ S. Goldsmido 1940 02 29 raštas Lietuvos pasiuntiniui Londone // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 74.

Tačiau jie neturėjo per kur išvykti. Italijos vyriausybė buvo sutikusi juos praleisti tranzitu per savo teritoriją, bet tą padaryti atsisakė Vokietija¹³⁶.

Iki 1940 m. kovo 1 d. į Palestiną tesugebėjo išvykti vos 52 karo atbėgėliai žydai¹³⁷. Tiesa, daliai žydų dar pavyko išvykti į vadinamąsias priešpalestinines įstaigas. Tai daugiausia buvo pasiekta Žydų emigracijai Lietuvoje tvarkyti draugijos „Hias-Ica“ pastangomis. Iš viso šiai organizacijai tarpininkaujant iš Lietuvos iki 1940 m. gegužės 15 d. išvyko 140 žydų atbėgėlių¹³⁸.

Tačiau kartu reikia pažymėti, kad Anglijos atitinkamos įstaigos įvažiuoti žydams į Palestiną buvo nustačiusios griežtą kvotą, kurios peržengti nebuvo galima. Buvo leidžiama kasmet įvažiuoti 9000 žydų iš visų pasaulio valstybių¹³⁹. Kvota žydams iš Lietuvos buvo vos 200¹⁴⁰.

Vyr. rabino dr. Hercogo misija Anglijoje buvo surinkusi 10 000 svarų sterlingų rabinų seminarijų pabėgėliams mokiniams pervežti iš Vilniaus į Palestiną ir net buvo išimties tvarka gavusi Didžiosios Britanijos vyriausybės sutikimą juos pervežti per tam tikrą laiką ir tam tikra eilės tvarka¹⁴¹, tačiau reikalas nejudėjo iš vietos.

1940 m. pradžioje buvo susidurta su dar viena problema. Švedijos oro linijos bendrovė „Aertransport“ ėmė atsisakinėti parduoti skrydžiams lėktuvu iš Rygos į Stokholmą bilietus lenkų atbėgėliams nuo 18 iki 50 metų, net ir tiems, kurie turėjo Švedijos visas. 1940 m. kovo 11 d. pasiaiškinti dėl to pas Užsienio reikalų ministerijos Teisų-administracijos departamento direktorių Voldemarą Černeckį buvo pakviestas Švedijos reikalų patikėtinis (Chargé d’Affaires) Vestringas

¹³⁶ E. Turausko 1940 02 07 pro memoria // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 16. – L. 104.

¹³⁷ Karo atbėgėlių, emigravusių į Palestiną iki 1940 kovo 1 d. sąrašas // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 6. – L. 34.

¹³⁸ Žydų emigracijai Lietuvoje tvarkyti draugijos „Hias-Ica“ direktoriaus I. Razausko 1940 m. gegužės 15 d. raštas draugijai „Oze“ // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 5.

¹³⁹ B. Balučio 1940 06 11 telegrama URM // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2279. – L. 12.

¹⁴⁰ P. Žadeikio 1940 05 13 raštas URM Politikos departamentui // Ten pat. – L. 17.

¹⁴¹ Ten pat. – B. 2276. – L. 74.

(Westring). Jis paaiškino, kad Švedijos oro bendrovė bijo, kad jos lėktuvų pakeliui neužpultų Vokietijos lėktuvai, kaip tai buvo atsitikę su laivais, kai Vokietijos karo laivai priversdavo Švedijos keleivinius laivus plaukti į Vokietijos uostus, kad ten būtų nuodugniai patikrinti laivais plaukiantys keleiviai¹⁴².

W. J. W.

P. i. Vašingtone

Sovietai pagadėjo laivą rydų atkeplėn
kraujta per savo lekturpa styp
Informuokit rydų argousyzerio
ir dekit partongu valengvintu
+ kairuvis
rydams isvyti Amerikon styp kraselit
konsulatams

Urbyys 201.

1940-6

LCVA.– F. 383– Ap. 7.– B. 2235.– L. 10

¹⁴² V. Černeckio 1940 m., kovo 11 d. Pro memoria // Ten pat. – B. 2279. – L. 25.

1940 m. gegužės mėn. Lietuvos užsienio reikalų ministerijai pavyko susitarti su Sovietų Sąjungos vyriausybe dėl laisvo žydų atbėgėlių, turinčių sutvarkytus emigracijos dokumentus, tranzito per jos teritoriją. Atbėgėliams žydams buvo leista vykti į Odesą, o iš ten į Palestiną ir kitas valstybes. Tačiau dėl aukščiau minėtų apribojimų ir sunkumų šiuo keliu pasinaudojo tik nedidelis skaičius atbėgėlių.

Dėl viso to atbėgėlių Lietuvoje beveik nemažėjo.

6.1. ATBĖGĖLIŲ GRĮŽIMAS Į VOKIETIJOS VALDOMAS BUVUSIOS LENKIJOS TERITORIJAS

Didžiulis atbėgėlių ir internuotųjų Lenkijos karių skaičius slėgė Lietuvą, todėl Lietuvos vyriausybė 1939 m. pabaigoje pradėjo derybas su SSRS ir Vokietijos vyriausybėmis dėl atbėgėlių, kilusių iš šių valstybių okupuotų sričių, grąžinimo atgal.

Jau 1939 m. lapkričio 9 d. dr. Antanas Trimakas, įgaliotinio Vilniaus kraštui pavaduotojas, susitikime Vilniuje su Vokietijos pasiuntiniu dr. E. Cechlinu iškėlė atbėgėlių grąžinimo į buvusios Lenkijos sritis klausimą. Pasiuntinys informavo A. Trimaką, kad apie tai jau yra užklauses Berlyną, tačiau labai kategoriškai pabrėžė, kad lietuviai neturėtų jokių vilčių grąžinti į Vokietiją Lenkijos pabėgėlius žydus. Dėl žydų grąžinimo, anot E. Cechlino, apie tai negali būti jokios kalbos („kommt nicht in Frage“).

A. Trimakui užsiminus apie spaudoje keliamą žydų protektorato Liublino srityje klausimą, E. Cechlinas gana griežtai atsakė, kad žydų vokiečiai vis tiek nepriims, be to, minimo žydų protektorato Liubline projektas yra daugiau mistinis negu realus. Pokalbio pabaigoje dr. E. Cechlinas pažadėjo šiuo klausimu dar kartą užklausti Berlyną, o tuo metu pasiuntinybė galinti padėti vykti į Vokietiją tik Vokietijos piliečiams ir vokiečių tautybės asmenims¹⁴³.

¹⁴³ Ten pat. – B. 2284. – L. 176.

Labai aktyviai lenkų gražinimo į Vokietiją klausimu jau nuo lapkričio pradžios veikė Lietuvos pasiuntinybės Berlyne darbuotojai.

1939 m. lapkričio 6 d. Berlyne Užsienio reikalų ministerijos spaudos konferencijoje, kuriai vadovavo URM informacijos ir spaudos departamento direktoriaus pavaduotojas patarėjas Gustavas Braunas fon Štumas (Gustaf Braun von Stumm), palietus Lenkijos pabėgėlių ir Suvalkų krašto klausimus, konferencijoje dalyvavęs dr. V. Kaupas B. Štumo paklausė, kaip reicho vyriausybė žiūri į Lenkijos pabėgėlius ir emigrantus, ar jiems bus leista grįžti į buvusios Lenkijos sritis, ar bus daromas skirtumas tarp Lenkijos pabėgėlių žydų ir lenkų. B. Štumas į tai atsakė, kad reicho vyriausybė, jeigu kiltų reikalas, esanti pasiryžusi atskirais atvejais derėtis dėl Lenkijos pabėgėlių su tų kraštų vyriausybėmis, kuriose lenkų pabėgėlių esama. Tačiau tų kraštų vyriausybės pačios turi parodyti iniciatyvą. Apie skirtumą tarp lenkų ir žydų jis nieko paaiškinti negalėjo, tačiau pabrėžė, jog reicho vyriausybė laikytų neutraliteto laužymu, jeigu valstybės, kuriose yra lenkų pabėgėlių, šiuos išleistų išvykti į Prancūziją, kad tie įstotų į lenkų legionus. Tai esąs klausimas, dėl kurio diskusijų negali būti. Tai liečia tik lenkus vyrus, o moterys bei vaikai gali laisvai važiuoti kur nori¹⁴⁴.

Gavus šį pranešimą, lapkričio 12 d. į Berlyną Lietuvos pasiuntinybei nuskriejo J. Urbšio telegrama. Lietuvos užsienio politikos vadovas įpareigojo pasiuntinybės darbuotojus išsiaiškinti, kuriuo būdu ir per kur Lenkijos pabėgėliai, atsidūrę Lietuvoje, galėtų grįžti į nuolatines savo gyvenamąsias vietas, dabar priklausančias Vokietijai. Buvo įsakyta prašyti, kad Vokietijos pasiuntinybei Kaune būtų duoti nurodymai dėl reikalingų grįžti leidimų išdavimo, kad Vilniuje būtų įsteigta Vokietijos konsulinė agentūra, nes ten yra daugiausia pabėgėlių¹⁴⁵.

Vykdydamas ministro įsakymą, Lietuvos pasiuntinys Kazys Škirpa lapkričio 14 d. apsilankė pas dr. E. Vėrmaną ir pabandė išdėstyti Lietuvos vyriausybės pageidavimus. Tačiau jau pokalbio pradžioje pa-

¹⁴⁴ Dr. V. Kaupo 1939 m. lapkričio 6 d. konfidencialus pranešimas Politikos departamento direktoriui E. Turauskui // Ten pat. – B. 2235. – L. 107.

¹⁴⁵ J. Urbšio 1939 m. lapkričio 12 d. telegrama // Ten pat. – L. 102.

aiškėjo, kad susitarti bus sunku. Vos K. Škirpai pradėjus kalbėti E. Vėrmanas jį pertraukė ir priminė, kad jau anksčiau jis K. Škirpai yra sakęs, jog abejoja, jog tą reikalą dabar būtų galima išspręsti, nes šiuo metu pati Vokietija turinti nelengvų problemų, susijusių su vokiečių tautinių mažumų repatriacija. K. Škirpa paprieštaravo, kad tada kalba ejo apie internuotus karius. E. Vėrmanas sutiko. K. Škirpa, išdėstęs Lietuvos vyriausybės pageidavimą, stengėsi dr. Vėrmaną įtikinti, kad reicho vyriausybė teiktusi tai apsvarstyti. Jis apeliavo į humaniškumą, nes yra išardomos šeimos, Lenkijoje lieka tušti pabėgėlių ūkiai, be to, bandė aiškinti didelius Lietuvos ekonominius sunkumus, atsiradusius dėl karo ir Vilniaus integravimo į Lietuvą ir kt. Pabaigoje K. Škirpa dar pridėjo, kad net ir teisiniu požiūriu būtų neteisinga neleisti šiems atbėgėliams grįžti į savo namus, nes karo veiksmai jau yra pasibaigę.

Dr. E. Vėrmanas, išklauses visus K. Škirpos aiškinimus, nieko konkretaus nepadėjo, tik paprašė nurodyti, kiek yra tokių atbėgėlių Lietuvoje. Kadangi tokių duomenų K. Škirpa neturėjo, tai jų pokalbis tuo ir baigėsi¹⁴⁶.

Lapkričio 20 d. K. Škirpa vėl buvo pas dr. E. Vėrmaną. Šį kartą K. Škirpa nurodė, kad civilių lenkų atbėgėlių bus apie 15 000. E. Vėrmanas pripažino, kad tai nemažai. K. Škirpa vėl prašė Vokietijos vyriausybės apsvarstyti šį klausimą. Nors ir šį kartą E. Vėrmanas nieko konkretaus nepadėjo, tačiau išklausė daug atidžiau, kai ką pasižymėjo¹⁴⁷.

Plk. Kazys Škirpa

¹⁴⁶ K. Škirpos 1939 m. lapkričio 14 d. raštas // Ten pat. – L. 94.

¹⁴⁷ K. Škirpos 1939 m. lapkričio 21 raštas Lietuvos užsienio reikalų ministrui // Ten pat. – L. 89.

Lapkričio 23 d. J. Urbšys telegramoje K. Škirpai nurodė toliau kalbinti vokiečius dėl pabėgėlių grąžinimo, nors jų dalies. Be kitų argumentų, J. Urbšys rekomendavo K. Škirpai dar ir toki, kad didžiulė pabėgėlių koncentracija Lietuvoje gali juos paskatinti burtis į slaptas organizacijas ir netgi pradėti veiklą, nukreiptą prieš Vokietiją. Tai esą pavojinga užsienio politikos atžvilgiu. Nors Lietuvos valdžia stengsis užkirsti tam kelią, bet tai padaryti bus ne taip jau lengva, todėl geriau, kad jie grįžtų į savo nuolatines gyvenamąsias vietas ir tuo būdu būtų išsklaidyti¹⁴⁸.

Lapkričio 28 d. K. Škirpa vėl buvo pas E. Vėrmaną. Jam dar kartą pakartojo svarbiausiuosius argumentus, kodėl minėtiesiems asmenims reichas turėtų leisti grįžti į savo gyvenamąsias vietas, užimtas Vokietijos. K. Škirpa pareiškė apgailėstavimą, kad šio klausimo teigiamam sprendimui vokiečiai daro kliūčių. Nurodė, kad Sovietų Sąjunga iš savo pusės rodo palankumą Lietuvai ir sutinka priimti dalį minėtų atbėgėlių, kilusių iš sričių, atitekusių Sovietų Sąjungai. K. Škirpa pabrėžė, kad Lietuvos vyriausybei nesuprantama, kodėl panašaus palankumo Lietuvai negalėtų parodyti ir Vokietija, su kuria Lietuva stengiasi palaikyti gerus kaimyninius santykius. Baigdamas savo argumentus, K. Škirpa panaudojo ir paskutinę J. Urbšio rekomendaciją, t. y., kad lenkų atbėgėlių palikimas Vilniaus krašte gali būti pavojingas tiek Lietuvai, tiek Vokietijai, nes bet kokie neramumai Vilniaus krašte neatitiktų nei Lietuvos, nei Vokietijos interesų.

Baigdamas K. Škirpa dar kartą prašė Vokietijos vyriausybės teigiamai spręsti šį klausimą, nes Vokietija, atsižvelgdama tiek į teisinę, tiek į humaniškąją pusę anksčiau ar vėliau turės leisti jiems grįžti.

Į šiuos K. Škirpos argumentus E. Vėrmanas atsakė, kad jis K. Škirpą supranta, tačiau nieko konkretaus nepažadėjo¹⁴⁹.

Po pokalbio su E. Vėrmanu K. Škirpa užėjo pas Pabaltijo ir Skandinavijos valstybių skyriaus vedėją, slaptąjį patarėją V. Grundherą, ku-

¹⁴⁸ J. Urbšio 1939 m. lapkričio 23 d. telegrama // Ten pat. – L. 86.

¹⁴⁹ K. Škirpos 1939 m. lapkričio 29 d. raštas J. Urbšiui // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2235. – L. 106.

riam pakartojo reikalo esmę ir išdėstė visus, jau E. Vėrmanui sakytus, argumentus. K. Škirpa, pasiskundęs, kad reikalas nejudas iš vietos, prašė V. Grundhero padėti. Šis pažadėjo tuo pasirūpinti¹⁵⁰.

Po šių pokalbių K. Škirpa kreipėsi į J. Urbšį prašydamas patarimo, kaip jam toliau elgtis. Atsiklausė, gal net vertėtų duoti Vokietijai suprasti, kad Lietuva bus priversta sumažinti maisto produktų eksportą į Vokietiją, jei ši nesutiks perimti internuotuosius karius ir atbėgėlius, kuriuos Lietuvai tenka maitinti¹⁵¹.

E. Turauskas, Politikos departamento direktorius, 1939 m. gruodžio 5 d. patarė šiuo reikalu kreiptis į B. Ribentropą (B. Ribbentrop) ir jam išdėstyti argumentus, pateiktus E. Vėrmanui ir V. Grundherui, nieko neminint apie maisto produktų tiekimo sumažinimą¹⁵².

B. Ribentropas priėmimą K. Škirpai paskyrė gruodžio 12 d. 12 val. 30 min. Prieš einant pas B. Ribentropą, K. Škirpa buvo pakviestas pas valstybės sekretorių dr. Viornerį (Vörner). Pastarasis jam pranešė, kad reicho vyriausybė sutinkanti priimti kilusius iš buvusių Lenkijos teritorijų civilius pabėgėlius ir internuotus karius, tačiau tik tai tuos, kurie yra dirbę žemės ūkyje arba kurie gali būti panaudoti žemės ūkio darbams. Pati sugražinimo procedūra būsianti vykdoma per Vokietijos pasiuntinybę Kaune. Tačiau kaip tai bus atliekama, dr. Viorneris dar nežinojo.

Reicho vyriausybės atstovas taip pat pranešė, kad Vokietija iš principo sutinkanti paleisti visus esančius internuotųjų stovyklose kilusius iš Lietuvos buvusius Lenkijos karius. Gražinimą turės tvarkyti Lietuvos karo atašė Berlyne plk. Kazys Grinius.

Kalba pas B. Ribentropą buvo trumpa. K. Škirpa padėkojo už geras žinias, gautas iš dr. Viornerio, ir paprašė B. Ribentropą, kad Vokietija sutiktų priimti visus lenkų pabėgėlius, kilusius iš vokiečių valdomų buvusių Lenkijos sričių.

B. Ribentropas pažadėjo klausimą dar pasvarstyti¹⁵³.

¹⁵⁰ Ten pat. – L. 106 a. p.

¹⁵¹ Ten pat.

¹⁵² E. Turausko 1939 m. gruodžio 5 d. raštas K. Škirpai // Ten pat. – L. 105.

¹⁵³ E. Turausko 1939 m. gruodžio 12 d. Pro memoria apie pasikalbėjimą telefonu su K. Škirpa pabėgėlių ir internuotųjų reikalu // Ten pat. – L. 104.

*Plk. Kazys Grinius
(Lietuvos kariuomenės karininkai
1918–1953.–T. 3.–P. 225)*

Tą pačią dieną pas J. Urbšį apsilankė Vokietijos pasiuntinys E. Cechlinas dėl ankstesnio Lietuvos vyriausybės kreipimosi, kad Vokietija priimtų tuos buvusios Lenkijos pabėgėlius, kurie yra kilę iš Vokietijos valdomų sričių. E. Cechlinas pareiškė, kad iš savo pusės jis stengėsi tą klausimą nušviesti Berlyne ir susidarė išpūdį, jog yra vilties susitarti. Berlynas tikrai norįs, kad tie pabėgėliai būtų skirstomi kategorijomis ir kad jie priims tik kai kurias kategorijas. Tačiau nieko konkretaus jis garantuoti negalėjo¹⁵⁴.

1939 m. gruodžio 15 d. pas J. Urbšį vėl apsilankė E. Cechlinas. Jis pranešė, kad Vokietija sutinka pasiimti šių kategorijų internuotus lenkų karius ir civilius pabėgėlius:

1. vokiečių kilmės;

2. tuos, kurie yra paruošti žemės ūkio darbams arba jiems tinka.

Tuo pačiu E. Cechlinas pranešė, kad Vokietija sutinka perduoti Lietuvai tuos Lenkijos karo belaisvius, kurie yra kilę iš Vilniaus ir yra Lietuvos piliečiai, pirmiausia perduodant lietuvius¹⁵⁵.

Gruodžio 22 d. K. Škirpa buvo Vokietijos užsienio reikalų ministerijoje pas lenkų reikalų referentą slaptąjį patarėją Bergmaną (Bergmann) išsiaiškinti, ar vokiečiai jau turi nusistatymą dėl K. Škirpos prašymo B. Ribentropui dėl visų lenkų gražinimo, o ne tik žadėtos jų dalies.

Bergmanas paaiškino, kad iš valstybės pasekretoriaus dr. E. Vėrmanno girdėjęs apie K. Škirpos demaršą ir prašymą, ir jam yra pavesta

¹⁵⁴ J. Urbšio 1938 m. gruodžio 12 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 15. – L. 18.

¹⁵⁵ J. Urbšio 1939 m. gruodžio 16 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 300. – Ap. 1. – B. 8. – L. 709.

K. Škirpai paaiškinti, kad šiuo metu Vokietijos vyriausybei būtų sunku duoti pažadą perimti visus atbėgėlius, šiuo reikalu tebesitariama su Rumunijos ir Vengrijos vyriausybėmis ir reichas nebūtų linkęs perimti tų, kurie savo laiku Lenkijoje pasižymėjo ypatingu uolumu persekiodami vokiečių tautinę mažumą ar šiaip yra reichui padarę didesnės politinės žalos.

Bergmanas K. Škirpai užtikrina, kad esą nusistatyta Lietuvos atžvilgiu laikytis labai kilniaširdiškai („grosszugig“), nes prisidengusi sutikimu perimti tuos, kurie dirbo žemės ūkyje, Vokietijos administracija ruošiasi gražinti visus, kurie tik bus tinkami darbui. Taip pat bus perimamos moterys ir vaikai, suardytų šeimų nariai. Be to, Bergmanas pažymėjo, kad ką gražinti į Vokietiją priklausysią nuo pačių lietuvių. Patarė iš anksto paruošti perduodamų asmenų sąrašus, surinkti reikalingas apie kiekvieną asmenį žinias, juos sutelkti vienoje ar keliose vietose.

Bergmanas nurodė, kad atbėgėliams perimti vokiečiai numato sudaryti keletą nedidelių komisijų iš „Arbeitsbeacnaffungsbehörde“, Vidaus reikalų ministerijos ir Ginkluotųjų pajėgų vyriausiosios vadovybės (Oberkommando der Wehrmacht) atstovų. Jis išreiškė pageidavimą, kad Lietuvos atitinkamos įstaigos atbėgėlių perdavimui gerai pasiruoštų, kad komisijų darbas neužtruktų ilgiau kaip 2–3 savaites. Pranešė, kad Užsienio reikalų ministerija komisijas jau rengiasi pasiųsti sausio mėnesio pradžioje. Be to, Bergmanas prašė kol kas nieko apie tai viešai neskelbti.

Bergmanas pažymėjo, kad Vokietija pasirengusi perimti tik tuos atbėgėlius, kurie pareikš tam norą. Tuo tarpu K. Škirpa siūlė į civilių atbėgėlių norus nekreipti jokio dėmesio ir vadovautis vien Lietuvos valdžios įstaigų pateiktais gražinamų civilių atbėgėlių sąrašais. Bergmanas pažadėjo K. Škirpos iškeltą mintį dar pasvarstyti.

K. Škirpa, remdamasis pasikalbėjimo su Bergmanu rezultatais, rekomendavo Lietuvos vyriausybei sudaryti internuotiesiems ir civiliams atbėgėliams tokias sąlygas, kad jie, nematydami kitokios išeities, pareikštų norą grįžti į Vokietiją. Tuo pačiu K. Škirpa siūlė lenkų valdininkus ir kitus kolonistus, savo laiku atsiųstus į Vilnių, pervesti į civilių

atbėgėlių padėtį ir priversti juos tokius užsiregistruoti, duoti jiems suprasti, kad jie Lietuvoje negalės susirasti pragyvenimo šaltinio ir teturi vienintelę galimybę užsiregistravus pabėgėliu grįžti į Vokietiją. Be to, K. Škirpa siūlė kuo skubiausiai pasirengti atbėgėlių perdavimui¹⁵⁶.

Tačiau pradėti perduoti atbėgėlius 1940 m. sausio mėnesį nepavyko. Visų pirma Vokietijai paskelbus, kad internuoti kariai, gražinti į Vokietiją, bus laikomi karo belaisviais, niekas vykti nepanoro. Vasario pradžioje pavyko suderinti, kad grįžtantieji internuotieji kariai nebus traktuojami kaip karo belaisviai. Neatsiuntė vokiečiai sausio mėnesį ir žadėtųjų komisijų, nes, kaip vasario 5 d. K. Škirpai paaiškino paskambinęs iš Užsienio reikalų ministerijos Teisų skyriaus pasiuntinybės sekretorius Koenenas, vokiečių administracijos personalas užimtas vykdoma repatriacija. Be to, prasidėję šalčiai tą darbą sutrukdė. Jis prašė delsimo pasiūsti komisiją į Lietuvą nelaikyti blogu ženklu ir pažadėjo, kad kai tik dalis valdininkų grįš į Vokietiją, tuojau bus pasiūsti į Kauną¹⁵⁷.

Tačiau ir Lietuvos įstaigos sausio mėnesį dar nebuvo pasiruošusios perduoti Vokietijai atbėgėlių. Kaip E. Turauskas 1940 m. vasario 7 d. informavo K. Škirpą, parengiamieji darbai turėjo būti baigti vasario 12 dieną¹⁵⁸.

Reikia pažymėti, kad kai kuriems atbėgėliams giminaičiai išrūpindavo individualius leidimus grįžti į Vokietijos užimtas sritis. 1940 m. sausio 22 d. karo atbėgėliams tvarkyti komisaras nurodė visiems apskričių viršininkams ir geležinkelių policijos viršininkui nedaryti jiems jokių kliūčių išvykti¹⁵⁹.

Organizuoti Lenkijos pabėgėlių perėmimą buvo pavesta Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Teisų skyriaus viršininkui, slaptajam

¹⁵⁶ K. Škirpos 1939 m. gruodžio 22 d. raštas J. Urbšiuui // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2284. – L. 222–223.

¹⁵⁷ K. Škirpos 1940 m. vasario 12 d. raštas E. Turauskui // Ten pat. – L. 218 – 219.

¹⁵⁸ E. Turausko 1940 m. vasario 7 d. Pro memoria apie telefoninį pasikalbėjimą su K. Škirpa // Ten pat. – L. 217.

¹⁵⁹ Karo atbėgėliams tvarkyti komisaro 1940 m. sausio 22 d. raštas visiems apskričių viršininkams ir geležinkelių policijos viršininkui // Ten pat. – L. 174.

patarėjui dr. Zėte (Sehthe). Vasario 7 d. K. Škirpa susitiko su Zėte. Paaiškėjo, kad vokiečiai nėra numatę net apytikrės datos, kada atsiųs savo komisiją. K. Škirpai pranešus, kad Lietuvos pusė bus pasirengusi vasario viduryje, Zėtė suabejojo, ar jie tam terminui galės pasiruošti. Buvo susitarta, kad vokiečių komisijai atvykus į Kauną prie jos būtų priskirti suinteresuotų Lietuvos žinybų atstovai. Tokiu būdu bus sudaryta mišri komisija, kuri apvažinės internuotųjų stovyklas ir atbėgėlių susitelkimo vietas.

Zėtė prašė apie komisijos atvykimą lenkams paskelbti iš anksto, nurodant kada ir kur ta komisija bus¹⁶⁰.

1940 m. vasario 13 d. K. Škirpa vėl buvo pas Užsienio reikalų ministerijos slaptąjį patarėją dr. Zėtę ir jam pranešė, kad Lietuva visiškai pasiruošusi perduoti internuotuosius. Iš pokalbio paaiškėjo, kad vokiečiai suinteresuoti perimti kuo daugiau internuotų lenkų karių, nes juos laikė gera darbo jėga. Jis labai nusivylė, kai K. Škirpa pranešė, kad norą išvykti pareiškė kol kas tik daugiau kaip 1000 internuotųjų ir atbėgėlių (iš tikrųjų tada buvo pareiškę norą tik truputį daugiau kaip 900 internuotųjų ir atbėgėlių). Tačiau jis išreiškė viltį, kad grįžtančiųjų bus kur kas daugiau ir siūlė visus pareiškusius norą grįžti atskirti nuo kitų, kad šie jų nepaveiktų ir jie neapsigalvotų likti Lietuvoje. Pokalbio metu buvo aptarti kai kurie transportavimo klausimai¹⁶¹.

1940 m. vasario 26 d. Lietuvos pasiuntinį Berlyne aplankė vokiečių komisijos perimti lenkų atbėgėliams ir internuotiems kariams iš Lietuvos pirmininkas dr. Konradas Riodigeris (Conrad Rödiger). Pokalbio metu K.Škirpa jam leido suprasti, kad be civilių atbėgėlių, kurie atsirado Lietuvoje karo metu, į komisiją gali kreiptis ir kitokių lenkų, t. y. buvusių lenkų valdininkų, atsiųstų į Vilnių ir čia užsilikusių nuo prieškarinių laikų. K. Škirpa bandė išsiaiškinti, kaip į tai žiūrėtų vokiečių komisija, jei kuris iš paminėtų asmenų pareikštų norą grįžti į reicho valdomas sritis. K. Riodigeris atsakė, kad šį klausimą prieš išvykdamas į Lietuvą jis aptars Užsienio reikalų ministerijoje.

¹⁶⁰ K. Škirpos 1940 m. vasario 12 d. raštas E. Turauskui // Ten pat. – L. 219–220.

¹⁶¹ K. Škirpos 1940 m. vasario 15 d. raštas E. Turauskui // Ten pat. – L. 214–215.

K. Škirpa buvo sumanęs prieš komisijai išvykstant surengti pietus. Tą pačią dieną, t. y. vasario 26, K. Škirpa apsilankė pas slaptąjį patarėją Zetę, kviesdamas jį į minėtus pietus. Pokalbio metu paaiškėjo, kad K. Škirpos iškeltas klausimas dėl buvusių Lenkijos valdininkų jau aptartas. Zetė pranešė, kad atskirus asmenis, buvusius Lenkijos valdininkus, komisija galės priskirti prie atbėgėlių, tačiau perimti visus buvusius Lenkijos valdininkus komisija nebus įgaliota. Šis klausimas yra painesnis nei atbėgėlių gražinimas, nes valdininkai turi šeimas, turta, mantą ir todėl dėl to reikia tartis atskirai.

K. Škirpa informavo apie šiuos pokalbius Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorių E. Turauską, pateikdamas išvadą, kad jei tik Lietuvos valdžios atstovai panorėtų, būtų galima tartis su vokiečiais dėl gražinimo į Vokietijos valdomas sritis buvusių Lenkijos valdininkų, užsilikusių Vilniaus krašte. K. Škirpa prašė nurodyti, kokia bus vyriausybės nuostata šiuo klausimu ir kaip jam elgtis ir ar apskritai tą klausimą kelti Vokietijos užsienio reikalų ministerijoje¹⁶².

Vasario 28 d. Vokietijos pasiuntinys E. Cechlinas pranešė E. Turauskui, kad į Kauną atvyksta vokiečių komisija perimti lenkų atbėgėliams ir internuotiems, norintiems grįžti į Vokietijos valdomas buvusios Lenkijos sritis. Tikslios atvykimo datos jis dar nežinojo. Vokietijos pasiuntinys oficialiai pareiškė, kad Vokietija atsiima anksčiau jos iškeltą sąlygą, jog grįžtantieji į Vokietijos užimtas sritis buvusieji Lenkijos kariuomenės internuoti kariai busią traktuojami kaip karo belaisviai.

E. Cechlinas prašė, kad Lietuvos atstovai parūpintų vagonų nuvežti atbėgėliams iki Vokietijos sienos.

J. Urbšys paaiškino, kad visus lenkų atbėgėlių ir internuotųjų gražinimo reikalus tvarko Lietuvos užsienio reikalų ministerijos referentas J. Montvila. E. Cechlinas pažadėjo pasiūsti pas J. Montvilą savo patarėją grafą Adelmaną (Adelmann), kad su juo aptartų visus techninius atbėgėlių gražinimo klausimus¹⁶³.

¹⁶² K. Škirpos 1940 m. vasario 26 d. raštas E. Turauskui // Ten pat. – L. 206.

¹⁶³ E. Turausko 1940 m. vasario 28 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 15.–L. 25.

J. Montvila

Tačiau atvykus komisijai į Kauną atsirado daug naujų nenumatytų problemų ir buvusių Lenkijos valdininkų klausimas nuėjo į antrąjį planą.

Vokiečių komisija į Kauną atvyko 1940 m. kovo 2 d. Be komisijos vadovo dr. K. Riodigerio, atvyko plk. ltn. (Oberstleutnant) Grèbè (Graebe) ir patarėjas (Regierungsrat) dr. Grèzeliš (Graesel). Be to, komisijoje buvo ekspertas (Sachverständiger für Arbeitsfrager) Dlužošaš (Dlugosch) ir konsultantas (Konsulatssekretær) Zaletskis (Zaletski)¹⁶⁴.

Oficialus susitikimas tarp vokiečių delegacijos ir Lietuvos valdžios atstovų įvyko kovo 4 d. Per pasitarimą ir iš vėlesnių pokalbių paaiškėjo, kad Vokietijos komisija supranta savo uždavinį ne kaip atbėgėlių ir internuotųjų repatrijavimą tikrąja to žodžio prasme, bet kaip įvežimą į šalį darbo jėgos, pirmiausia žemės ūkio darbams. Vokietijos atstovai aiškino, kad Generalinė gubernatūra (Vokietijai atitekusi Lenkijos teritorijos dalis – G. S.) tuo tarpu tebesitvarko, todėl ir negalima priimti atbėgėlių. Repatriacija esanti ateities, galbūt ir netolimos, dalykas.

Komisijos nariai pranešė, kad visi priimtieji bus siunčiami į Stablacko stovyklą netoli Karaliaučiaus ir ten bus skirstomi darbams po reichą. Tuo tarpu grįžimui į Generalinę gubernatūrą yra reikalingas generalgubernatoriaus, esančio Krokuvoje, leidimas, o komisija tokių leidimų išduoti negalinti ir net negalinti nurodyti, kada atbėgėliai ir internuotieji galės grįžti į namus buvusioje Lenkijoje.

¹⁶⁴ K. Škirpos telegrama // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2284. – L. 204.

Laikydamosi šios nuostatos, vokiečių komisija pareiškė, kad ji negalės priimti netinkamų žemės ūkio darbams atbėgėlių ir internuotųjų inteligentų – buvusių profesorių, mokytojų, karininkų ir pan. Komisija taip pat neturėjo jokių instrukcijų ir dėl perskirtų šeimų narių gražinimo.

Jau šio susitikimo metu lietuvių atstovai nurodė, kad vokiečių nusistatytas „darbo jėgos rekvitavimas“ baigsis tuo, kad Vokietija negaus darbo jėgos, o Lietuva negalės sumažinti atbėgėlių skaičiaus¹⁶⁵.

Lietuvių atstovai siūlė visus priimtuosius siųsti į tėviškes, o jau išten imti į darbus. Vokiečiai savo nesutikimą su tokiu pasiūlymu motyvavo tuo, kad to negalį daryti saugumo sumetimais ir dėl transporto problemų.

Tačiau jau pačią pirmąją komisijos apsilankymo dieną Vilkaviškio internuotųjų stovykloje stovykla Stablacke buvo traktuojama kaip karantinas, kurio neišvengia net grįžę iš kitų šalių vokiečiai, o žemės ūkio darbai – kaip laikinas dalykas „laisvojo darbininko“ padėtyje. Internuotiesiems buvo sakoma, jog padirbėję sezoną, t. y. iki rudens, o gal ir anksčiau, bus siunčiami namo. Uždirbtus pinigus galėsią siųsti į namus, juos galėsią lankyti žmonos ir pan. Nepaisant šių pažadų, išvykti užsirašė vos 240 karių, o anksčiau buvo pareiškę norą 400. Iš 8 užsiregistravusių karininkų vokiečių komisija priėmė tik 2, kurie iki tol jau buvo apvokietėję. Iš viso šioje stovykloje priėmė 209 internuotuosius.

Susidarė įspūdis, kad Vokietijos komisija turėjo instrukciją elgtis kuo palankiausiai, antra vertus – griežtai laikytis darbo jėgos parinkimo principų. Gana keistai atrodė ir vokiečių komisijos tvirtinimas, kad perskirtų šeimų klausimas jai esąs naujas ir jog šiuo reikalu ji neturinti jokių instrukcijų.

Esant tokiai situacijai, kovo 5 d. komisijos narys, gestapo atstovas Grėfė (Graefe) išvažiavo į Berlyną išsiaiškinti dėl internuotųjų policininkų ir perskirtų šeimų priėmimo¹⁶⁶.

¹⁶⁵ J. Montvilos 1940 m. kovo 9 d. raštas Lietuvos pasiuntiniui Vokietijoje K. Škirpai // Ten pat. – L. 198.

¹⁶⁶ Ten pat. – L. 198–199.

Iš savo pusės Lietuvos atstovas J. Montvila kovo 9 d. kreipėsi į K. Škirpą prašydamas kiek galima paveikti vokiečių administracijos pareigūnus, kad:

1. Vokietijos komisija būtų įgaliota pareikšti, jog iš Stablacko karantino atbėgėliai ir internautieji bus grąžinami namo.

2. Komisija priiminėtų ne tik tinkamus žemės ūkio darbams, bet ir visus tuos, kuriems yra suteiktas prieglobstis („beheimatet“) Vokietijos valdomose srityse, neišskiriant inteligentų, profesorių, mokytojų ir pan.

3. Komisijos įgaliojimai būtų praplėsti siekiant sujungti išskirtas šeimas.

4. Leisti išimtiniais atvejais „individualius“ grąžinimus, aplenkiant Stablacką ir ešelonų kelią¹⁶⁷.

Gavęs šį J. Montvilos raštą, K. Škirpa kovo 11 d. susitiko su slaptoju patarėju dr. Zėte, kur paaiškėjo, kad beveik visi J. Montvilos rašte keliami pageidavimai jau išpildyti. Komisijai duoti papildomi nurodymai. Zėtė šiek tiek raukėsi dėl lietuvių pageidavimo perimti inteligentus, profesorius, mokytojus ir pan., tačiau nesutiko leisti „individualių grąžimų“. Tiesa, šį klausimą dar pažadėjo apsvastyti.

K. Škirpai susidarė įspūdis, kad Vokietijos užsienio reikalų ministerija Lietuvai teberodo palankumą, nes Zėtė pažadėjo, kad, jei bus reikalinga, pasiųs savo valdininką instrukuoti komisiją¹⁶⁸.

Kovo 13 d. K. Škirpa į Užsienio reikalų ministeriją pasikvietė Teisių skyriaus vedėjo pavaduotojas, valstybės sekretoriaus dr. Gauso (Gaus) pirmasis pavaduotojas dr. Albrechtas (Albrecht), kuris K. Škirpai pareiškė, kad lietuviai neteisingai supratę pasiūstos į Lietuvą vokiečių komisijos internautiesiems ir atbėgėliams perimti vaidmenį. Komisijai pavesta perimti visus internautuosius ir atbėgėlius, kurie pareišk norą būti perimti ir grįžti į Generalinę gubernatūrą.

Iš Albrechto pareiškimo matyti ir tokio staigaus Vokietijos vyriausybės nuomonės pasikeitimo priežastys. Jis pareiškė, kad norinčiųjų grįžti atsiranda mažai, o to priežastis, jo nuomone, ta, kad internautieji Lietuvoje jaučiasi per daug gerai. Jie gauna gerą išlaikymą, su jais elgiama-

¹⁶⁷ Ten pat. – L. 199.

¹⁶⁸ K. Škirpos 1940 m. kovo 11 d. raštas E. Turauskui // Ten pat. – L. 190.

si labai švelniai, be to, jie neverčiami dirbti jokio darbo. Todėl, tikėdamiesi, kad ir toliau taip bus, jie ir vengia užsirašyti, nes būtų gražinti į Generalinę gubernatūrą. Pastebėjęs, kad reichas yra suinteresuotas perimti kuo daugiau atbėgėlių ir internuotųjų, nes Generalinėje gubernatūroje reikia darbo jėgos, Albrechtas leido K. Škirpai suprasti, kad Lietuvos įstaigos turėtų atbėgėlius paveikti ir jie užsirašytų grįžti.

K. Škirpa suabejojo, ar greitu laiku Lietuvos pareigūnai sugebės paveikti lenkus atbėgėlius, nes tarp jų sklinda plati agitacija negrįžti į užimtas Lenkijos sritis. Jis pareiškė savo nuomonę, kad gal geriau nekreipiant dėmesio į jokių atbėgėlių norus juos visus gražinti į Vokietiją, išskyrus vieną kitą, kuris, remiantis tarptautine teise, tikrai negali grįžti.

Dr. Albrechtas iš esmės tokiai minčiai pritarė ir pažadėjo išsiaiškinti, kaip į tai žiūri saugumo organai ir duoti K. Škirpai neoficialų atsakymą¹⁶⁹.

Kartu dr. Albrechtas stebėjosi, kodėl pirmas perimtų iš Lietuvos lenkų transportas numatomas pasiųsti tik balandžio 15 d. Albrechtas pageidavo, kad perimti lenkai būtų išsiunčiami nedelsiant. K. Škirpa, neturėdamas apie tai žinių, pažadėjo išsiaiškinti ir Albrechto pageidavimą perduoti Lietuvos vyriausybei¹⁷⁰.

K. Škirpos sava iniciatyva iškelta idėja prievarta gražinti į Vokietiją visus atbėgėlius ir internuotuosius, deja, neutraliai Lietuvai nebuvo priimtina. Visų pirma lenkų kariai, pasiduodami Lietuvos valdžiai, žinojo, kad jie bus internuoti, ir pagal tarptautinę teisę jie turėjo būti internuoti neutralioje Lietuvoje iki karo pabaigos. Nors karas tarp Vokietijos ir Lenkijos buvo pasibaigęs, tačiau Vokietija lenkų karo belaisvius tebelaikė belaisvių stovyklose, o tai reiškė, kad Vokietija tebeinanė, jog karas tebesitęsia. Esant tokioms sąlygoms, internuotųjų prievartinis gražinimas būtų buvęs Lietuvos neutraliteto pažeidimas, nes Lietuva, gražindama internuotuosius, padėtų vienai iš kariaujančių šalių, o tai prieštaravo neutraliteto principams.

¹⁶⁹ K. Škirpos 1940 m. kovo 13 d. raštas Lietuvos užsienio reikalų ministru // Ten pat. – L. 183–185.

¹⁷⁰ K. Škirpos 1940 m. kovo 13 d. raštas E. Turauskui // Ten pat. – L. 189.

Dėl civilių atbėgėlių padėtis buvo truputį kitokia. Tuos atbėgėlius, kurie atbėgo į Lietuvą ir buvo gavę Lietuvos valdžios leidimą, iš jos prievarta gražinti į savo ankstesnes gyvenamąsias vietas tebuvo galima tik tada, jei jie buvo padarę nusikaltimus, už kuriuos numatytas svetimšalių išsiuntimas. Tuos, kurie į Lietuvą atvyko be Lietuvos valdžios leidimo ir joje pasiliko, Lietuvos administracija galėjo gražinti bet kada. Tačiau šių kategorijų atbėgėlių buvo ne tiek jau daug. Pagrindinė masė atbėgėlių buvo susitelkusi Vilniuje. O Lietuva, perimdama Vilniaus sritį, perėmė ir jos gyventojus. Tie, kurie neturėjo teisės į Lietuvos pilietybę, buvo laikomi svetimšaliais arba asmenimis be pilietybės. Taigi lenkų atbėgėliai tapo svetimšaliais ir todėl priverstinai gražinti tebuvo galima tik tuos, kurie padarė nusikaltimus, už kuriuos tremiami iš Lietuvos.

Taigi nors idėja sumažinti atbėgėlių skaičių buvo ir gana patraukli, jos teko atsisakyti.

Kaip jau buvo minėta, Vokietijos pareigūnai Berlyne iš esmės žadėjo priimti visus norinčius grįžti į Generalinę guberniją, tačiau vokiečių komisija, matyt turėdama atitinkamus nurodymus, elgėsi priešingai Berlyno vadovų žodžiams. Jie ir toliau atsisakinėjo priimti atbėgėlius inteligentus. Savo nesutikimą jie aiškino tuo, kad tam neturi instrukcijų. Tačiau taip vokiečių nemėgstami inteligentai sudarė 60–70 proc. civilių atbėgėlių, pareiškusių norą grįžti. Esant tokiai padėčiai, 1940 m. kovo 18 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius E. Turauskas kreipėsi į K. Škirpą, kad jis dar kartą kreiptųsi į Vokietijos užsienio reikalų ministeriją ir prašytų jos išplėsti komisijos kompetenciją iki tiek, kad ji galėtų priimti ir inteligentus. Be to, E. Turauskas įsakė K. Škirpai būtinai išsirūpinti sutikimą, kad išimtiniais atvejais komisijos priimtiems atbėgėliams būtų leista grįžti į Vokietiją individualiai¹⁷¹.

1940 m. kovo 11 d. vokiečių komisija internuotiesiems ir karo atbėgėliams perimti pareiškė pageidavimą paimiti į Vokietiją apie 500 vokiečių, kurie ilgesnį ar trumpesnį laiką gyveno Vilniuje ir jo srityje. Dėl jų turto būtų taikomi bendrieji Lietuvos įstatymai ir Vokietija nereikštų jo-

¹⁷¹ E. Turausko 1940 m. kovo 18 d. raštas K. Škirpai // Ten pat. – L. 182.

kių pretenzijų. Be to, vokiečių komisija pageidavo minėtus vokiečius išvežti iš Lietuvos kiek galima konfidencialiau, kad nesusidarytų įspūdis, jog Vokietija repatrijuoja iš Lietuvos visus vokiečius, ir kad nekiltų panika tarp Lietuvoje gyvenančių vokiečių¹⁷². Iš esmės tai buvo vargingai gyvenantys vokiečiai, nes tik trys iš jų Lietuvoje turėjo nekilnojamąjį turtą.

Lietuvos valdžios atstovai tam neprieštaravo ir vokiečių komisija 1940 m. kovo 18 – balandžio 4 d. perėmė 378 asmenis. Jie visi buvo atleisti nuo Lietuvos pilietybės vienu metu pagal pateiktą sąrašą. Iš jų 376 asmenys išvyko organizuotai balandžio 7 d., o likę turėjo iki liepos mėn. išvykti individualiai¹⁷³.

Lietuvos administracinės įstaigos ėmė registruoti visus civilius atbėgėlius iš Vokietijai atitekusių sričių. Tačiau norinčių grįžti buvo nedaug. Antai 1940 m. vasario 19 d. iš 8373 užsiregistravusių iš Vokietijai atitekusių sričių lenkų atbėgėlių norą grįžti pareiškė tik 1080¹⁷⁴.

Kad kuo daugiau atbėgėlių išvyktų iš Lietuvos buvo suinteresuotos ir atbėgėlius šelpiančios organizacijos. 1940 m. kovo 29 d. JAV Raudonojo Kryžiaus atstovas Europoje V. Teiloras pokalbyje su Lietuvos nuolatinės delegacijos prie Tautų Sąjungos sekretoriaus atstovu A. Geručiu pareiškė, kad jam susidarė įspūdis, jog siunčiamos į Lietuvą pašalpos tarsi kišamos į kiaurą maišą ir nesimato tam galo. Jis pasiūlė Lietuvos vyriausybei imtis energingų žygių, kad būtų sumažintas atbėgėlių skaičius, ir tam sudaryti veiklos programą¹⁷⁵.

Vokiečių komisija civilius atbėgėlius priiminėjo Vilniuje, Švenčionėliuose ir Rūdiškėse – iki balandžio 2 d., Kaune – iki balandžio 3–4 d. Komisija iš esmės nedarė skirtumo tarp atbėgėlių ir ateivių, jeigu jie tiko žemės ūkio darbams, taip pat perskirtų šeimų nariams ir šiaip atbėgėliams, išskyrus aukštuosius valdininkus, profesorius, mokytojus, kunigus, karininkus¹⁷⁶.

¹⁷² Dr. I. Jurkūno 1940 m. kovo 14 d. Pro memoria // Ten pat. – L. 162.

¹⁷³ 1940 m. balandžio 9 d. perdavimo-perėmimo aktas // Ten pat. – L. 112.

¹⁷⁴ Karo atbėgėliams tvarkyti komisaro 1940 m. vasario 19 d. raštas Užsienio reikalų ministerijai // Ten pat. – B. 2279. – L. 28.

¹⁷⁵ A. Geručio 1940 m. kovo 29 d. Pro memoria // Ten pat. – B. 2164. – L. 115.

¹⁷⁶ E. Turausko 1940 m. gegužės 22 d. raštas Lietuvos pasiuntiniui JAV P. Žadeikiui // Ten pat. – L. 56.

*Antanas Smetona ir Tomas Prestonas
(Karys. – 1936, Nr. 6, P. 129)*

Prieš vykimą į Vokietiją, ypač Vilniaus sityje, buvo vedama smarki agitacija. Buvo raginama, kad nė vienas atbėgėlis, kad ir kaip vargingai besiverčiantis, nevyktų į Vokietiją, girdi Lenkijos valdžia parūpinsianti lėšų, kad jie galėtų pragyventi. Ir iš tikrųjų, per Anglijos pasiuntinį T. H. Prestoną slapta buvo tiekiamos tokios pašalpos. Iš šių fondų tam tikras sumas gaudavo net kiemsargiai, kad vestų atitinkamą agitaciją¹⁷⁷.

Tačiau, kaip jau buvo minėta, ši agitacija nebuvo visai sėkminga. Viena iš priežasčių, kad nemaža lenkų užsirašė grįžti į Vokietijos užimtas sritis, buvo griežtas Lietuvos valdžios nusistatymas visus atbėgėlius iškelti iš Vilniaus ir Vilniaus srities.

Repatrijuoti į Vokietijos okupuotą Lenkijos dalį pareiškė norą 3900 karo atbėgėlių ir 1600 internuotų karių¹⁷⁸.

Priimtiems atbėgėliams komisija į asmens dokumentus įspausdavo savo antspaudą, kuris atstojo vizą. Visi priimti civiliai atbėgėliai buvo suskirstyti į 3 sąrašus:

¹⁷⁷ J. Švelniko, Vyriausybės Kanceliarijos valdininko Pro memoria // Ten pat. – B. 2280. – L.101.

¹⁷⁸ R. Žepkaitė. Vilniaus istorijos atkarpa. 1939–1940. – P. 113.

A – 1271 žmogus.

B – 2057 žmonės.

C – 12 žmonių.

Taigi buvo priimta 3340 žmonių. Atbėgeliams išvežti buvo sudaryti penki ešelonai, kuriais išvyko balandžio 14 d. 721 žmogus, 20 d. – 624, 26 d. – 676, gegužės 4 d. – 338, gegužės 10 d. – 225. Vadinas, išvyko 2584 žmonės. 828 žmonės, kurie gavo teisę grįžti, šia teise nepasinaudojo. Tiesa, kai kuriems dėl įvairių priežasčių komisija leido neišvykti. Tai asmenims, turintiems teisę į Lietuvos pilietybę, asmenims, kurie turėjo rimtą pagrindą bijoti, kad vokiečių administracija gali su jais susidoroti, asmenims, kurių šeimos atsisakė vykti ir pasiliko Lietuvoje, kitiems, kurie apsigalvojo ir atsisakė savavališkai¹⁷⁹. Šiems asmenims buvo numatyta nutraukti šalpos įstaigų globą.

Propagandine prasme šis faktas buvo palankus Lietuvai ir palengvino atremti lenkų propagandą, nes rodė, kad atbėgeliams Lietuvoje ne taip jau blogai, tačiau ekonomiškai Lietuvai tai nebuvo naudinga.

Pradėjus atbėgeliams vykti į Vokietiją, 1940 m. gegužės 8 d. vakaruose leidžiamas lenkų laikraštis „Dzień Polski“ atspausdino žinutę, neva remdamasis lietuviška spauda, kad du pirmieji išvykę į Vokietijos valdomas sritis ešelonai su atbėgeliais nepasiekę paskyrimo vietos, nes prie sienos juos sutikę atitinkamų vokiečių įstaigų pareigūnai. Laikraštis ragino kurį laiką susilaikyti ir nevykti.

Iš tikrųjų nieko panašaus nebuvo. Tai buvo eilinė lenkų spaudos antis. Visi 5 ešelonai su atbėgeliais atvyko į numatytas paskyrimo vietas¹⁸⁰.

Išvykstantiems atbėgeliams Finansų ministerijos Valiutų komisija išduodavo leidimus išsivežti iki 10 000 zlotų vienam asmeniui. Taip pat buvo leidžiama išsivežti ir neregistruotus zlotus¹⁸¹. Tačiau atbėgeliams

¹⁷⁹ Teisių-administracijos departamento direktoriaus V. Černeckio 1940 m. birželio 22 d. raštas Atbėgeliams tvarkyti komisariatui // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2284. – L. 15–16.

¹⁸⁰ Ten pat. – B. 2295. – L. 2.

¹⁸¹ Finansų ministerijos Valiutų komisijos 1940 m. balandžio 5 d. raštas Užsienio reikalų ministerijai // Ten pat. – B. 2284. – L.365.

pradėjus vykti į Vokietiją Vytauto Didžiojo kultūros muziejus Užsienio reikalų ministerijai pateikė argumentuotus įrodymus, kad lenkų pabėgėliai ir internautieji asmenys, kurie grįžta į Vokietijos užimtas Lenkijos sritis, išvažiuodami iš Lietuvos supirkinėja įvairius daiktus, tarp kurių pasitaiko nemažai tokių, kurie laikomi kultūros paminklais ir kuriems į užsienį išvežti reikalinga gauti Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus leidimą. Kadangi minėti asmenys išvyksta didelėmis grupėmis, tai muitinės neturi galimybės nuodugnai patikrinti išvežamų daiktų.

Kad išvykstantieji nesivežtų draudžiamų išvežti kultūros vertybių ir būtų išvengta galimų nesusipratimų, muziejaus darbuotojai prašė Užsienio reikalų ministeriją iš anksto juos apie tai informuoti. Buvo pateiktas ir išsamus išvežti draudžiamų daiktų sąrašas¹⁸².

Vokietijos komisijos priimtieji atbėgėliai buvo grąžinami į Vokietiją per Virbalį – Eitkūnus, abiejų valstybių kompetentingoms įstaigoms iš anksto susitarus.

1940 m. balandžio pabaigoje Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pastangomis papildomai buvo susitarta, kad visi karo atbėgėliai medicinos gydytojai, dantų gydytojai, galeistingosios seserys, akušeriai, felčeriai, veterinarijos gydytojai, farmacininkai gali grįžti į Vokietijos valdomas sritis. Apie tai per Eltą buvo paskelbta spaudoje¹⁸³. Tačiau tuo mažai kas pasinaudojo.

6.2. VYKIMAS Į SOVIETŲ SAJUNGA

1939 m. lapkričio 9 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerija iš Lietuvos pasiuntinio Maskvoje Ladas Natkevičiaus gavo pranešimą, kad Sovietų Sąjungos vyriausybė sutiko priimti internuotus lenkus karius, kilusius iš Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos, norinčius grįžti

¹⁸² V. D. Kultūros muziejaus direktoriaus P. Galaunės 1940 m. balandžio 16 d. raštas Užsienio reikalų ministerijai // Ten pat. – L.363–364.

¹⁸³ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus vyriausiojo įgaliotinio karo atbėgėliams šelpti 1940 m. balandžio 29 d. raštas Užsienio reikalų ministerijai // Ten pat. – L. 89.

į nuolatines savo gyvenamąsias vietas, ir kad Sovietų Sąjungos vyriausybė yra pasiryžusi tuojau išsiųsti atitinkamą komisiją. Kad darbas greičiau vyktų siūlė internuotuosius, kurie nori grįžti, sutelkti į vieną stovyklą¹⁸⁴.

Įvairiais įmanomais būdais atbėgeliams buvo išplatinta informacija, kad prašymus grįžti į Sovietų Sąjungai atitekusias buvusios Lenkijos sritis reikia paduoti nuo 1939 m. gruodžio 4 iki 10 dienos.

Komisija, vadovaujama G. Petrovo, į Lietuvą atvyko 1939 m. lapkričio 17 d. ir ėmė priiminėti internuotuosius (žr. skyrių Internuotųjų išvykimas į SSRS).

1939 m. gruodžio 12 d. komisija Vilniuje pradėjo priiminėti civilius atbėgėlius iš Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos. Komisija priiminėjo ir leido grįžti į Vakarų Ukrainą ir Vakarų Baltarusiją civiliams atbėgeliams, kaip ir internuotiesiems kariams, be jokių apribojimų, netgi buvo leidžiama grįžti tiems, kurie nebuvo kilę iš tų teritorijų, bet kelis metus ten gyveno ar dirbo ar ten liko jų šeimos¹⁸⁵. Tiesa, norintys grįžti apie save turėjo suteikti išsamių žinių.

SSRS komisija dirbo Vilniuje, Valdžios rūmuose, gruodžio 22 d. priiminėjo Švenčionėliuose ir Rūdiškėse, gruodžio 22, 23 d. dirbo Kaune, Prekybos, pramonės ir amatų rūmuose. Apie komisijos darbą, priėmimo vietą ir valandą buvo plačiai informuojama Lietuvos spaudoje¹⁸⁶.

Komisija priėmė 1081 atbėgėlį ir 1706 internuotuosius¹⁸⁷.

Kovo 26 d. užsiregistravusieji 30–40 žmonių grupėmis buvo pradėti gabenti į Baltarusiją. Visi priimtieji atbėgėliai Lietuvos ministrų kabineto nutarimu iki Lietuvos – SSRS sienos buvo vežami geležinkeliu nemokamai¹⁸⁸. Paskutinė grupė išvyko balandžio 3 d¹⁸⁹.

¹⁸⁴ J. Urbšio 1939 m. lapkričio 11 d. raštas krašto apsaugos ministrui // LCVA. – F. 317. – Ap. 1. – B. 15. – L.30.

¹⁸⁵ Tiems, kas nori grįžti į SSRS // Lietuvos žinios. – 1939, gruodžio 5.

¹⁸⁶ Surašys namo norinčius grįžti atbėgėlius // Rytinis Lietuvos aidas. – 1939, gruodžio 10., Sovietų Sąjungos komisija // Rytinis Lietuvos aidas. – 1939, gruodžio 21; Paskutinės Vilniaus žinios // Vakarinis Lietuvos aidas. – 1939, gruodžio 21.

¹⁸⁷ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. 1939–1940. – P. 113.

¹⁸⁸ V. Černeckio, Teisių administracijos departamento direktoriaus 1939 m. gruodžio 6 d. raštas Geležinkelių valdybos ekonominei bendrovei // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2283. – L. 209.

¹⁸⁹ Išgabename atbėgėlių partija // Rytinis Lietuvos aidas. – 1940, kovo 28.

Galutiniais duomenimis, į SSRS repatrijavo 1700 internuotųjų¹⁹⁰ ir 780 civilių atbėgėlių¹⁹¹.

Visa išvykimo iš Lietuvos procedūra buvo supaprastinta iki minimumo. Išvykstantys iš Lietuvos atbėgėliai su jų turima manta iki 100 kg, išskyrus baldus, buvo pervežama nemokamai.

Lietuvos pastangoms gražinti dalį atbėgėlių į Vokietiją ir Sovietų Sąjungą pritarė ir Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus vadovybė. Šiuo klausimu 1940 m. kovo pabaigoje Albertas Gerutis, Lietuvos delegacijos prie Tautų Sąjungos sekretorius, kalbėjosi su Raudonojo Kryžiaus draugijų sąjungos atstovu Maceroniu, kitą dieną – su Sąjungos generaliniu sekretoriumi de Ružė, JAV Raudonojo Kryžiaus atstovu Europoje V.

Kaunas, 19. 40 m. vasario mėn. 13 d. *(P)*

LIETUVOS RESPUBLIKA
UŽSIENIŲ REIKALŲ MINISTERIJA
3806 Nr.

Ponui
Valstybės Įgaliotiniui Vilniuje

Užsienių Reikalų Ministerija gavo iš Lietuvos Pasiuntinio Londone sekančio turinio telegramą:
"Londone JTA gavo šiandien iš New-Yorko ofiso sekančią telegramą: Čia pranešame, kad nacių spaudžia ma Lietuva vakar pradėjo tremti atbėgėlius į Rusiją. Policija suėmė šimtus Vilniuje ir nugabeno neribotą skaičių į sieną. Duokit agentūroms, mums dementį. Lietuvos Ministras".

Lietuvos Telegramų Agentūra susisiekiė su Itos atstovu Kaune, kuris tą žinią dementavo ta prasme, kad karo atbėgėliams leidžiama pasilikti Lietuvoje, jei tik jie patys savo noru jos neapleidžia; kad gražinami atgal tie asmenys, kurie šiuo metu nelegaliai perėjo sieną; kad tuo būdu viršminėta žinia neturi jokio pagrindo.

Ilonka
Skyriaus Vedėjas

VK/BB

Vyriausybės Įgaliotinio
Vilniaus miestui ir sričiai įstaigoje
GAUTA
19.40 m. 11 mėn. 17 d. Nr. 285

LCVA.–F. 317.– Ap. L–B. 22.–L. 49

¹⁹⁰ E. Turausko 1940 m. gegužės 22 d. raštas Lietuvos pasiuntiniui Vašingtone P. Žadeikiui // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2164. – L. 56.

¹⁹¹ Atbėgėliams tvarkyti komisariato 1940 m. kovo 28 d. raštas // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 176.

Teiloru. Pasikalbėjimo metu V. Teiloras pareiškė, kad Lietuvos vyriausybė turi nusikratyti didžiąją atbėgėlių dalimi. Jis pažadėjo imtis tam tikrų žygių, kad dalis atbėgėlių būtų priimta kitose šalyse, o Lietuvos vyriausybei patarė imtis tokių priemonių, aišku, nenaudojant jėgos, kad didžiama atbėgėlių būtų priversti išvykti. Apie tai A. Gerutis informavo Politikos departamento direktorių E. Turauską¹⁹².

Atsakydamas į šią A. Geručio *Pro memoria* E. Turauskas 1940 m. balandžio 13 d. rašė, kad, deja, į Vokietiją grąžinti daugiau atbėgėlių negu išvyko nebus įmanoma, nes ir tai grupei sudaryti buvo naudojamos visos įmanomos psichologinio spaudimo priemonės. E. Turauskas prašė A. Geručio dėti pastangų, kad tarptautinių organizacijų atstovai imtų raginti atbėgėlius grįžti į jų anksčiau gyventas vietas¹⁹³.

Tuo tarpu 1940 m. pavasarį individualus išvykimas iš Lietuvos tapo beveik neįmanomas. Lietuva dar šiek tiek sumažino atbėgėlių skaičių, 1500 atbėgėlių pasiuntusi vasaros darbams į Estiją, tačiau apie 700 iš jų gavo teisę rudenį sugrįžti į Lietuvą.

Iš viso iki 1940 m. liepos mėn. į savo gyvenamąsias vietas Sovietų Sąjungoje bei Vokietijoje ir vasaros darbams buvo išvykę apie 5100 atbėgėlių¹⁹⁴.

7. ANTILIETUVIŠKA ATBĖGĖLIŲ VEIKLA

Nemažai Lietuvos žmonių buvo nepatenkinti liberaliu Lietuvos valdžios elgesiu su lenkų atbėgėliais ir tam buvo visai rimtas pagrindas. Nors Lenkijos nebuvo, puikybės nepametę didlenkiai atbėgėliai į lietuvius ir Lietuvą tebežiūrėjo iš aukšto ir su panieka. Nei draugiškas lietuvių priėmimas, nei žmoniškas elgesys su jais nė kiek nesumažino

¹⁹² A. Geručio 1940 m. kovo 29 d. Pro memoria // Ten pat. – L. 163–164.

¹⁹³ URM Politikos departamento direktoriaus 1940 04 13 raštas A. Geručiu // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2235. – L. 8.

¹⁹⁴ LRK pirmininko A. Garmaus 1940 m. liepos 26 d. raštas vidaus reikalų ministrui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 70.

nemažos dalies atbėgėlių šovinizmo ir jų neapykantos Lietuvai. Dauguma lenkų atbėgėlių į lietuvius žiūrėjo iš aukšto, kaip, jų supratimu, į žemesnės kultūros žmones. Šovininis 20 metų auklėjimas savo darbu padarė. Lietuvių tolerancija, tam tikrų lengvatų ir pašalpų suteikimas, leidimas apsigyventi atbėgėlių ar jų giminaičių bei pažįstamų parinktose vietose neretai buvo panaudojama piktam.

Pradėta kurstyti vietos lenkus, skleisti paskalas, kad Lenkija bus atkurta dar didesnė negu buvo, o Lietuva bus inkorporuota į tą „didžiąją Lenkiją“, todėl nereikia paklusti naujai lietuviškai administracijai. Gyventojai buvo raginami imti beverčius zlotus, jų nekeisti į litus, nes ateityje vieninteliai pinigai būsią zlotai ir pan.

„Didžiosios Lenkijos“ atkūrimo tikslams ir antilietuviškai propagandai buvo pasitelktos ir oficialios lenkų organizacijos, imta naudotis jų patalpomis ir kt. Dėl to sparčiai ėmė augti slapsti lenkų rateliai, padirbtais dokumentais buvo aprūpinami jų nariai, taip pat ir pabėgę iš stovyklų internuoti lenkų karininkai, buvo pradėti kaupti ginklai kovai prieš lietuvius. Antai jau 1939 m. lapkričio 10 d. buvo apšaudytas iš Vilniaus į Kauną vykęs traukinys, organizuoti keli pasikėsinimai prieš Lietuvos sargybas Vilniuje. Šių pasikėsinimų efektas buvo menkas, jų poveikis buvo tik ideologinis, – parodyti lenkams, kad Lenkija nežlugo, kad kova už ją tęsiama¹⁹⁵. Tačiau kad ir koks buvo šių užpuolimų tikslas, juose dalyvavę žmonės nebuvo surasti ir nubausti.

Labai priešišškai Lietuvos atžvilgiu buvo nusiteikę buvę Lenkijos viešosios ir slaptosios policijos pareigūnai. Vieni anksčiau buvo tarnavę Vilniaus srityje, kiti atbėgo iš kitų Lenkijos sričių. Jie stengėsi apsigyventi Vilniuje, dauguma aktyviai įsitraukė į antilietuvišką veiklą. Visi, beveik be išimties, buvo nusiteikę šovinistiškai ir neapkentė Lietuvos bei lietuvių tautos. Tarnaudami policijoje jie buvo įgiję didelį patyrimą ir todėl buvo puikūs organizacinės ir konspiracinės veiklos specialistai, labai gerai pažinojo Vilnių ir Vilniaus sritį, gyventojus, žinojo jų pažiūras, įsitikinimus, tradicijas ir tai sėkmingai panaudojo. Visai nenuosta-

¹⁹⁵ Lietuvos kariuomenės štabo 2-ojo skyriaus viršininko 1939 m. lapkričio 13 d. raportas Kariuomenės štabo viršininkui // Ten pat. – L. 322.

bu, kad kaip tik lenkų policininkai ir buvo įtraukti į antilietuvišką, netgi diversinę veiklą ir patys prisidėjo organizuojant antilietuvišką pogrindį.

Be diversinės veiklos, jie aktyviai prisidėjo ruošiant, spausdinant ir platinant įvairius antilietuviškus atsišaukimus ir kurstant Vilniaus gyventojus prieš lietuvius¹⁹⁶.

Romualdas Jelbžykovskis

Gana nepalankiai ir agresyviai Lietuvos atžvilgiu buvo nusiteikę ir vadina-
mieji Vilniaus ir Vilniaus srities gyven-
tojai, kurie neturėjo teisės gauti Lietu-
vos pilietybės. Tarp jų buvo nemažai in-
teligentų. Vaivados Liudviko Bocianskio
ir arkivyskupo Romualdo Jelbžykovskio
(Romuald Jelbrzykowski) išauklėti an-
tilietuviška dvasia, jie Vilniuje jautėsi
kaip namie ir kaip tik jie daug pasidar-
bavo, organizuodami tiek vilniečių, tiek
atbėgėlių antilietuvišką veiklą. Beveik vi-
si jie tikėjo „didžiosios Lenkijos“ prisi-
kėlimu ir laukė tinkamo momento¹⁹⁷.

Vis tiktai labiausiai antilietuviškai
buvo nusiteikę buvę valdininkai ir ka-
rininkai. Eiliniai buvusios Lenkijos piliečiai daugiausia sakydavo, kad
jiems nėra jau taip svarbu, ar Lenkija būsianti atkurta, ar ne. Jiems ir
lenkams valdant buvę bloga gyventi, nes jie ir tada nieko gero nematę.
Tada gerai gyvenę tik įvairūs ponai ir valstybės tarnautojai, o žemes-
nysis luomas kentęs vargą ir jais mažai tebuvo rūpinamasi. Tarp šių
dviejų kategorijų atbėgėlių netgi buvo pastebimas priešiškusimas ir jie
vieni su kitais stengėsi nepalaikyti santykių¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Raštas Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui // Ten pat. – B. 16. – L. 59–61.

¹⁹⁷ I. Jurkūno-Šeinius raštas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkui // Ten pat.
– F. 317. – Ap. 1. – B. 15. – L. 16–17

¹⁹⁸ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletėnis Nr.
45 // Ten pat. – F. 378. – Ap. 10. – B. 688. – L. 124.

Be to, prasidėjo antilietuviška propaganda ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. Nors Lietuvos valdžia stengėsi kaip galima pagelbėti atbėgėliams, tačiau nepatenkintų visada pakako. Jų rašyti laišškai bei skundai pasiekdavo užsienį. Iš šių laiškų buvo galima susidaryti nuomonę, kad atbėgėliai Lietuvoje mariniami badu ar pan. Tiesa, į tuos skundus mažai kas kreipė dėmesį. Didesnio dėmesio į juos nekreipė net emigracinė Lenkijos vyriausybė. Antai štai ką 1940 m. sausio 15 d. Lietuvos pasiuntiniui Paryžiuje pokalbio metu tvirtino Lenkijos pasiuntinys Prancūzijoje Frankovskis. Kai Lietuvos pasiuntinys Frankovskio paklausė, ar Lenkijos vyriausybė negauna iš atbėgėlių Lietuvoje kokių nors skundų. Frankovskis atsakė, kad pabėgėliai ir emigrantai visame pasaulyje turi didelį polinkį skųstis ir į tai per daug dėmesio kreipti negalima. Tegalima tik suprasti jų būseną ir psichinį jautrumą¹⁹⁹.

Tačiau Lenkijos vyriausybė emigracijoje prireikus šiais skundais vis dėlto naudojos propagandos tikslais. Ši lenkų propaganda prasidėjo iš karto po Vilniaus ir Vilniaus krašto sugražinimo Lietuvai. Siekiant užkirsti kelią galimiems lenkų propagandiniais veiksmais, jau 1939 m. gruodžio antrojoje pusėje Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamente buvo pradėta kaupti medžiaga apie nuveiktus darbus priimant ir išlaikant atbėgėlius bei internuotuosius ir administruojant Vilniaus kraštą²⁰⁰.

Nors Lietuvos valdžios įstaigos ir ėmėsi griežtų priemonių, kad visi atbėgėliai užsiregistruotų ir taip būtų įmanoma juos kontroliuoti, tačiau tie, kurie dalyvavo lenkų nacionalistinėje pagrindinėje veikloje prieš Lietuvą, Sovietų Sąjungą bei Vokietiją, savaime suprantama, pasiliko pogrindyje. Vilniaus krašto komendantas ne kartą išpėjo Lietuvos valdžią, kad atbėgėlių bendrabučiuose randa prieglobstį ir prieššakai nusiteikę žmonės. Sausio 11 d. raporte jis nurodė, kad čia reikėtų imtis drakoniškų priemonių, kitaip Vilniaus miestas ir ateityje sudarys visokių rūpesčių dėl saugumo²⁰¹.

¹⁹⁹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje 1994 m. sausio 15 d. raštas J.Urbšiuui // Ten pat. – F. 383. – Ap 7. – B. 2252. – L. 11.

²⁰⁰ E. Turausko 1939 m. gruodžio 24 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 153.

²⁰¹ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. – P. 110.

Tokia padėtimi ir Lietuvos valdžios elgesiu buvo nepatenkinti ir Sovietų Sąjungos bei Vokietijos valdžios sluoksniai, o „Königsberger Allgemeine Zeitung“ tiesiog priekaištavo, kam lietuviai taip švelniai ir sentimentaliai elgiasi su lenkais, kurie prieš Lietuvą ir jos kaimynus rengia diversijas. Tokie priekaištai turėjo visiškai realų pagrindą. Pagaliau 1940 m. sausio mėn. Lietuvos valstybės saugumo organai surinko pakankamai medžiagos apie „Kovojančios Lenkijos organizaciją“ („Organizacja Polski walczącej“ – OPW) ir „Baltojo aro“ („Biały orzeł“) organizaciją – buvo nutarta jas likviduoti.

Naktį į sausio 26 d. buvo suimti 76 „Kovojančios Lenkijos organizacijos“ nariai. Suėmimai vyko iki sausio 31 d. Iš viso suimti 168 asmenys. Taip pat buvo likviduota ir „Baltojo aro“ organizacija. Šios organizacijos, veikusios prieš Lietuvos valstybę, siekė ginkluotos kovos keliu atkurti Lenkiją ir išlaikyti Vilnių Lenkijai. Abiejų organizacijų daugumą sudarė nevietiniai gyventojai. Tarp suimtų buvusios Lenkijos armijos karių tik 17 proc. sudarė Vilniaus srities gyventojai, likusieji apie 75 proc. suimtųjų buvo atvykę Lenkijos okupacijos laikais iš Lenkijos gilumos bei atbėgėliai. Buvo nustatyta, kad šios organizacijos ėmė kurtis vos tik žlugus Lenkijos valstybei²⁰².

Likvidavus aukščiau minimas lenkų priešvalstybines organizacijas Vilniuje, užsienio valstybių spaudoje pasirodė straipsnių, kad lenkai vis dar neišmokę susitvarkyti toje valstybėje, kurioje galėjo prisiglausti nuo karo siaubo ir kad jie sudarą netvarkos elementą ir neramumų židinį. Laikraščiai taip pat pabrėžė, kad antilietuviškos veiklos iniciatoriai yra iš įvairių Lenkijos sričių atbėgę lenkai inteligentai, kurie Vilnių nori padaryti šamokslininkų centru. Laikraščiuose, ypač vokiečių, buvo reiškiamas pasitenkinimas, kad Lietuva pagaliau ėmėsi žygių padaryti galą tokiai avantiūristų veiklai. „Prussische Zeitung“ apie tai rašė: „Vilnius yra vienintelis didelis buvusios Lenkijos miestas, kuriame dar gali pasireikšti lenkų nacionalistų aktyvumas. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos užimtose srityse dėl tų valstybių įstaigų griežto nusistatymo tokios organizacijos neįmanomos...“

²⁰² Vidaus reikalų ministro pareiškimas apie nelegalių lenkų organizacijų likvidavimą // Lietuvos žinios. – 1940, vasario 10.

Labai džiugina faktas, kad Lietuva pagaliau ėmėsi žygių likviduoti lenkų sąmokslininkų organizaciją...“

Laikraštyje buvo pažymėta, kad Lietuvos įstaigos negali visada veikti taip, kaip jos norėtų, nes turi laikytis tam tikro atsargumo Katalikų bažnyčios atžvilgiu, o tuo metu Vilniaus krašte Bažnyčia ir yra antilietuviškos veiklos inspiratorė. Vilniaus krašte yra sukaupta daug ginklų ir juos daugiausia suslėpusi Bažnyčia. Buvo surengta keletas fiktyvių laidotuvių ir karstuose užkasti ginklai. Straipsnis baigiamas teigimu, kad Lietuvos policija ims veikti be pasigailėjimo, nes kitaip kurią nors dieną teksią brangiai sumokėti²⁰³.

Antilietuviška Bažnyčios veikla buvo žinoma ir Lietuvos valdžios atstovams, tačiau, vengiant konfrontacijos, buvo stengiamasi šiuos klausimus išspręsti kitais būdais.

Labai savotiškai ir energingai į prasidėjusius slaptų lenkų organizacijų narių suėmimus reagavo Lenkijos vyriausybė Londone. Vos tik ELTA'į ir TASS'ui pranešus apie prasidėjusius areštus, jau 1940 m. sausio 15 d. pas Lietuvos pasiuntinį Paryžiuje atvyko Lenkijos pasiuntinys Frankovskis ir paprašė perduoti Lietuvos vyriausybei Lenkijos vyriausybės pareiškimą, kad ji jau gruodžio mėnesį yra uždraudusi lenkams pabėgėliams kurti bet kokias organizacijas ir jų nepripažįsta, laikydamas jas kenkiančiomis pačių lenkų interesams. Frankovskis pabrėžė, kad Lenkijos vyriausybė panašias lenkų atbėgėlių akcijas smerkia, ypač jei jos nukreiptos prieš Lietuvą, ir laiko jas provokacinėmis.

Tolesniame pokalbyje Frankovskis pareiškė savo nuomonę, kad jei tos organizacijos ir nėra provokatoriškos, tai galėjo susidaryti tiesiog spontaniškai be lenkų vyriausybės pritarimo nei juolab paraginimo.

Atsisveikindamas Frankovskis vėl pabrėžė Lenkijos vyriausybės prielankų nusiteikimą Lietuvai ir jos pasiryžimą ateityje ieškoti tikrai abipusių susitarimų²⁰⁴.

²⁰³ Ryšium su lenkų priešvalstybinės organizacijos Vilniuje likvidavimo // Ten pat. – 1940, vasario 2.

²⁰⁴ Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje 1940 m. vasario 15 d. raštas J. Urbšui // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2252. – L. 10–11.

Tačiau oficialūs Vokietijos sluoksniai buvo nepatenkinti manydami, kad Lietuvos vyriausybė vis tiek elgiasi neryžtingai. Antai 1940 m. vasario 6 d. Lietuvos generaliniam konsului Karaliaučiuje Leopoldui Dymšai Rytų Prūsijos NSDAP gauleiteris Erichas Kochas (Erich Koch) energingai užsipuolė Lietuvos vyriausybę, kuri esą nesudraudžianti Vilniaus krašte teroristinių organizacijų, pavojingų ne tik Lietuvai, bet ir Vokietijos užimtai Lenkijos daliai. E. Kochas pareiškė nebijaš jokių lenkų organizacijų, kurios būtų jo administruojamame plote, bet jam jos esančios labai nemalonus, jeigu jis jų negalys pasiekti. Baigdamas E. Kochas pareiškė, kad jis kalba privačiai, tačiau konsulo prašo taip pat privačiai painformuoti Lietuvos vyriausybę, nes jei Lietuvos vyriausybės elgesys pasiliks toks pat kaip lig šiol, tai gali sukelti Berlyno, eventualiai susitarus su Maskva, oficialų demaršą, o tai, žinoma, Lietuvai būtų labai nemalonu.

L. Dymša stengėsi įtikinti, kad Lietuva tikrai netoleruoja lenkų teroristinių organizacijų, tačiau E. Kochas atrėžė, kad turįs savo agentų Vilniaus krašte ir labai gerai žino, kas ten darosi. Lenkai esą tenai jaučiasi lyg būtų ponai, o ne lietuviai, ir labai arogantiškai elgiasi. Kochas nuomone, geriau tūkstančiu lenkų sušaudyti daugiau negu vienu mažiau, kad būtų galima juos nuraminti.

E. Kochas priminė, kad jis tikisi, jog Lietuvos administracija pagaliau susigriebs ir įves Vilniaus krašte tikrai savo režimą²⁰⁵.

Lietuvos vyriausybė, siekdama sumažinti antilietuvišką lenkų veiklą, tam bandė panaudoti ir kitų valstybių atstovus. Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius E. Turauskas 1940 m. vasario pradžioje lenkų nacionalistų veiklą Vilniuje svarstė su Anglijos reikalų patikėtiniu T. H. Prestonu.

Kaip jau buvo minėta anksčiau, E. Turauskas atkreipė T. H. Prestono dėmesį į Anglijos pasiuntinybėje Kaune dirbančią G. Sodovską, anksčiau dirbusią Lenkijos pasiuntinybėje. Ji Anglijos pasiuntinybėje atsilankančius lenkus raginanti nevykti į užsienį, nepriimti Lietuvos pilietybės, o rengtis kovai dėl Lenkijos atkūrimo. T. H. Prestonas pa-

²⁰⁵ L. Dymšos 1940 m. vasario 8 d. Pro memoria // Ten pat. – B. 2244. – L. 11.

žadėjo šią Sodovskos veiklą nutraukti²⁰⁶.

T. H. Prestonas sutiko su tuo, kad lenkų slaptų organizacijų kūrimasis pavojingas Lietuvai ir gali jai pakenkti. Jis pritarė nuomonei, kad tokių organizacijų kūrėjus reikia griežtai bausti, ir pažadėjo šiuo klausimu pakalbėti su lenkų visuomenės veikėjais. T. H. Prestonas pareiškė, kad britų ir prancūzų politikos pagrindinis tikslas yra ne erzinti, o sutaikyti lietuvių ir lenkų tautas.

Dėl lenkų slaptų organizacijų T. H. Prestonas iškėlė prielaidą, kad ten buvo SSRS GPU ir Vokietijos gestapo agentų-provokatorių. Jis pareiškė E. Turauskui, kad Lietuvos žvalgybos suimto lenkų slaptos organizacijos nario Babinčo (Babincz) tikroji pavardė Gutermanas (Gutermann). Jis anksčiau buvęs atėjęs į Anglijos pasiuntinybę, siūlydamas savo paslaugas, tačiau Prestoras jį išvijęs. Suimamas Gutermanas pasiuntęs Anglijos pasiuntinybės tarnautojai G. Sodovskai telegramą „Aš suimtas. Pasiduokit“, tuo, Prestono nuomone, norėdamas sukompromituoti G. Sodovską²⁰⁷.

T. H. Prestonas buvo gana kategoriškas antilietuviška veikla užsiimančių lenkų atžvilgiu. Jo nuomone, tokius „pusgalvius“ reikia be atodairos bausti, nes jie ne tik sau, bet ir Lietuvai gali pakenkti. T. H. Prestonas žadėjo perspėti lenkus, kad jie savo neapgalvotais žygiais nesukeltų nepatogumų ir komplikacijų svetingai Lietuvai²⁰⁸.

Lankydamasis Vilniuje H. F. Andersonas, Anglijos lordo Moino komiteto karo atbėgėliams šelpti atstovas, kalbėjosi su lenkų karo atbėgėliais žurnalistais ir rašytojais. Pokalbio metu jis ragino nesiimti tokios veiklos, kuri galėtų Lietuvai nepatikti. Jis pažymėjo, kad karo atbėgėliams svarbiausia išgyventi, visa kita reikia palikti vėlesniam laikui, kai jie galės grįžti į savo kraštą. H. F. Andersonas siūlė nepasiduoti iliuzijoms apie greitą karo pabaigą, skaitytis su tikrove, jos reikalavimais.

²⁰⁶ E. Turausko 1940 m. vasario 8 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 64.

²⁰⁷ E. Turausko 1940 m. vasario 8 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2235. – L. 28.

²⁰⁸ E. Turausko 1940 m. vasario 8 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 66.

Jis priminė, kad karo atbėgėliai ir pilietybės negavę lenkai Lietuvoje yra tik svečiai ir neturi pamiršti, jog jų buvimas nėra Lietuvai lengvas ir pageidaujamas²⁰⁹.

H. F. Andersonas perspėjo lenkus, kad jų padėtis Lietuvoje galinti pablogėti, jei jie nemokėsia tinkamai elgtis ir imsią daryti Lietuvos vyriausybei, kurios tarptautinė padėtis šiandien nėra lengva, sunkumų²¹⁰.

Dalies atbėgėlių, nors jie ir nedalyvavo antilietuviškoje veikloje, elgesys buvo įžūlus. Štai kaip 1940 m. balandžio 28 d. rašte Širvintų nuovados viršininkas apibūdino atbėgėlių elgesį: „Nieko neveikdami išdidžiai vaikščioja Širvintų miestelio gatvėmis grupėmis po du tris asmenis ir jaučiasi tarytum esą nepriklausomoje lenkų valstybėje. Tokių jų elgesį vietos susipratęs elementas laiko provokuojančiu, nes iš tikrųjų jie tebedemonstruoja savo buvusios „didybės“ uniformą (nors ir be ženklų)... Paklausti, kodėl nieko nedirba ir kodėl, neturėdami pažįstamų nei pragyvenimo šaltinių, pasirinko apsistojimo vieta Širvintas, atsako, – todėl, kad čia gyvena daug lenkų ir jie gali savo „kultūringąja“ kalba susikalbėti, o ypač todėl, kad vietos gyventojai, patys neturtingai gyvenantys, noriai juos šelpia.

Nors jie įsikūrę pas lenkuojančius gyventojus, vis dėl to ateina žinių ir iš apylinkės, kad jie nesidrovi varyti prieš mūsų valstybę slapta propagandą ir šaipytis iš naivių lietuvių, reiškiančių jų atžvilgiu lojalumą²¹¹.

Pagaliau, netekę kantrybės, 33 Širvintų lietuviai parašė raštą vidaus reikalų ministrui, reikalaudami baigti šiuos žaidimus ir atbėgėlius iš Širvintų iškelti²¹².

1940 m. pavasarį lenkai labai aktyviai ėmė ruoštis gegužės pirmosiomis dienomis rengiamoms riaušėms. Labai aktyviai į šią kompaniją įsijungė buvę policininkai. Lietuvos saugumo policija tokių lenkų polici-

²⁰⁹ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. – P. 117.

²¹⁰ A. Trimako 1940 m. vasario 7 d. Pro memoria // LCVA. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 76.

²¹¹ J. Janulio, Širvintų nuovados viršininko 1940 m. balandžio 28 d. raštas Ukmergės policijos vadui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 16. – L. 23.

²¹² Raštas vidaus reikalų ministrui // Ten pat. – L. 26.

ninkų buvo išaiškinusi net 89. Juos buvo nutarta iš Vilniaus iškeldinti²¹³.

Artėjant 1940 m. vasarai Vilniaus apylinkėse pas vietos dvarininkus ėmė lankytis lenkų slaptų komitetų nariai ir reikalauti, kad vasarai dvarininkai priimtų kuo daugiau lenkų pabėgėlių. Dvarininkai tam nerodė jokio noro, tačiau dėl didelio spaudimo jiems nieko kito neliko, kaip sutikti. Tai sužinojusi Lietuvos saugumo policija bandė tam užkirsti kelią²¹⁴.

Antilietuviška lenkų veikla didesnės žalos Lietuvai nepadarė, nors ir sukėlė nemažų nepatogumų. Ko gero, ji buvo daug žalingesnė patiems lenkams, nes toks išūlus dalies atbėgėlių elgesys privertė Lietuvos valdžios įstaigas imtis represinių priemonių, kurios pakenkė patiems lenkams.

8. ATBĖGĖLIŲ ŠELPIMAS

8.1. ATBĖGĖLIŲ ŠELPIMU BESIRŪPINANČIOS ORGANIZACIJOS

Pradėjus į Lietuvą bėgti civiliams Lenkijos gyventojams, juos savo globon paėmė Lietuvos Raudonasis Kryžius. Jau nuo pat pirmųjų dienų, Lietuvoje pasirodžius atbėgėliams, susidurta su rimtomis problemomis, nes atbėgėliams šelpti reikėjo nemažai lėšų, kurių Raudonasis Kryžius turėjo nepakankamai. Tačiau kur kas sudėtingesni uždaviniai LRK iškilo prijungus prie Lietuvos Vilnių, kur buvo susitelkusi pagrindinė atbėgėlių masė.

Operatyviam problemų sprendimui į Vilnių buvo paskirtas LRK įgaliotinis Ignas Jurkūnas-Šeinius. Atvykęs į Vilnių, jis pamatė, kad ten atbėgėlių šelpimu jau rūpinasi keletas komitetų, iš kurių rimčiausias buvo labai populiarus tarp vilniečių Lenkų socialistų partijos

²¹³ Raštas Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui // Ten pat. – L. 59–61.

²¹⁴ D. Stankūno 1940 gegužės 8 d. raštas Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatui // Ten pat. – B. 3. – L. 10.

(PPS) veikėjo advokato I. Zagurskio ir geros organizatorės gydytojos H. Petrusevičiovos (H. Petrusewiczowa) iniciatyva sukuriamas 9 žmonių vadovaujamas „Pabėgėliams šelpti komitetas“ (Komitet Pomocy Uchodców w Wilnie). Komiteto išdininku paskiriamas L. Grabovskis (L. Grabowski), nariais – prof. dr. Kazimieras Pelčaras (Kazimierz Pelczar), advokatė E. Hrinevičuvna (E. Hryniewiczówna), S. Kralikovskis (S. Kralikowski), dr. S. Medeiskis, ir 2 žydai – L. Krukas (L. Kruk) ir H. Zakhaimas (H. Zakhajm). Už komiteto veiklą asmeniškai atsakingi jo vadovai.

1939 m. spalio 10 d. Lietuvai ir Sovietų Sąjungai pasirašius sutartį dėl Vilniaus ir Vilniaus srities prijungimo prie Lietuvos, ėmė kurtis kiti atbėgėlių šelpimo komitetai.

Lenkų visuomenės veikėjų grupė, vadovaujama Bronislovo Kšyżanovskio (Bronislaw Krzyżanowski) ir Vitoldo Stanevičiaus (Witold Staniewicz) įsteigė „Pagalbos karo aukoms komitetą“ (Komitet pomocy ofiarom Wojny), kuris, organizatorių sumanymu, turėjo nurungti „Pabėgėliams šelpti komitetą“ ir rūpintis tik lenkais pabėgėliais. Šalpos komitetus taip pat sukūrė evangelikai, pravoslavų dvasininkai²¹⁵. Savo komitetą, vadovojamą inžinieriaus A. Blanškino, įkūrė geležinkelininkai²¹⁶. Šiam komitetui pavyko apgyvendinti 200 atbėgėlių geležinkelininkų geležinkelio stočiai priklausiančiame name Geležinkelio g. 19²¹⁷.

Spalio pabaigoje Vilniaus žydų bendruomenės valdyba įsteigė atskirą Žydų atbėgėlių šelpimo komitetą. Į šio komiteto veiklą įsitraukė dr. Z. Zareckis, advokatai Barančikas ir Buršteinas, kai kurie kiti žinomi žydų veikėjai. Tačiau žydai neatšaukė savo atstovų ir iš I. Zagurskio vadovaujamo komiteto.

Lietuvos administracija Vilniuje rastus susikūrusius įvairius pabėgėlius šelpiančius komitetus likvidavo, palikdama tik I. Zagurskio ir Žydų komitetus. Lietuvai I. Zagurskio vadovaujamas komitetas visais atžvilgiais buvo priimtinas, kadangi I. Zagurskis buvo populiarus, o be

²¹⁵ I. Jurkūno-Šeinius 1940 01 02 raštas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkui // Tėn pat. – B. 6. – L. 300.

²¹⁶ Tėn pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22.

²¹⁷ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. – P. 50.

to, visiškai lojalus Lietuvai. Dar lenkų valdymo laikais jis kartu su kitais visuomenės veikėjais buvo parašęs reikalavimą Lenkijos vyriausybei gražinti lietuviams pilietines ir kultūrinės teises. Be to, jis buvo senas prof. Mykolo Rōmerio ir Jono Vileišio bičiulis. O pagaliau ir žydai nebuvo atšaukę savo atstovų iš šio komiteto²¹⁸.

I. Zagurskio komitetas rūpinosi atbėgėlių globa ne tik Vilniuje, bet ir Naujojoje Vilnioje, Turmante, Rūdiškėse, Lentvaryje, ruošėsi perimti jų šelpimą Švenčionėliuose. Komitetas atbėgėlių poreikiams įsteigė skalbyklą, pirtį, batų taisymo ir siuvimo dirbtuvę, siuvyklą ir drobiinių antklodžių gamtinimo įmonę²¹⁹.

Lapkričio pabaigoje šis komitetas maistu šelpė apie 7000 žmonių, apie 4500 buvo aprūpinęs pastoge²²⁰.

Palikti šį komitetą buvo dar ir kitų motyvų. Perėmus tvarkyti atbėgėlių šelpimo darbą Lietuvos Raudonojo Kryžiaus atstovams, vien tik jų algoms būtų reikėję apie 12 000 Lt per mėnesį. Be to, lenkai, uždarius visus jų komitetus, būtų ėmę skūstis įvairioms pasaulio organizacijoms.

Tokį Lietuvos sprendimą parėmė ir tarptautinių organizacijų atstovai, nors iš pradžių jų nuomonė buvo kitokia.

Vos tik prijungus Vilnių prie Lietuvos, atbėgėlius šelpiančių užsienio organizacijų atstovai pareikalavo, kad atbėgėlius iš Lenkijos būtų leista šelpti jiems savarankiškai per jau rastus Vilniuje šalpos komitetus. Lietuvos vyriausybė su tuo sutikti negalėjo ir, Užsienio reikalų ministerijai tarpininkaujant, buvo pasiektas kompromisinis susitarimas, kuriuo buvo numatyta leisti karo atbėgėlius šelpiančioms organizacijoms veikti per Lietuvos Raudonojo Kryžiaus įgaliotas organizacijas su teise turėti prie Lietuvos Raudonojo Kryžiaus savo atstovus ir prižiūrėti šią veiklą²²¹.

²¹⁸ URM Politikos departamento direktoriaus E. Turausko 1940 01 28 Pro memoria // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 5. – L. 57.

²¹⁹ V. Norkaičio 1940 01 22 pranešimas karo atbėgėliams tvarkyti komisariui // Ten pat. – B. 289. – L. 7, 17.

²²⁰ Pabėgėlių reikalai // Lietuvos žinios. – 1939, lapkričio 28.

²²¹ Dėl LRK valdybos 1940 m. sausio 29 d. nutarimo // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 138.

Huverio komiteto atstovas G. Redfernas (G. Redfern) ilgai nenorėjo sutikti, kad būtų panaikintas lenkų „Pagalbos karo aukoms komitetas“, nors šis komitetas ir buvo laikomas politinio „Lenkų komiteto“ (Komitet Polski), vadovaujamo B. Kšyżanovskio, siekiančio tapti tarpininku tarp lenkų visuomenės ir Lietuvos vyriausybės, kontroliuoti lenkų pabėgėlių šelpimą ir pan., sekcija. Tačiau po ilgų svarstymų G. Redfernas sutiko, kad I. Zagurskio vadovaujamas komitetas veikia geriau²²².

Tokiais sprendimais buvo labai nepatenkinti lenkai, vis dar nenorintys susitaikyti su tuo, kad Vilnius buvo gražintas Lietuvai, ir laikantys lietuvius okupantais. Matydami, kad nepavyks išsaugoti turėtų komitetų, jie pabandė legalizuoti Lenkijos Raudonojo Kryžiaus Vilniuje veiklą, tuo siekdami pabrėžti padėties laikinumą. Dėl šios organizacijos uždarymo sielojosi nemažai Vilniaus aukštosios visuomenės atstovų. Per Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus, Huverio komiteto atstovus A. Rorholtą (A. Rorholdt), Stefensą (Stephens) ir G. Redferną buvo bandyta pasiekti, kad tarptautinės organizacijos nepripažintų Lietuvos Raudonojo Kryžiaus „okupuotam“ Vilniui, neteiktų jam piniginių pašalpų. Tuo pačiu metu prasidėjo kampanija prieš „žydiškai-bolševikiškai-proletuvišką“ I. Zagurskio komitetą. Šios akcijos svarbiausias organizatorius ir inspiratorius buvo Lenkijos Raudonojo Kryžiaus Vilniuje valdybos narys Zvieżchovskis (Zwierzchowski) ir sanitarinės dalies viršininkas. Buvo bandoma į šią akciją įtraukti netgi Kauno valdininkus.

Pas Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus ir Huverio komiteto atstovus Vilniuje kasdien ėmė lankytis įvairios lenkų delegacijos skųsdamosi, kad lietuviai lenkus visaip varžą, spaudžią ir net terorizuoja²²³.

Tačiau tarptautinių organizacijų atstovai, gerai apsvarstę esamą padėtį, parėmė Lietuvos Raudonąjį Kryžių bei jo globojamą I. Zagurskio vadovaujamą komitetą. O Huverio komiteto atstovas G. Redfernas apskritai atsisakė priiminėti nenutrūkstančias lenkų delegacijas²²⁴.

²²² Politikos departamento direktoriaus E. Turausko 1940 m. sausio 28 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 5. – L. 57.

²²³ I. Jurkūno-Šeinaus 1940 m. sausio 2 d. raštas LRK pirmininkui // Ten pat. – B. 6.–L. 300–301.

²²⁴ I Jurkūno-Šeinaus 1940 01 15 raštas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkui // Ten pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 118–119.

Vis dėlto lenkams teko nusileisti ir Lenkijos Raudonojo Kryžiaus Vilniuje organizaciją perėmė Lietuvos Raudonasis Kryžius, oficialiai sutikus Lenkijos Raudonojo Kryžiaus Centro valdybai Paryžiuje. Perėmimas vyko nuo 1939 m. lapkričio 18 d. iki 1940 m. kovo 20 d. Pagal inventorių knygas turtas sudarė 2 878 000 zlotų, tačiau faktiškai buvo perimta tik už 51 051 Lt. Daug turto buvo išgrobstę kariniai daliniai bei aplinkiniai gyventojai. Pinigai kartu su čekiais ir vertybiniais popieriais sudarė 20 tūkst. Lt ir Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Centro valdybos nurodymu buvo panaudoti atbėgėliams šelpti²²⁵.

Tačiau minėti lenkų skundai turėjo įtakos kai kurių tarptautinių organizacijų nuomonei. Antai 1940 m. sausio viduryje Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus pirmininkas šveicaras Maksas Huberis (Max Huber) metė Lietuvai kaltinimą, kad ji prieš lenkus Vilniuje veda teroro politiką. Esą lietuviai uždarę visas lenkų švietimo įstaigas, lenkai studentai ir profesoriai išvyti į gatvę ir pan. Tuo metu kitas Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus atstovas norvegas Finas Hovas (Finn Hov), žinodamas padėti ne iš lenkų skundų, tai paneigė ir visokeriopaai gynė Lietuvą²²⁶.

Kaip jau minėta, žydų atbėgėlių reikalais rūpinosi 1939 m. spalio pabaigoje įkurtas Žydų atbėgėlių šelpimo komitetas. Steigiant komiteto biurą buvo įsteigti šie skyriai: mitybos, aprangos, butų, teisės ir emigracijos, piniginių pašalpų, vaikų aprūpinimo, buhalterijos ir kontrolės, statistikos ir raštinė²²⁷.

Statistikos skyrius šiame komitete buvo laikomas pagrindiniu. Remiantis jo medžiaga buvo organizuojamas visų kitų skyrių darbas.

1939 m. gruodžio pradžioje Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Centro valdyba nusprendė reorganizuoti pabėgėlių šelpimo darbą. Nuspręsta prie LRK įkurti vieną pabėgėlių šelpimo komitetą. Į jį turėjo įeiti po penkis lietuvių, lenkų ir žydų atstovus. Komiteto pirmininku turėjo būti lietuvis, generaliniu sekretoriumi – lenkas, išdininku – žydas²²⁸.

²²⁵ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. – P. 94.

²²⁶ Politikos departamento direktoriaus E. Turausko 1940 m. sausio 28 d. Pro memoria // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 5. – L. 58.

²²⁷ V. Norkaičio 1940 01 22 pranešimas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // Ten pat. – B. 289. – L. 20.

²²⁸ E. Turausko 1940 m. sausio 28 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 146.

Raudonojo Kryžiaus įgaliotinis I. Jurkūnas-Šeinius į komitetą pasiūlė Vilniaus lietuvius Konstantiną Stašį, kunigą Praną Bieliauską, advokatą Antaną Juknevičių, dr. Stašį Čepulį ir Mariją Burokienę. Parinkti lenkų atstovus buvo paprašyti I. Zagurskis ir H. Petrusėvičova, o žydus – Z. Zareckis ir Krukas.

Gruodžio 6 d. įvyko plenarinis komiteto organizavimo posėdis, kur buvo išrinkta 3 žmonių komisija – advokatas Juknevičius, lenkas dr. Panskis ir žydas Z. Zareckis. Ši komisija, vadovaujama I. Jurkūno-Šeinius, turėjo parengti komiteto organizacijos planą bei numatyti komiteto darbo ir kontrolės principus²²⁹.

Tačiau pats darbas nevyko taip sklandžiai, kaip buvo planuota. Tarpautinio Raudonojo Kryžiaus atstovas pritarė iš karto, o Huverio komiteto atstovas – tik po ilgų svarstymų. Lenkai ir lietuviai tuoj pat paskyrė savo atstovus, o žydai visą gruodžio mėnesį dėsė. Jie aiškino, kad tokiai reorganizacijai turį gauti Amerikos žydų „Joint“ komiteto (American Jewish Joint Distribution Committee²³⁰) sutikimą. Tačiau tikroji nesutikimo priežastis buvo ne ta. Svarbiausia tokio žydų dėsimo ir atsikalbinėjimų priežastis buvo tai, kad 1939 m. pabaigoje žydų atbėgėliai buvo šelpiami geriausiai, nes, gaudami pašalpas iš užsienio ne centralizuotai, o tikslinėmis perlaidomis, už 1 JAV dolerį gaudavo nuo 14 iki 22 Lt, kai oficialus dolerio kursas buvo 5,92 Lt. To neslėpė ir patys žydai.

Derybų metu I. Jurkūnui-Šeiniui Vilniaus žydų bendruomenės pirmininkas dr. J. Vygodskis atvirai pareiškė, kad jiems pirmiausia rūpi savi tautiečiai ir kad žydų paaukoti pinigai turi būti skiriami tik žydų pabėgėliams. Tik aprūpinę savus jie gali padėti kitiems. J. Vy-

²²⁹ I. Jurkūno-Šeinius 1939 m. gruodžio 6 d. raštas LRK pirmininkui // Ten pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 151–153.

²³⁰ Organizacija „American Jewish Joint Distribution Committee“ buvo įkurta 1914 m. teikti socialinę pagalbą vargstantiems žydams visame pasaulyje. Lietuvoje organizacija veikė nuo 1918 iki 1925 m. Nuo 1925 m. Lietuvoje veikė tik išplėstas konstruktyvios pagalbos skyrius. Skyrius teikė paskolas smulkiems žydų amatininkams ir prekeiviams. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui skyrius išvystė plačią veiklą remdamas atbėgėlius žydus.

Prasidėjus karui „Joint“ organizacija JAV nupirko Santo Domingo saloje žemės ir ėmė rengtis ten apgyvendinti iki 100 000 karo pabėgėlių žydų.

godskis nesutiko, kad visi atbėgėliai būtų šelpiami vienodai²³¹.

Žydų principinis sutikimas buvo gautas tik 1940 m. sausio 9 d., kai Lietuvos vyriausybė pažadėjo prisidėti prie atbėgėlių šelpimo, primokėdama 50 proc. nuo gautų iš užsienio sumų, jei jos bus išmokėtos valiuta. Tačiau ir toliau žydai dėsė. Dabar jie aiškino, kad galutinį sprendimą turi priimti tarptautinių žydų šalpos organizacijų atstovas V. Bekelmanas (V. Beckelman), kuris sausio pabaigoje turėjo atvykti į Lietuvą²³².

Tomas Prestonas

Taigi Vyriausybės pažadas primokėti prie gautų šelpimui sumų palaužė žydų pasipriešinimą, tačiau dėl to iškiilo nauja nenumatyta problema. Tarptautinių šalpos organizacijų atstovai ėmė reikalauti sudaryti šelpiančių organizacijų atstovų komitetą, vadovaujamą Didžiosios Britanijos pasiuntinio Tomo Hildebranto Prestono (Thom Hildebrandt Preston), kuris savo nuožiūra skirstytų gautas lėšas bei daiktus ir prižiūrėtų šelpimo darbą.

Susidarius tokiai padėčiai, Lietuvos vyriausybei teko imtis gana ryžtingų veiksmų. 1940 m. sausio 18 d. buvo paskelbtas karo atbėgėliams tvarkyti komisaro įsakymas, kuriuo visas karo atbėgėlių šelpimas buvo perduotas Lietuvos Raudonajam Kryžiui²³³.

Jis skelbė:

1. Karo atbėgėlių ir tų svetimšalių, kurie dėl karo sudarytų sąlygų negali išvykti iš Lietuvos ir neturi pragyvenimo šaltinių, šelpimas pa-

²³¹ 1939 m. gruodžio 29 I. Jurkūno-Šeinius raštas LRK pirmininkui // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 309.

²³² Politikos departamento direktoriaus 1940 m. sausio 28 d. Pro memoria // Ten pat. – B. 5. – L. 58.

²³³ 1940 03 28 pažyma apie atbėgėlių aprūpinimą dokumentais // Ten pat. – B. 6. – L. 178.

vedamas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijai.

2. Prisidedančios prie atbėgėlių šelpimo užsienio organizacijos gali turėti prie Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos savo atstovus.

3. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija šelpia atbėgėlius tiesiogiai arba per jo įgaliotas organizacijas.

4. Atbėgėliams šelpti Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija steigia fondą, kurį sudaro:

4.1. Vietos ir užsienio organizacijų bei privačių asmenų surinktos atbėgėliams šelpti aukos pinigais ir natūra.

4.2. Tam reikalui skiriamos valstybės išdo lėšos.

5. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija tvarko atbėgėlių šelpimo fondo atskaitomybę atskirai nuo kitų savo organizacijų.

Fondo atskaitomybę tikrina Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos revizijos komisija.

Fondo apyskaita periodiškai skelbiama spaudoje.

6. Organizacijos ir privatūs asmenys jų iki šio įsakymo paskelbtos dienos surinktas ar iš užsienio gautas, bet nesunaudotas atbėgėliams šelpti aukas pinigais ir natūra turi ne vėliau kaip per 10 dienų nuo šio įsakymo paskelbtos dienos įnešti į Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos Atbėgėliams šelpti fondą, o šis sunaudotų aukų pinigais ir natūra apyskaitą tuo pat laiku pateikti Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijai.

7. Ateityje organizacijos ir privatūs asmenys visas jų surinktas ar iš užsienio gautas atbėgėliams šelpti aukas pinigais ir natūra turi įnešti į Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos Atbėgėliams šelpti fondą ne vėliau kaip per 7 dienas nuo jų surinkimo ar gavimo dienos.

8. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija ar jos įgaliota organizacija tiems asmenims, kurie turės atbėgėlių liudijimus ir kurie bus reikalingi pašalpos, išduoda šelpimo knygutę.

Išduota pašalpa žymima šelpimo knygutėje. Ligi tol išduotos pašalpos taip pat turi būti pažymėtos knygutėje.

9. Šis įsakymas veikia nuo paskelbimo dienos²³⁴.

²³⁴ Karo atbėgėliams tvarkyti komisaro įsakymas // Vyriausybės žinios. – N. 688. – 1940, sausio 20. – P. 37–38.

Kazys Bizauskas

Reikia pažymėti, kad šio nutarimo iniciatorius buvo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus vadovybė, kuri dar 1939 m. gruodžio 23 d. Ministro Pirmininko pavaduotojui Kaziumi Bizauskui pasiūlė Lietuvos Raudonajam Kryžiui pavesti organizuoti atbėgėlių ir jiems prilygstančių asmenų šelpimą ir prižiūrėti, kaip jis vykdomas.²³⁵

Išleidus karo atbėgėliams tvarkyti komisaro įsakymą, 1940 m. sausio 20 d. LRK valdyba nustatė karo atbėgėliams šelpti tvarką ir sutiko, kad šelpimo priežiūroje dalyvautų ir užsienio šelpiančiųjų organizacijų atstovai. Ne visi Lietuvoje buvo patenkinti tokiu sprendimu. Ministrų Tarybos generalinis sekretorius parengė savą atbėgėlių šelpimo pertvarkymo projektą. Buvo siūloma sudaryti atskirą atbėgėliams šelpti komitetą vyriausybės ar karo atbėgėliams tvarkyti komisaro įsakymu, jo pirmininku skiriant vieną iš buvusių Lietuvos vyriausybės narių.

Šis projektas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus valdybos buvo atmestas, nes jis, pirmiausia, visai neatsižvelgė į užsienio šelpiančiųjų organizacijų nuomonę, neatsižvelgė į tai, kad atėmus šelpimo organizavimą iš LRK, kuris jau turėjo autoritetą užsienyje, gali nutrūkti pašalpų iš užsienio tiekimas. Pagaliau šelpimo darbas vėl buvo siūlomas išskirstyti tautiniams komitetams. Pateiktame projekte buvo ir daugiau svarstytinų vietų²³⁶.

Sausio 18 d. sprendimu ir parengta atbėgėlių šelpimo tvarka buvo nepatenkintos ir užsienio šalių pabėgėlius šelpiančios organizacijos. Jos piktinosi tuo, kad visas atbėgėlių šelpimas centralizuotai perduotas Lietuvos Raudonajam Kryžiui. Buvo pabandyta, pasinaudojant pasiūlyto

²³⁵ LRK raštas K.Bizauskui // LCVA. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 116.

²³⁶ Dėl Lietuvos Raudonojo Kryžiaus valdybos 1940 m. sausio 29 d. nutarimo // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 138–142.

projekto silpnomis vietomis, priversti Lietuvos vyriausybę ir Lietuvos Raudonąjį Kryžių priimti palankius užsienio organizacijoms sprendimus.

Sausio mėn. Didžiosios Britanijos vyriausybė, anksčiau davusi sutikimą dalyvauti karo atbėgėlių šelpime per Lietuvos Raudonąjį Kryžių, pasinaudodama pretekstu, kad esą LRK vyriausybė daro spaudimą ir šelpimas pavedamas Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatui, atšaukė savo sutikimą prisidėti prie atbėgėlių šelpimo ir vėl pareikalavo sudaryti aukoms skirstyti užsienio organizacijų atstovų komitetą, vadovaujamą T. H. Prestono.

LRK, nors ir sunkiai, bet pavyko įtikinti Didžiosios Britanijos vyriausybę, kad karo atbėgėliai Lietuvoje bus šelpiami Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ir kad jų būgštavimai yra nepagrįsti.

Esant tokiam spaudimui, 1940 m. sausio 29 d. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus vyriausioji valdyba sudarė Karo atbėgėlių šelpimo koordinacinį komitetą, į kurio sudėtį įėjo:

1. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus įgaliotinis visų atbėgėlių Lietuvoje šelpimui tvarkyti.

2. LRK vyriausiosios valdybos narys.

3. LRK valdybos narys sveikatos reikalams.

4. Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus atstovas.

5. JAV Raudonojo Kryžiaus atstovas.

6. Didžiosios Britanijos atbėgėlius šelpiančių organizacijų atstovas.

7. Huverio komiteto atstovas.

8. Žydų komiteto „Joint“ atstovas.

9. LRK moterų klubo atstovė.

10. LRK Vilniaus skyriaus atstovas.

Komitetui buvo išskirti šie uždaviniai:

1. Rūpintis nuolatinėmis karo atbėgėliams šelpti organizacijų pašalpomis pinigais ir daiktais.

2. Ruošti, atsižvelgiant į aukotojų pageidavimus, mėnesinius gautųjų atbėgėliams piniginių ir daiktinių aukų paskirstymo planus ir juos atitinkančias mėnesines sąmatas.

3. Peržiūrėti šelpimo darbą vykdančių organų pateikiamas sąmatas.

Vyriausiojo karo atbėgėliams šelpti įgaliotinio vadovybėje konkre-

čiam darbui buvo įsteigti administracijos, tiekimo ir ūkio, sąskaitybos, inspekcijos ir sveikatos skyriai.

Vilniuje, kontroliuojant LRK vyriausiajai valdybai ir vyriausiajam karo atbėgėliams šelpti įgaliotiniui, globojant ir prižiūrint LRK Vilniaus skyriui, buvo suorganizuotas LRK Bendrasis karo atbėgėliams Vilniaus srityje šelpti skyrius. Jį sudarė skyriaus vedėjas – LRK Vilniaus skyriaus pirmininkas, skyriaus sekretorius, inspektorius sveikatos reikalams, lietuvių, gudų ir rusų, lenkų, žydų ir nesinaudojančių pilietybe šelpimo referentai.

Šio skyriaus priežiūrai sudaryti LRK lietuvių (gudų ir rusų), lenkų, žydų ir nesinaudojančiųjų pilietybe šelpimo poskyriai bei reikalingi bendrojo skyriaus ir poskyrių techniniai padaliniai²³⁷.

1940 m. vasario 14 d. LRK vyriausiosios valdybos posėdyje, papildant ir pakeičiant 1940 m. sausio 29 d. nutarimą, buvo patvirtintos „Karo atbėgėliams šelpti santvarkos taisyklės“. Jose buvo užfiksuota, kad LRK atbėgėlius aprūpina visiškai arba iš dalies butu, maistu, baltiniais arba drabužiais. Jiems teikiama būtina medicinos pagalba. Atbėgėlius perkeliant į kitas vietas apmokamos persikėlimo išlaidos.

Visi atbėgėliai buvo traktuojami vienodai, tačiau taisyklėse buvo užfiksuota, kad pinigai ir daiktinės aukos, skirtos specialiais tikslais arba atskiroms atbėgėlių kategorijoms, gali būti panaudojamos pagal aukotojų numatytą paskirtį.

Lietuvos Raudonojo Kryžiaus valdybai buvo nurodyta rūpintis aukų rinkimu atbėgėliams šelpti, palaikyti santykius su organizacijomis ir asmenimis, teikiančiais pagalbą atbėgėliams, tvirtinti mėnesines atbėgėlių šelpimo sąmatas, numatyti atbėgėliams skiriamų patalpų naudojimo sąlygas, nustatyti maisto davinį ir jo ekvivalentą pinigais, nustatyti medicinos pagalbos teikimo tvarką ir sąlygas, tvirtinti atbėgėlių šelpimui sunaudotų lėšų apyskaitas, prižiūrėti šelpimo darbą ir teikti instrukcijas šelpimo reikalais įgaliotiniams, atlikti kitą, susijusį su atbėgėlių šelpimu, darbą.

²³⁷ LRK valdybos 1940 m. sausio 29 d. nutarimas // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 200–201.

Priėmus šį nutarimą, visi iki tol įsteigti šelpimo skyriai ir įmonės perėjo vyr. įgaliotinio I. Jurkūno-Šeinaus žinion.

Prie LRK vyr. įgaliotinio buvo sudarytas Karo atbėgėlių šelpimo reikalų patariamasis komitetas, į kurią įėjo po vieną lietuvių, lenkų, žydų, gudų atbėgėlių ir svetimšalių, dėl karo negalinčių išvykti ir neturinčių pragyvenimo šaltinio, atstovą. Šiuos atstovus turėjo parinkti vyr. įgaliotinis, o skirti – LRK draugijos pirmininkas²³⁸.

Vilniuje ir jo srityje visą karo atbėgėlių šelpimo darbą koordinavo LRK Vilniaus skyrius (pirmininkas Cipliauskas, vicepirmininkas – I. Jurkūnas-Šeinius). Lietuviams šelpti komiteto pirmininkas buvo dr. N. Vaišutis, lenkų – I. Zagurskis, žydų – Z. Zareckis, lenkų ateivių komite- to – dr. Kazimieras Pelčaras, žydų ateivių – dr. J. Vygodskis.

LRK Vilniaus skyrius pats tiesiogiai šelpimo nevykdė. Jis tik perduodavo lėšas, gautas iš Raudonojo Kryžiaus centro, ir rūpinosi atbėgėlių išvežimu iš Vilniaus²³⁹. Tiek žydų, tiek lenkų komitetų persona- las buvo sukomplektuotas daugiausia iš atbėgėlių. Lenkų komiteto perso- nalą sudarė 54 asmenys, žydų – 41. Žydų ir lenkų komitetų perso- nalo narių atlyginimai skyrėsi. Žydai gaudavo daugiau. Jų atlyginimas siekė nuo 125 iki 400 Lt per mėnesį. Pats lenkų komiteto pirmininkas I. Zagurskis gaudavo 350 Lt. Kokį atlyginimą gaudavo žydų komiteto pirmininkas Z. Zareckis – negalėjo išsiaiškinti netgi Lietuvos finansų kontrolieriai²⁴⁰.

Žydų atbėgėlius, esančius už Vilniaus srities ribų, globojo ir šelpė žydų draugija „Ezro“²⁴¹ (žydų kalba „ezro“ – pagalba). Ji visoje Lietu- voje buvo įkūrusi 32 komitetus. Jie 1940 m. kovo 1 d. globojo 2063 at- bėgėlius, daugiausia vokiečių ištremtus iš Lenkijos žydus. Be to, drau- gija „Ezro“ išlaikydavo į Kauną įvairiais reikalais atvykstančius žydų

²³⁸ LRK Vyr. valdybos 1940 m. vasario 14 d. posėdžio protokolo nuorašas // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2164. – L. 42–45.

²³⁹ 1940 m. gegužės 17 d. V. Vileišio pranešimas Finansų departamento direktoriui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 5.

²⁴⁰ V. Vileišio 1940 m. gegužės 17 d. raštas Finansų departamento direktoriui // Ten pat. – L. 8.

²⁴¹ „Ezro“ žydų labdaros, socialinės pagalbos ir kultūros organizacija, veikusi visoje Lietuvos teritorijoje.

kis, A. Bernšteinas, M. Ščiupakas, dr. Rabinovičius, D. Chasmanas²⁴³.
1940 m. birželio pradžioje LRK valdybos pirmininkas patvirtino šį karo atbėgėlius šelpiančių organų sąrašą:

1. Lietuvių atbėgėlių komitetas.
2. Lenkų atbėgėlių komitetas.
3. Lenkų ateivių komitetas.
4. Žydų atbėgėlių komitetas.
5. Žydų ateivių komitetas.
6. Karo atbėgėlių Kauno bendrasis komitetas.
7. Karo atbėgėlių stovykla Žagarėje.
8. Karo atbėgėlių stovykla Ukmergėje.
9. Karo atbėgėlių stovykla Kybartuose.
10. Karo atbėgėlių stovykla Rokiškyje.
11. Karo atbėgėlių stovykla Vilkaviškyje²⁴⁴.

8.2. ATBĖGĖLIŲ APGYVENDINIMAS

Prijungus Vilnių prie Lietuvos, Lietuvos administracijai pirmaeiliu uždaviniu tapo atbėgėlių apgyvendinimas, nes artėjo žiema. Dar Raudonosios armijos vadovybės pastangomis dalis civilių atbėgėlių pasukubomis buvo apgyvendinti daugiausia mokyklose ir vienuolynuose įrengtuose bendrabučiuose ir prieglaudose. Dažniausiai tai buvo tik stogas virš galvos. Tik 25proc. žmonių galėjo miegoti lovoje ir turėjo kuo užsikloti. Netgi gauti šiaudų buvo didžiulė problema, nes raudonarmiečiai rekvizavo iš ūkininkų šieną, todėl ūkininkai atsisakinėdavo parduoti šiaudus netgi už muilą, druską, žibalą. Bet jei kur ir pavykdavo nusipirkti šiaudų, dar blogesnė padėtis buvo su audeklu maišams, iš kurio buvo siuvami čiužiniai. Visa medžiaga, jei ji nebuvo rekvizuota ar išparduota, buvo paslėpta geresniems laikams.

²⁴³ Kauno žydų atbėgėlių komiteto prezidiumo 1940 m. gegužės 28 d. posėdžio protokolas // Ten pat. – B. 11. – L. 138.

²⁴⁴ LRK vyriausiojo įgaliotinio karo atbėgėliams šelpti J.Sutkaus 1940 m. birželio 3 d. raštas Karo atbėgėliams tvarkyti komitetui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 5. – L. 130.

Ponu Raudonojo Kryžiaus Priminimui

209

Stepo Zaborsko 78/

13

Pranešimas

Nuo 1940 metų sausio 3 d. iki sausio 6 d. buvau komandiruoju šalinėje. Ten betarpiškai teko susipažinti su Lietuvos pabėgėlių stovykla ir su kas kuriamis lenkų stovyklomis. Lietuvius pabėgėlių būklė nėra labai bloga, tik būtų geresnė gyvenimo, jeigu jie lietuvių nepriklausytų nuo lenkų. Tebo girdėti skundžiantis: „neturime pinigų, nes lenkai dar nedavė“, neturime atšaukti pinigų, nes lenkai dar nedavė; „jei faig kainas be galo. Lietuvisai nusistatę lenkiškai neraišyti reikalavimus, rašo lietuviškai, vėlat lenkai vėlora, teismuodamies, kad jie lietuviškai nemyranta, o vertijs dar vespėpė jieus išventi.

Lenkų stovyklose gyvenimas tikrai aristokratiškas. Kai lietuvis pabėgėlis gausa tik neis davius - žinoms vyrėms ar kolov kitchis su duona, lenkai gausa / bent ten, kur tebo laukytis / visus tris davimus. Paties valdijos komi. sarvato atstovų misione, lietuvis valdymukas uokasden gausa tokius prietus. Našvėnis jį taip pat labai gerai sutvarkytos, tuo tarpu lietuvis gyvena higieus atšvėti. j' gausa blogose sąlygose.

Tebo laukytis abiejame komitatuose ir informacijų biuro. Kai mes su p. Kanagu vėklausem lietuviškai, ta atšvėti su tolia nonija „nemyranta“ (žinoma, tašvė lietuviškai), kad uodang betriks, jį išmėtyti uė dury. Varp, esą, jie is dars su lietuvių. Na, bet tai, žinoma, spe. brėjimas. Patiau vėbiems dars labai blogi jėpidi, kad jėstaiqa, kurį danytoni dard. Kryžiaus ženkle, su tolia ironija atšvėtiqa apie mūsų valstybės kalbą.

Stepo Zaborsko informacijos apie pabėgėlių bendrabučius fragmentas

(LCVA.- F. 1147.- Ap. 1.- B. 5.-L. 204

Patalpų vis tiek trūko. Problemą dar labiau aštrino neiįprastai atšiauri ir šalta žiema. Kartais temperatūra nukrisdavo žemiau negu 35 laipsniai šalčio. Be to, kaip jau buvo minėta, nuomojamų butų kainos, suplūdus į Vilnių daugeliui atbėgėlių, labai išaugo. Kad kainos ir toliau neaugtų, kainų tvarkytojas dr. V. Juodeika Vilniuje ir Vilniaus srityje uždraudė kelti butų, kambarių ir kitų patalpų kainas. Nuomojamų patalpų kainos neturėjo viršyti kainų, buvusių iki 1939 m. rugsėjo 1 d. Nusizengusius šiam įsakymui buvo įsakyta bausti nuo 15 000 iki 100 000 Lt bauda arba bauda ir 6 mėn. arešto²⁴⁵.

Problemos sprendimą labai palengvino 1939 m. gruodžio 7 d. Seimo priimtas Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymas, kuris skelbė, kad būstai, reikalingi karo atbėgėliams apgyvendinti, gali būti paimami vadovaujantis Natūralinių karo prievolių įstatymu. Skirtumas tik tas, kad atbėgėlių reikalams būstus galėjo paimti komisija, vadovaujama ne karo komendanto, o apskrities viršininko ar jo atstovo²⁴⁶.

Atbėgėlius tvarkančios įstaigos su bendrabučiais turėjo daug vargo. Daug bendrabučių, kaip jau buvo minėta, buvo įrengti mokyklose ir kitose mokymo įstaigose, todėl Švietimo įstaigos šias patalpas reikalavo gražinti, o naujas patalpas surasti buvo ne taip jau lengva²⁴⁷.

Trūkstant patalpų visus atbėgėlius apgyvendinti bendrabučiuose nepavyko. Antai iš 7728 užsiregistravusių lenkų tautybės atbėgėlių Pabėgėliams šelpti komitetas bendrabučiuose pajėgė suteikti nakvynę tik 2265 žmonėms. Tie, kurie dar galėjo kaip nors išsilaikyti, gyveno pas vietos gyventojus. Dauguma vaikų buvo paimta į prieglaudą²⁴⁸.

Ne visuose bendrabučiuose padėtis buvo vienoda. Nors Lietuvos Raudonasis Kryžius visus atbėgėlius laikė lygiais ir stengėsi sudaryti visiems panašias sąlygas, Žydų atbėgėliams šelpti komitetas šios nuostatos nepaisė. Atbėgėliams žydų inteligentams buvo sudarytos tikrai

²⁴⁵ Kainų tvarkytojo įsakymas // Ten pat. – B. 273. – L. 4.

²⁴⁶ Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymas // Vyriausybės žinios. – 1939, gruodžio 9. – Nr. 781.

²⁴⁷ I. Jurkūno-Šeinaus 1939 m. gruodžio 6 d. raštas LRK pirmininkui // LCVA. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 151.

²⁴⁸ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. – P. 51–52.

geros gyvenimo sąlygos. Štai 22 žydų rašytojai ir žurnalistai apgyvendinti Sodų g. 9-ajame name, kur buvo įrengtas puikus klubo kambarys, gražus valgomasis, geri baldai.

Kitų profesijų žydų inteligentai buvo apgyvendinti K. Kalinausko (Pohuliankos) g. 5-ajame name. Tai buvo labai gražiai įrengtas namas. Jo gyventojai maitinami restorane, todėl dar patys turėjo papildomai kasdien mokėti po 20 ct²⁴⁹.

Galbūt tai buvo ir teisingas sprendimas, nes pabėgėliai žydų rašytojai ir žurnalistai kreipėsi atsišaukimu į žydų tautybės inteligentus įvairiose valstybėse. Į jį atsiliepė žydų rašytojai, žurnalistai Jungtinėse Amerikos Valstijose, Pietų Amerikos šalyse. Laikraščiuose pasirodė dešimtys straipsnių apie Lietuvą, priglaudusią Vilniuje šiuos žmones. Susilaukė jie ir materialinės paramos. Buvo pradėta rūpintis kai kurių iš jų emigracija, tačiau šis reikalas užtruko²⁵⁰.

Kartu su atbėgėlių srautu į Vilnių atbėgo ištisos žydų rabinų seminarijos – iš Liublino, Baranovičių, Miro. Lietuvos vyriausybė, siekdama sudaryti bent kiek pakenciamas sąlygas tęsti mokslą, 1939 m. pabaigoje leido Liublino didžiajai rabinų seminarijai su visais auklėtiniais įsikurti Kėdainiuose, o Lietuvos Kameneco rabinų seminarijai persikelti į Raseinius. Kitos dvi rabinų seminarijos įsikūrė Trakuose ir Nemėnčinėje²⁵¹. Iš viso 1940 m. birželio 1 d. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Žydų atbėgėliams šelpti komitetas globojo 2217 atbėgėlių rabinų seminarijų klierikų²⁵².

Į Vilnių taip pat atbėgo nemažai žydų jaunuolių, vadinamųjų „Palestinos chalucų“. Buvo ieškoma galimybių jiems išvykti į Palestiną, o tuo metu žydų atbėgėlių komitetas juos apgyvendino bendrabutyje Subačiaus g. 37. Šie namai buvo beveik užmiestyje ir dar iki karo pri-

²⁴⁹ V. Norkaičio 1940 01 22 pranešimas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // LCVA. F. 757. – Ap. 9. – B. 289. – L. 24.

²⁵⁰ Ten pat. – L. 21.

²⁵¹ Žydų religinėse įstaigose // Lietuvos žinios. – 1940, sausio 8; Sudaromas karo atbėgėlių kartotekinis sąrašas // Lietuvos žinios. – 1940, sausio 3.

²⁵² Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Žydų atbėgėliams šelpti komiteto Vilniuje maitinamų atbėgėlių sudėtis 1940 m. birželio 1 d. // LCVA. – F. 317. – Ap. 1. – B. 10. – L. 44.

klausė žydų bendruomenei. Ten prieš karą gyveno „Chalucų“ organizacijos „Šacharija“ nariai. Šios organizacijos tikslas buvo paruošti žydų jaunuomenę emigracijai į Palestiną. Čia gyveno 300 „chalucų“. Bendrabutis turėjo stalių, batsiuvių dirbtuves, siuvyklą, kirpyklą.

Kitas „chalucų“ bendrabutis buvo įrengtas Pohuliankos g. 18. Čia 20 kambarių gyveno 178 jaunuoliai. Daugumą gyventojų ir bendrabutyje Porto g. 5 sudarė „chalucai“²⁵³.

1940 m. pradėjus atbėgėlius perkelti į provinciją, kai kurios „chalucų“ kolonijos irgi buvo iškeldintos. Vilniuje liko tiksliai tie, kurie artimiausiu laiku turėjo išvykti į Palestiną²⁵⁴.

1940 m. birželio 1 d. LRK Žydų atbėgėliams šelpti komitetas maitino ir išlaikė 1670 „chalucų“, iš kurių 940 gyveno Vilniuje, 18 – Vilniaus srityje ir 712 – kitose Lietuvos vietose²⁵⁵.

Atbėgėliams šelpti komitetas 1940 m. sausio pradžioje lenkų atbėgėliams buvo įsteigęs 31 bendrabutį, taip pat organizavo atbėgėlių šelpimą Naujojoje Vilnioje, Turmante, Rūdiškėse, Lentvaryje. Čia įrengtuose bendrabučiuose nakvojo apie 3000 atbėgėlių.

Visi lenkai atbėgėliai, kurie gyveno komiteto įsteigtuose bendrabučiuose, turėjo atskiras lovas, kambariai erdvūs²⁵⁶.

Vilniuje atbėgėliams lenkams bei lietuviams buvo įsteigti šie bendrabučiai:

1. Konstantino Kalinausko g. 20 – 7 kambariai;
2. Aušros vartų g. 12 – 20 kambarių;
3. Tauro g. 4 – 70 kambarių;
4. Bokšto g. 15 – 30 kambarių;
5. Ukmergės g. 1 – 28 kambariai;

²⁵³ V. Norkaičio 1940 01 22 d. pranešimas karo atbėgėliams tvarkyti komisariui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 289. – L. 23–24.

²⁵⁴ Raštas Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 10. – L. 14.

²⁵⁵ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus atbėgėliams šelpti komiteto Vilniuje maitinamų atbėgėlių sudėtis 1940 birželio 1 d. // Ten pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 10. – L. 44.

²⁵⁶ V. Norkaičio 1940 m. sausio 22 d. raštas karo atbėgėliams tvarkyti komisariui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 289. – L. 8–15.

6. Jokūbo Jasinskio g. 22 – 8 kambariai;
7. Augustijonų g. 4 – 25 kambariai;
8. Geležinkelio g. 19 – 12 kambarių;
9. Žygimantų g. 16 – 30 kambarių;
10. Žygimantų g. 1 – privatus namas;
11. Žygimantų g. 5 – privatus butas;
12. Aušros vartų g. 9 – 7 kambariai;
13. Bazilijonų g. 2 – 12 kambarių;
14. Išganytojo g. 20 – 16 kambarių;
15. Pranciškonų g. 7 – 8 kambariai;
16. Skapo g. 4 – 4 kambariai;
17. Didžioji g. 40 – 11 kambarių;
18. Didžioji g. 64 – 10 kambarių;
19. Jogailos g. 3 – 6 kambariai;
20. Trakų g. 14 – 13 kambarių;
21. Sodų g. 25 – 60 kambarių;
22. Bernardinų g. 8 – 3 kambariai;
23. Rasų g. 2 – 5 kambariai;
24. Šv. Stepono g. 36 – 13 kambarių;
25. Universiteto g. (Nr. neaiškus) – 10 kambarių;
26. Birutės g. 22 – gyveno 93 atbėgėliai lietuviai;
27. Onos Vytautienės g. 14 – gyveno 31 lietuvis;
28. Filaretų g. 17 – gyveno 88 lietuviai;
29. Filaretų 40 – gyveno 33 lietuviai;
30. Ukmergės g. 6 – 38 kambariai, gyveno 316 lietuvių.

Žydų komitetas buvo įsteigęs 36 bendrabučius. J. Jasinskio g. 7-ajame name buvo apgyvendinta 80 atbėgėlių žydų iš Čekoslovakijos²⁵⁷.

Visi žydų bendrabučiai buvo privačių asmenų namuose, išskyrus 2 bendrabučius, kurie priklausė Vilniaus žydų bendruomenei. Tai minėtas bendrabutis Subačiaus g. 37 ir Stašiūno g. 6.

Lietuviai atbėgėliai buvo apgyvendinti Ukmergės g. 6 name Šv. Rapolo kareivinėse, Jasna g. Nr. 19, Filaretų g. Nr. 40, Fabrikų g. Nr.

²⁵⁷ Ten pat. – L. 9–15, 24.

22, Filaretų g. Nr. 17. Paskutiniuose 4 bendrabučiuose gyveno moksleiviai – iš viso 236.

Iš visų atbėgėlių prasčiausios gyvenimo sąlygos buvo lietuvių. 1940 m. sausio 3 d. Karo atbėgėliams tvarkyti komisariato pareigūnas Vincas Norkaitis savo ataskaitoje apie apsilankymą Ukmergės g. Nr. 6 esančiame bendrabutyje rašė:

„1. Kambarys Nr. 30: yra 6 lovos, bet žmonių jame gyvena 16 vyrų. Šiose lovose guli po du žmones, o 4 žmonės guli ant grindų pasidėję čiužinius. Kambario grindų plotas apie 20 kv. m.

2. Kambarys Nr. 29: gyvena 11 žmonių, guli po vieną. Vyrai guli ant čiužinių apsirengę ir apsiavē. Kambario plotas apie 20 kv.m.

3. Kambarys Nr. 28: kambario grindų plotas apie 20 kv.m., gyvena 15 žmonių, guli po vieną, oras tvankus, antklodes mažai kas turėjo.

4. Kai kur ir kituose kambariuose guli po du vienoje lovoje, nes nėra pakankamai pagaminta ir gauta lovų, bet greitu laiku komitetas žadėjo pasirūpinti.

5. Lankant kambarius ir teiraujantis, kiek gyvena kambaryje, buvo pareikšta, kad kaip kur, kurie neturi lovų – ant dviejų išilgai padėtų ant grindų čiužinių guli po 5 žmones.

6. Apskritai tenka pažymėti, kad paklodžių šiame punkte šelpiamieji neturi, flanelines antklodes turi taip pat nedaugelis, klostosi su rūbais²⁵⁸.

Labai didžiulė netvarka ir nešvara buvo virtuvėje.

V. Norkaitis šiame bendrabutyje kartu su Sveikatos departamento vicedirektoriaus dr. Šidlausku vėl apsilankę po 10 dienų padėtį surado kiek pasikeitusią. Jau buvo pakankamai lovų, daugiau tvarkos.

Fabrikų g. N. 22 „Birutės“ mergaičių bendrabutyje gyveno 81 atbėgėlė mergaitė. Bendrabučiu vadovavo vedėja Petravičiūtė. Čia buvo pavyzdinga švara ir tvarka. Tačiau kunigo K. Stašio vardo berniukų bendrabutis Filaretų g. Nr. 17 tvarka nepasizymėjo²⁵⁹.

²⁵⁸ Ten pat. – L. 3.

²⁵⁹ 1940 m. sausio 22 d. V. Norkaičio raštas karo atbėgėlių reikalams tvarkyti komisarui // Ten pat. – L. 6–7.

Atbėgėlių aprūpinimas gyvenamosiomis patalpomis pagerėjo pradėjus juos iškeldinti iš Vilniaus ir Vilniaus srities. (Smulčiau apie tai žr. skyriuje Atbėgėlių iškeldinimas iš Vilniaus ir Vilniaus srities.)

8.3. LĖŠŲ ATBĖGĖLIAMS ŠELPTI PAIEŠKOS

Lietuvos Raudonajam Kryžiui nedisponuojant tokiomis lėšomis, kurių užtektų atbėgėliams aprūpinti, 1939 m. rugsėjo 25 d. buvo kreiptasi į visuomenę, prašant visų, kurie nori ir gali prisidėti pinigėmis ir kitomis aukomis pabėgėlių vargui palengvinti, Raudonojo Kryžiaus valdybai siūsti aukas²⁶⁰.

Lietuvos kariuomenei įžengus į Vilnių ir čia suradus daugybę atbėgėlių, tapo aišku, kad Lietuvoje surinktomis lėšomis Lietuvos Raudonasis Kryžius jų aprūpinti negalės, todėl šis, remiant Lietuvos užsienio reikalų ministerijai, kreipėsi pagalbos į Tarptautinį Raudonąjį Kryžių bei kitas tarptautines šalpos organizacijas. Tačiau greitai paaiškėjo, kad gauti reguliarias pašalpas iš užsienio bus ne taip jau lengva. Įvairių pabėgėlių buvo ne vienoje pasaulio šalyje ir visiems jiems reikėjo paramos.

Pirmieji organizuotai savo tautiečiais, atsidūrusiais nepavydėtinoje padėtyje, ėmė rūpintis žydai. Tą darbą pradėjo Lietuvos žydų bendruomenė. Buvo pradėtas organizuoti aukų atbėgėliams rinkimas, Vilniaus žydų komitetas kreipėsi pagalbos į užsienio žydų organizacijas.

1939 m. lapkričio mėn. Žydų pasaulio kongreso vykdomasis organas Ženevoje sudarė komitetą Lenkijos žydams bei atvykusiems iš užsienio Lenkijos žydų pabėgėliams šelpti. Komitetas savo skyrių įsteigė ir Lietuvoje²⁶¹.

Į Lietuvą, kaip jau buvo minėta, susipažinti su esama padėtimi bei šelpimui koordinuoti atvyko tarptautinių organizacijų karo atbė-

²⁶⁰ Šelpkime pabėgėlius // Lietuvos žinios. – 1939, rugsėjo 25.

²⁶¹ Kaip Žydų pasaulio kongresas organizavo pabėgėlių pagalbos veiklą // Apžvalga.–1939, lapkričio 26.

gėliams šelpti atstovai. Tarptautiniam Raudonajam Kryžiui atstovavo Arnoldas Rorholtas, Huverio komitetui – G. Redfernas, Anglijos humanitarinės pagalbos lordo Moyno (Moyn) komitetui pradžioje atstovavo Stefensas, vėliau – H. F. Andersonas (H. F. Handerson)²⁶².

8.3.1. VIENKARTINĖS PAŠALPOS ATBĖGĖLIAMS

Vieni iš pirmųjų užsienyje atbėgėliams iš Lenkijos pradėjo rinkti aukas Anglijos „Vaikų globos fondas“ – 1939 m. rugsėjo 22 d. laikraštyje „Times“ kreipėsi į tautiečius kviesdamas aukoti pabėgėlių iš Lenkijos vaikams²⁶³.

Spalio pabaigoje į Vilnių, tuoj po Vilniaus prijungimo prie Lietuvos, buvo atvykęs JAV Raudonojo Kryžiaus atstovas, kuris susipažino su atbėgėlių būkle²⁶⁴.

Lapkričio pabaigoje Anglijos parlamentas paskyrė 100 tūkst. svarų sterlingų šelpti lenkams, atbėgusiems į Lietuvą, Vengriją ir Rumuniją. Kiek konkrečiai bus skirta Lietuvai, tada dar nebuvo žinoma²⁶⁵.

Spalio viduryje Lietuvos Raudonasis Kryžius gavo žinių, kad Lietuvai išlaikyti atbėgėlius ir internuotuosius padės Danija. Lietuva susilauks iš Danijos piniginės paramos, drabužių ir vaistų²⁶⁶.

Į Lietuvą atbėgusiems lenkams drabužių ir kitų daiktų bei pinigų rinkimą organizavo žinomas Danijos protestantų kunigas Mogens Strunge²⁶⁷.

Lapkričio pradžioje susipažinti su atbėgėlių padėtimi Lietuvoje atvyko JAV Huverio komiteto atstovai Stefanas ir G. Redfernas²⁶⁸.

²⁶² Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. – P. 51.

²⁶³ „Vaikų globos fondo“ atsišaukimas į britų tautas // LCVA. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 5. – L. 140–141.

²⁶⁴ Registruojasi daug pabėgėlių // Lietuvos žinios. – 1939, lapkričio 2.

²⁶⁵ Anglai pabėgėliams iš Lenkijos šelpti paskyrė 100 000 svarų sterlingų // Vakarinis Lietuvos aidas. – 1939, lapkričio 10.

²⁶⁶ Danija padės vaistais // Lietuvos aidas. – 1939, spalio 18.

²⁶⁷ Atsimenami Lietuvoje internuoti lenkų kariai // Lietuvos žinios. – 1939, lapkričio 27.

²⁶⁸ Huverio komiteto atstovas išvyko į Vilnių // Lietuvos aidas. – 1939, lapkričio 4.

Žydų atbėgėliams šelpti komiteto sandėlyje. 1940 m. sausis

Lapkričio viduryje 35 tūkst. dolerių paramą Lietuvai bėgliams šelpti suteikė JAV Raudonasis Kryžius. Lapkričio pabaigoje Lietuvos pasiuntiniui JAV P. Žadeikiui atvykus padėkoti JAV Raudonojo Kryžiaus pirmininkui Normanui H. Deivisui, šis užtikrino, kad ir toliau aukomis rems Lietuvos Raudonąjį Kryžių. N. Deivisas taip pat pranešė, kad per Stokholmą rengiasi atbėgėliams pasiūsti 35 tūkst. komplektų šiltų drabužių²⁶⁹.

1939 m. lapkričio antroje pusėje susipažinti su atbėgėlių iš Lenkijos padėtimi Lietuvoje ir Vilniuje atvyko Norvegijos Raudonojo Kryžiaus generalinis sekretorius Arnoldas Rorholtas, kuris kartu atstovavo Raudonojo Kryžiaus draugijų lygai ir Tarptautiniam Raudonųjų Kryžių komitetui. A. Rorholtas Lietuvoje susitiko su Lietuvos Raudonojo Kryžiaus, Vilniaus komiteto atbėgėliams remti, amerikiečių „Pate“ misijos bei žydų „Joint“ komiteto nariais. Spaudos konfe-

²⁶⁹ P. Žadeikio 1939 m. lapkričio 27 d. Pro memoria // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 213.

rencijoje jis pranešė, kad į Lietuvą jau pasiūsta 15 tūkst. dolerių pinigais bei įvairių drabužių. Be to, greitai dar bus pasiūsta 10 tūkst. dolerių. Jis taip pat informavo, kad Danija ir Norvegija irgi atsiųs paramos siuntas, tiesa, gerokai mažesnes nei aukščiau minėtos siuntos. Jo nuomone, atbėgėlių reikalus pavyks sutvarkyti taip, kad pabėgėliai nebūtų našta vien tik toms valstybėms, kuriose jie rado prieglobstį²⁷⁰.

1939 m. gruodžio 5 d. buvo gauta žadėtoji drabužių, batų bei patalynės siunta. Joje buvo 18 870 įvairių daiktų bei 700 kg odos batų padams. Tarp jų buvo 4841 poros veltinių, 1334 čiužiniai, 1643 antklodės, 569 megztiniai ir kt.

Gauta siunta buvo perduota I. Zagurskio vadovaujamam komitetui ir išdalyta atbėgėliams lenkams ir žydams. Lietuviai atbėgėliai iš šios siuntos negavo nieko²⁷¹, todėl juos Kalėdų švenčių proga nutarė paremti Vilniaus kraštui remti draugijos Vilniaus skyrius. Atbėgėliams lietuviams jie išdalijo baltinių už 3000 litų, be to, kiekvienam lietuviui duota po 3 litus pinigais²⁷².

Gruodžio pradžioje Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus komitetas pranešė Lietuvos Raudonajam Kryžiui, kad Amerikos Raudonasis Kryžius karo atbėgėliams šelpti į Lietuvą išsiuntė 110 dėžių drabužių ir baltinių²⁷³.

1939 m. gruodžio pabaigoje Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus lyga Ženevoje Lietuvos Raudonajam Kryžiui atsiuntė apie 14 kg medikamentų, kurie buvo įvertinti 17 tūkst. Lt²⁷⁴.

1939 m. gruodžio 18 d. Lietuvą pasiekė Amerikos Huverio komiteto telegrama, kad į Lietuvą pabėgėliams siunčiama Europoje pirktų 10 tūkst. paltų, 17 tūkst. švarkų, 10 tūkst. kelnų, 1 tūkst. šiltų antklodžių ir 1 tūkst. porų moteriškų batų²⁷⁵.

²⁷⁰ Pabėgėlių reikalai // Lietuvos žinios. – 1939, lapkričio 28.

²⁷¹ V. Norkaičio 1940 m. sausio 22 d. raštas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 289. – L. 16.

²⁷² Žinios iš Vilniaus // Lietuvos žinios. – 1939, gruodžio 23.

²⁷³ Didelė Amerikos Raudonojo Kryžiaus auka Lietuvai // Vakarinis Lietuvos aidas. – 1939, gruodžio 16.

²⁷⁴ Raudonajam Kryžiui vaistai iš Šveicarijos // Lietuvos aidas. – 1939, gruodžio 28.

²⁷⁵ Žilėnas V. Šiandien į Vilnių atvyksta 4 ministeriai // Lietuvos žinios. – 1939, gruodžio 19.

1939 m. gruodžio pabaigoje Danijos pasiuntinys Lietuvoje Vorsaes (Worsaae), prieš Kalėdų šventes apsilankęs Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Karo pabėgėliams šelpti skyriuje, paaukojo 500 litų sandėlyje esantiems remontuotiems drabužiams ir apavui taisyti²⁷⁶.

Gruodžio pradžioje Lietuvos Raudonasis Kryžius iš užsienio organizacijų atbėgėliams šelpti jau buvo gavęs per pusę milijono litų pinigais ir per 100 tūkst. litų vertės daiktų²⁷⁷.

1940 m. pavasarį žydų bendruomenė nutarė ypač iškilmingai atšvesti šv. Velykas. Tuo tikslu jie kreipėsi į Vilniaus burmistrą K. Stašį, kad savivaldybė jiems skirtų 50 tūkst. Lt pašalpą, sušelpti macais visus atbėgėlius ir nepasiturinčius. „Joint“ komitetas žydų atbėgėliams Velykų proga taip pat paaukojo 50 000 kg macų ir 60 000 Lt²⁷⁸.

Pietų Afrikoje gyvenę žydai atbėgėliams žydams atsiuntė 6500 svarų sterlingų²⁷⁹.

Visa tai buvo vienkartinės aukos, kurios atbėgėlių šelpimo problemos negalėjo išspręsti. Reikėjo nuolatinės paramos.

8.3.2. BANDYMAI GAUTI PARAMĄ PRANCŪZIJOJE

Lenkų atbėgėliais, be abejo, turėjo rūpintis Lenkijos vyriausybė emigracijoje bei Lenkijos sąjungininkai Prancūzija ir Anglija. 1939 m. lapkričio pabaigoje į Lietuvos pasiuntinybę Prancūzijoje kreipėsi Lenkijos reikalų patikėtinis (Chargé d'Affaires) Frankovskis (Frankowski), prašydamas leisti atvykti į Lietuvą susipažinti su atbėgėlių padėtimi Adamui Žultovskiui (Adam Źóltowski). Gruodžio 6 d. Lietuvos pasiuntinys pranešė, kad Lietuvos vyriausybė sutinka, jog A. Žultovskis atvyktų į Lietuvą²⁸⁰. Lietuvos pasiuntinio pokalbio su Žultovskiu

²⁷⁶ Lietuvos aidas. – 1939, gruodžio 28.

²⁷⁷ Piliėtis. Pabėgėlių problema Lietuvoje // Lietuvos žinios. – 1939, gruodžio 14.

²⁷⁸ Aktualieji Vilniaus ir jo krašto reikalai // Ten pat. – 1940, balandžio 19.

²⁷⁹ Sostinės naujienos // Rytinis Lietuvos aidas. – 1940, gegužės 10.

²⁸⁰ 1939 m. gruodžio 6 d. Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje raštas J. Urbšiu // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2252. – L. 22.

metu paaiškėjo, kad dėl lėšų skyrimo atbėgėliams nieko dar nenuspręsta, todėl jis nusprendė pasikalbėti su Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriumi Šarverantu (Charveriant). Toks susitikimas įvyko gruodžio viduryje. Šarverantas sutiko, kad paramos tiekimo atbėgėliams klausimas gali būti svarstomas, ir pažadėjo kreiptis kur reikia²⁸¹.

Konkrečios paramos iš Prancūzijos sulaukta nebuvo.

8.3.3. AUKŲ ATBĖGĖLIAMS PAIEŠKOS JUNG TINĖSE AMERIKOS VALSTIJOSE

Povilas Žadeikis

Paramą atbėgėliams į Lietuvą buvo bandoma gauti ir Jungtinėse Amerikos Valstijose. Tačiau jau 1939 m. gruodžio pabaigoje Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis padarė išvadą, kad Amerikoje bus galima gauti tik privačias pašalpas, nes ankstesni jo kreipimai į oficialius valdžios pareigūnus baigėsi be rezultatų. Ne vienas pareigūnas nuoširdžiai patardavo ieškoti paramos privačiai, tuo labiau kad aukų rinkimas pabėgėliams jau buvo pradėtas.

Ypač aktyviai padėti savo nelaimės ištiktiems tautiečiams suskato Amerikos žydai. Matyt, tai paaiškintina tuo, kad labai daug Amerikos žydų buvo kilę iš Lenkijos Galicijos. Aukas pabėgėliams aukojo beveik visi Amerikos žydai. Be stambiausios Amerikos žydų organizacijos

²⁸¹ Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje 1939 m. gruodžio 16 d. raštas J. Urbšui // Ten pat. – L. 17–18.

„Joint“, į šį darbą įsitraukė Amerikos žydų kongresas, Žydų darbininkų komitetas, draugija „Ort“, Lenkijos žydų susivienijimas, Lietuvos žydų susivienijimas Amerikoje ir kitos. Apie 10 organizacijų ėmė rinkti aukas pabėgėliams žydams²⁸².

1939 m. spalio mėn. į Lietuvą atvyko „Joint“ valdybos narys V. Bekelmanas. Jo kelionės tikslas buvo nustatyti kuo galima tikslesnį Lenkijos civilių žydų pabėgėlių skaičių ir koordinuoti jų šelpimą²⁸³.

Lapkričio viduryje „Joint“ pirmininkas Paulius Baervoldas (Paul Baerwold) ir direktorius Džozefas Hymanas (Joseph Hyman) lankėsi Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone. Jie pasidžiaugė, kad Lietuvos vyriausybė ir Lietuvos Raudonasis Kryžius parodė didelį palankumą žydų bėgėliams, todėl organizacijos vardu pažadėjo teikti Lietuvai visokeriopą pagalbą išlaikant atbėgėlius²⁸⁴.

Lenkijos žydų federacijos Amerikoje iniciatyva, Lietuvos generalinis konsulas Niujorke Jonas Budrys 1939 m. spalio pabaigoje telegrama kreipėsi į Lietuvos Raudonąjį Kryžių, siūlydamas suorganizuoti pagalbos komitetą atbėgusiems į Vilnių Lenkijos žydams šelpti. Šis komitetas visų pirma turėtų atbėgėlius gelbėti nuo bado ir šalčio ir, antra, organizuoti emigraciją į JAV tų pabėgėlių, kuriuos gyvenantys ten giminės galėtų priimti. J. Budrys pranešė, kad Lenkijos žydų federacija Amerikoje reikalauja, kad sukurtą žydams šelpti komitetą Lietuvoje sudarytų 5 lietuviai ir 5 žydai²⁸⁵.

1939 m. gruodžio 18 d. P. Žadeikis, prašydamas atbėgėliams paramos, kreipėsi į profesorių HERNY MAKKRAKENĄ (Henry Noble Mac Cra-ken), organizacijos „Commission of Polish Relief, Inc.“ pirmininką. Gruodžio 26 d. P. Žadeikis gavo organizacijos vicepirmininko MORISO PATE (Maurice Pate) atsakymą, kad organizacija Lietuvoje turi savo atstovą p. G. REDFERNĄ ir kiekvieną mėnesį jam jau siūnia nuo 17 500 iki 20 000 dolerių ir siųs nemažas sumas dolerių. Kartu M. Pate prašė, kad

²⁸² Amerikos žydai Lenkijos pabėgėliams // Apžvalga. – 1939, gruodžio 3.

²⁸³ „Džoint“ šelpa Vilniaus žydus // Tėn pat. – 1939, spalio 22.

²⁸⁴ P. Žadeikio 1939 m. lapkričio 28 d. Pro memoria // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 216.

²⁸⁵ Pagalba Lenkijos žydų pabėgėliams // Apžvalga. – 1939, spalio 29.

Lietuvos vyriausybė atleistų nuo maitų mokesčių minėtų drabužių siuntas, kad juos nemokamai pervežtų Lietuvos geležinkeliai.

P. Žadeikis patarė M. Pate ekonomijos sumetimais nevežti drabužių iš Amerikos, o pirkti juos Lietuvoje.

Gruodžio 22 d. P. Žadeikiui paskambino Amerikos ministras Lietuvoje O. J. P. Noremas (O. J. P. Norem) ir pranešė, kad M. Pate pažadėjo atbėgėliams į Lietuvą kiekvieną mėnesį siųsti po 20 tūkst. dolerių. Be to, ir „Joint“ organizacija kiekvieną mėnesį į Lietuvą atbėgėliams šelpti siųs po 25 tūkst. dolerių²⁸⁶.

Neliko nuošalyje ir JAV lietuvių bendruomenė. 1939 m. lapkričio pabaigoje, Lietuvos pasiuntiniui P. Žadeikiui siūlant, advokatas V. Laukaitis iš Baltimorės ėmėsi iniciatyvos sudaryti komitetą Lietuvos atbėgėliams iš Lenkijos šelpti²⁸⁷.

Jonas Budrys

Tačiau Amerikos lietuviai, deja, dosnumu nepasižymėjo. Retas kuris paaukodavo daugiau kaip 5 dolerius. Iki 1940 m. gegužės 7 d. JAV lietuviai Lietuvos konsulatui Niujorke perdavė atbėgėliams šelpti truputį daugiau kaip 20 tūkst. dolerių.

Tuo tarpu JAV lenkai aukas atbėgėliams rinko organizuotai. Ypač aktyviai į jų rinkimą įsitraukė kunigai. Iki 1940 m. gegužės 7 d. lenkų pabėgėliams šelpti buvo surinkta ir Lietuvos konsului Niujorke J. Budriui įteikta 1 116 766 doleriai.

1940 m. kovo mėn. JAV Raudonasis Kryžius Raudonųjų Kryžių draugijų sąjungai (Ligue des sociétés de la Croix Rouge) Ženevoje perda-

²⁸⁶ 1939 m. gruodžio 30 d. P. Žadeikio raštas J. Urbšiu // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 244–245.

²⁸⁷ P. Žadeikio 1939 m. gruodžio 13 d. raštas Lietuvos užsienio reikalų ministrui // Ten pat. – L. 192.

vė 10 tūkst. dolerių atbėgėliams Lietuvoje šelpti.

1940 m. vasario ir balandžio mėn. JAV Raudonojo Kryžiaus per Tarptautinį Raudonąjį Kryžių perduotos aukos, kartu su Lietuvos išdo priemokomis, sudarė 270 tūkst. litų²⁸⁸.

8.3.4. DIDŽIOSIOS BRITANIJOS ORGANIZACIJŲ PARAMA ATBĖGĖLIAMS

1939 m. gruodžio 19 d. Lietuvos vyriausybės pavedimu, Lietuvos pasiuntinys Didžiojoje Britanijoje Bronius Balutis pasiuntė pasiuntinybės patarėją H. Rabinovičių pas Anglijos užsienio reikalų ministerijos pareigūną H. Strangą (H. Strang). H. Rabinovičius atkreipė H. Strango dėmesį į tai, kad Anglija ir Prancūzija visapusiškai remia Lenkiją. H. Rabinovičius pranešė, kad Lietuva, turinti daug išlaidų dėl lenkų internuotųjų karių ir atbėgėlių šelpimo, nori kreiptis į šias valstybes, kad jos suteiktų Lietuvai konkrečią paramą lenkų atbėgėlių ir internuotųjų išlaikymui.

Strangas atsakė, kad Lietuvos pageidavimas iš esmės atrodo pamatuotas ir jis padarysias viską, kad ši problema būtų sprendžiama teigiamai. Jis paprašė kuo smulkesnių žinių apie pabėgėlių šelpimą ir internuotųjų išlaikymą. Kartu Strangas patarė, kalbant apie atbėgėlių šelpimą, šio klausimo nesieti su Vilniumi, nes galimas atsakymas, kad lietuviai patys sutikę prisijungti Vilnių ir jame esančias problemas turi patys ir spręsti.

Kitą dieną Strangas paskambino į Lietuvos pasiuntinybę ir paprašė, kad H. Rabinovičius atvyktų susitikti su Anglijos vyriausybės pabėgėlių reikalų įgaliotiniu Francisu Hamfrėjumi (Francis Humphre-

²⁸⁸ J. Budrio 1940 m. gegužės 7 d. raštas URM Politikos departamento direktoriui E. Turauskui // Tėn pat. – L. 9; A. Geručio 1940 m. kovo 29 d. Pro memoria // Tėn pat. – B. 2164. – L. 115; V. Vileišio 1940 m. gegužės 28 d. raštas Finansų departamento direktoriui // Tėn pat – F. 757. – Ap. 9. – B. 5. – L. 71.

ys). F. Hamfrėjus be užuolankų pareiškė, kad internuotųjų išlaikyti Anglija nepadėsianti, nes, pagal tarptautinius papročius, už jų išlaikymą atsiskaitoma pasibaigus karui. Dėl civilių atbėgėlių šelpimo nieko konkretaus nepažadėjo, tik pareikalavo smulkesnių duomenų ir prašė užėti po Naujų metų²⁸⁹.

Po pokalbių su H. Rabinovičiumi F. Hamfrėjus ėmė rūpintis parama atbėgėliams Lietuvoje. Jam iš Anglijos vyriausybės pavyko gauti 10 tūkst. svarų sterlingų drabužiams atbėgėliams pirkti. Pirmas laivas su šiltais drabužiais į Lietuvą išplaukė dar prieš Naujuosius metus, tačiau sausio 1 d. paskendo užplaukęs ant minos netoli Bergeno. Be to, F. Hamfrėjus kreipėsi į lordą Moyną (Moyn), Komiteto lenkams šelpti vadovą, prašydamas pasiųsti į Lietuvą pinigų. Po gana didelių įtikinėjimų lordas Moinas sutiko į Lietuvą siųsti pinigus 6 mėnesius be jokių išankstinių sąlygų. Be to, jis pažadėjo atsiųsti į Lietuvą savo specialų pasiuntinį²⁹⁰.

Lietuvos pasiuntinybės Anglijoje darbuotojai dažnai atsidurdavo keblioje padėtyje, nes labai mažai teturėjo žinių apie atbėgėlius bei jų padėtį Lietuvoje. Kaip matyti iš 1940 m. sausio 13 d. pasiuntinio B. Balučio Pro memorijos, Anglijos užsienio reikalų ministerijos darbuotojams pasiteiravus, netgi apytikriai nežinojo, kiek Lietuvoje yra atbėgėlių²⁹¹.

Sausio 13 ir 16 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerija pasiuntė į ambasadą Londone pageidaujamus duomenis. F. Hamfrėjus buvo išvykęs, todėl H. Rabinovičius su juo susitiko tik sausio 31 d. Šį kartą pokalbyje dalyvavo ir Anglijos užsienio reikalų ministerijos valdininkas Karvelis (Carvell). Abu Anglijos pareigūnai užsipuolė H. Rabinovičių, kad Kaune, Anglijos pasiuntinio T. H. Prestono pranešimu, įvyko nesusipratimas su atsiųstais į Lietuvą iš lordo Moino komiteto pinigais. Jie manė, kad pasiųstus iš Anglijos pinigus tvarkys ir skirstys bendras tarptautinis komitetas, susidedantis iš Lietuvos vyriausybės,

²⁸⁹ H. Rabinovičiaus 23 d. Pro memoria // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 174–175.

²⁹⁰ H. Rabinovičiaus 1940 m. sausio 1 d. Pro memoria // Ten pat. – L. 162–163.

²⁹¹ B. Balučio 1940 01 13 Pro memoria // Ten pat. – L. 159–161.

Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ir visų organizacijų, kurios aukoja atbėgėliams, atstovų. Jie išreiškė susirūpinimą, kad šiais pinigais disponuos ne toks komitetas, o Lietuvos Raudonasis Kryžius. F. Hamfrėjus siūlė kuo greičiausiai sutvarkyti šį nesusipratimą ir kuo greičiau pasiųstus T. H. Prestonui 4000 svarų sterlingų paleisti į apyvartą. Kartu jis informavo, kad iš lordo Moino fondo pusę metų kiekvieną mėnesį į Lietuvą bus siunčiama 4375 svarai sterlingų²⁹².

Vasario 2 d. Lietuvos pasiuntinys Anglijoje B. Balutis Lietuvos užsienio reikalų ministrą informavo apie anglų nuostatas ir jų reikalavimą nenaudoti atsiųstų 4000 svarų sterlingų tol, kol nepaaiškės nesusipratimas tarp Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ir lordo Moino komiteto²⁹³.

Edvardas Halifaksas

Nesusipratimas Kaune greitai buvo likviduotas susitarus su lordo Moino komitetui atstovaujančiu H. F. Andersonu ir atsiųstoji suma buvo įnešta į bendrą fondą²⁹⁴.

Kadangi Anglijoje buvo daug turtingų ir įtakingų žydų, Lietuvos pasiuntinys B. Balutis sumanė užmegzti su jais ryšius ir pabandyti iš jų gauti pinigų atbėgėlių žydų šelpimui.

Londonė buvo įkurtas komitetas Lenkijos žydams šelpti. Gruodžio pradžioje šio komiteto generalinis sekretorius, žymus Anglijos žydų visuomenės veikėjas, rašytojas ir publicistas A. M. Kaizeris (A. M. Kaiser), išvažiavo į Lietuvą. Jo kelionės tikslas buvo vie-

toje, ypač Vilniuje ir Vilniaus krašte, iširti pabėgėlių būklę, kad galėtų

²⁹² H. Rabinovičiaus 1940 m. vasario 1 d. Pro memoria // Ten pat. – L. 121–123.

²⁹³ 1940 02 02 B. Balučio telegrama Užsienio reikalų ministerijai // Ten pat. – B. 2164. – L. 175.

²⁹⁴ E. Turausko, Politikos departamento direktoriaus, 1940 m. vasario 10 d. telegrama Lietuvos pasiuntinybei Londone // Ten pat. – B. 2276. – L. 120.

pasiūlyti komitetui, kaip efektyviausiai teikti pabėgėliams pagalbą.

Panašius įgaliojimus A. M. Kaizeriui suteikė ir Lenkijos žydų federacija Amerikoje. Be to, A. M. Kaizeris dar turėjo ir specialią misiją – susipažinti su jošibotų (žydų tikybos mokyklų) ir jų auklėtinių padėtimi Vilniuje.

A. Kaizerio kelione susidomėjo Anglijos užsienio reikalų ministras lordas Edvardas Halifaksas (Edward Frederick Lindley Wood Halifax) ir aprūpino jį visomis reikiamomis rekomendacijomis.

Prieš išvykdamas iš Anglijos A. Kaizeris lankėsi pas Lietuvos pasiuntinį Didžiojoje Britanijoje įgaliotąjį ministrą B. Balutį. B. Balutis davė A. Kaizeriui rekomendacinį laišką visoms Lietuvos valdžios įstaiigoms, kuriame prašė teikti A. Kaizeriui visokeriopą paramą²⁹⁵.

A. Kaizeris į Kauną atvyko 1939 m. gruodžio viduryje. Jį priėmė Lietuvos ministras pirmininkas Antanas Merkys, vidaus reikalų ministras Kazys Skučas. A. Kaizeris jiems išdėstė savo kelionės tikslus, Anglijos žydų vardu padėkojo už rūpinimąsi pabėgėliais ir pažadėjo, kad jo atstovaujamas fondas atbėgėliams atsiųs pinigų ir drabužių²⁹⁶.

A. M. Kaizeris išbuvo Lietuvoje apie 10 savaičių, o grįžęs atgal į Londoną Lietuvos pasiuntinio B. Balučio paprašė perduoti Lietuvos vyriausybei didžiulę padėką „už humanišką ir liberalų apsiėjimą su pabėgėliais ir už jiems teikiamą pagalbą“²⁹⁷.

Žydų pabėgėlių padėtimi Lietuvoje ėmė domėtis ir kitos Anglijos žydų organizacijos. Ypač jų susidomėjimas padidėjo po Lietuvos ir Lenkijos pabėgėlių žydų rabinų suvažiavimo Vilniuje 1940 m. sausio mėn. bei gerų A. M. Kaizerio atsiliepimų apie Lietuvą. „Board of Deputies of British Jews“ pirmininkas, gavęs pranešimą apie žydų rabinų suvažiavimą ir jo priimtas rezoliucijas, parašė B. Balučii laišką, kuriame prašė padėkoti Lietuvos vyriausybei už jos humaniškumą ir liberalumą elgiantis su pabėgėliais ir apskritai už humanišką žydų traktavimą.

²⁹⁵ A. M. Kaizeris išvyko į Lietuvą pabėgėlių šelpimo reikalu // Apžvalga. – 1939, gruodžio 3.

²⁹⁶ Rytinis Lietuvos aidas. – 1939, gruodžio 14.

²⁹⁷ LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2164. – L. 147.

B. Balutis padėkojo už laišką ir kartu davė aiškiai suprasti, kad nors platoniškos rezoliucijos yra malonus dalykas, bet konkreti pagalba būtų dar geresnė.

Atsilankius Londone „Žydų balso“ korespondentui Goldsmidui, B. Balutis jį paprašė apsilankyti įvairiose žydų organizacijose ir pačiam, kaip žydui, atkreipti dėmesį į pašalpų būtinumą.

Vasario 29 d. Lietuvos pasiuntinybėje apsilankė Ceitlynas (Zeitlyn), vienas iš „Board of Deputies of British Jews“ vadovų. Jis Lietuvos pasiuntiniui pranešė, kad Anglijos žydai, iki šiol daugiausia šelpę Lenkijos žydus, nutarė sudaryti specialią organizaciją Lietuvoje esantiems žydams šelpti. Jis informavo, kad čia yra ir sunkumų, nes Anglijos finansų ministerija labai sunkiai duoda leidimus siųsti pinigus į kitas šalis. Buvo aptartos įvairios pinigų siuntimo galimybės. Buvo nuspręsta, kad geriausia įnešti pinigus į Lietuvos banko sąskaitą „Bank of England“ banke ir Kaune gauti atitinkamas sumas litais.

Kartu Ceitlynas informavo B. Balutį, kad jis ruošiasi vykti į Pietų Afriką, kur yra daug žydų išėivių iš Lietuvos, ir ten bandysiąs suorganizuoti pinigų pašalpoms rinkimą²⁹⁸.

Kovo mėn. Anglijos finansų ministerija leido žydų organizacijai „Polish Jewish Refugee Fund“ surinktas Anglijoje aukas įnešti į Anglijos banko Lietuvos sąskaitą. Jokia ypatinga pinigų kontrolė nebuvo numatyta. Buvo pasitenkinta tik Lietuvos vyriausybės duotu pasižadėjimu, kad iš Lietuvos banko sąskaitos Londone sterlingų suma, tolygi įneštoms aukų sumoms, Lietuvos vyriausybės bus išleista Britanijoje²⁹⁹. Reikia pažymėti, kad Anglijos pasiuntinys Lietuvoje iš Lenkijos vyriausybės emigracijoje neoficialiai buvo gavęs nemažas pinigų sumas atbėgėliams, o gal ir ne tik jiems, šelpti.

1940 m. gegužės mėn. Valstybės saugumo departamentui pavyko perimti oficialų Lenkijos vyriausybės emigracijoje raštą Anglijos pasiuntiniui Kaune, kur nurodoma, kad Anglijos socialinės globos minis-

²⁹⁸ B. Balučio 1940 m. kovo 5 d. pranešimas Užsienio reikalų ministrui // Ten pat. – B. 2276. – L. 75–77.

²⁹⁹ B. Balučio 1940 m. kovo 28 d. pranešimas Užsienio reikalų ministrui // Ten pat. – B. 2164. – L. 108.

terija ir vėl kreipėsi į Finansų ministeriją pakartotinai reikalaujama paskirti pinigų lenkų atbėgėliams Lietuvoje šelpti ir lenkų gyventojams, netekusiems darbo ir pragyvenimo šaltinių. Kadangi ankstesnės Socialinės globos ministerijos pastangos Finansų ministerijos nebuvo iki galo patenkintos, Socialinės globos ministerija pareikalavo pasiųsti britų pasiuntinybei Kaune 1 000 000 litų. Toliau T. H. Prestonui nurodoma, kaip tą sumą paskirstyti³⁰⁰.

Lietuvos saugumo pareigūnai įtarė, kad jei šios sumos siunčiamos slapta ir niekur neužfiksuojamos, matyt jos panaudojamos ne pagal paskirtį, o yra tik šelpimo priedanga. Greičiausiai iš šių sumų buvo finansuojama pagrindinių lenkų organizacijų veikla³⁰¹.

8.3.5. BANDYMAS GAUTI PARAMĄ ARGENTINOJE

Gauti pašalpų atbėgėliams buvo bandyta ir Argentinoje. Lietuvių kolonijose Argentinoje buvo surinkta truputį aukų, tačiau šalies vyriausybė ir visuomenė paremti atbėgėlius iš Lenkijos atsisakė. Viena iš atsisakymo priežasčių buvo ta, kad 1940 m. vasarą Argentiną ištiko didžiulis potvynis, padaręs šaliai apie 30 milijonų pesetų nuostolių, ir pinigai buvo reikalingi saviems nukentėjusiems remti³⁰².

8.3.6. DERYBOS DĖL NUOLATINIŲ PAŠALPŲ ATBĖGĖLIAMS

Lietuvos Raudonasis Kryžius, siekdamas, kad tarptautinių organizacijų bei visuomenės aukojamos sumos taptų nuolatinėmis, Finansų ministerijai remiant užmezgė ryšius su tarptautinėmis pabėgėlius

³⁰⁰ Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 161. 1940 m. gegužės 17 d. // Ten pat. – B. 2235. – L. 5.

³⁰¹ Ten pat.

³⁰² Lietuvos pasiuntinio Pietų Amerikai 1940 m. balandžio 22 d. raštas // Ten pat. – B. 2276. – L. 10.

šelpiančiomis organizacijomis – Tarptautiniu Raudonuoju Kryžiumi, Huverio, „Joint“ komitetais ir kt.³⁰³.

Pirmiausia 1939 m. pabaigoje I. Jurkūnui-Šeiniui su Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus ir Huverio komiteto atstovais A. Rorholtu ir G. Redfernu pavyko suderinti, kad:

1. Iš užsienio šalių šelpimui gauti pinigai turi būti naudojami neat-sižvelgiant į jokių tautinius, tikybos ar kitokius skirtumus.

2. Pabėgėliai šelpimo atveju nedalijami į jokiais kategorijas, aukš-tesnius ar žemesnius, išskyrus ligonius, visi lygiai ir vienodai maitinami ir apnakvindinami bei kitaip šelpiami.

3. Iš užsienio pinigai šelpimui turi būti siunčiami legaliai, ne-pažeidžiant Lietuvos valiutų politikos³⁰⁴.

Pasiekus šį susitarimą, 1939 m. gruodžio mėn. prasidėjo derybos dėl nuolatinio atbėgėlių šelpimo. Šios organizacijos sutiko teikti nuolatinę paramą, jei Lietuvos vyriausybė išsipareigos teikti pabėgėliams pusę tiek, kiek sušėls minėtos organizacijos.

Toks susitarimas Lietuvos vyriausybei buvo naudingas. Visų pirma tai buvo naudinga ekonominė operacija, nes į Lietuvą per metus turėjo įplaukti apie 7 200 000 litų tvirtos užsienio valiutos, už kurią atbėgė-liams būtų perkami Lietuvos gaminiai. Be to, oficialus Lietuvos daly-vavimas atbėgėlių šalpoje didelėmis sumomis turėjo būti naudingas ir politiniam Lietuvos prestižui, ir geram vardui užsienyje.

Derybos dėl nuolatinį pašalpų vyko gana sunkiai. Tam neigiamos įtakos turėjo visų pirma Lietuvos spauda. Lietuvos laikraščiuose buvo daug rašoma, kad atbėgėliai – sunki našta Lietuvai, kad didžiules sumas tenka išleisti jų šelpimui. Tačiau laikraščiai visai neminėjo, kad pagrindi-nės sumos, kurios iki tol buvo išleistos atbėgėlių šelpimui, buvo Lietu-vos Raudonojo Kryžiaus bei paaukotos Lietuvos ir užsienio organizaci-jų, o ne valstybės. Iki 1939 m. gruodžio vidurio vien tik iš užsienio orga-nizacijų buvo gauta apie 1 000 000 litų pinigais ir apie 200 000 Lt daik-

³⁰³ Ten pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 108.

³⁰⁴ I. Jurkūno-Šeiniiaus 1940 m. sausio 2 d. raštas LRK pirmininkui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 302.

tais. Be to, reikia pripažinti, kad LRK organizuota rinkliava Lietuvoje atbėgėliams šelpti nebuvo tokia sėkminga, kaip buvo galvota.

Kita priežastis, sukėlus užsienio organizacijų nepasitenkinimą, buvo 1939 m. gruodžio 21 d. paskelbtas „Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymas“, tiksliau sakant, ne pats įstatymas, bet jo komentarai spaudoje. „Lietuvos aidas“, „Vairas“, „Vilniaus balsas“, nagrinėdami šį įstatymą pastebėjo tik jo baudžiamąsias funkcijas ir jas labai išgyrė. Tačiau įstatymo punktai dėl atbėgėlių statuso, dėl jų šelpimo priežiūros, atleidimo nuo mokesčių, registracijos ir kt. liko nepastebėti. Užsienio organizacijų atstovai, skaitydami tokius komentarus, susidarė neigiamą nuomonę apie šį įstatymą ir apie Lietuvos vyriausybės požiūrį į atbėgėlius.

Trečia problema, kėlus užsieniečių nepasitenkinimą, buvo kai kurių organizacijų ir aukštų pareigūnų nepagrįsti reikalavimai Lietuvos Raudonajam Kryžiui šelpti Vilniaus krašto lietuvius iš lėšų, atsiųstų iš užsienio karo atbėgėliams šelpti. Nors LRK vadovybė tokiam spaudimui nepasidavė, tačiau apie šiuos bandymus žinojo užsienio organizacijų atstovai, ir tai sukėlė tam tikrą jų nepasitenkinimą ir atsargumą³⁰⁵.

Nepaisant visų šių nesklaidumų, 1939 m. gruodžio 16 d. įvyko derybos, kuriose dalyvavo Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus atstovas A. Rorholtas, Huverio komiteto atstovas G. Redfernas, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas dr. T. Alekna ir Lietuvos finansų ministras Ernestas Galvanauskas. Pastarasis Lietuvos vyriausybės vardu pareiškė sutikimą dėl priemonių prie paaukotų sumų³⁰⁶.

Tą pačią dieną šis sutikimas buvo praneštas minėtų organizacijų vadovams³⁰⁷.

Buvo sutarta, kad mėnesinės Lietuvos išdo priemokos prie atsiųstų aukų neviršys 300 000 Lt³⁰⁸.

³⁰⁵ LRK 1939 m. gruodžio 23 d. raštas Ministro Pirmininko pavaduotojui K. Bizauskui // Ten pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 110–111.

³⁰⁶ Ten pat. – L. 108.

³⁰⁷ LRK 1939 m. gruodžio 23 d. raštas Ministro Pirmininko pavaduotojui K. Bizauskui // Ten pat. – L. 108–109.

³⁰⁸ Finansų ministerijos Finansų departamento vyr. referento V. Vileišio 1940 m. vasario 9 d. raštas Finansų departamento direktoriui // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 88.

1939 m. gruodžio 29 d. šiuo klausimu buvo priimtas oficialus ministrų kabineto nutarimas³⁰⁹.

Pirmąjį 30 000 Lt priemoką Lietuvos išdas padarė 1940 m. sausio 11 d. Tai buvo avansinė priemoka už 1939 m. Huverio komiteto atsiųstas aukas, avansinė todėl, kad buvo sutarta primokėti už gautas aukas nuo 1940 m. sausio 1 d³¹⁰.

Vasario pradžioje Anglijos Lenkijos pabėgėlių šelpimo organizacijos atstovas H. F. Andersonas Lietuvai pasiūlė žiemos mėnesiais padidinti izdo priemokas vasaros mėnesių sąskaita. Kadangi žiemos mėnesiais iš Anglijos ir kitų šalių gaunama daugiau aukų, Lietuvai buvo pasiūlyta primokėti po 450 000 Lt per mėnesį.

LRK dėl to kreipėsi į Finansų ministeriją, siūlydamas šį klausimą apsvarstyti. Finansų departamento vyr. referentas siūlė griežtai neapsiriboti 300 000 Lt, nes aukų bus gaunama tai daugiau, tai mažiau. Jis siūlė prie iš užsienio gautų aukų iki 600 000 Lt izdui primokėti 50 proc., prie daugiau kaip 600 000 Lt – 25 proc., o likusius 25 proc. išmokėti papildomai tais mėnesiais, kai aukų bus gauta mažiau³¹¹.

1940 m. vasario 14 d. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Vyriausioji valdyba savo posėdyje priėmė ministro pirmininko patvirtintas „Karo atbėgėliams šelpti santvarkos taisyklės“, kurių 6 str. 3-ioje pastraipoje buvo nustatyta, kad „skirtus šelpimui ištekliais“ skirsto Koordinacinis komitetas, kad kiekviena Koordinaciniame komitete atstovaujamoji karo atbėgėlių šelpimo organizacija turi teisę per savo atstovą Lietuvoje skirti pinigines ir daiktines aukas, jas įnešti į Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Karo atbėgėliams šelpti fondą savo pasirinktiems Lietuvos Raudonojo Kryžiaus šelpimo organams³¹².

Šis sprendimas visiškai patenkino užsienio atbėgėlius šelpiančias organizacijas.

³⁰⁹ Pažyma apie Lietuvos izdo priemokas prie užsienio šalpos organizacijų paaukotų pinigų // Ten pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 10. – L. 39.

³¹⁰ V. Vileišio 1940 m. vasario 9 d. raštas Finansų departamento direktoriui // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 88.

³¹¹ Ten pat. – L. 88–92.

³¹² Dėl izdo primokėjimus liečiančio Gentlemen's Agreement vykdymo // Ten pat. – B. 2154. – L. 34.

8.3.7. ATBĖGĖLIAMS SKIRTŲ PAGAL SUSITARIMĄ LĖŠŲ PASKIRSTYMAS

Nuo pat pirmųjų dienų susitarimas buvo vykdomas tokia tvarka: karo atbėgėlius šelpiančios organizacijos įnešdavo iš užsienio gaunamas sumas į LRK karo atbėgėliams šelpiti einamąją sąskaitą Nr. 231 Lietuvos banke ir raštu prašydavo vyr. įgaliotinį išmokėti pinigus jų nurodytam LRK karo atbėgėlių šelpimo organui. Įsakymą pervesti pinigus pasirašydavo LRK draugijos pirmininkas, o jo nesant – vicepirmininkas.

Tačiau su priemokomis ilgą laiką buvo nesusipratimų. Visos užsienio karo atbėgėlių šelpimo organizacijos, dalyvaujančios susitarime, tas Lietuvos išdo priemokas laikė valiutos keitimo išlyginimu ir laikė, kad tos sumos turi būti panaudotos tiems patiems tikslams, kuriems buvo skirta pinigų suma, prie kurios buvo primokėta. Šios organizacijos nesutiko, kad tos pinigų sumos, kurias primokėdavo Lietuvos išdas, būtų panaudotos kitam tikslui ar kitam šelpimo objektui nei paauskotoji pinigų suma. Tačiau kai kuriose Lietuvos vyriausybės įstaigose ir net Finansų ministerijoje vyravo nuomonė, kad minėtosios priemokos yra Lietuvos vyriausybės dalyvavimas karo atbėgėlių šelpime ir todėl jų sumos gali būti panaudotos lietuvių arba lenkų atbėgėlių šelpimui ar dar kokiems kitiems tikslams.

Tačiau karo atbėgėlius šelpiančios organizacijos, ypač žydų, labai tvirtai laikėsi savo nusistatymo, todėl Lietuvos Raudonajam Kryžiui vengiant ginčų teko šiuos jų reikalavimus tenkinti.

1940 m. kovo 1 d. LRK vyr. įgaliotinis *Pro memoria* kreipėsi į Finansų ministerijos Finansų departamento direktorių Mikalojų Lipčių, prašydamas paaiškinti tikslų ministerijos požiūrį šiuo klausimu. LRK vyr. įgaliotinis I. Jurkūnas-Šeinius savo rašte nurodė, kad ginčo esmė – ne pavadinimas. LRK šiuos primokėjimus visą laiką vadino Vyriausybės prisidėjimu (arba kontribucija) prie karo atbėgėlių šelpimo ir reikalavo, kad juos taip vadintų ir užsienio organizacijos. Dėl to didelių ginčų nebuvo. LRK perspėjo, kad kiltų labai didelių nesusipratimų, jei Finan-

sų ministerija nutartų pradėti šiuos pinigus naudoti visai nepriklausomai nuo sumų paskirties. Vyr. įgaliotinis perspėjo, kad jei vis dėlto Finansų ministerija nuspręstų priimti tokį sprendimą, apie tai iš anksto reikia informuoti šelpiančių užsienio organizacijų atstovus³¹³.

Kovo 9 d. LRK vyr. įgaliotinis karo atbėgeliams šelpti gavo Finansų departamento vyr. referento V. Vileišio žodinį atsakymą, kad užsienio šalpos organizacijos turi to

Mikalojus Lipčius

pat teises duoti nurodymus tiek dėl paaukotų sumų, tiek dėl Lietuvos išdo primokėtų prie šių aukų sumų naudojimo. Kartu V. Vileišis pasiūlė, kad iš šių sumų 1 proc. būtų rezervuotas bendros administracinėms išlaidoms.

Kiek vėliau vyr. įgaliotiniui paskambino M. Lipčius ir patvirtino tai, ką jau buvo sakęs V. Vileišis³¹⁴. Apie tai buvo pranešta karo atbėgeliams šelpiančioms organizacijoms.

Tačiau tuo viskas nesibaigė. 1940 m. balandžio 5 d.

LRK valdybos posėdyje vėl imta naujai reikalauti, kad LRK būtų duota visiška laisvė disponuoti priemokomis. Tačiau tam reikėjo ministro pirmininko ir finansų ministro sutikimo. Sužinoti jų nuomonę buvo pavesta J. Tūbelienei. Finansų ministras J. Tūbelienei paaiškino, kad Valstybės išdo daromos priemokos skiriamos Lietuvos Raudonajam Kryžiui ir jis turi visas teises tomis sumomis disponuoti³¹⁵.

³¹³ Pažyma apie Lietuvos išdo primokėjimus prie užsienio šalpos organizacijų paaukotų pinigų ir dėl jų naudojimo tvarkos // Ten pat. – B. 2164. – L. 161–162.

³¹⁴ Vyr. įgaliotinio 1940 m. kovo 12 d. raštas LRK pirmininkui // Ten pat. – L. 53.

³¹⁵ Dėl išdo primokėjimus liečiančių Gentlemen's Agreement vykdymo // Ten pat. – B. 2164. – L. 36–37.

Aišku, toks paaiškinimas, perduotas vyr. įgaliotiniui, dar nesudarė pagrindo iki tol buvusiai tvarkai keisti, nes priemokų naudojimas niekada nebuvo išėjęs iš Lietuvos Raudonojo Kryžiaus organų veikimo ribų. Jų paskirstymas taip pat buvo daromas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus organo – Koordinacinio komiteto narių. Tačiau 1940 m. gegužės 3 d. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos pirmininkas, pasiremdamas finansų ministro duotu nurodymu, vyriausiajam įgaliotiniui pateikė naują instrukciją, pagal kurią naudoti išdo priemokų sumas einamiesiems šelpimo reikalams buvo galima ir LRK valdybos, ir jos pirmininko nuožiūra. Tai buvo susitarimų su šelpiančiomis užsienio organizacijomis pažeidimas. Visa tai baigėsi užsienio organizacijų pareiškimu. Jos nurodė, kad būsią priverstos sulaikyti savo įnašų į šelpimo fondą įmokas, kol aukščiau minėtas sprendimas nebus išaiškintas³¹⁶.

Susidarius tokiai padėčiai, LRK vyr. įgaliotinis kreipėsi į Finansų ministrą, prašydamas vengiant tarptautinių komplikacijų peržiūrėti šį sprendimą³¹⁷.

Tarp LRK ir Finansų departamento prasidėjo aiškinimasis, kas ne taip ką suprato, kas ne taip ką nurodė.

1940 m. gegužės 20 d. pas Finansų ministrą E. Galvanauską įvyko pasitarimas, kuriame dalyvavo Užsienio reikalų ministras J. Urbšys, LRK pirmininkas dr. Jurgis Alekna, Finansų departamento direktorius Mikalojus Lipčius, Politikos departamento direktorius E. Turauskas, karo atbėgėliams tvarkyti komisaras T. Alekna, naujas LRK vyr. įgaliotinis atbėgėliams šelpti ats. brig. gen. Jonas Sutkus, Užsienio reikalų ministerijos patarėjas J. Montvila ir Finansų departamento vyr. referentas V. Vileišis.

Pasitarime buvo svarstoma, ar LRK išdo priemokomis prie užsienio aukų gali disponuoti savo nuožiūra, ar priemokos turi būti perduotos dispozicijon tų, kurie gauna užsienio aukas.

Po gana ilgai trukusių diskusijų buvo prieita prie nuomonės, kad disponavimas išdo priemokomis Raudonojo Kryžiaus nuožiūra yra sa-

³¹⁶ LRK vyr. įgaliotinio 1940 m. gegužės 18 d. raštas finansų ministrui E. Galvanauskui // Ten pat. – L. 66.

³¹⁷ LRK vyr. įgaliotinio raštas // Ten pat. – L. 33.

Brig. gen. Jonas Sutkus

vaime suprantamas ir iš pirmojo susitarimo su užsienio šalių atstovais išplaukiantis dalykas.

Taigi pasitarime iš esmės buvo patvirtinta nauja nuostata dėl išdo priemokų. Gegužės 27 d. į pasitarimą Finansų ministerijoje buvo pakviesti užsienio organizacijų atstovai H. F. Andersonas, G. Redfernas, ir V. Bekelmanas. Iš lietuvių pusės dalyvavo atsakingi Finansų, Užsienio reikalų ministerijų ir LRK atstovai.

Derybos buvo sunkios ir baigėsi be rezultatų. Visi užsienio organizacijų atstovai pareiškė, kad jie turi susisiekti su savo organizacijomis,

paaiškinti susidariusią padėtį ir gauti nurodymus³¹⁸.

1940 m. birželio 6 d. LRK vyr. įgaliotinis atbėgėliams šelpti J. Sutkus gavo užsienio šelpimo organizacijų atstovų pasirašytą raštą, kuriame buvo nurodyta, kad pinigų atbėgėlių šelpimui siuntimas į Lietuvą, iki bus išspręsta susidariusi išdo primokamų pinigų panaudojimo problema, sustabdomas. Atsiųstame rašte buvo nurodoma, ką daryti, kad pinigai būtų pradėti siųsti. Tai:

1. Kad vyriausybė už gegužės mėn., kaip ir ankstesniais mėnesiais, sumokėtų jai priklausančią sumą, atitinkančią užsienio įnašus.

2. Kad būtų susitarta, jog ateityje užsienio šelpiančiųjų organizacijų įmokėtas į Lietuvos Raudonojo Kryžiaus sąskaitą sumas įvairios įstaigos ir pagalbinės atbėgėlius šelpiančios organizacijos gautų taip, kaip yra nutarta Lietuvos Raudonojo Kryžiaus valdybos vasario 14 d. posėdžio protokole.

³¹⁸ Pro memoria atbėgėlių šelpimo reikalais, įvykusio pas finansų ministrą 1940 m. gegužės mėn. 20 d. // Ten pat. – L. 29–31; Pro memoria pasitarimo, įvykusio 1940 m. gegužės 27 d. pas finansų ministrą su užsienio organizacijų atstovais // Ten pat. – L. 23–25.

Rašte buvo nurodyta, kad jeigu šie pasiūlymai bus priimti, jie prašytų savo organizacijas atnaujinti pinigų siuntimą bei atsisakytų nuo pretenzijų skirstyti Lietuvos išdo priemokas³¹⁹.

Birželio 11 d. iš Londono buvo gauta pasiuntinio B. Balučio telegrama, kad Anglijos užsienio reikalų ministerija nepatenkinta, jog Lietuva sulaužė džentelmenišką susitarimą dėl šelpiamųjų sumų skirstymo priežiūros, todėl sustabdomas pinigų siuntimas. Lietuvos vyriausybė raginama, kol bus pasiektas naujas susitarimas, grįžti prie ankstesnės tvarkos³²⁰.

Birželio 12 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius E. Turauskas raštu kreipėsi į finansų ir vidaus reikalų ministrus, siūlydamas nusileisti ir rasti kelią kaip galima greičiau išspręsti šią problemą, nes pinigai, gaunami atbėgėlių šelpimui, yra labai reikalingi³²¹.

Ši problema Lietuvą okupavus sovietams taip ir nebuvo sureguliuota.

8.3.8. SUNKUMAI IEŠKANT AUKŲ ATBĖGĖLIAMS ŠELPTI

Lietuvos diplomatai, užsienio šalyse ieškantys aukų atbėgėliams šelpti, susidūrė su gana didele problema – informacijos apie atbėgėlius, jų būklę, teikiamą paramą stoka.

Kaip jau buvo minėta, ko gera pirmieji rimčiausiai su šia problema susidūrė Lietuvos diplomatai Anglijoje. Jau 1939 m. gruodžio mėn. Anglijos vyriausybės įgaliotinis atbėgėlių reikalams F. Hamfrėjus pareikalavo smulkių duomenų apie atbėgėlius. Apytikriai duomenys buvo pasiūsti tik 1940 m. sausio viduryje.

³¹⁹ American Joint Distribution komiteto atstovo Lietuvoje 1940 06 06 raštas LRK pirmininkui // Ten pat. – L. 3.

³²⁰ 1940 m. birželio 11 d. B. Balučio telegrama // Ten pat. – B. 2252. – L. 6.

³²¹ E. Turausko 1940 06 12 raštas finansų ir vidaus reikalų ministrams // Ten pat. – L. 2.

1940 m. kovo mėn. laikinojo Lietuvos reikalų tvarkytojo (Chargé d’Affaires) prie Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus A. Geručio dėmesį į tokios informacijos trūkumą atkreipė Raudonųjų Kryžių draugijų generalinis sekretorius Ružė (de Rougé) bei šios sąjungos atstovas Maceroni³²².

1940 m. balandžio 16 d. įvyko Europos neutralių valstybių Raudonųjų Kryžių atstovų konferencija. Lietuvai konferencijoje atstovavo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas dr. J. Alekna bei laikinasis reikalų tvarkytojas prie Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus A. Gerutis. Konferencijos metu JAV Raudonojo Kryžiaus atstovas Europoje V. Teiloras (Wayne Chartfield Taylor) pareikalavo, kad Lietuva atsiųstų ataskaitą apie jau gautą paramą, nes jis, negalėdamas atsiskaityti Amerikos Raudonajam Kryžiui, kaip panaudotos į Lietuvą pasiųstos lėšos, pateko į keblią padėtį.

A. Gerutis balandžio 17 d. išsiųstame rašte Lietuvos užsienio reikalų ministerijai siūlė ataskaitas apie padarytą darbą šelpiant atbėgėlius siųsti kuo dažniau. Jo nuomone, kuo daugiau apie tai žinos tarptautinės šalpos organizacijos, tuo didesnė galimybė susilaukti gausesnių aukų. A. Gerutis siūlė kaip galima dažniau kreiptis į Raudonųjų Kryžių draugijų lygą su konkrečiais prašymais, kokių medikamentų ar kitokių gydymo priemonių stinga, kokių drabužių ar kitko laukiama, ir kt. A. Gerutis nurodė, kad svarbu pranešti Tarptautiniam Raudonajam Kryžiui, kokios lengvatos Lietuvoje taikomos labdaros siuntiniams³²³.

Lygiai tokie pat pageidavimai ir toliau plaukė ne tik iš užsienio organizacijų, bet ir iš Lietuvos pasiuntinybių bei konsulatų. Antai 1940 m. balandžio 5 d. Lietuvos konsulas Niujorke Jonas Budrys savo rašte URM Politikos departamento direktoriui nurodė, kad konsulatui tenka nuolat atsakinėti į tokius konkrečius klausimus: kiek Lietuvoje yra internuotųjų, atbėgėlių, kiek šelpiamųjų, kas, kaip ir kieno šelpiamas, kiek tai kainuoja per mėnesį ir pan. Tačiau jokios oficialios medžiagos

³²² A. Geručio 1940 m. kovo 29 d. Pro memoria // Ten pat. – B. 2164. – L. 115.

³²³ A. Geručio 1940 m. balandžio 17 d. konfidencialus raštas URM // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 5. – L. 15–16.

konsulatas beveik neturėjo, išskyrus vieną Politikos departamento direktoriaus E. Turausko telegramą. Tačiau joje pateiktus duomenis apie atbėgėlius skelbti buvo draudžiama. J. Budrio nuomone, nesant tokios medžiagos Lietuva labai daug praranda tiek moraliai, tiek materialiai, ir prašė kiek galima greičiau atsiųsti oficialių dokumentų bei nuotraukų³²⁴.

1940 m. balandžio 29 d. Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus komiteto pirmininkas M. Huberis ir siuntinių skyriaus vedėja Odler prašė A. Gerutį, kad jis iš Lietuvos gautų dokumentų, kokia yra sanitarinė atbėgėlių padėtis, kokios plinta ligos, ar reikalinga pagalba vaistais ir jei reikia – kokių, kokius daiktus artėjant pavasariui siųsti ir kt.³²⁵.

Toks LRK bei URM pareigūnų elgesys sunkiai paaiškintinas žinant jų nuolatinį nusiskundimą dėl lėšų atbėgėliams šelpti trūkumo. Visai neįmanoma paaiškinti to, kad dažnai nebuvo atsakoma net į oficialias telegramas. Antai 1940 m. kovo pabaigoje Tarptautinis Raudonasis Kryžius į Lietuvą pasiuntė 5 dėžes suaukotų daiktų iš Montevideo. Po trejeto savaitių Tarptautinis Raudonasis Kryžius nusiuntė telegramą, kurioje klausė, ar siuntinys gautas, tačiau LRK atsakymo neišsiuntė³²⁶.

Viso to kitaip, kaip aplaidumu bei atsakomybės stoka, paaiškinti negalima.

Taip pat ilgai nebuvo išspręstas klausimas ir dėl siunčiamų karo atbėgėliams aukų apmokestinimo. Tik 1940 m. kovo pradžioje oficialiai buvo pranešta, kad aukos siunčiamos karo atbėgėliams per Lietuvos Raudonąjį Kryžių neapmokestinamos³²⁷.

³²⁴ Lietuvos konsulo Niujorke J. Budrio 1940 04 05 raštas URM Politikos departamento direktoriui // Tėn pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 15.

³²⁵ A. Geručio 1940 m. balandžio 29 d. raštas LRK // Tėn pat. – B. 2164. – L. 89–90.

³²⁶ Tėn pat.

³²⁷ 1940 m. kovo 8 d. E. Turausko telegrama // Tėn pat. – B. 2276. – L. 60.

8.4. ATBĖGĖLIŲ MAITINIMAS IR ŠELPIMAS

Atbėgėliai į Vilnių buvo įvairių visuomenės sluoksnių atstovai, įvairių profesijų žmonės. Turtingesnieji, ypač buvę valdininkai, atsigabeno pinigų, vertingų daiktų ir galėjo kurį laiką pragyventi, tačiau daug iš jų atvyko į Vilnių neturėdami nė zoto kišenėje, todėl nuo pat pirmos dienos jiems buvo reikalinga pašalpa. Jų šelpimas pradėtas organizuoti vadovaujant Raudonosios armijos karo tarybos Vilniaus apygardos valdybai³²⁸, kuri Pabėgėliams šelpti komitetui paskyrė 100 000 jau tapusių beverčiais zlotų, už kuriuos ne kažin ką buvo galima padaryti.

Pabėgėlis pusryčiams gaudavo kavos surogato ir 50 g juodos duonos, pietums – lėkštę bulvinės sriubos su tiek pat duonos. Žmonės atrodė išbadėję, vaikai negalėjo pastovėti ant kojų.

Prijungus Vilnių ir Vilniaus sritį prie Lietuvos, maisto stygiui sumažinti ir nepageidautiniams reiškiniams išvengti 1939 m. lapkričio 2 d. kainų tvarkytojas Vilniaus mieste ir srityje nustatė maisto produktų kainų maksimumą, be to, buvo įvestos kortelės ir krautuvininkams uždrausta kaupti maisto atsargas, kol vartotojų paklausa nebus patenkinama. Už nesilaikymą buvo nurodyta skirti tokias pat baudas, kaip ir už butų nuomos kainų nesilaikymą³²⁹.

Visus atbėgėlius šelpimo atžvilgiu LRK traktavo vienodai, tačiau piniginės ir daiktinės aukos, kurias aukotojai skirdavo specialiais tikslais arba atskiroms atbėgėlių grupėms jų sveikatai ar būklei pagerinti, buvo naudojamos tik pagal paskirtį³³⁰.

Lenkų atbėgėliams šelpti komitetas 1940 m. sausio pradžioje buvo įsteigęs 31 bendrabutį ir 12 valgyklų Vilniuje, taip pat organizavo atbėgėlių šelpimą Naujojoje Vilnioje, Turmante, Rūdiškėse, Lentvaryje. Juose nakvojo apie 3000 atbėgėlių, maitinosi apie 7600. Sausio pradžioje komiteto teikiama pagalba dar nesinaudojo apie 7500 užsiregistravusių atbėgėlių. Jie dar galėjo verstis iš savų lėšų.

³²⁸ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. 1939–1940. – P. 49.

³²⁹ Kainų tvarkytojo įsakymas // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 237. – L. 2.

³³⁰ Ką veikia Lietuvos Raudonasis Kryžius // Lietuvos žinios. – 1940, balandžio 16.

Valgyklos buvo įsteigtos:

1. Jogailos g. 3;
2. Pylimo g. 1;
3. Bazilijonų g. 2;
4. Šv. Jono g. 8;
5. Didžioji g. 56;
6. Šv. Stepono g. 37;
7. Vyskupo Matulevičiaus g. 11;
8. Tauro g. 4;
9. Žygimantų g. 6;
10. Šv. Onos g. 2;
11. Vitebsko g. 51
12. Naujojoje Vilnioje.

Maistas šelpiamiesiems buvo gaminamas labai geras ir laikantis visų kulinarijos reikalavimų. Maistui gaminti buvo pasamdytos virėjos ir tarnaitės. Lenkų atbėgėliams šelpti komitetas visiems maitinimo punktams menu nustatydavo kiekvienai savaitei. Maitinimo punktuose buvo geri, nauji indai, kai kuriuose pirkti, kai kuriuose nuomoti.

Komitetas visus atbėgėlius traktavo vienodai, todėl visi buvo maitinami vienodai. Visiems punktams maisto produktai buvo išduodami iš centrinio sandėlio pagal maitinamų atbėgėlių skaičių.

Lenkams atbėgėliams šelpti per 1939 m. gruodžio mėn. buvo išleista 137 121 Lt, iš jų 102 741 Lt maisto produktams, 10 345 Lt kurui, 3560 Lt samdytų tarnautojų darbo užmokesčiui, 2295 butų nuomai, 4125 mokesčiams už suvartotą elektros energiją, 4955 Lt už vandenį, 6000 Lt užmokesčiui už pietų gaminimą ne komiteto valgyklose³³¹.

Žydų atbėgėlių padėtis buvo sunkesnė nei lenkų, todėl juos beveik visus reikėjo šelpti. Gruodžio mėn. tik apie 2-3 tūkst. žydų atbėgėlių galėjo verstis iš savo lėšų ir tuo metu neprašė paramos³³².

³³¹ V. Norkaičio 1940 m. sausio 22 d. raštas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 289. – L. 8–15.

³³² Basovas L. Žinomas Vilniaus žydų veikėjas M. Šalitas apie žydų rūpesčius Vilniuje // Apžvalga. – 1939, gruodžio 10.

Žydų komitetas 1940 m. sausio mėn. buvo įsteigęs 27 valgyklas ir 17 maitinimo punktų. Juose buvo maitinama 6700 atbėgėlių. Maitinama irgi buvo labai gerai. Čia maistas buvo net geresnis nei lenkų valgyklose. Pietūs susidėdavo iš 2-3 patiekalų. Pusryčiai ir vakarienė dažniausiai būdavo išduodami į namus.

Visose žydų šelpimo valgyklose dirbo 54 apmokami asmenys ir 35 asmenys algos negaudavo³³³.

Žydų komitetas kiekvienam atbėgėliui buvo numatęs tokį maisto davinį:

- Juodos duonos – 450 g
- Baltos duonos – 250 g
- Mėsos – 140 g
- Sviesto – 30 g
- Cukraus – 30 g
- Marmelado, dešros, arba sūrio – 40 g
- Kruopų – 80 g
- Daržovių – 80 g
- Aliejus – 5 g
- Kitų riebalų – 5 g

Be to, arbatai bei kava dienai dar buvo skiriama 4 centai³³⁴.

Kadangi didelė žydų atbėgėlių dalis dėl įvairių priežasčių, daugiausia dėl šeimyninių, negalėjo būti apgyvendinta bendrabučiuose, komitetas turėjo nemažą išlaidų apie 3000 žmonių mokėdamas butpinius po 10–15 Lt per mėnesį³³⁵.

Apskritai reikia pažymėti, kad žydų atbėgėlių šelpimo darbas buvo geriausiai organizuotas. 1939 m. gruodžio mėn. vienam žydų atbėgėliui, žydų komiteto duomenimis, išeidavo 2,5 Lt dienai, o Raudonojo Kryžiaus duomenimis – 3 Lt dienai, vienam lenkui – 1,25 Lt, o vienam lietuviui tik 85 centai³³⁶.

³³³ V. Norkaičio 1940 m. sausio 22 d. pranešimas karo atbėgėliams tvarkyti komisariui // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 289. – L. 21.

³³⁴ Ten pat. – L. 24–25.

³³⁵ Ten pat. – L. 22.

³³⁶ V. Vileišio 1940 05 17 raštas Finansų departamento direktoriui // Ten pat. – B. 6. – L. 6–8.

Taip buvo todėl, kad daugiausia lėšų iš užsienio atsiuntė žydų šelpimo organizacijos. Be to, jos žinojo tikslų žydų atbėgėlių skaičių, nes 1940 m. sausio mėn. per Tarptautinį Raudonąjį Kryžių buvo sudaryti žydų pabėgėlių sąrašai ir pateikti šalpos organizacijoms Anglijoje, Prancūzijoje, JAV bei kitose šalyse³³⁷.

Be to, žydams atbėgėliams buvo renkamos aukos ir iš Lietuvos gyventojų. Rinkliavos paprastai būdavo organizuojamos kiekvieną mėnesį ir pavykdavo surinkti nemažas sumas. Antai 1940 m. sausio mėn. Lietuvos miestuose ir miesteliuose buvo surinkta 36 683 Lt³³⁸. Žydų atbėgėlių komitetas taip pat gaudavo ir vienkartinės aukas. 12 000 Lt buvo gauta iš Didžiosios Britanijos pasiuntinybės Kaune, 1939 m. gruodžio 27 d. dr. Vygodskis žydų šelpimui paaukojo 3000 Lt, 1940 m. vasario 5 d. 500 Lt paaukojo vilnietė Tatjana Epštein, 4500 Lt paaukojo bendrovė „Jodidio“, 3000 Lt – Vilniaus žydų bendruomenė. Buvo gautos vienkartinės aukos ir iš užsienio žydų organizacijų. 1939 m. lapkričio 24 d. atėjo 6000 Lt auka iš Montevidėjo, 1940 m. balandžio 8 d. – 590 Lt iš Žydų sąjungos Filadelfijoje³³⁹. Anglijos žydų „Polish Jewish Refugee“ fondas Velykų proga paaukojo 2000 svarų sterlingų³⁴⁰ ir t.t.

Iš viso nuo 1939 m. lapkričio iki 1940 m. gegužės mėn. žydų atbėgėliams buvo surinkta 733 878, 28 Lt³⁴¹.

Be to, į Lietuvą buvo siunčiamos ir privačios sumos atskiriems atbėgėliams.

Nemažas pinigų sumas gaudavo ir Lietuvos žydų sveikatos apsaugos draugija „Oze“. Antai šiai draugijai į Centrinę žydų banką 1939 m. gruodžio 20 d. buvo pervesta 7000 dolerių, 1940 m. sausio 25 – 7000,

³³⁷ Fuksas A. M. Dvi svarbios žydų konferencijos // Apžvalga. – 1940, vasario 1.

³³⁸ Suvestiniai duomenys apie Lietuvoje paaukotas lėšas žydams atbėgėliams 1940 sausio mėn. // LCVA. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 26. – L. 1.

³³⁹ Suvestiniai duomenys apie žydų atbėgėliams paaukotas lėšas // Ten pat. – B. 30. – L. 474.

³⁴⁰ B. Balučio 1940 04 01 raštas J. Urbšui // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2276. – L. 41.

³⁴¹ Suvestiniai duomenys apie Lietuvoje paaukotas pinigus žydų atbėgėliams // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 7. – L. 391.

vasario 19 – 7000, kovo 5 d. – 2000, kovo 20 d. – 7000, balandžio 15 d. – 6000, balandžio 26 d. – 3000 dolerių³⁴².

Gautas Lietuvoje ir užsienyje aukas drabužiais, avalyne, patalyne ir t. t. Lietuvos Raudonasis Kryžius perduodavo bendrajam I. Zagurskio vadovaujamam komitetui, kuris juos skirstė atbėgėliams. Tačiau žydų pabėgėliai pradžioje senų rūbų nelabai norėjo imti, todėl žydų komitetas organizavo drabužių siuvimą. Vilniuje drabužius iš žydų komiteto pirktos medžiagos 52-ose siuvėjų dirbtuvėse siuvo 178 siuvėjai³⁴³.

Lenkų poreikiams buvo įsteigta siuvykla Domaševičiaus g. Nr. 6. Joje buvo siuvami bei taisomi baltiniai, mezgamos pirštinės, megztiniai ir kt. Pačioje siuvykloje dirbo 70 moterų ir dar 60 dirbo namuose. Tai buvo atbėgėlės moterys ir joms už darbą buvo mokama.

I. Zagurskio vadovaujamas komitetas taip pat organizavo drobinių audinių paklodėms, čiužiniams bei maišams gamybą. Drobinis audinius audė 4 staklės.

Labai aktualus atbėgėliams buvo apavo klausimas. Todėl komitetas pasirūpino atbėgėlių batų taisymu. Atbėgėlių batus taisė apie 50 batsiuvių dirbtuvių. Joms buvo tiekama oda padams bei sumokama už darbą³⁴⁴.

Lietuvius atbėgėlius pradžioje globoti apsiėmė Draugija užsienio lietuviams remti ir Draugija Vilniaus kraštui remti. Šių draugijų pastangomis iš 3723 užregistruotų lietuvių atbėgėlių 1939 m. gruodžio pabaigoje šalpos reikalingi buvo tik 700. Visi kiti buvo aprūpinti darbu. Gruodžio pradžioje šiuos atbėgėlius globoti apsiėmė Draugija užsienio lietuviams remti. Daugiausia dėmesio ji skyrė lietuvių atbėgėlių įdarbinimui ir tik artėjant žiemai susirūpino jų apgyvendinimu. Gruodžio pabaigoje šiam reikalui buvo panaudotos kareivinės Ukmergės g. Nr. 6. Tai buvo blogiausiai įrengtas ir prasčiausiai atrodantis atbėgėlių bendrabutis. Lietuviai atbėgėliai taip pat prastai buvo aprūpinami drabu-

³⁴² 1940 m. gegužės 10 d. Centrinio žydų banko raštas “Oze” draugijai // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 5. – L. 219.

³⁴³ V. Norkaičio 1940 01 22 pranešimas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // Ten pat. – B. 289. – L. 21.

³⁴⁴ Ten pat. – L. 18.

žiais³⁴⁵.

Draugija užsienio lietuviams remti rodė labai didelį savarankiškumą ir nors visi šelpimo reikalai priklausė Jungtiniam atbėgėliams šelpti komitetui, draugija nenorėjo jo pripažinti, neteikė jam jokių ataskaitų, nepakluso jokiai kontrolei³⁴⁶.

1940 m. gegužės 1 d. Vilniuje buvo šelpiami 715 lietuvių, Švenčionėlių apskrityje – 324. Be to, Lietuvių karo atbėgėlių šelpimo komitetas šelpė 97 atbėgėlius rusus. Taigi lietuvių komitetas gegužės pradžioje šelpė 1136 atbėgėlius.

Lietuvių atbėgėlių didelę dalį (369) sudarė moksleiviai. Jie buvo apgyvendinti nuo seno veikusiuose moksleivių bendrabučiuose, kartu su vietiniais lietuvių mokiniais. 150 atbėgėlių lietuvių buvo šelpiami tik sausu daviniu. Tai buvo asmenys, gavę kokį nors darbą (pvz., prie kanalizacijos darbų dirbo apie 100 atbėgėlių lietuvių.) Visą maitinimo davinį, neskaitant moksleivių, gavo apie 200 atbėgėlių iš centrinio bendrabučio valgyklos (Ukmergės g. 6).

Lietuvos Raudonasis Kryžius iš užsienio atbėgėliams lietuviams šelpti negavo jokių lėšų. Valstybės priemokas traktuojant kaip priklausančias tiems, prie kieno atsiųstos užsienio valiutos jos buvo padarytos, iš jų LRK lietuviams skirti negalėjo. Kiekvieną kartą LRK, norėdamas iš atbėgėlių fondo skirti lėšų lietuviams, turėjo gauti lenkų komiteto sutikimą, kuriam buvo adresuojamos Amerikos ir Anglijos aukos. Išėjo taip, kad lietuviai savo valstybėje be lenkų sutikimo negalėjo pasinaudoti valstybės išdo teikiamomis atbėgėliams subsidijomis.

Padėtis pasikeitė, kai 1940 m. vasario 22 d. buvo įsteigtas atskiras Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Lietuvių karo atbėgėlių šelpimo komitetas. Lietuvių atbėgėlių šelpimui LRK lėšas dabar tiesiogiai siuntė šiam komitetui iš bendro šelpimo fondo, iš pinigų, kuriuos atsiuntė JAV Raudonasis Kryžius ir primokėjo Lietuvos išdas.

Gegužės mėn. buvo nutarta Koordinaciniam šelpimo komitetui pateikti tikslią lietuvių atbėgėlių šelpimo sąmatą ir numatyti, iš kurių

³⁴⁵ I. Jurkūno-Šeinaus 1940 m. sausio 1 d. raštas LRK pirmininkui // Ten pat . – B. 6. – L. 303–304.

³⁴⁶ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. 1939–1940. – P. 52.

organizacijų lėšų tos sąmatos išlaidos bus padengtos.

Dar iki šio komiteto posėdžio pas LRK įgaliotinį Vilniuje apsilkė „Joint“ atstovai V. Bekelmanas ir J. Robinzonas ir pareiškė norą prisidėti prie lietuvių atbėgėlių šelpimo. Norėdami nustatyti galimos paramos dydį, paprašė leidimo susipažinti su Lietuvių karo atbėgėlių šelpimo komiteto išlaidų sąmata³⁴⁷.

Gegužės mėnesį Lietuvių komitetui iš „Joint“ komiteto atsiųstų pajamų buvo perduota 25 000 Lt. Tuo tarpu vasario–gegužės mėn. iš JAV Raudonojo Kryžiaus atsiųstų sumų lietuvių komitetui buvo perduota 122 835 litai³⁴⁸.

Kadangi atbėgėlių šelpimo apskaita nebuvo vieninga visiems komitetams, yra pagrindo teigti, kad vienam lietuviui atbėgėliui išeidavo daugiau nei po minėtus 85 ct. Lietuvių komitetas, pateikdamas ataskaitą apie skirtas lėšas vieno lietuvių atbėgėlio išlaikymui, nurodė pinigų „neskaitant gaunamų nemokamų butų ir daiktinių aukų“, o lenkų komitetas – „neįskaitant daiktinių aukų“. Vadinas, lenkų mokestis už butą buvo įskaičiuotas į 1,25 Lt sumą.

Matyt, lietuvių atbėgėlių šelpimas sukūrus atskirą Lietuvių karo atbėgėlių šelpimo komitetą pagerėjo ir nedaug kuo skyrėsi nuo lenkų šelpimo.

Atbėgėlių stovyklose apgyvendinti atbėgėliai buvo maitinami maždaug vienodai. Čia šelpimas buvo skirstomas pagal tai, dirba jie ar nedirba. Antai balandžio mėn. vienam nedirbančiam atbėgėliui buvo skirta 18 kg duonos, 4,5 kg jautienos, 1 kg lašinių, 1,5 kg kvietinių miltų, 1 kg cukraus, per 4 kg daržovių, 12 kg bulvių ir kt. Dirbantiems atbėgėliams maisto davinyš buvo daug didesnis – 25 kg juodos duonos, 7,5 kg jautienos, 1,5 kg lašinių ir tiek pat cukraus ir t.t.

Atbėgėlių vaikams iki 14 m. papildomai buvo duodama po pusę litro pieno.

³⁴⁷ 1940 m. gegužės 20 d. raštas „Dėl p. vyr. referento V. Vileišio š. m. gegužės 17 d. pranešimo p. Finansų departamento direktoriui apie karo atbėgėlių šelpimo darbą Vilniuje“ // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2164. – L. 76.

³⁴⁸ Lietuvių komiteto pajamos // Ten pat. – L. 81.

Dėl kokių nors priežasčių neimantys maisto daavinio atbėgėliai gaudavo pinigais 70 ct dienai.

Atbėgėlių šelpimas Vilniuje taip ir nebuvo deramai sutvarkytas. Tikrinti šį darbą Vilniuje 1939 m. gruodžio 21–23 d. Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatas pasiuntė tikrinti Vinčą Norkaitį. Patikrinimo akte jis nurodė, kad Vilniaus miesto karo atbėgėlių šelpimo sąlygos yra sunkios, nėra tikslų duomenų apie šelpiamuosius. Nenormali padėtis su žydu šelpimu. Juos šelpia atskiras komitetas³⁴⁹.

Padėtis nepasikeitė ir sausio mėnesį. Karo atbėgėliams tvarkyti komisaras T. Alekna 1940 m. sausio 25 d. informavo vidaus reikalų ministrą, kad Vilniuje atbėgėlių reikalus faktiškai tvarko vietoj I. Zagurskio komiteto veikiantis lenkų komitetas. Šelpimo darbe nėra reikiamos apskaitos ir kontrolės, todėl neįmanoma nustatyti, kas yra šelpiamas. Lietuviai atbėgėliai Vilniuje yra nepatenkinti Lietuvos Raudonojo Kryžiaus įgaliotinio I. Jurkūno-Šeinaus darbu, nes jis yra per daug nuolaidus lenkų komitetui. Komisaras siūlė šelpimo darbą pavesti tiesiogiai LRK skyriui Vilniuje, o LRK įgaliotinio vietą panaikinti³⁵⁰.

Netvarka šelpimo darbe nebuvo likviduota. Antai 1940 m. vasario 26 d. Vilniaus miesto ir apskrities viršininkas Šepetys su lenkų ir žydu sekcijų pirmininkais I. Zagurskiu ir Z. Zareckiū aplankė kai kurias patbėgėlių gyvenamąsias vietas bei bendrabučius. Paaiškėjo, kad yra šelpiami net ir tokie, kurie gyvena prabangiame „Žoržo“ viešbutyje. Vilniaus miesto ir apskrities viršininkas konstatavo, kad čia reikia padaryti tvarką ir šelpti tik tuos, kuriems ši pašalpa tikrai yra reikalinga³⁵¹.

Karo atbėgėliams šelpti apskaitos tvarka Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Vyriausiosios valdybos buvo aprobuota tik 1940 m. kovo 29 d. posėdyje³⁵².

³⁴⁹ V. Norkaičio 1939 12 28 raštas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 289.

³⁵⁰ T. Alekno 1940 01 25 raštas vidaus reikalų ministrui // Ten pat. – B. 5. – L. 59.

³⁵¹ Vilniuje susektas slaptas degtinės sandėlys // Lietuvos žinios. – 1940, vasario 27.

³⁵² LRK vyriausiosios valdybos 1940 03 29 posėdžio protokolas // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 5. – L. 105.

Paskelbus šią tvarką, lietuvių ir lenkų atbėgėlių komitetai įvedė griežtą gaunamų ir išleidžiamų pinigų apskaitą, tuo tarpu žydų atbėgėlių ir ateivių³⁵³ komitetai, matyt nenorėdami, kad Lietuvos valdžios organai žinotų tikrąją padėtį apie atbėgėlių žydų šelpimą, apskaitą taip buvo sujaukę, kad buvo sunku susigaudyti, todėl 1940 m. pradžioje Finansų departamento vyr. referentas V. Vileišis čia atliko patikrinimą, kurio metu nustatyta, kad apskaita labai netiksli. Visai buvo neišku, kam ir kur per 1940 m. sausio – balandžio mėn. buvo panaudota 360 000 Lt³⁵⁴.

Pagrindinis kaltininkas dėl tokios netvarkos apskaitoje buvo Lietuvos Raudonasis Kryžius. Žydai tik sėkmingai naudojami tuo, kad nebuvo įvesta griežtos atskaitomybės. 1940 m. kovo 29 d. LRK valdybos priimtos atskaitomybės taisyklės buvo sunkiai pritaikomos atbėgėlių komitetų veikloje, todėl jos buvo atšauktos, o nesant normatyvinių aktų nieko kaltinti nebuvo galima³⁵⁵.

Dalį kaltės reikia priskirti ir karo atbėgėliams tvarkyti komisarui. Jo įsakymas, pavedęs Lietuvos Raudonajam Kryžiui karo atbėgėlių šelpimą, buvo paskelbtas tik 1940 m. vasario 18 d., o šelpimo darbas jau buvo vykdomas nuo 1939 m. spalio mėn. Dėl to susidarė didelis buhalterinio darbo atotrūkis, kurį likviduoti reikėjo daug laiko ir personalo. Tuo tarpu LRK vyr. įgaliotinio įstaiga Vilniuje turėjo tik vieną buhalterį, einantį antraeiles pareigas³⁵⁶.

Kad būtų nustatyta tikroji šelpimo padėtis ir patikrinta komiteto veikla, Finansų ministerijos Finansų departamento vyr. referentas V.

³⁵³ 1939 m. rudenį prijungus Vilnių ir Vilniaus sritį, Lietuva atgavo beveik 7 tūkst. kvadratinį kilometrų savo teritorijos su apie 450 tūkst. gyventojų. Jiems buvo suteikta Lietuvos pilietybė, išskyrus apie 80 tūkst. gyventojų, kurie buvo atvykę į Vilnių ir jo sritį po 1920 m. spalio mėn., t. y. po Lenkijos okupacijos. Tai įvairūs valdininkai bei kiti kolonizatoriai. Šie žmonės oficialiuose Lietuvos Respublikos dokumentuose buvo vadinami ateiviais.

³⁵⁴ V. Vileišio 1940 m. gegužės 17 d. raštas Finansų departamento direktoriui // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 8.

³⁵⁵ Finansų departamento vyr. referento V. Vileišio 1940 m. gegužės 18 d. raštas karo atbėgėlių reikalams tvarkyti komisarui // Ten pat. – B. 5. – L. 119.

³⁵⁶ LRK įgaliotinio Vilniuje 1940 m. gegužės 20 d. raštas // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2164. – L. 82.

Vileišis rekomendavo karo atbėgėlių reikalams tvarkyti komisarui nustatyti bendrą komitetų atskaitomybės tvarką, o pagal ją – komitetų apskaitą ir bendrą fondų apskaitą. Komitetų veiklai patikrinti pasiūsti specialistus, kurie vietoje galėtų atlikti išsamų patikrinimą, nes per 1940 m. sausio – balandžio mėn. atbėgėlių šalpos fondų apyvarta sudarė 5 195 175 Lt ir be rimtos revizijos to patikrinti nebuvo galima³⁵⁷.

1940 m. gegužės pradžioje LRK karo atbėgėliams šelpti vyr. įgaliotiniu vietoje Igno Jurkūno-Šeiniaus buvo paskirtas ats. brig. gen. Jonas Sutkus, kurį gegužės 20 d. Finansų departamento vyr. referentas V. Vileišis supažindino su atbėgėlių šelpimo būkle ir finansų padėtimi³⁵⁸.

Pagaliau gegužės mėnesį buvo parengti vieningi visoms šelpiančioms organizacijoms šelpimo atskaitomybės dokumentai, žiniaraščiai ir birželio 3 d. išsiuntinėti visoms organizacijoms³⁵⁹.

Vis labiau stokojant lėšų atbėgėlių šelpimui ir kartu siekiant įvesti griežtą šelpimo apskaitą, LRK karo atbėgėliams Vilniaus srityje šelpti bendrasis komitetas paskelbė, jog iki birželio 15 d. visi karo atbėgėliai privalo Raudonajame Kryžiuje pasiimti šalpos knygeles. Buvo pranešta, kad atbėgėliai, kurie nustatytu laiku nepasiims šių knygelių, vėliau negalės būti šelpiami³⁶⁰.

1940 m. pavasarį pradėjus blogėti šelpiamųjų padėčiai, atbėgėliai, ypač gyvenantys bendrabučiuose, pradėjo aplinkiniams gyventojams pardavinėti duotus jiems drabužius bei bendrabučiuose esančius daiktus. Tai masiniu reiškiniu tapo sovietams okupavus Lietuvą, todėl jau naujas Lietuvos vidaus reikalų ministras Mečislovas Gedvilas birželio pabaigoje pasirašė įsakymą, pagal kurį sugauti parduodant minėtus daiktus atbėgėliai turėjo būti baudžiami 1000 Lt bauda arba areštu iki vieno mėnesio³⁶¹.

³⁵⁷ V. Vileišio 1940 m. gegužės 18 d. raštas karo atbėgėlių reikalams tvarkyti komisarui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 5. – L. 119.

³⁵⁸ V. Vileišio 1940 m. gegužės 28 d. raštas Finansų departamento direktoriui // Ten pat. – L. 70.

³⁵⁹ LRK vyriausiojo įgaliotinio karo atbėgėliams šelpti 1940 06 03 raštas // Ten pat. – L. 132–151.

³⁶⁰ Sostinės naujienos // Rytinis Lietuvos aidas. – 1940, gegužės 15.

³⁶¹ LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 289. – L. 628.

Kaip jau buvo minėta, daugiausia lėšų gaudavo žydų atbėgėliai. Iki 1940 m. gegužės 1 d. „Joint“ komitetas kiekvieną mėnesį išmokėdavo Žydų atbėgėliams šelpti komitetui 298 000 Lt (50 000 dolerių). Drauge su gaunamu per Lietuvos Raudonąjį Kryžių priedu iš valstybės fondo atbėgėliams šelpti žydų komiteto gaunama suma siekdavo 444 000 Lt. Vienam atbėgėliui per mėnesį vien iš šios sumos atitinkamai tekdavo 44 litai.

Iš šių 44 Lt komitetui pavykdavo savo šelpiamuosius maitinti 3 kartus per dieną, aprūpinti juos butais bei bendrabučiais, drabužiais, medicinos pagalba.

Toliau komplikuojantis tarptautinei padėčiai ir vis labiau plečiantis karo gaisrui Europoje, ėmė mažėti ir siunčiamos atbėgėliams sumos.

Nuo 1940 m. gegužės 1 d. Lietuvos Raudonasis Kryžius iš valstybės gaunamas priemokas prie paaukotų sumų žydų komitetui mokėti nustojo, nes labai sumažėjo lėšos kitoms atbėgėlių grupėms, todėl šias sumas ėmė skirti kitiems komitetams.

Gegužės mėn. „Joint“ žydų komitetui dar sumokėjo 444 000 Lt sumą. Mėnesio pabaigoje žydų komitetas gavo pranešimą iš „Joint“ centro Niujorke, kad dėl tam tikrų priežasčių „Joint“ LRK Žydų atbėgėliams šelpti komitetui sumažina pašalpą iki 35 000 dolerių, arba iki 207 777 litų, o tai vidutiniškai vienam atbėgėliui sudarė 20 Lt per mėnesį³⁶². Nuo birželio 1 d. šis komitetas tegavo 298 000 litų. Taigi vienam šelpiamajam suma sumažėjo iki 27 litų į mėnesį.

Susiklosčius tokioms aplinkybėms, nuo birželio 1 d. Žydų atbėgėliams šelpti komitetas buvo priverstas apsiriboti vien atbėgėlių maitinimu ir sustabdyti visas kitas teikiamų pašalpų formas, t. y. apribotas nemokamas medicininis aptarnavimas, aprūpinimas drabužiais, apmokėjimas už įvairius kursus ir kt.

Dėl šios priežasties žydų organizacijos pradėjo siaurinti savo veiklą, likviduoti kai kuriuos padalinius, rūpintis žydų atbėgėlių įsidarbinimu. 1940 m. gegužės 4 d. Vilniaus žydų organizacijos „Ort“ vadovybė

³⁶² LRK Žydų atbėgėliams šelpti komiteto veiklos žinios // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 11. – L. 195; Rytų Lietuvoje pas 91350 ateivių // Lietuvos žinios. – 1940, gegužės 31.

pakartotinai kreipėsi į karo atbėgėliams tvarkyti komisarą T. Alekną, prašydama, kad jis leistų žydų atbėgėliams amatininkams dirbti lauko darbus ir suteikti galimybę jiems specializuotis darbui žemės ūkyje³⁶³. Komitetui teko sumažinti šelpiamų atbėgėlių skaičių iki 10 078 asmenų.

Nuo šelpimo pradžios iki 1940 m. liepos 1 d. atbėgėliams šelpti užsienio organizacijos paaukojo 5 549 720,26 Lt. Prie šių sumų valstybės išdas primokėjo 2 539 849,83 Lt. Atbėgėlių išlaikymui Lietuvos vyriausybei teko skirti 34,84 proc. visų jiems skirtų lėšų.

Daugiausia paaukojo „Joint“ komitetas – apie 3 milijonus Lt, Huverio komitetas – 0,8 milijono, Didžiosios Britanijos šalpos organizacijos – 0,5 milijono Lt.

Iš šių sumų buvo išleista:

Žydų atbėgėlių komiteto –	4 102 950,65 Lt,
Lenkų ” ”	1 527 886 Lt,
Lietuvių ” ”	137 654,09 Lt,
Lenkų ateivių komiteto –	1 140 950 Lt,
Žydų ” ”	370 800 Lt,
Atbėgėliams iš Čekoslovakijos –	8 535,06 Lt

Iš viso 7 288 775,15 Lt

Be to, LRK vyr. įgaliotinio įstaiga išleido atbėgėlių stovykloms įrengti Žagarėje, Kybartuose, Vilkaviškyje, Ukmergėje, Vaitkuškyje, Rokiškyje, atbėgėlių gydymo išlaidoms apmokėti, administravimo ir kitiems reikalams dar 800 784,94 Lt.

Taigi iš viso atbėgėliams buvo išleista 8 089 560,09 Lt³⁶⁴.

³⁶³ Žilėnas V. Vilnius rengiasi pirmajam miesto tarybos posėdžiui // Ten pat. – 1940, birželio 5.

³⁶⁴ Vyr. įgaliotinio J. Sutkaus 1940 m. liepos 26 d. raštas vidaus reikalų ministrui // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 68–69.

9. MEDICININĖ IR SANITARINĖ ATBĖGĖLIŲ PRIEŽIŪRA

Medicininį lenkų atbėgėlių aptarnavimą į savo rankas paėmė Lenkų atbėgėlių komitetas. Susirgusieji ligoniai buvo gydomi Vilniaus ligoninėse. Už jų gydymą komitetas mokėjo po 6 Lt per parą. Komitetas taip pat mokėjo už atbėgėlių apsilankymus poliklinikose bei ten atliktus aptarnavimus. Vien 1939 m. gruodžio mėn. komitetas medicininiam atbėgėlių aptarnavimui išleido 22 600 Lt.

Vos tik vokiečiams 1939 m. spalio mėn. pradėjus tremti žydus iš Suvalkijos į Lietuvą, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus, lietuvių-žydų komiteto, „Joint“, „Hicem“ ir „Oze“ organizacijų atstovai dr. Matukas, Račkauskas, V. Bekelmanas, Razauskas ir dr. Bliudzas išvyko susipažinti su atvartųjų būkle vietoje³⁶⁵.

Žydų sveikatos apsaugos draugija „Oze“ tuojau išsiuntė gydytojus, medicinos seseris, medikamentų. Vietoje, siekiant suteikti paramą, susikūrė visuomenės komitetai, vietos lietuviai atidavė šiems likimo blaškomiems žmonėms viską, ką galėjo. Ligoniai buvo paguldyti į vietines ir „Oze“ ligonines, „Joint“ komitetas tuojau suteikė piniginę paramą.

Kad sėkmingiau vyktų šelpimo ir kitas darbas, „Oze“ draugija įsteigė savo skyrius šiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose: Balbieriškyje, Kazlų Rūdoje, Kalvarijoje, Kybartuose, Marijampolėje, Kudirkos Naumiestyje, Pilviškiuose, Seirijuose, Simne, Šakiuose, Virbalyje, Vištytyje ir Vilkaviškyje.

Prieš perkeliant šiuos žmones iš Lazdijų, Kalvarijos ir Vilkaviškio, sukurti jiems globoti komitetai parūpino gyvenamąsias patalpas, pasirūpinimo maitinimu ir viskuo, kas būtina. Vietos komitetai dalį jų apgyvendino pasiturinčių žydų šeimose arba pas gimines ir tokiu būdu šiek tiek sumažino išlaidas jų išlaikymui. Nors rūpesčių su šiais tremtiniais buvo nemažų. Beveik visiems reikėjo parūpinti naujų drabužių. Apie trečdalis visų ištremtųjų iš Suvalkijos buvo vaikai ir seniai, todėl

³⁶⁵ Lietuvos žydų sveikatos apsaugos draugijos „Oze“ 1940 03 29 raštas // Ten pat. – L. 169.

jiems reikėjo garantuoti nuolatinę medicinę priežiūrą. Be to, ir likusiems dviem trečdaliams dėl patirtų vargų ir nelaimių irgi reikėjo medicininės pagalbos. Daugelis sirgo įvairiomis peršalimo ligomis, daugeliui buvo sutrikusi psichika, nemažai puolė į depresiją, buvo labai dirglūs. Pagaliau reikėjo rūpintis vaikų mokymu³⁶⁶.

Ši kilnų darbą dirbančiai draugijai „Ezro“ savo aukomis padėjo Lietuvos gyventojai, aukas siuntė fabrikai ir gamyklos. Antai akcinė bendrovė „Guma“ 1939 m. lapkričio 21 d. atbėgėlių komitetui prie „Ezro“ draugijos paaukojo 3000 Lt ir kt³⁶⁷.

Be medicinos pagalbos sergantiesiems, komitetas vykdė nuolatinę sanitarinę bendrabučių ir valgyklų priežiūrą. Šį darbą dirbo 5 gydytojai³⁶⁸.

Atbėgėliams maudyti I. Zagurskio vadovaujamas komitetas dvi dienas per savaitę nuomojo „Agresto“ pirtį. Per dieną joje galėjo išsimaudyti po 1000 žmonių. Kiekvienas, atėjęs į pirtį, savo baltinius, rūbus ir antklodę atiduodavo dezinfekuoti.

Baltiniams skalbti 1939 m. gruodžio 17 d. komitetas atidarė skalbyklą. Baltiniai skalbimui buvo priimami iš komiteto punktų ir atskirai iš atbėgėlių. Bendros skalbyklos išlaidos buvo apie 2300–2500 Lt per mėnesį³⁶⁹.

Sanitarinę žydų atbėgėlių priežiūrą į savo rankas paėmė draugijos „Oze“ Kaune ir „Toz“ Vilniuje³⁷⁰. Vėliau, „Toz“ susijungus su „Oze“, rūpinosi viena „Oze“³⁷¹.

Iki karo draugija „Oze“ rūpinosi Lietuvos žydų sveikatos apsauga, bet 1939 m. pradžioje pasirodžius karo atbėgėliams iš Klaipėdos, o vėliau iš Lenkijos, perėmė rūpinimąsi ir jų aptarnavimu.

Draugija įvedė sanitarinę visų bendrabučių kontrolę, tam panaudodama ir gydytojus atbėgėlius. Gydytojas ir medicinos seserys 2-3 kar-

³⁶⁶ Pažyma apie žydų pabėgėlių komiteto prie draugijos „Ezro“ Kaune veiklą // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 7. – L. 504–506.

³⁶⁷ 1940 m. lapkričio 18 d. pažyma // Ten pat. – B. 30. – L. 350.

³⁶⁸ V. Norkaičio 1940 m. sausio 22 d. raštas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 289. – L. 17.

³⁶⁹ Ten pat. – L. 17–18.

³⁷⁰ Ten pat. – B. 6. – L. 285.

³⁷¹ Legalizuota žydų sveikatos draugija „Oze“ // Lietuvos žinios. – 1940, kovo 11.

tus per savaitę apsilankydavo kiekviename bendrabutyje. Visuose bendrabučiuose ir nakvynės namuose „Oze“ įsteigė vaistinės, organizavo prausimąsi pirtyse atliekant privalomą dezinfekciją, baltinių skalbimui įsteigė 6 skalbyklas.

„Oze“ atbėgėliams teikė nemokamą medicinos pagalbą ambulatorijose, ligoninėse bei iškvietus gydytoją į namus. Vien ambulatorijose buvo suteikiama parama apie 250 ligonių per dieną. Vilniaus „Oze“ vasaros kolonijos patalpose buvo įrengta 70 vietų šeimos sanatorija³⁷². Be to, „Oze“ draugija nemokamai maitino per 400 vaikų³⁷³. Vien per pirmąjį 1940 m. ketvirtį ši organizacija suteikė medicinos pagalbą 12 260 atbėgėlių, iš jų 5862 pacientams suteikta stomatologinė pagalba, kitiems gydytos akių, odos, nervų ligos, atlikta šimtai chirurginių operacijų³⁷⁴.

Tai buvo turtinga organizacija, šelpiama Centrinio žydų sveikatos apsaugos komiteto Paryžiuje. Be to, ją šėpė ir kitos organizacijos. Antai iš „Warburg Co“, „Amsterdam“, „American Jewish Joint Distribution Committee“ ši draugija gavo: 1939 m. gruodžio 20 d., 1940 m. sausio 25 d., vasario 19 d. – po 7000 dolerių, kovo 5 d. – 2000, kovo 20 d. – 7000, balandžio 15 d. – 6000, balandžio 26 d. – 3000 dolerių³⁷⁵.

Šios draugijos mėnesinis biudžetas siekė daugiau kaip 100 tūkst. litų³⁷⁶.

Susipažinti su „Oze“ ir „Ort“ organizacijų veikla Lietuvoje bei atbėgėlių būkle 1940 m. sausio pradžioje buvo atvykęs iš Londono „Ort“ ir „Oze“ centrinis komitetų Londono ir Paryžiaus atstovas, žymus žurnalistas Honigas (Honig). Su „Oze“ ir „Ort“ organizacijų vadovais buvo aptartos platesnės konstruktyvios socialinės veiklos, kuri turėjo apimti ir atbėgėlius, klausimus³⁷⁷.

„Oze“ draugija rūpinosi žydų sveikata tol, kol 1940 m. sovietų buvo likviduota.

³⁷² Lietuvos žydų sveikatos apsaugos draugijos „Oze“ 1940 01 24 raštas // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 105.

³⁷³ Lietuvos žydų sveikatos apsaugos draugijos „Oze“ 1940 03 29 raštas // Ten pat. – L. 170.

³⁷⁴ Kruk Herman. Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. – P. 32.

³⁷⁵ Centrinio žydų banko 1940 05 10 pažyma // Ten pat. – B. 5. – L. 219.

³⁷⁶ Legalizuota Vilniaus žydų sveikatos draugija „Oze“ // Lietuvos žinios. – 1940, kovo 11.

³⁷⁷ Į Lietuvą atvyko „Ort“ ir „Oze“ atstovas // Apžvalga. – 1940, sausio 8.

10. ATBĖGĖLIŲ IŠKELDINIMAS IŠ VILNIAUS IR VILNIAUS SRITIES Į KITAS LIETUVOS VIETOVES

Didžiulė atbėgėlių koncentracija Vilniuje ir Vilniaus srityje labai apsunkino jų aprūpinimą ir bent kiek žmoniškesnių gyvenimo sąlygų sudarymą. Be to, didelio skaičiaus atbėgėlių iš buvusios priešiškos Lietuvos valstybės buvimas Vilniuje kirtosi ir su Lietuvos administracijos planais Vilnių sulietuvinti ir įtraukti jį į bendrą Lietuvos gyvenimą, todėl Lietuvos administracija, vos tik perėmusi Vilnių ir jame šiek tiek apsitvarkiusi, ėmė rūpintis atbėgėlių skaičiaus Vilniuje mažinimu.

1939 m. lapkričio 21 d., siekiant paskatinti atbėgėlių išsikėlimą iš Vilniaus, vyriausiasis geležinkelių direktorius išleido įsakymą, pagal kurį geležinkeliais leista važiuoti nemokamai visiems asmenims, kurie išsikelia nuolat gyventi iš Vilniaus ir jo srities į užsienį ar kurią kitą Lietuvos vietovę. Tokių asmenų bagažą iki 100 kg, išskyrus baldus, irgi buvo įsakyta pervežti nemokamai³⁷⁸. Tačiau norinčiųjų tuo pasinaudoti daug neatsirado.

1939 m. gruodžio mėn. prasidėjus atbėgėlių registracijai policijos nuovadose, Vilniaus miesto ir apskrities viršininkas nurodė policijos vadui ir nuovadų viršininkams atsižvelgti į atbėgėlių turtingas galimybes samdytis butus ir apsirūpinti pragyvenimu. Neturtinguosius stengtis nukreipti į Žagarę, kur tada buvo planuojama apgyvendinti apie 500 žmonių. Lietuvos Raudonasis Kryžius turėjo iš anksto pasirūpinti patalpomis, sanitarijos reikalais, maitinimu, medicinos pagalba³⁷⁹. Be to, 1939 m. gruodžio 16 d. karo atbėgėliams tvarkyti komisaras kreipėsi į visus apskričių viršininkus, kad jie iki 1940 m. sausio 15 d. atsiųstų žinių, kokius pastatus jų apskrityse galima panaudoti atbėgėlių apgyvendinimui³⁸⁰.

³⁷⁸ Vyriausiojo geležinkelių direktoriaus įsakymas Nr. 175 // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 244.

³⁷⁹ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. 1939–1940. – P. 111.

³⁸⁰ Karo atbėgėliams tvarkyti komisaro 1939 12 16 aplinkraštis apskričių viršininkams // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 3. – L. 17.

Į Žagarę jau 1940 m. sausio 15 d. iš Vilniaus universiteto bendrabučių turėjo būti atvežta 600 buvusiųjų lenkų studentų atbėgėlių ir čia apgyvendinta. Tačiau perkelti šiuos studentus buvo nemažai nesusi-pratimų. Lenkai visai stengėsi juos išlaikyti Vilniuje. Kadangi šiuos studentus buvo įsakyta iš Universiteto bendrabučių iškeldinti, 1940 m. sausio pradžioje Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Vilniaus skyriaus darbuotojai įsteigė naujus bendrabučius ir maitinimo punktus Landvarovos, Sodų 25 (2-ame korpuse), Bernardo 8, Rossa 2 ir Zawalna 21 gatvėse. Naujuose bendrabučiuose ir apgyvendino šiuos studentus. Kai kurie studentai pasislėpė, tačiau energingai įsikišus T. Aleknai ir padedant policijai, studentams vis tik teko vykti į Žagarę³⁸¹.

Tuo pačiu raštu T. Alekna prašė Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininką uždrausti steigti Vilniuje ir jo srityje naujus bendrabučius bei maitinimo punktus atbėgėliams.

Atbėgėlių reikalams tvarkyti komisariatas numatė apie 50 vietovių įvairiose Lietuvos vietose, kur buvo galima iškeldinti atbėgėlius iš Vilniaus ir jo krašto.

1940 m. balandžio pabaigoje karo atbėgėliams tvarkyti komisaras Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui pateikė savo atbėgėlių evakuacijos iš Vilniaus ir jo srities planą. Juo remiantis:

1. Lietuvos Raudonasis Kryžius turi pamažu likviduoti lenkų atbėgėlių bendrabučius ir šelpimo punktus, iš anksto paskelbdamas, kada kokie bendrabučiai bus uždaryti ir kur jie iškeldinami.

2. Policija privalo uždaruose bendrabučiuose tikrinti gyventojų dokumentus ir, jei išvykimo iš Vilniaus terminas jau pasibaigęs, gabenti juos priverstinai į jiems skirtas gyvenamąsias vietas. Tų gyventojų, kurie turi leidimus gyventi Vilniuje, dokumentuose padaryti atitinkamas pataisas, įrašyti naujas paskyrimo vietas ir juos pačius įpareigoti ten vykti.

3. Atbėgėliai, kurie patys išvyks iš Vilniaus, bus toliau maitinami ir šelpiami. Tie, kurie liks Vilniuje, nustos pašalpu³⁸².

³⁸¹ T. Alekno 1940 m. sausio 12 d. raštas vidaus reikalų ministrui // Ten pat. – B. 6. – L. 128; T. Alekno 1940 m. sausio 20 d. raštas LRK pirmininkui // Ten pat. – L. 267.

³⁸² Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. 1939–1940. – P. 112.

Šis gana griežtas planas atsirado todėl, kad atbėgėliai visokiausiais būdais bandė išsisukti ir pasilikti Vilniuje. R. Žepkaitės nuomone, kuriai tenka visiškai pritarti, tai visų pirma buvo psichologinis reiškinys – nenoras atsiskirti nuo visumos, nuo lenkiškos aplinkos. Be to, juos smarkiai veikė lenkų nacionalistinis pagrindis, kuris stengėsi išlaikyti Vilniuje suburtus lenkus tam atvejui, jei karui pasibaigus čia vyktų kokie nors rinkimai ar plebiscitas³⁸³.

Iškeldinimas, galima sakyti, buvo prievartinis nuo pat pradžių, nes atsisakiusiems išsikelti buvo nutraukiama Raudonojo Kryžiaus pašalpa³⁸⁴, o karo pabėgėliai, kurie nepaklusę įsakymui bandė slapstytis, buvo baudžiami 6 mėnesiais arešto. Juos slėpusieji – bauda iki 5 tūkst. litų arba 6 mėn. arešto arba abiem bausmėmis kartu³⁸⁵.

Atbėgėliai, kad nebūtų iškeldinti, rašydavo prašymus įvairiausioms institucijoms ir taip atitolindavo iškėlimą. Prasidėjo fiktyvios vedybos su Vilniaus gyventojais ir kt. Be to, atbėgėlių iškeldinimui trukdė ir nesuderinti veiksmai tarp įvairių Lietuvos valdžios įstaigų. Policijos nuovados, išduodamos atbėgėliams dokumentus, kartu nurodydavo ir kur jiems išvykti. Dalis atbėgėlių vasario – kovo mėn. ten buvo nuvykę, tačiau, neradę paruoštų gyvenamųjų patalpų bei išlaikymo, grįžo atgal į Vilnių.

Lietuvos Raudonasis Kryžius savo pastangomis įrengė atbėgėlių stovyklas Rokiškyje (buvusi internuotojų stovykla), Žagarėje. 1940 m. balandžio 1 d. buvo įsteigta LRK atbėgėlių stovykla Pabaisko valsčiaus Vaitkuškio dvare. Į šią stovyklą buvo numatoma įkurdinti iškeltus iš Vilniaus atbėgėlius, taip pat dėl blogos sveikatos paleistus iš internuotųjų stovyklų karius. Stovyklos komendantu buvo paskirtas atsargos kapitonas Kostas Karpenka³⁸⁶. Tačiau, kaip matyti iš LRK vyr. įgaliotinio karo atbėgėliams šelpti 1940 m. kovo 29 d. rašto E. Turauskui, susidarė didelių kliūčių rasti karo atbėgėlių, kuriuos būtų galima apgyvendinti

³⁸³ Ten pat. – P. 111–112.

³⁸⁴ Ką veikia L. Raudonasis Kryžius // Lietuvos žinios. – 1940, balandžio 16.

³⁸⁵ Įspėjimas atbėgėliams // Ten pat. – 1940, balandžio 16.

³⁸⁶ Pabaisko policijos nuovados viršininko Urbono 1940 m. balandžio 21 d. raštas Ukmergės apskrities policijos vadui // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 5. – L. 240.

tose stovyklose, nes dauguma jų jau turėjo nurodytas apsistojimo vietas. Norint pakeisti atbėgėliams paskirtas vietas į kitas, kur buvo įrengtos LRK atbėgėlių stovyklos, buvo reikalinga paskyrimą padariusiai policijos nuovadai pateikti atitinkamą pažymą, kuri pastaroji įformindavo gana greitai, įgaliojinius reikalavo, kad Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatas paspartintų išskeldinimo procedūrą³⁸⁷.

LRK Žydų atbėgėliams šelpti komitetas su Vilniaus miesto ir apskrities viršininku buvo suderinęs, kuriuos žydų „chalucų“ bendrabučių gyventojus išsiųs į provinciją, o kurie liks Vilniuje, kadangi greitai turėjo išvykti į Palestiną. Buvo pateikti sąrašai, tačiau II policijos nuovadoje išduodant dokumentus viskas buvo supainiota. Panaši istorija šioje nuovadoje nutiko išduodant liudijimus bei nurodant persikėlimo vietas rabinų seminarijos auklėtiniams. Jie turėjo vykti į Raseinius, o gavo paskyrimus visai kitur³⁸⁸.

Aišku, tokia kai kurių įstaigų veikla trikdė perkėlimo tempus.

1940 m. balandžio 20 d. T. Alekna vėl kreipėsi į Vilniaus miesto ir apskrities viršininką, prašydamas neišvykusius į jiems paskirtas naujas apsistojimo vietas atbėgėlius griežtai nubausti ir išgabenti prievarta³⁸⁹. Tačiau čia reikia pažymėti, kad T. Alekno energingų veiksmų rašant raštus įvairioms instancijoms dėka, padedant spaudai, 1940 m. kovo–balandžio mėnesiais buvo sudaryta nuomonė, kad pagrindinis atbėgėlių išskeldinimo iš Vilniaus vilkintojas yra LRK karo atbėgėliams Vilniaus srityje šelpti komitetas. Tuo tarpu LRK vykdė perkėlimą, tačiau perkeldavo tik tuos, kurie turėjo policijos įsakymą išsikelti iš Vilniaus ir jo krašto. LRK, gavęs nurodymą perkelti atbėgėlius, ėmėsi visų reikiamų priemonių. Balandžio mėnesį buvo įsakyta visiems tautiniams atbėgėlių komitetams nutraukti šelpimą tiems karo atbėgėliams, kurie neturėjo policijos leidimo toliau gyventi Vilniuje. Kad šis įsakymas bū-

³⁸⁷ LRK karo atbėgėliams šelpti vyr. įgaliojinių raštas E. Turauskui // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2275. – L. 53.

³⁸⁸ Raštas Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 10. – L. 14.

³⁸⁹ T. Alekno raštas Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 2 – L. 83.

tų vykdomas, Karo atbėgėliams šelpti komiteto pareigūnai ėmė tikrinti bendrabučiuose gyvenančių bei lankančių maitinimo punktus dokumentus. Be to, komitetas per spaudą ir per tautinius komitetus dar kartą paskelbė visiems atbėgėliams, kad jie iš Vilniaus bus išskeldinti³⁹⁰.

Pradėję atbėgėlių perkėlimo darbą, Raudonojo Kryžiaus atstovai visai nelauktai susidūrė su jiems neišsprendžiamomis juridinėmis problemomis. Išskeldinti iš Vilniaus LRK atstovai galėjo tik tuos atbėgėlius, kurie neturėjo policijos leidimo pasilikti Vilniuje. Tačiau paaiškėjo, kad net 80-čiai proc. karo atbėgėlių lenkų policija buvo suteikusi teisę apsigyventi Vilniuje ar jo srityje. Kiti turėjo terminuotus leidimus, ir nepasibaigus terminui jų iškelti irgi negalėjo. Raudonojo Kryžiaus atstovai negalėjo kaip reikiant pasinaudoti ir labai paprastu ir veiksmingu T. Alekno patarimu – uždaryti atbėgėlių bendrabučius bei nutraukti maitinimą, nes dauguma atbėgėlių, gyvenančių tuose bendrabučiuose, turėjo teisėtus policijos leidimus gyventi Vilniuje. Raudonasis Kryžius negalėjo uždaryti tų bendrabučių, kuriuose gyveno atbėgėliai, turėję išvykti į Vokietiją bei vasaros darbams į Estiją (darbams į Estiją buvo išregistruavę per 2000 atbėgėlių. Pirmasis jų transportas – 600 žmonių – iš Vilniaus išvyko tik 1940 m. gegužės 17 d.)³⁹¹. Bendrabučių nebuvo galima uždaryti dar ir dėl tos priežasties, kad juose buvo įrengtos valgyklos, kuriomis naudojosi ir privačiai gyvenę atbėgėliai, turintys leidimus gyventi Vilniuje. Tačiau Raudonojo Kryžiaus atstovai planavo spręsti ir šią problemą – perkelti atbėgėlius į pigesnius bendrabučius ir taip dalį jų uždaryti³⁹². Antai nuo 1940 m. kovo 15 iki balandžio 8 d. Vilniaus žydų atbėgėliams šelpti komitetas likvidavo 3 bendrabučius ir 5 valgyklas³⁹³. Sumažėjo ir lenkų atbėgėlių bendrabučių skaičius.

³⁹⁰ LRK karo atbėgėliams šelpti Vilniaus srityje vyr. įgaliotinio 1940 m. balandžio 24 d. raštas LRK karo atbėgėliams šelpti vyriausiajam įgaliotiniui Kaune // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2275. – L. 14.

³⁹¹ Sostinės naujienos // Rytinis Lietuvos aidas. – 1940, gegužės 2.

³⁹² LRK karo atbėgėliams šelpti Vilniaus srityje vyr. įgaliotinio 1940 m. balandžio 24 d. raštas LRK karo atbėgėliams šelpti vyr. įgaliotiniui Kaune // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2275. – L. 14 antra pusė.

³⁹³ Vilniaus žydų bendruomenės atbėgėliams šelpti komiteto pirmininko Z. Zareckio raštas atbėgėlių reikalams tvarkyti komisarui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 166.

Leidimus gyventi Vilniuje iki birželio 15–30 d. taip pat turėjo ir tie atbėgėliai, kurių vaikai mokėsi mokyklose³⁹⁴.

Nurodymas iškelti atbėgėlius iš Vilniaus, savaime suprantama, pradžioje sukėlė neigiamą reakciją tarp atbėgėlių bei lenkų ir žydų visuomenės. Pradėjus vykdyti šį nutarimą, 1940 m. gegužės 20 d. Vilniaus centrinė žydų pirklių sąjunga, žydų sveikatos draugija „Oze“, žydų emigracijai Lietuvoje tvarkyti draugija „Hias-Ica“ ir Vilniaus žydų amatininkų draugija kreipėsi į vidaus reikalų ministrą prašydamos neišskeldinti „chalucų“, kurie laukia galimybės išvykti į Palestiną, įvairių mokyklų ir kursų moksleivių, jų tėvų bei kai kurių kitų atbėgėlių. Iš šio rašto matyti, kad apskritai visi žydai norėjo pasilikti Vilniuje. Buvo įrodinėjama, kad iškėlus iš Vilniaus žydų atbėgėlius netgi nukentės Vilniaus miesto ekonomika bei visas Vilniaus ūkinis gyvenimas. Rašto pabaigoje buvo prašoma sustabdyti atbėgėlių iškėlimą iš Vilniaus arba iškelti tik nežymią jų dalį³⁹⁵.

1940 m. birželio 6 d. vidaus reikalų ministras Kazys Skučas ant šio rašto užrašė rezoliuciją „Reikalą išstudijuoti kartu su atbėgėlių komisariatu. Referuoti.“

Į šį prašymą Lietuvos valdžios organai iš dalies atsižvelgė. Vilniuje taip pat buvo palikti, atsižvelgiant į jų specifinius poreikius, žydų rašytojai ir žurnalistai atbėgėliai³⁹⁶.

Tačiau išskeldinimas vyko toliau. Tada žydų draugija „Ort“ birželio pradžioje bandė gauti leidimą steigti Vilniuje atbėgėliams įvairius kursus, kad šiuo pretekstu jie galėtų pasilikti Vilniuje. Tačiau į tai buvo atsakyta, kad vykdant karo atbėgėlių išsiuntimą iš Vilniaus tokius kursus steigti nėra reikalo³⁹⁷.

Vis dėl to žydų išskeldinimas vyko kur kas lengviau nei lenkų karo

³⁹⁴ LRK karo atbėgėliams šelpti komiteto inspektoriaus raštas LRK karo atbėgėliams šelpti vyr. įgaliotiniui // Ten pat. – B. 5. – L. 156

³⁹⁵ Raštas vidaus reikalų ministrui // Ten pat. – L. 95.

³⁹⁶ T. Alekno telefonograma Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui // Ten pat. – B. 3. – L. 64.

³⁹⁷ J. Montvilos 1940 m. birželio 13 d. raštas Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatui // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2280. – L. 4.

atbėgėlių. Žydai paprastai vykdavo pas savuosius, žydus, tarp kurių netgi buvo jų giminaičių. Be to, jie nesijautė niekuo nusikalte Lietuvai bei lietuvių tautai, ko negalima pasakyti apie lenkus. Todėl jie, kitaip nei lenkai, nebijojo vykti į provinciją.

Kovo pradžioje prasidėjo organizuotas atbėgėlių išvykimas iš Vilniaus. Jie buvo pervežami nemokamai arba gražinamos kelionės išlaidos.

Tokiai Lietuvos vyriausybės akcijai pritarė ir užsienio organizacijų atstovai. Šiuo klausimu kovo pabaigoje A. Gerutis, Lietuvos delegacijos prie Tautų Sąjungos sekretorius, Ženevoje buvo susitikęs su Raudonųjų Kryžių draugijų sąjungos atstovu Maceroni, kitą dieną – su Sąjungos generaliniu sekretoriumi de Ružė bei Amerikos Raudonojo Kryžiaus atstovu Europoje V. Teiloru, kuris pareiškė, kad pačios Lietuvos įstaigos turėtų pasirūpinti, jog pašalpos reikalingų žmonių skaičius būtų sumažintas.

1940 m. sausio 9 d. pas dr. A. Trimaką apsilankęs H. Linskis pranešė, kad kalbėjosi su H. F. Andersonu. Šis pareiškė, kad jis nieko neturįs prieš tai, kad atbėgėliai būtų išsiųsti į provinciją. Tačiau jis išreiškė bėgštavimą, kad taip išskirstyti po visą kraštą atbėgėliai gali išplatinti įvairias ligas, nes kiek jis yra lankęsis lenkų bendrabučiuose, visi jie buvę nešvarūs ir netvarkingi. Jis siūlė, prieš perkeliant atbėgėlius į provinciją, visiems atbėgėliams padaryti bendrąją dezinfekciją ir juos praleisti per karantiną ir tik po to skirstyti po kraštą³⁹⁸.

Karo atbėgėlių reikalams tvarkyti komisaras ragino kaip galima greičiau vykdyti atbėgėlių išskeldinimą iš Vilniaus. Dėl nepaprastai lėtą išskeldinimo tempų jis nuolat kaltino Lietuvos Raudonąjį Kryžių bei LRK karo atbėgėliams šelpti vyr. įgaliotinio įstaigą. Trūkus LRK vyr. įgaliotinio karo atbėgėliams šelpti kantrybei, jis 1940 m. kovo 15 d. adresuotame rašte URM Politikos departamento direktoriui kategoriškai atmetė keliamus kaltinimus, kartu apkaltindamas patį komisarą tuo, kad jau daugiau kaip du mėnesius komisariatas nesugebėjo atlikti savo pagrindinio ir pačio paprasčiausio uždavinio – parūpinti užsire-

³⁹⁸ A. Trimako 1940 m. vasario 12 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 282. – L. 682.

gistravusiems karo atbėgėliams atbėgėlių liudijimus, be kurių atbėgėlių išskeldinimas iš Vilniaus negali būti vykdomas³⁹⁹.

Nepasitenkinimas per lėtu atbėgėlių išskeldinimu iš Vilniaus atspindėjo ir spaudoje. Antai 1940 m. kovo 18 d. „Lietuvos aido“ straipsnyje, pavadintame „Balsas iš Vilniaus dėl Vilniaus“, buvo gana kategorišku tonu reikalaujama išskeldinti iš Vilniaus ir jo srities visus atbėgėlius⁴⁰⁰.

1940 m. kovo-balandžio mėnesį išskeldinimas jau vyko greitesniais tempais. Iki balandžio 20 d. į Žagarę buvo perkelti 233 atbėgėliai, į Rokiškį – 40, į Vaitkuškį – 112, į Kybartus – 165, į Vilkaviškį – 20, į Ukmergę – 40. Vilkaviškyje ir Ukmergėje buvo apgyvendinti internuotųjų karių šeimų nariai⁴⁰¹.

Gegužės mėnesį energingesnių priemonių ėmėsi Vilniaus miesto ir apskrities viršininkas. 1940 m. gegužės pabaigoje buvo sudaryti sąrašai atbėgėlių, kuriuos policija turėjo tuoj pat išstremti iš Vilniaus miesto ir srities. Sąrašė buvo įrašytos 2 939 pavardės⁴⁰².

Apie tai, kad neišvykę atbėgėliai bus priverstinai išskeldinti, informavo ir Lietuvos spauda⁴⁰³.

Atbėgėliai buvo išskeldinami ne tik į atbėgėlių stovyklas, bet ir kitas Lietuvos vietas. Štai 1940 m. gegužės trečiąjį dešimtadienį 177 lenkai atbėgėliai buvo išskirstyti į Simną, Michalinavą, Plungę, Ažuolų Būdą, Panevėžį, Rokiškį, Šiaudiniškius, Vienuolius, Marijampolę, Tauragę, Ukmergę, Alytų, Jonavą, Liudvinavą, Kėdainius⁴⁰⁴.

Atbėgėliams tvarkyti komisariatas planavo iki birželio 15 d. likviduoti Vilniuje visus atbėgėlių bendrabučius, o iki liepos 1 d. iškelti iš

³⁹⁹ Vyr. įgaliotinio karo atbėgėliams šelpti 1940 03 15 raštas E. Turauskui // Tėn pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2275. – L. 54.

⁴⁰⁰ Balsas iš Vilniaus dėl Vilniaus // Lietuvos aidas. – 1940, kovo 18.

⁴⁰¹ LRK karo atbėgėliams šelpti vyr. įgaliotinio 1940 m. balandžio 24 d. raštas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2275. – L. 27.

⁴⁰² Vilniaus miesto ir apskrities viršininko 1940 m. gegužės 27 d. raštas atbėgėlių reikalams tvarkyti komisarui // Tėn pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 16. – L. 113–179.

⁴⁰³ Žr. Sostinės naujienos // Rytinis Lietuvos aidas. – 1940, gegužės 30.

⁴⁰⁴ Atbėgėlių, išvykusių iš Vilniaus 1940 05 21 – 31 sąrašas // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 5. – L. 126–129.

Vilniaus visus, net ir nesinaudojančius pašalpomis atbėgėlius⁴⁰⁵.

Kadangi Lietuvos valdžios santykiai su Vilniaus krašto dvasininkija buvo labai įtempti, birželio pradžioje 18 atbėgėlių kunigų ir 156 vienuoliai bei 61 vienuolė buvo perkelti į Liškiavą bei Liškiavos vienuolyną⁴⁰⁶.

Iškeldintus iš Vilniaus atbėgėlius žydus ėmė globoti Žydų karo atbėgėliams šelpti komitetas prie draugijos „Ezro“. Remdamasis patirtimi perkelti atbėgėlius iš Suvalkų trikampio, tose vietose, į kurias buvo numatyta perkelti atbėgėlius, buvo įkurti atbėgėlių šelpimo komitetai, jeigu jų dar nebuvo⁴⁰⁷. Vėliau, t. y. gegužės pabaigoje, Vilniaus ir Kauno komitetas sujungus į vieną, visais atbėgėliais ėmė rūpintis bendras Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Žydų atbėgėliams šelpti komitetas⁴⁰⁸.

Atbėgėlių išskeldinimas iš Vilniaus ir Vilniaus srities atsiėjo ne visai mažus pinigus. Kaip matyti iš parengtos sąmatos, išskeldinti buvo planuojama 8000 žmonių. Jiems buvo numatyta skirti: įvairiam inventoriui įsigyti – 518 380 Lt, virtuvės reikmėms – 42 862,50 Lt, butų įrengimui – 102 471 Lt, pervežimo išlaidoms – 863 713,50 Lt, trobesių remontui – 60 000 Lt, butų nuomai – 18 005 Lt. Buvo planuojama, kad ši operacija kainuos 941 718,50 Lt⁴⁰⁹.

Tačiau tai buvo tik vienkartinės išlaidos, o pačios išlaidos atbėgėliams išlaikyti turėjo gerokai išaugti. Kaip matyti iš 1940 m. balandžio 18 d. sąmatą paaiškinančio vyr. įgaliotinio karo atbėgėliams šelpti rašto, LRK išlaidos atbėgėlių šelpimui turėjo padidėti, nes Vilniuje Raudonojo Kryžiaus bendrabučiuose gyveno tik 1 800 lenkų atbėgėlių, o buvo maitinama apie 8 000. Vadinas, trys ketvirtadaliai atbėgėlių

⁴⁰⁵ Žilėnas V. Vilniečiai laukia, kad Vilnius virstų faktiškąja sostine // Lietuvos žinios. – 1940, birželio 1.

⁴⁰⁶ Karo atbėgėliams tvarkyti komisaro 1940 m. birželio 11 d. Pro memoria // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 275. – L. 41–42, 49, 58,

⁴⁰⁷ Žydų pabėgėlių komiteto prie draugijos „Ezro“ 1940 03 01 raštas // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 7. – L. 504.

⁴⁰⁸ Kauno žydų atbėgėlių komiteto prezidiumo 1940 05 28 posėdžio protokolas // Ten pat. – B. 11. – L. 138.

⁴⁰⁹ Karo atbėgėlių iš Vilniaus išskeldinimo išlaidų sąmatėlė. Projektas // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2275. – L. 40–42.

gyvenamąjį būstą buvo susiradę patys, o juos perkėlus reikėjo nuomoti butus. Be to, Vilniuje atbėgėliams bendrabučiai buvo suteikti nemokamai, o provincijoje tokių nemokamų patalpų ne taip jau lengva buvo surasti. Vilniuje atbėgėlių bendrabučiuose ir valgyklose administracijos ir ūkio išlaidos buvo labai nedidelės, nes ten tą darbą dirbo patys atbėgėliai. Perkeliant atbėgėlius iš Vilniaus šį personalą visur teko samdyti. Tai stovyklos komendantas, ūkvedys, buhalteris. Visa tai kiekvienai stovyklai atsiėjo mažiausiai 1000 Lt kiekvieną mėnesį, o žinant, kad tokių stovyklų buvo įrengta ir rengiama ne viena, šios išlaidos sudarė apvalią sumą – apie 20 000 Lt per mėnesį. Taigi, be vienkartinį 923 713,50 Lt išlaidų, Raudonojo Kryžiaus išlaidos atbėgėliams dar turėjo padidėti 38 000 Lt per mėnesį. Reikėjo didinti išlaidas atbėgėliams, o tai buvo ne taip jau paprasta⁴¹⁰.

Iki 1940 m. birželio 15 d. iš Vilniaus buvo iškeldinta 1975 lenkai ir 3245 žydai, taigi iš viso 5220 asmenys⁴¹¹. Tolesniam atbėgėlių iškeldinimui sutrukdė 1940 m. birželio įvykiai Lietuvoje.

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, karo atbėgėlių iškeldinimo iš Vilniaus ir jo srities politika iš pradžių iš esmės nepasikeitė, tik vidaus reikalų ministro pasiūlymu, karo atbėgėliams tvarkyti komisaras A. Žvagulis liepos 5 d. atbėgėlių iškeldinimą laikinai sustabdė. Atbėgėlių bendrabučiams ir maitinimo punktams, esantiems Vilniuje, Švenčionėliuose ir Juodšiliuose dar leista veikti iki liepos 5 dienos.

Šis sustabdymas nebuvo taikomas tiems atbėgėliams, kurie buvo gavę asmeninius pranešimus išsikelti. Tuo pačiu nutarimu buvo likviduota Vaitkuškio dvaro stovykla. Ten gyvenę atbėgėliai turėjo būti perkelti į Žagarę ir Rokiškį⁴¹².

1940 m. rugpjūčio 24 d. buvo parengtas naujas atbėgėlių iškeldinimo planas. Pagal jį buvo numatyta iškeldinti 2664 atbėgėlius į be-

⁴¹⁰ Vyr. įgaliotinio karo atbėgėliams šelpti 1940 m. balandžio 19 d. raštas URM Politikos departamento direktoriui E. Turauskui // Tėn pat. – L. 38–39.

⁴¹¹ LRK pirmininko A. Garmaus ir vyr. įgaliotinio J. Sutkaus 1940 m. liepos 26 d. raštas vidaus reikalų ministrui // Tėn pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 66.

⁴¹² Karo atbėgėlių iškeldinimas iš Vilniaus pratęstas // Rytinis Lietuvos aidas. – 1940, birželio 23.

veik visus Lietuvos miestus ir miestelius. Didžiausios jų partijos turėjo būti atkeltos į Kalvariją – 383, Šiaulius – 375, Lazdijus – 191, kitur – mažesnis atbėgėlių skaičius⁴¹³.

Tačiau šis planas nebuvo įgyvendintas, o pats iškeldinimas buvo visai nutrauktas, dalis atbėgėlių gavo teisę grįžti į gimtąsias vietas Sovietų Sąjungoje, kiti turėjo įsidarbinti.

11. ATBĖGĖLIŲ ĮDARBINIMAS

Suteikti galimybę atbėgėliams patiems save išlaikyti juos įdarbinant, deja, buvo neįmanoma. Lietuva, atgavusi Vilnių, perėmė ir nedarbo problemą. 1940 m. sausio 1 d. Vilniaus burmistro Konstantino Stašio duomenimis, Vilniuje buvo 8 tūkst. bedarbių, o turinčių darbą – tik 5500⁴¹⁴.

Lietuvai pirmiausia reikėjo aprūpinti darbu savo piliečius, todėl atbėgėliai be leidimo galėjo įsidarbinti tik žemės ūkyje ir prie miško darbų. Kitais atvejais atbėgėliai, kaip ir svetimšaliai, turėjo iš Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento gauti leidimus. Išduodant leidimus buvo atsižvelgiama į darbo jėgos paklausą. Siekiant palengvinti atbėgėlių problemą, jiems buvo numatyta organizuoti specialius darbus, kaip, pvz., ties Žagare kasti dolomitą, rinkti lauko akmenis, tvarkyti kelius. Buvo apklausta, kiek kurioje apskrityje galima įdarbinti žemės ūkio darbininkų. Paaiškėjo, kad kai kuriose apskrityse jų nereikėjo, o Šiaulių apskritis pareikalavo net 9 tūkst., Marijampolės – 2 tūkst. ir pan. Išsiuntinėti po įvairias apskritis žemės ūkio darbams buvo numatyta net 15 tūkst. žmonių⁴¹⁵.

Tačiau dauguma atbėgėlių visai nesiruošė dirbti. Antai į Rokiškio atbėgėlių stovyklą dažnai atvažiuodavo apylinkės lietuviai ūkininkai pasisamdyti atbėgėlių žemės ūkio darbams, tačiau retas kuris nusi-

⁴¹³ Atbėgėlių numatomas perkėlimo planas // LCVA. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 9. – L. 3.

⁴¹⁴ Telefonu iš Vilniaus // Lietuvos žinios. – 1940, sausio 5.

⁴¹⁵ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. – P. 113.

samdydavo. Atbėgėliai pareikšdavo, kad jiems už 2 litus neapsimoka visą dieną dirbti, nes stovykloje jie gali gyventi ir nieko nedirbdami⁴¹⁶.

1940 m. kovo 8 d. Vidaus reikalų ministerija sudarė sutartį su Estijos žemės ūkio rūmais, pagal kurią Estija sutiko žemės ūkio darbams priimti karo atbėgėlių ir „ateivių“.

Į Estiją 1940 m. vasaros darbams išvyko 1 500 karo atbėgėlių, bet apie 700 gavo teisę rudenį sugrįžti į Lietuvą⁴¹⁷.

Dėl atbėgėlių įdarbinimo vyko derybos ir su Latvijos vyriausybe. 1940 m. kovo pabaigoje pasiuntinybės patarėjas K. Karečka, vykdydamas Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus kovo 19 d. pavedimą, šiuo klausimu apsilankė pas Latvijos darbo centralės direktorių. Iš jų pokalbio paaiškėjo, kad Latvija ir 1940 metais samdysis nemažai darbininkų žemės ūkio darbams iš Lietuvos, tačiau pasiūlymą priimti lenkus atbėgėlius sutiko labai rezervuoti, pareiškęs, kad „lenkai blogi darbininkai ir skandalistai“.

Po keleto dienų Darbo centralės direktorius paskambino K. Karečkai ir pranešė, kad Latvija sutiktų iš Vilniaus srities priimti 1000-3000 darbininkų, tačiau ne atbėgėlių, o vietos gyventojų. Kadangi K. Karečka nebuvo gavęs dėl darbininkų verbavimo procedūros jokių nurodymų iš Lietuvos, tuo tarpu jų pokalbis tuo ir baigėsi⁴¹⁸.

1940 m. gegužės 7 d. Lietuvos pasiuntinys Rygoje Pranas Dailidė buvo nuvykęs pas Latvijos užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamento direktorių Kampe, kuris Dailidei pareiškė, kad Latvijos vyriausybė yra suinteresuota gauti iš Vilniaus krašto lenkų darbininkų. Pasak Kampe, latviams nėra svarbu darbininkų tautybė ir pilietybė, jiems svarbu tik tai, kad tie darbininkai, pasibaigus jų darbo sutarčiai, galėtų grįžti į Lietuvą.

⁴¹⁶ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletenis Nr. 45. // LCVA. – F. 378. – Ap. 10. – B. 688. – L. 124.

⁴¹⁷ T. Alekno 1940 01 23 aplinkraštis apskričių viršininkams ir geležinkelio policijos viršininkui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 6. – L. 66.

⁴¹⁸ K. Karečkos 1940 m. balandžio 5 d. Pro memoria // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2277. – L. 5–6.

Šiuos klausimus savo ruožtu kėlė Latvijos pasiuntinys Kaune ir konsulas Vilniuje, tačiau iki tol susitarti nepavyko⁴¹⁹.

1940 m. gegužės 9 d. Lietuvos vidaus reikalų ministerijos Darbo ir socialinės apsaugos departamentas pranešė užsienio reikalų ministerijai, kad departamentas sutinka, kad 3000 lenkų ateivių gali vykti darbams į Latviją. Sąlygos turi būti tokios pat, kaip ir susitarime su Estija, tačiau departamentas kėlė sąlygas, kad pasamdyti ateiviai turį pasilikti Latvijoje iki karo pabaigos⁴²⁰.

1940 m. gegužės 25 d. E. Turauskas pranešė Lietuvos pasiuntiniui Rygoje, kad jeigu Latvijos darbo centralė sutiktų su iškeltais lietuvių principais, ji galėtų atsiųsti savo atstovą tiesioginėms deryboms su Lietuvos vidaus reikalų ministerija⁴²¹.

Reikia pažymėti, kad, gaunant darbo, pirmumo teisę turėjo atbėgėliai lietuviai, tačiau tarp jų apie 400 žemės ūkio darbininkų, gaudami pašalpas, nesiregistravo Darbo biržoje ir apskritai nenorėjo dirbti⁴²².

1939 m. gruodžio mėn. Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatas kreipėsi į Vilniaus apskrities viršininką, prašydamas griežtai paraginti tokius atbėgėlius lietuvius kreiptis į Darbo biržą. Jiems buvo leista apsištoti visoje Lietuvoje, išskyrus Vilnių ir Kauną⁴²³.

1940 m. gegužės viduryje buvo nustatyta svetimšalių samdos tvarka. Svetimšaliams samdyti leidimus iki vienu metų galėjo išduoti Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamentas. Samdos sąlygos buvo gana griežtos. Darbdavys, gavęs leidimą samdyti svetimšalį, galėjo jį įdarbinti tik tame darbe, kuriam buvo duotas leidimas ir tik tokiomis sąlygomis, kurios buvo nurodytos leidime. Paduotame prašyme samdyti svetimšalį turėjo būti nurodoma svetimšalio vardas, pa-

⁴¹⁹ Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus raštas vidaus reikalų ministrui // Tėn pat. – B. 2232. – L. 2.

⁴²⁰ Vidaus reikalų ministerijos darbo ir socialinės apsaugos departamento 1940 m. gegužės 9 d. raštas Užsienio reikalų ministerijai // Tėn pat. – B. 2275. – L. 2.

⁴²¹ E. Turausko raštas Lietuvos pasiuntiniui Rygoje // Tėn pat. – B. 2277. – L. 1.

⁴²² Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. – P. 86.

⁴²³ Karo atbėgėliams tvarkyti komisaro 1939 m. gruodžio 20 d. telefonograma Vilniaus apskrities viršininkui // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 13. – L. 27.

vardė, pilietybė, gyvenamoji vieta, kokiam darbui numatoma samdyti, kokie sumetimai verčia samdyti svetimšalį ir dėl kokių priežasčių negali būti tam darbui pasamdytas Lietuvos pilietis. Be to, pateikti duomenis, kiek jau yra pasamdyta svetimšalių ir kokiam darbui⁴²⁴.

Šios svetimšalių samdymo taisyklės galiojo ir atbėgėliams.

Tokios griežtos svetimšalių samdos taisyklės buvo priimtos todėl, kad Lietuvoje buvo savų bedarbių, ypač Lietuvos piliečių Vilniuje, kuriuos reikėjo pirmiausia aprūpinti darbu.

1940 m. vasario mėn. Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatas susitarė su Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento direktoriumi, kad karo atbėgėliai gali laisvai, be jokių leidimų samdytis miško ir žemės ūkio darbams⁴²⁵. Tuo nemažai atbėgėlių pasinaudojo ir 1940 m. pavasarį įvairiose Lietuvos vietose pasisamdė tokiems darbams. Jie pas ūkininkus gaudavo visą išlaikymą, be to, dar uždarbį nuo 20 iki 40 litų per mėnesį⁴²⁶.

Leidimų išdavimas dirbti kitus darbus, išskyrus tokius kaip paprastų darbininkų, tarnaičių, vidaus reikalų ministro įsakymu atbėgėliams buvo varžomas⁴²⁷, todėl nemažai daliai atbėgėlių, buvusių intelektualinio darbo darbininkų – valdininkams ir laisvų profesijų žmonėms – teko pradėti dirbti paprastą darbą. Aišku, ne visi ir galėjo dirbti fizinį darbą.

Užsitęsęs ir vis besiplečiantis karas vertė karo atbėgėlius šelpiančias organizacijas, ypač Anglijos, galvoti, kaip sumažinti atbėgėliams paramą, kad jie patys galėtų užsidirbti pragyvenimui. Šia linkme Lietuvoje labai aktyviai 1940 m. pavasarį veikė Anglijos atstovas H. F. Andersonas. Pasikalbėjimuose su Lietuvos užsienio reikalų ministerijos atstovu Vilniuje A. Trimaku, Politikos departamento direktoriumi A. Turausku, viešųjų darbų referentu ir kitomis progomis H. F. Anderso-

⁴²⁴ Nustatyta svetimšalių samdos tvarka // Lietuvos aidas. – 1940, gegužės 20.

⁴²⁵ Karo atbėgėliams tvarkyti komisaro T. Aleknos 1940 m. vasario 17 d. raštas visiems apskričių viršininkams // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 3. – L. 81.

⁴²⁶ Iš Vilniaus krašto nemažai darbininkų pasisamdo ūkininkams // Lietuvos žinios. – 1940, gegužės 15.

⁴²⁷ Vidaus reikalų ministro 1940 m. birželio 5 d. įsakymas visiems miestų ir apskričių viršininkams // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 2. – L. 73.

nas siūlė plačiai organizuoti viešuosius darbus ir į juos įtraukti karo atbėgėlius ir ateivius. Jo nuomone, būtų gerai juos visus siųsti tvarkyti kelių, nesvarbu, koks buvo ankstesnis jų atlyginimas. Darbininkus reikėtų aprūpinti maistu, darbo įrankiais, drabužiais, avalyne, o Lietuvos vyriausybė primokėtų jiems kiek pinigų⁴²⁸.

Dėl pačios darbo sistemos F. Andersonas siūlė parinkti inžinierius ir technikus iš pačių atbėgėlių, kurie, lietuvių kontroliuojami, patys suiverbuotų iš lenkų atbėgėlių jiems reikalingus darbininkus. Buvo siūloma parduoti Lietuvai darbo įrankių už 10 000 svarų sterlingų ir darbams panaudoti apie 3000 atbėgėlių. Manoma, kad atbėgėlius galima panaudoti Žagarės dolomito kasykloje, Vištyčio granito apdirbime ir žemės darbams Raudonėje⁴²⁹.

1940 m. balandžio 25 d. H. F. Andersonas šią problemą aptarė su Užsienio reikalų ministerijos referentu A. Staneika ir bei šios ministerijos patarėju J. Montvila. Pasitarimo metu paaiškėjo, kad Anglija siekia surasti būdų ir priemonių šelpti pabėgėlius ne pinigais, bet darbo įrankiais, padargais, darbo rūbais bei avalyne. Aišku, tokios rūšies pagalba būtų buvusi tinkama tik tuo atveju, jei Lietuvos atitinkami administracijos organai būtų sutikę lenkams – internuotiesiems ir karo pabėgėliams – organizuoti darbus, iš kurių jie galėtų pragyventi.

H. F. Andersonas siūlė Lietuvos atitinkamiems organams gavus inventorių sumokėti litais į Raudonojo Kryžiaus kasą. Raudonasis Kryžius šias sumas pervestų darbus vykdančioms organizacijoms, kurios jas panaudotų priemokoms prie uždarbio lenkams darbininkams, kad bendroje sumoje lenkui darbininkui susidarytų pragyvenimui pakankamas uždarbis. Tuo metu pragyvenimui pakankamas uždarbis buvo 4 Lt dienai⁴³⁰.

Šiais H. F. Anderseno pasiūlymais Lietuvos atitinkamos įstaigos rimtai susidomėjo. Buvo apskaičiuota, kad 3000 darbininkų išlaikyti 8 mėnesius reikėtų, kad Anglija atsiųstų įrankių, padargų, darbo drabu-

⁴²⁸ Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa. – P. 119–120.

⁴²⁹ E. Turausko, Politikos departamento direktoriaus, 1940 m. balandžio 2 d. Pro memoria // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2277. – L. 34.

⁴³⁰ Viešųjų darbų referento raštas // Ten pat. – L. 25.

žių ir avalynės už 1,8 milijono litų. Be to, šiam pasiūlymui buvo pritarta dar ir todėl, kad Lietuvoje trūko darbo įrankių bei padargų, o siūlomu atveju jų buvo galima įsigyti, nesumokant nė vieno cento valiuta⁴³¹.

Derybų rezultatas buvo tas, kad H. F. Andersonas pažadėjo kreiptis į jo atstovaujama Anglijos komitetą lenkams atbėgeliams šelpiti, kad jis paskirtų 40 000 svarų sterlingų įrankiams pirkti. Savo ruožtu E. Turauskas įpareigojo Lietuvos pasiuntinį Londone B. Balutį irgi kelti šį klausimą ir kiek galima jį paremti⁴³².

Tačiau greitai Lietuvos vyriausybė ėmė abejoti H. F. Andersono siūlomo projekto įgyvendinimo realumu. 1940 m. gegužės 22 d. E. Turauskas rašte Lietuvos pasiuntiniui JAV P. Žadeikiui rašė, kad „yra labai abejotina, kad p. Anderson dabartinėmis aplinkybėmis galėtų mums ką padėti“⁴³³.

Kaip kad ir būgštavo E. Turauskas, šis projektas taip ir liko neįgyvendintas. 1940 m. gegužės mėn. Lietuvai dėl ekonominių sunkumų pakeitus priemonių iš doko atbėgėlių šelpimui prie gaunamų iš užsienio sumų mokėjimo tvarką, gegužės 10 d. pas A. Staneiką atvyko H. F. Andersonas ir pareiškė, kad šio projekto įgyvendinimas sulaikomas iki galutinai nepaaiškės Lietuvos pozicija dėl minėtų priemonių. H. F. Andersono nuomone, atsisakymas mokėti organizacijoms visas iš doko priemokas sukelia didelį nepasitenkinimą ir protestus⁴³⁴.

Šis projektas taip ir liko net nepradėtas įgyvendinti, nes 1940 m. birželio mėn. pasikeitus Lietuvos padėčiai apie tai negalėjo būti nė kalbos.

Įvairios žydų draugijos ne tik rūpinosi atbėgėlių jaunuolių aprūpinimu, bet siekė juos apmokyti amato, paruošti savarankiškam gyvenimui. Lietuvos švietimo ministerija, suprasdama šio reikalo svarbą, leido Kauno žydų draugijai „Ort“ nuo 1940 m. gegužės 15 d. Marijampolėje organizuoti amatų kursus žydų atbėgeliams, veikiančius pa-

⁴³¹ Ten pat. – L. 26.

⁴³² E. Turausko 1940 m. balandžio 27 d. raštas B. Balučiiui // Ten pat. – L. 19.

⁴³³ E. Turausko raštas P. Žadeikiui // Ten pat. – B. 2164. – L. 58.

⁴³⁴ A. Staneikos 1940 m. gegužės 10 Pro memoria // Ten pat. – B. 2277. – L. 7–8.

gal Švietimo ministerijos patvirtintą statutą ir programą. Kursų vedėja buvo paskirta inžinierė Slava Braudaitė⁴³⁵.

Norinčių stoti į šią amatų mokyklą atsirado atbėgėlių iš visos Lietuvos: 3 iš Simno, 1 iš Kėdainių, 5 iš Kauno, 22 iš Lazdijų, 6 iš Seirijų ir kt.⁴³⁶.

Žydų atbėgėlių jaunimas amatų mokykloje. E. ir B. Zdanauskų nuotr. – Lietuva. Praeitis, kultūra, dabartis. – P. 93.

Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, greitai buvo suformuluota nauja oficiali pažiūra į atbėgėlius. Buvo viešai pasmerkta ankstesnės valdžios politika atbėgėlių atžvilgiu, nes esą atbėgėliai, Lietuvoje viską gaudami nemokamai, ėmė priprasti prie šventiško gyvenimo, dykinėjimo. Atbėgėlių vaikai, matydami suaugusiųjų dykinėjimą, galėjo užaugti tiksliai slunkiais ir dvasios luošiais.

Dabar gi, paskelbus Stalino konstituciją, pagal kurią darbas yra kiekvieno žmogaus šventa pareiga, būtina kiekvieną atbėgėlį įdarbinti,

⁴³⁵ Amatų kursai žydų atbėgėliams // Lietuvos žinios. – 1940, gegužės 17.

⁴³⁶ Sąrašas Lenkijos žydų pabėgėlių, norinčių stoti į „Ort“ amatų mokyklą Kaune // LCVA. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 7. – L. 171.

kad jis galėtų prasimaitinti iš savo darbo⁴³⁷.

Esant tokiai nuostatai, labai uoliai į tai atsiliepė Žydų atbėgėliams šelpti komitetas – parengė atbėgėlių įdarbinimo ir perkvalifikavimo projektą. Žydų atbėgėlių komitetas buvo suregistravęs visus atbėgėlius žydus pagal profesijas. 1940 m. gegužės 1 d. duomenimis atbėgėliai žydai pagal profesijas buvo pasiskirstę taip:

1. Ekonomiškai aktyvūs – 6091, arba 59,2 proc.

1.1. Amatininkai ir smulkieji pramoninkai – 2065, arba 20,1proc.
siuvėjai – 216,
siuvėjos – 215,
staliai – 161,
šaltkalviai – 159,
elektrikai – 104,
audėjai – 95,
aulininkai – 87,
technikai-mechanikai – 82,
raidžių rinkėjai – 59,
kailininkai – 53,
batsiuviai – 47,
kirpėjai – 44,
kepėjai – 38,
vairuotojai – 38,
santchnikai – 32,
baltinių siuvėjai – 30,
odininkai – 16,
modistės – 16,
knygrišiai – 16
laikrodininkai – 28,
korsetų siuvėjai – 25,
malūnininkai – 22,
saldainininkai – 22,

⁴³⁷ LRK vyr. įgaliotinio karo atbėgėliams šelpti raštas // Ten pat. – B. 11. – L. 156.

tapytojai – 20,
išsiuvinėtojai – 19,
fotografai – 17,
skardininkai – 15
statybų technikai – 15,
grafikai – 13,
kepurininkai – 12,
chemikai – 11,
kaleriai – 9,
galvanavimo technikai – 8,
šepečių darbininkai – 8
manikai – 8,
rimoriai – 8,
mūrininkai – 7,
stikliai – 7,
įvairių kitų profesijų – 78

1.2. Prekybininkai ir pramonininkai – 828, arba 8,1 proc.
pirkliai – 619,
pramonininkai – 186,
įvairūs – 23.

1.3. Laisvų profesijų asmenys – 643, arba 6,2 proc.
rašytojai – 166,
advokatai – 150,
inžinieriai – 134,
gydytojai – 77,
stomatologai – 28,
akušerės – 27,
muzikai – 22,
aktoriai – 20,
farmacininkai – 11,
dailininkai – 8,

1.4. tarnautojai – 1287, arba 12,5 proc.
tarnautojai – 448,
biuralistai – 321,

mokytojai – 237,
buhalteriai – 181,
miškininkai – 44,
vojažieriai – 43,
įvairūs – 13.

1.5. Žemės ūkio darbininkai – 134, arba 1,3 proc.
žemdirbiai – 102,
sodininkai – 18,
agronomai – 7,
žvejai – 7.

1.6. Dvasininkai – 171, arba 1,7 proc.
rabinai – 146,
skerdikai – 19,
įvairūs – 6.

1.7. Nekvalifikuoti darbininkai – 963, arba 9,4 proc.
vyrai – 640,
moterys – 323.

2. Ekonomiškai pasyvūs – 4194, arba 40,8 proc.

2.1 Be užsiėmimo – 1746, arba 17,0 proc.
prie tėvų – 607,
prie vyro – 491,
moterys – 370,
vyrai – 269.

2.2. Moksleiviai – 2448, arba 23,8 proc.
rabinų seminarijų – 1946,
moksleiviai – 291,
studentų – 211⁴³⁸.

Jie savo ruožtu irgi buvo padalyti į dvi grupes; a) žmonės be profesijos, b) žmonės, turintys profesiją, esant palankioms sąlygoms galintys iš karto pradėti dirbti. Jiems tereikia tik gauti leidimą dirbti ir reikiamus įrankius bei medžiagas. Šiai grupei buvo priskiriama apie

⁴³⁸ LRK Žydų atbėgėliams šelpti komitete registruotų atbėgėlių profesinė struktūra ligi 1940. V. 1 // Ten pat. – B. 687. – L. 5.

2000 žmonių. 151 žemės ūkio darbininkui buvo siūloma duoti žemės ir sukurti kolūki.

Sudėtingesnė padėtis buvo su pirmos grupės atbėgėliais. Jai buvo priskiriama 1250 nekvalifikuotų darbininkų, 1042 tarnautojai, 814 smulkių prekeivių, 2200 įvairių žydų dvasinių mokyklų seminaristų. Dėl paskutinių dviejų atbėgėlių kategorijų buvo pabrėžta, kad šios profesijos Sovietų Lietuvoje nereikalingos. Negalėjo būti įdarbinti ir tarnautojai, nes, nemokėdami lietuvių kalbos, negalėjo įsidarbinti jokioje įstaigoje. Jiems turėjo būti organizuoti įvairūs kursai.

Seminaristai, plano autorių nuomone, įpratę prie dykinėjimo, todėl juos pirmiausia reikia perauklėti, o jau tik po to bandyti išmokyti kokios nors profesijos. Tam tikslui jie turėjo būti siunčiami į jau sudarytus žydų atbėgėlių kolektyvus, o po to, fiziškai ir morališkai „sutvirtėję“, turėjo būti apmokyti profesijos.

Laisvų profesijų atstovai – 76 gydytojai, 133 inžinieriai, 215 techniku, 46 dailininkai, 241 mokytojas, 137 advokatai galėjo būti irgi iš karto įdarbinti, o 159 rašytojai ir žurnalistai turėjo būti perkvalifikuoti⁴³⁹.

Planas buvo pradėtas realizuoti. Buvo pradėti kurti vadinamieji darbo kolektyvai. Panevėžyje buvo įkurtas 52 žmonių kolektyvas. Jie savo žinioje turėjo stalių ir siuvėjų dirbtuves⁴⁴⁰ ir t.t.

Vykdyti sovietinei žemės reformai Lietuvoje buvo panaudoti ir atbėgėliai, kurie nusimanė apie žemėtvarkos darbus. Jiems buvo išduoti žemės reformos ir žemės reformos tvarkymo departamentų pažymėjimai ir jie gavo teisę laisvai važinėti po visą Lietuvą, nereikalaujant iš jų darbo leidimų⁴⁴¹.

1940 m. spalio pabaigoje Darbo liaudies komisariatas gavo leidimą išdavinėti svetimšaliams ir kitiems atbėgėliams darbo leidimus ir tvarkyti jų samdos reikalus⁴⁴².

⁴³⁹ Žydų atbėgėlių komiteto prie LRK pranešimas LRK pirmininkui // Ten pat. – B. 11. – L. 157–158.

⁴⁴⁰ Ten pat. – B. 30. – L. 56.

⁴⁴¹ Atbėgėliams tvarkyti komisaro 1940 m. rugpjūčio 5 d. telefonograma visiems apskričių viršininkams ir geležinkelių policijos viršininkui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 3. – L. 128.

⁴⁴² Darbo liaudies komisariato 1940 m. spalio 24 d. raštas Vidaus reikalų liaudies komisariatui // LYA. – F. R-756. – Ap. 2. – B. 67.

Pasibaigus lauko darbų sezonui iš Estijos sugrįžo pavasarį išvykę atbėgėliai, kuriuos irgi reikėjo įdarbinti bei suteikti materialinę paramą⁴⁴³.

Spalio pabaigoje pašalpų išdavimas atbėgėliams buvo sustabdytas, todėl vienintelė išeitis liko ieškotis darbo.

Raudonojo Kryžiaus vyriausiasis įgaliotinis rekomendavo atbėgėlių komitetams siųsti komitetų žmones į provinciją ir organizuoti atbėgėliams laukų darbus. Žydų atbėgėlių komitetas savo komiteto darbuotojus komandiravo: G. Norkiną – į Marijampolę, Gincburgą – į Vilkaviškį, Fridmaną – į Panevėžį, Biržus, Subačių ir Kupiškį, Baroną – į Šiaulius.

Per dvi tris dienas laukų darbams buvo sutelkti Vilkaviškyje 63 atbėgėliai, Marijampolėje – 160, Panevėžyje – 100, Kupiškyje ir Subačiuje – 44, Biržuose – 84, Šiauliuose apie 50. Taigi per trumpą laiką daugiau kaip 500 atbėgėlių laikinai buvo įdarbinti⁴⁴⁴.

Darbo būriai buvo organizuojami grynai bolševikiniais metodais. Štai kaip savo darbą organizuojant atbėgėlių žydų darbo būrį Marijampolėje aprašė G. Norkinas ataskaitoje žydų atbėgėlių komitetui: „Atvykęs į Marijampolę, kreipiausi į Kompartijos apskrities komitetą, kuris paskyrė mano žinion 8 komjaunuolius. Jų pagalba atbėgėliai buvo surasti ir pakviesti pas mane. Atbėgėlius teko suagituoti... Daug atbėgėlių darbai dėl stokos tinkamų šiltų rūbų buvo blogai pasiruošę“⁴⁴⁵

I. Fridmanas Panevėžyje suorganizavo 100 atbėgėlių būrį, kurį Panevėžio apskrities darbo biuro vedėjas išsiuntė į valstybinį Liuberiškių dvarą. Kupiškyje buvo sudarytas 30 žmonių būrys, Subačiuje 14, o Biržuose – 84 –ių klierikų iš rabinų seminarijos būrį ir pasiųsti rauti runkelių bei kasti bulvių.⁴⁴⁶

⁴⁴³ LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 301.

⁴⁴⁴ 1940 m. lapkričio 5 d. raštas LRK vyr. įgaliotiniui // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 30. – L. 380.

⁴⁴⁵ G. Norkino 1940 m. lapkričio 4 d. ataskaita Žydų atbėgėlių komitetui // Ten pat. – B. 9. – L. 105.

⁴⁴⁶ I. Fridmano pranešimas LSSR Raudonojo Kryžiaus Žydų atbėgėliams šelpti komitetui // Ten pat. – L. 104.

Panašūs būriai buvo organizuojami ir kitose vietovėse. Jie daugiausia turėjo rauti cukrinius runkelius, kai kur kasti dar nenukastas bulves.

Negavusius darbo atbėgėlius žydų komitetas bandė įdarbinti statybose. 1940 m. gruodžio 30 d. Žydų atbėgėliams šelpti komiteto direktorius kreipėsi į visas statybos įmones, siūlydamas šių atbėgėlių paslaugas⁴⁴⁷.

Ukmergėje iš bendrabutyje gyvenusių 42 žydų atbėgėlių buvo sudarytas „darbo kolektyvas“. Kolektyvas turėjo savo batsiuvių, siuvėjų ir stalių dirbtuvę, kuriose dirbo atbėgėliai. Tačiau, kadangi Ukmergėje darbų buvo maža, „kolektyvas“ greitai išskolino ir jo direktorius greitai buvo priverstas kreiptis pašalpos⁴⁴⁸.

Panašiai buvo bandoma įdarbinti ir atbėgėlius lenkus. Tačiau ir jiems iš to nelabai kas gavosi.

12. ATBĖGĖLIŲ ADMINISTRAVIMAS PO 1940 M. BIRŽELIO 15 D.

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, atbėgėlių reikalus Lietuvoje pradėjo tvarkyti naujai paskirti žmonės. Komisarų paskirtas A. Žvagulis, o 1940 m. rugsėjo 5 d. LSSR Liaudies komisarų tarybos nutarimu Nr. 53 Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatą buvo nutarta likviduoti. Tiesa, komisariato likvidavimo darbai užsitęsė ir jis buvo likviduotas tik 1941 m. kovo 31 d⁴⁴⁹.

1940 m. gruodžio 12 d. SSRS Liaudies komisarų tarybos visiškai slaptu nutarimu Nr. 2521-1126 s/s atbėgėliams iš Lenkijos ir esantiems Lietuvos teritorijoje turėjo būti suteikta sovietinė pilietybė. Kartu turėjo būti areštuoti atbėgėliai dvarininkai, fabrikantai, policininkai,

⁴⁴⁷ Ten pat. – L. 42.

⁴⁴⁸ 1940 m. gruodžio 27 d. raštas vyr. įgaliotiniui // Ten pat. – B. 30. – L. 56.

⁴⁴⁹ A. Žvagulio 1941 m. kovo 29 d. raštas VRLK darbininkų ir valstiečių milicijos valdybos Vizų ir registracijos skyriui // Ten pat. – F. 757. – Ap. 9. – B. 279. – L. 47.

taip pat atbėgėliai, atsisakę priimti SSRS pilietybę⁴⁵⁰.

1940 m. gruodžio 24 d. direktyviniu SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro Lavrentijaus Berijos ir SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato saugumo komiteto viršininko Vsevolodo Merkulovo nutarimu Nr. 5650 šis darbas turėjo būti įvykdytas vadovaujant Lietuvos SSR NKVD operatyviniams darbuotojams. L. Berijos ir V. Merkulovo įsakymu buvo sudarytos operatyvinės trijulės. Kaune į šią trijulę buvo paskirti Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas saugumo majoras Piotras Gladkovas, Lietuvos SSR milicijos valdybos viršininkas Danielius Petryla ir Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisariato 3-iojo skyriaus viršininkas saugumo vyr. ltn. Švarcmanas.

Vilniui ir Vilniaus sričiai trijulę sudarė Vidaus reikalų liaudies komisariato valdybos viršininkas Jonas Vildžiūnas, valdybos viršininko pavaduotojas saugumo mjr. Bykovas ir milicijos valdybos viršininkas ltn. Ryžonokas. Šioms trijulėms buvo įsakyta duoti reikalingą kiekį operatyvinių darbuotojų, NKVD bei milicijos pareigūnų.

Šiuo nutarimu LSSR vidaus reikalų liaudies komisaras A. Guzevičius buvo įpareigotas susitarti su LSSR Liaudies komisarų taryba, kad būtų priimtas nutarimas dėl visų atbėgėlių persiregistravimo ir dėl SSRS pilietybės priėmimo remiantis SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. rugsėjo 7 d. nutarimu.

Registraciją turėjo atlikti milicijos organai.

L. Berijos ir V. Merkulovo rašte buvo nurodyta, kaip turi būti vykdoma registracija. Atbėgėliams, pareiškusiems norą priimti SSRS pilietybę, Kaune ir Vilniuje prie milicijos skyrių organizuoti priėmimo punktas. Kitur gyvenantiems atbėgėliams SSRS pilietybei įforminti į rajonų centrus iš Kauno ir Vilniaus komandiruoti operatyvinius darbuotojus. Šiems punktam vadovauti skirti specialiai parinkti NKVD ir GURKM darbuotojus.

Visi atbėgėliai, padavusieji pareiškimus SSRS pilietybei gauti, turėjo būti iškviesti į milicijos skyrius apklausai ir specialios anketos

⁴⁵⁰ 1940 m. gruodžio 27 d. L. Berijos ir V. Merkulovo raštas Gladkovui // LYA. – F. R-756. – Ap. 6. – B. 148. – L. 73.

užpildymui. Prie rašto buvo pridėtas ir anketos pavyzdys. Iškvietus atbėgėlių, turėjo būti patikrinti visi jo, kaip atbėgėlio, dokumentai. Atbėgėliai, įforminant SSRS pilietybę, išimties tvarka buvo atleisti nuo dviejų SSRS piliečių rekomendacijų pateikimo. Į atvykusio persiregistruoti atbėgėlio dokumentus turėjo būti dedamas specialus spaudas, įpareigojantis atbėgėlį per 15 dienų atvykti į miliciją gauti, iki bus išduotas pasas, leidimą laikinai gyventi Lietuvoje. Buvo atsiųstas ir laikino leidimo gyventi Lietuvoje pavyzdys. Atbėgėliams gyventi pasienio rajonuose buvo uždrausta.

Atbėgėliams, kurie buvo priskirti darbo inteligentijai, SSRS pilietybę Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas turėjo suteikti pirmiausia. Aleksandras Guzevičius buvo įpareigotas pareikalauti iš LSSR LKT, kad šie asmenys būtų paskirti dirbti pagal specialybę.

Kiekvienam atbėgėliui, padavusiam pareiškimą SSRS pilietybei gauti, turėjo būti užvesta atskira byla ir kiekvienas turėjo būti atidžiai patikrintas, ar neįtrauktas į saugumo kartoteką.

Remiantis surinktais duomenimis nuspręsti, suteikti ar nesuteikti pilietybę, po to sprendimą patvirtinti turėjo LSSR vidaus reikalų komisaras ar jo pavaduotojas, o Vilniaus krašte UNKVD Vilniaus srities viršininkas ar jo pavaduotojas ir pateikti LSSR AT Prezidiumui.

Asmenys, atsisakę priimti pilietybę, turėjo apie tai pareikšti raštu, nurodant atsisakymo priežastis. Po to jie turėjo būti kruopščiai apklausti ir priimtas sprendimas dėl jų arešto. Bylos turėjo būti perduotos SSRS Ypatingajam pasitarimui spręsti.

Visus atbėgėlių dokumentus įsakyta sutelkti NKVD pirmajame spec. skyriuje, o visas organizacijas ir įstaigas, besirūpinančias atbėgėliais – uždaryti.

Registraciją pavesta įvykdyti per mėnesį.

Vykdam registraciją išaiškintus dvarininkus, fabrikantus, karininkus, policininkus įsakyta įrašyti į ypatingą įskaitą, tačiau ir jiems išduoti laikinus leidimus gyventi Lietuvoje. Tuo pačiu A. Guzevičius buvo įpareigotas rinkti agentūrinius duomenis apie atbėgėlius, įterpti į atbėgėlių tarpą agentus ir verbuoti agentūriniam darbui pačius atbėgėlius. Visus, kurie turi būti areštuoti, sekti. Minėtų asmenų paiešką

baigti iki 1941 m. sausio 25 d.

Atlikus parengiamąjį darbą atbėgėlių, kuriuos būtina areštuoti, operacijos vykdymo data turėjo būti nurodyta atskirai. Nutarimai šeimų galvų areštui turėjo būti parengti iš anksto.

Areštavus šeimų galvas, buvo įsakyta sekti šeimos narius, kad jie nepabėgtų. Bandant pabėgti – areštuoti.

Suėmus atbėgėlius, – nurodoma iš Maskvos, – atlikti jų tardymą. Tardymo metu nustatyti:

1. Socialinę ir turtinę padėtį ir buvusio turto dydį.
2. Kuo užsiiminėjo ir iš kokių lėšų paskutiniu metu gyveno.
3. Kokioms Lenkijos politinėms partijoms, grupuotėms ir visuomeninėms organizacijoms priklausė.
4. Su kuo palaikė artimus ryšius SSRS teritorijoje.
5. Šeimos sudėtis, kur kuris šeimos narys gyvena ir kas iš šeimos narių dirba.
6. Kokios šalies piliečiu buvo iki atvykimo į Lietuvos SSR teritoriją.
7. Kokių šalių armijose tarnavo, kokį turėjo laipsnį, kokiose dalyvavo kovose prieš Raudonąją armiją.
8. Ar tarnavo valstybinėje tarnyboje, kokius turėjo laipsnius ir apdovanojimus.

Rašte buvo nurodyta, kad Ypatingojo pasitarimo nuteistųjų ir jų šeimų narių išvežimui bus duotas atskiras nurodymas.

„Praktinei pagalbai“ iš Maskvos buvo atsiųsta 15 GURKM operatyvinių darbuotojų, iš jų 5 į Kauną ir 10 į Vilnių.

Apie pasirengimą operacijai Maskva turėjo būti informuojama kas 10 dienų. Išsamų parengtos operacijos planą buvo įpareigota pateikti iki 1941 m. vasario 1 d⁴⁵¹.

Vykdam L. Berijos ir V. Merkulovo nurodymus LSSR Liaudies komisarų tarybos nutarimu Nr. 472 prasidėjo nauja atbėgėlių registracija, kuri turėjo baigtis 1941 m. vasario 10 d. Registracija buvo vykdoma laikantis L. Berijos instrukcijų⁴⁵². Visiems užsiregistravusiems

⁴⁵¹ Ten pat. – L. 73–80.

⁴⁵² Ten pat. – F. 1771. – Ap. 2. – B. 151. – L. 3.

atbėgėliams buvo išduodami laikinieji pažymėjimai. Visi iki tol galioję atbėgėlių dokumentai nustojo galios⁴⁵³.

Pradėjus įforminti SSRS pilietybę, iš pradžių lenkai ją priimti dažniausiai atsisakydavo, o prašydavo leidimo išvykti į tėvynę, nors ir Vokietijos okupuota. O tarp žydų atbėgėlių atsisakiusių buvo vienetai.

Kiek buvo užregistruota atbėgėlių, pateikiame žemiau esančioje lentelėje:

1 lentelė

Užregistruotų atbėgėlių 1941 m. sausio 13 dienos duomenimis

Apskritis	Tarp jų atskirose apskrities vietovėse	Atbėgėlių skaičius
Vilnius		9504
Vilniaus apskritis		601
	Nemenčinė	90
	Naujoji Vilnia	125
	Nemėžis	88
	Juodšiliai	159
	Verusovas*	
	Pavilnys	77
Kaunas		1200
Kauno apskritis		414
	Jonava	328
	Kalinova	34
	Ažuolų Būda	34
	Vilonys	18
Telšių apskritis		258
	Telšiai	50
	Plungė	160
	Kelmė	48
Raseinių apskritis		220
Šakių apskritis		74

⁴⁵³ LKP(b) CK sekretoriaus A. Meskupo aplinkraštis visiems LKP (b) apskričių komitetų sekretoriams // Ten pat.

Vilkaviškio apskritis		410
	Vilkaviškis	286
	Pilviškiai	124
Marijampolės apskritis		1106
	Marijampolė	438
	Kazlų Rūda	600
	Balbieriškis	68
Lazdijų apskritis		12
	Veisiejai	12
Alytaus apskritis		670
	Daugai	38
	Seirijai	165
	Varėna	52
	Merkinė	126
	Butrimonys	116
	Simnas	169
	Jieznas	2
Trakų apskritis		581
	Žasliai	40
	Kaišiadorys	79
	Žiežmariai	55
	Vievis	15
	Semeliškės	156
	Jasnai*	68
	Lentvaris	167
Švenčionėlių apskritis		140
	Švenčionėliai	39
	Pabradė	37
	Ignalina	48
	Saldutiškis	16
Zarasų apskritis		72
	Zarasai	2
	Turmantas	33
	Duokiškis	37
Ukmergės apskritis		271
	Ukmergė	270
	Šervin*	1

Utenos apskritis		178
	Utena	95
	Vyžuonos	1
	Anykščiai	82
Rokiškio apskritis		47
	Rokiškis	42
	Lasibalis*	5
Biržų apskritis		191
	Biržai	171
	Pandėlys	2
	Vabalninkas	1
	Poslanina*	17
Šiaulių apskritis		1127
	Šiauliai	324
	Joniškis	30
	Žagarė	751
	Žbimolis*	2
	Liškiava	7
	Kuršėnai	5
	Janiliai	2
	Akmenė	1
	Viekšniai	2
	Seda	2
	Tirkšliai	1
Panevėžio apskritis		391
	Panevėžys	294
	Kupiškis	7
	Šiluva	1
	Grinkiškis	1
	Krekenava	44
	Ramygala	43
	Surviliškis	1
Kėdainių apskritis		562
	Kėdainiai	500
	Kruonis	60
	Šėta	2
	Iš viso	18 029

*dabartinis vietovės pavadinimas nenustatytas, nes sąrašus sudarė saugumo jaunėnynsis leitenantas A. Gerasimovas, kuris, nemokėdamas lietuvių kalbos daugelio vietovių pavadinimus iškraipė – G. S.

Lentelė sudaryta pagal: Lietuvos ypatingasis archyvas. – F. 1771. – Ap. 2. – B. 151. – L. 4-6.

Atsisakiusiais priimti SSRS pilietybę iš karto imdavo domėtis Vi-
daus reikalų liaudies komisariato darbuotojai ir, remiantis 1940 m.
gruodžio 24 d. SSRS VRLK nutarimu Nr 5660, jie buvo areštuojami.
Reikia pažymėti, kad aiškiai nebuvo suformuluota, kokios tai politinės
priežastys, dėl kurių reikia areštuoti. Užteko vien atsisakymo priimti SSRS
pilietybę. Taip pat buvo nurodyta suimti visus, kurie buvo jau gavę kitų
valstybių vizas išvykti, tačiau išvykti nebuvo suspėję. Iki 1941 m. balan-
džio mėn. Vilniuje tokių žmonių buvo areštuota 636, Vilniaus srityje dar
172. Antai A. Gišelis buvo areštuotas dėl to, kad norėjo išvažiuoti pas
gimines į JAV, L. Bojanovičius, T. Betkovskis, J. Berevičius, E. Bartulis už
tai, kad norėjo išvykti į Vokietijos okupuotą Lenkijos dalį, Z. Broncelis
už tai, kad norėjo išvykti į Švediją ir t. t.⁴⁵⁴. Enkavėdistų nuomone visi,
kam nepatiko „tarybinis rojus“ jo privalumus turėjo įvertinti kalėjime.

Tačiau ne visi pageidavusieji gavo SSRS pilietybę. Ją suteikiant
buvo taikomas klasinis principas ir visi, įtraukti į „išnaudotojų“ klasės
kategoriją, turėję turta, buvę karininkai ar policininkai bei jų šeimų
nariai pilietybės negavo⁴⁵⁵.

Po „atlikto darbo“ 13 120 atbėgėlių padavė pareiškimus dėl sovie-
tinės pilietybės, 1 822 atbėgėliai tai padaryti oficialiai atsiskakė⁴⁵⁶.

Buvo įregistruota 18 029 atbėgėliai⁴⁵⁷. Registracijos metu buvo
išaiškinta 975 „kontrrevoliuciniai elementai“, kurie turėjo būti areštuo-
ti. Visiems jiems iš anksto buvo sukurptos bylos, pasirašyti suėmimo
orderiai. Kaip teigiama P. Gladkovo rašte, atsisakiusiems priimti sovie-
tinę pilietybę šeimyniniais sumetimais (norintiems išvykti pas artimus
gimines į buvusios Lenkijos teritoriją (tokių buvo 2526 asmenys)⁴⁵⁸ bei
į užsienį), tuo tarpu jokių operatyvinių priemonių nebuvo imtasi⁴⁵⁹.

⁴⁵⁴ Raštas LTSR saugumo komisarui // Ten pat. – F. R-756. – Ap. 6. – B. 146. – L. 1–47.

⁴⁵⁵ Sąrašas lenkų atbėgėlių, pateikiamas Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai, kad
jiems nebūtų suteikta tarybinė pilietybė // Ten pat. – L. 48–62.

⁴⁵⁶ 1941 m. kovo 14 d. Gladkovo raštas Merkulovui // Ten pat. – B. 148. – L. 72.

⁴⁵⁷ Pažyma apie atbėgėlių sudėtį // Ten pat. – F. 1771. – Ap. 2. – B. 151. – L. 6.

⁴⁵⁸ Ten pat. – F. R-756. – Ap. 6. – B. 148. – L. 11.

⁴⁵⁹ 1941 m. kovo 14 d. Gladkovo raštas Merkulovui // Ten pat. – L. 72.

Kaip paaiškėjo vėliau, dalis padavusių pareiškimus priimti sovietinę pilietybę kartu padavė ir pareiškimus leisti jiems emigruoti. Iš naujo peržiūrėjus atbėgėlių bylas, asmenų, kurie turėjo būti areštuoti, skaičius išaugo iki 2250. Tarp jų:

buvusios Lenkijos karininkų – 178,
policininkų – 175,
dvarininkų – 124,
fabrikantų – 50,
atsisakusių priimti sovietinę pilietybę dėl asmeninių motyvų – 934,
aukštas pareigas ėjusių valdininkų – 43,
stambių darbdavių ir prekybininkų – 58,
atsisakusių priimti sovietinę pilietybę, motyvuojant, kad išvyksta į užsienį, bet neišvykusių – 688⁴⁶⁰.

Kaip matyti iš valstybės saugumo kapitono Černonebovo parengtos visiškai slaptos suvestinės apie represijas prieš lenkų atbėgėlius, 1941 m. birželio 15 dienos duomenimis, dar ne visi numatyti suimti lenkų atbėgėliai buvo suimti, nemažai atbėgėlių nebuvo surasta. Žemiau pateikiama suvestinė yra labai išsami ir įdomi, nes duomenys pateikti pagal apskritis.

Rugpjūčio mėn. prasidėjo atbėgėlių iškeldinimas iš pasienio rajonų. Atitinkami organai įsakydavo per 48 valandas jiems dingti iš pasienio zonos, nenurodant kur keltis. Atbėgėliai kartu su seneliais ir vaikais atsidurdavo gatvėje, o tuo metu karo atbėgėliams remti komitetai jau nebeturėjo pakankamai lėšų jiems padėti.

Į šį reikalą įsikišus karo atbėgėliams tvarkyti komisarui iškeldinamiesiems atbėgėliams buvo nurodomos naujos jų apsisojimo vietos⁴⁶¹. Antai Jurbarke buvę 13 atbėgėlių turėjo persikelti į Veliuoną, iš Kybartų 62 atbėgėliai į Plunge, 383 atbėgėliai iš Kalvarijos į Merkinę, Daugus, Varėną, Butrimonis, Kaišiadoris, Žiezmarius ir Vievį, 191 atbėgėlis iš Lazdijų į Seirijus, Simną ir Merkinę ir t. t.⁴⁶².

⁴⁶⁰ Tėn pat. – L. 12.

⁴⁶¹ 1940 08 22 Žydų atbėgėliams šelpti komiteto raštas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // LCVA. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 9. – L. 182.

⁴⁶² Atbėgėlių perkėlimo planas // Tėn pat. – L. 3.

Prasidėjus SSRS – Vokietijos karui, atbėgėlių padėtis Lietuvoje iš esmės pasikeitė. Kai kuriems, ypač žydams, prasidėjo naujas tragedijos etapas, kitų reikalus pradėjo tvarkyti vokiečių okupacinė administracija.

2 lentelė

Operacijos prieš atbėgėlius iš Lenkijos rezultatai 1941 m. birželio 15 d.

Apskritis	Sudaryta ir nusiųsta bylų	Buvo surasta:		Suimta	
		Šeimų	Asmenų	Šeimų	Asmenų
Alytaus	63	21	46	18	43
Biržų	152	81	84	61	64
Vilniaus	1080	246	1053	818	958
Zarasų	73	3	7	2	5
Kėdainių	84	34	46	21	26
Ukmergės	125	77	77	71	71
Kauno	83	0	0	0	0
Kauno miestas	242	75	83	75	83
Marijampolės	37	8	8	8	8
Vilkaviškio	10	4	9	2	5
Raseinių	192	41	41	28	28
Mažeikių	4	4	4	4	4
Rokiškio	8	4	6	4	6
Utenos	64	77	81	56	60
Šiaulių	418	76	81	60	81
Telšių	58	11	21	24	24
Tauragės	26	2	6	2	6
Trakų	104	52	96	41	88
Panevėžio	108	29	45	27	41
Švenčionėlių	10	0	0	0	0
Šakių	32	23	16	21	14
Iš viso:	2971	869	1881	1344	1676

Lentelė sudaryta pagal: LCVA. – F. R-756. – Ap. 6. – B. 148. – L. 43.

13. ŠELPIMO DARBAS SOVIETŲ OKUPACIJOS SĄLYGOMIS

1940 m. birželio 15 d. Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, okupacijos padarinius greitai pajuto ir karo atbėgėliai.

Iki 1940 m. birželio 15 d. Lietuvoje, kaip jau buvo minėta, veikė 5 karo atbėgėliams šelpti komitetai – 1 lietuvių, 2 lenkų ir 2 žydų. Vilniuje buvo vienas bendras skyrius, tačiau birželio pabaigoje ši skyrių buvo nutarta uždaryti, nes ketinta palikti vieną bendrą visiems karo atbėgėliams šelpti komitetą Lietuvos Raudonojo Kryžiaus vyriausiojo karo atbėgėliams šelpti įgaliotinio įstaigoje (Kaunas, Bažnyčios g. 15).

Vyr. įgaliotinio įstaiga pradėjo rengti atbėgėlių šalpos planą. Buvo sustiprinta piniginė atskaitomybė ir kontrolė, komitetuose buvo paskirti atsakingi už gautas lėšas asmenys. Komitetai buvo įpareigoti teikti dokumentais paremtas apyskaitas.

Naujai įvesta tvarka turėjo užkirsti kelią piktnaudžiavimams ir kitiems nepageidaujamiems reiškiniams, kurių pasitaikydavo iki tol⁴⁶³.

Vis labiau trūkstant lėšų, buvo pradėta uždarinėti atbėgėlių bendrabučius. Liepos pradžioje Vilniuje buvo uždaryti 7 bendrabučiai: Sodų 9, Gėlių 7, Nikodemo 6, Kalinausko 10, Basanavičiaus 23, Kauno 9 ir Geležinkelių 11. Visuose šiuose bendrabučiuose iki tol gyveno žydų atbėgėliai⁴⁶⁴.

Liepos viduryje likviduotos Rokiškio, Vaitkuškio (Ukmergės apskr.), Vilkaviškio atbėgėlių stovyklos. Atbėgėliai perkelti į Žagarės stovyklą⁴⁶⁵.

Pradėjus uždarinėti bendrabučius ir atbėgėlių stovyklas, daug atbėgėlių kreipėsi į Karo atbėgėlių reikalams tvarkyti komisariatą, prašydami leisti jiems apsigyventi Vilniuje, jo srityje, Kaune ar kitose Lie-

⁴⁶³ Rytinis Lietuvos aidas. – 1940, birželio 24.

⁴⁶⁴ 1940 m. liepos 5 d. LRK Žydų atbėgėliams šelpti komiteto raštas // LCVA. – F. 757. – Ap. 9. – B. 5. – L. 78.

⁴⁶⁵ LRK vyr. įgaliotinio karo atbėgėliams šelpti 1940 m. liepos 20 d. raštas karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // Ten pat. – L. 74.

tuvos vietose. Turėdamas galvoje mažėjančius LRK išteklius, komisariatas tokius leidimus laikinam ar nuolatiniam gyvenimui išduodavo, tačiau toks atbėgėlis prarasdavo teisę naudotis LRK pašalpomis⁴⁶⁶.

Liepos viduryje „Joint“ atstovas V. Bekelmanas pranešė Lietuvos Raudonojo Kryžiaus įgaliotiniui I. Jurkūnui-Šeiniui, kad jo atstovaujama įstaiga galėsianti duoti pinigų žydų šelpimui Lietuvoje tol, kol čia bus leista veikti Jungtinių Amerikos Valstijų konsulatui⁴⁶⁷. Tačiau greitai LRK Žydų atbėgėliams šelpti komitetas gavo pranešimą iš „Joint“ organizacijos, kad dėl sunkumų, daromų iš „kompetentingų įstaigų pusės“, „Joint“ negali realizuoti lėšų, paskirtų atbėgėliams šelpti, ir iki nebus išaiškintas šis klausimas, „Joint“ organizacija nelaiko savęs atsakinga už tolesnį atbėgėlių šelpimą⁴⁶⁸.

Birželio pabaigoje buvo sustabdytas pinigų teikimas ir iš Londono. 1940 m. liepos 13 d. J. Sutkus ir I. Jurkūnas-Šeinius apsilankė pas Didžiosios Britanijos pasiuntinį T. H. Prestoną. Į klausimą, kodėl nutrauktas pašalpų teikimas, pastarasis atsakė, kad politinė situacija tapo ne visai aiški. Internuotieji lenkų kariai išvežami į Sovietų Sąjungą ir visai neaišku, ar toks pavojus negresia ir likusiems atbėgėliams ir ateiviams. T. H. Prestonas pareiškė, kad jam rūpi lenkų atbėgėliai ir ateiviai, tačiau jis nenorįs, kad jų šelpimui skirti pinigai atitektų visai kitiems tikslams.

J. Sutkui ir I. Jurkūnui-Šeiniui ėmus įrodinėti, kad Lietuvos Raudonasis Kryžius tebėra laisvas ir veikia kaip veikęs, ir J. Sutkui garantavus, kad visos iš užsienio atsiunčiamos lėšos kaip ir anksčiau bus tuojau pervedamos toms šelpimo organizacijoms, kurioms buvo siųstos, T. H. Prestonas pažadėjo, kad dar kartą pabandys kreiptis į Londoną, tačiau perspėjo, kad Londoną įtikinti bus labai sunku⁴⁶⁹.

⁴⁶⁶ Karo atbėgėlių reikalams tvarkyti komisaro A. Žvagulio 1940 m. liepos 23 d. raštas karo atbėgėliams šelpti vyr. įgaliotiniui // Ten pat. – B. 282. – L. 624.

⁴⁶⁷ J. Sutkaus 1940 07 22 raštas užsienio reikalų ministrui // Ten pat. – F. – 383. – Ap. 7. – B. 2235. – L. 2.

⁴⁶⁸ Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 11. – L. 164.

⁴⁶⁹ I. Jurkūno-Šeiniaus 1940 m. liepos 15 d. raštas Ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2252. – L. 1.

Nustojus plaukti lėšoms iš užsienio, daugelio atbėgėlių padėtis pasidarė labai sunki. 1940 m. birželio pabaigos duomenimis tik apie 2000 atbėgėlių vertėsi iš savų lėšų. Apie pusė visų atbėgėlių, iškeltų iš Vilniaus, irgi galėjo prasimaitinti, nes pradėjo dirbti žemės ūkio darbus pas ūkininkus ir dvarų centruose, o kitiems reikėjo paramos⁴⁷⁰.

1940 liepos 10 d. Žydų atbėgėliams šelpti komitetas buvo išmestas iš savo patalpų Putvinskio g. Nr. 42a. Namas buvo sekvestruotas Raudonosios armijos reikmėms. Šį namą 1940 m. birželio 10 d. komitetas buvo išsinuomojęs už 18 000 Lt. Nuoma buvo sumokėta pusei metų, tačiau namu buvo naudotasi tik vieną mėnesį. Iškrausčius komitetą iš užimamų patalpų, jam buvo padaryta 9043 Lt žala⁴⁷¹. Ši žala, nepaisant daugkartinių komiteto kreipimųsi į įvairias instancijas, taip ir nebuvo kompensuota⁴⁷².

Liepos 22 d. J. Sutkus vėl kreipėsi į T. H. Prestoną, teiraudamasis apie pašalpas iš Londono. Tačiau jų nebuvo.

I. Jurkūnas-Šeinius buvo susitikęs su Huverio komiteto atstovu G. Redfernu bei „Joint“ atstovu V. Bekelmanu. G. Redfernas pažadėjo, kad atbėgėliams lėšos ir toliau bus siunčiamos, svarbu, kad tik jos pasiektų adresatą. „Joint“ atstovas pakartotinai nurodė, kad ši organizacija teiks pašalpas tik iki tol, kol Lietuvoje bus JAV konsulatas⁴⁷³.

Liepos 27 d. lordas E. Halifaksas T. H. Prestonui atsiuntė telegramą, kurioje klausė, ar Lenkų atbėgėliams šelpti komitetui reikalingi pinigai. T. H. Prestonas pasikvietė lenkų komiteto pirmininką prof. Pelezarą (Pelezar) ir jie abu pasiuntė į Londoną telegramą, kad pinigai reikalingi⁴⁷⁴. Tačiau iš fondo pinigų daugiau nebuvo gauta.

Nustojus plaukti į Lietuvą pinigams iš užsienio, 1940 m. liepos 26 d. LRK žydų atbėgėliams šelpti komitetas kreipėsi į LSSR Profsą-

⁴⁷⁰ Apie karo atbėgėlius Rytų Lietuvoje // Rytinis Lietuvos aidas. – 1940, birželio 24.

⁴⁷¹ Žydų atbėgėlių komiteto 1940 09 04 raštas LTST RK karo atbėgėliams šelpti vyr. įgaliotiniui // LCVA. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 34. – L. 150.

⁴⁷² 1940 11 05 raštas LTSR RK vyr. įgaliotinio įstaigai // Ten pat. – B. 30. – L. 381.

⁴⁷³ J. Sutkaus 1940 liepos 22 d. raštas užsienio reikalų ministrui // Ten pat. – 383. – Ap. 7. – B. 2235. – L. 2.

⁴⁷⁴ Ten pat. – L. 1.

jungų centro biurą, prašydamas leisti rinkti Lietuvoje žydų atbėgeliams šelpti aukas. Buvo gautas neigiamas atsakymas. Profsajungų centro biuro pirmininkas Adolfas Butkus tai paaiškino tuo, kad „atbėgėlių Lietuvoje yra įvairių tautybių, o pagal dabartinę santvarką socialistinėje valstybėje piliečiai nėra skirstomi, todėl negalima rengti rinkliavas, turinčias tikslą šelpti kurios nors vienos tautybės piliečiams“⁴⁷⁵.

Tačiau esant sunkiai atbėgėlių padėčiai, rugpjūčio antrojoje pusėje LRK atbėgeliams šelpti įgaliotinio įstaigai buvo leista organizuoti aukų rinkimą karo atbėgeliams šelpti. Apie tai rugpjūčio 20–21 d. buvo pranešta spaudoje. Įmonių komisariatai ir darbininkų komitetai buvo kviečiami pagal išgales prisidėti prie šios akcijos⁴⁷⁶. Įgaliojimas rinkti aukas visoje Lietuvos teritorijoje buvo suteiktas Bekui Šmueliui⁴⁷⁷.

Vis labiau sunkėjant atbėgėlių padėčiai, į atbėgeliams šelpti komitetus ėmė plaukti pagalbos prašymai. Tačiau komitetų skyriuose dirbę žmonės negalėjo padėti atbėgeliams, todėl pradėjo atakuoti centrinį komitetą, deja, lėšų ir centras neturėjo, todėl teko tenkintis tik paaiškinimo ir raminoimo raštais.

Antai 1940 m. rugsėjo 26 d. Žydų atbėgeliams šelpti komiteto išsiųstame rašte Jonišio skyriui rašoma: „Mums suprantama komiteto nemaloni ir sunki padėtis, kuri susidarė ne dėl mūsų kaltės, bet tai dar neduoda pagrindo nuleisti rankas ir atsisakyti prisiimtų pareigų. Reikia būtinai išsiversti ir sunkiuoju laiku, todėl tamstų komitetas būtinai turi likti, nes jo darbas ir pastangos bus reikalingos paaiškėjus bendram atbėgėlių tolesnio šelpimo, darbo, bei jų naujų formų klausimui...“⁴⁷⁸

Komitetams išsiuntinčiuose laiškuose buvo nurodoma iš dar turimų lėšų šelpti tik labiausiai pašalpų reikalingus⁴⁷⁹.

⁴⁷⁵ LTSR Profsajungų centro biuro pirmininko A. Butkaus 1940 08 05 raštas // Ten pat. – F. 1147. – Ap. 1. – B. 9. – L. 267.

⁴⁷⁶ 1940 08 20 raštas „Darbo Lietuvai“ // Ten pat. – B. 16. – L. 64.

⁴⁷⁷ Įgaliojimas // Ten pat. – L. 135.

⁴⁷⁸ Ten pat. – B. 30. – L. 540.

⁴⁷⁹ 1940 12 27 raštas LTSR RK atbėgeliams šelpti vyr. įgaliotiniui // Ten pat. – L. 547.

1940 m. spalio 1 d. iš 11984 užsiregistravusių žydų atbėgėlių komitetas minimaliai šelpė 8672⁴⁸⁰ žydus.

1940 m. rudenį sovietų valdžia pareikalavo atbėgėlius įdarbinti ir taip spręsti jų išlaikymo problemą (apie tai plačiai kalbėta skyriuje apie atbėgėlių įdarbinimą).

Spalio mėn. beveik visi šelpimui skirti pinigai baigėsi, todėl vieningas pragyvenimo šaltinis tapo atlyginimas už darbą. Nuo spalio 31 d. buvo atsisakyta mokėti ir už atbėgėlių gydymą.

Ilgiausiai ir atkakliausiai atbėgėliais rūpinosi Žydų atbėgėliams šelpti komitetas. Nustojus mokėti už gydymą, Žydų atbėgėliams šelpti komiteto direktorius kreipėsi į miestų ir miestelių, kur buvo žydų atbėgėlių, vykdomuosius komitetus, prašydamas teikti karo atbėgėliams medicinos pagalbą bendra visiems beturčiams nustatyta tvarka⁴⁸¹.

1940 m. lapkričio 20 d. A. Eglinas visiems atbėgėlius šelpiantiems komitetams išsiuntė raštą, kuriame nurodė sumažėjus lėšoms labai sugriežtinti apyskaitą, sumažinti šelpimą ir taupyti visur, kur tik įmanoma⁴⁸².

Gruodžio pradžioje Žydų atbėgėliams šelpti komitetas pasiuntė atbėgėliams paskutinę drabužių siuntą. Kartu su siuntomis buvo nurodyta, kad pasiųstus rūbus pirmiausia turi gauti dirbantieji atbėgėliai, kuriems reikia drabužių darbui. Tik juos aprūpinus, jeigu liks, galėjo būti dalijami visiems kitiems. Tačiau ir iš jų galėjo gauti tik tie, kuriems tikrai jų trūko⁴⁸³.

Gruodžio viduryje Žydų atbėgėliams šelpti komitetas komandiravo savo darbuotojus į apskritis nustatyti, kiek ten yra nedarbingų žydų atbėgėlių, susitarti su vietos kooperatyvų vadovais dėl maisto tiekimo už atbėgėlių komiteto kuponus. Pašalpas maistu galėjo gauti

⁴⁸⁰ LTSR RK Žydų atbėgėliams šelpti komiteto statistikos žinios 1940 m. spalio 1 d. // Tėn pat. – B. 685. – L. 29.

⁴⁸¹ LTSR RK Žydų atbėgėliams šelpti komiteto 1940 12 02 raštas Balbieriškio m. vykdomajam komitetui // Tėn pat. – B. 30. – L. 68.

⁴⁸² A. Eglino 1940 m. lapkričio 20 d. raštas // Tėn pat. – L. 306.

⁴⁸³ Žydų atbėgėliams šelpti komiteto 1940 m. gruodžio 9 d. raštas LKP Jonavos komitetui // Tėn pat. – L. 209.

tik nedarbingi atbėgėliai, seneliai, ligoniai ir vaikai. Darbingi atbėgėliai, turėjo jie darbą ar ne, pašalpos negavo⁴⁸⁴.

Žydų atbėgėliams šelpti komiteto inspektorius I. Fridmanas buvo komandiruotas į Uteną, Anykščius, Panevėžį, Kupiškį, Rokiškį, Šiaulius, Joniškį, Žagarę ir Biržus susitarti su kooperatyvais dėl maisto tiekimo pagal komiteto piniginius kuponus. Jis taip pat turėjo nustatyti atbėgėlių būklę vietose⁴⁸⁵.

Tačiau ir ši parama greitai baigėsi. 1940 m. gruodžio 31 d. LSSR Raudonojo Kryžiaus Žydų atbėgėliams šelpti komitetas pranešė visiems kooperatyvams, su kuriais buvo sudarytos sutartys dėl maisto tiekimo žydų atbėgėliams, kad sudarytos sutartys dėl maisto tiekimo pagal kuponus dėl komiteto likvidavimo nutraukiamos. Sąskaitos pagal gautus kuponus turi būti pristatytos iki 1941 m. sausio 5 d⁴⁸⁶.

Taigi remiantis 1940 m. gruodžio 30 d. Lietuvos SSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu Nr. 473 atbėgėlių komitetai Lietuvos SSR buvo likviduoti⁴⁸⁷. Kiekvienas pabėgėlis, nepriklausomai nuo lyties, amžiaus, tautybės turėjo pats savimi pasirūpinti.

⁴⁸⁴ 1940 m. gruodžio 17 d. LTSR RK Žydų atbėgėliams šelpti komiteto raštas // Ten pat. – B. 9. – L. 358.

⁴⁸⁵ Komandiruotės liudijimas // Ten pat. – L. 352.

⁴⁸⁶ LTSR RK Žydų atbėgėliams šelpti komiteto 1940 m. gruodžio 31 d. raštas visiems kooperatyvams // Ten pat. – L. 604.

⁴⁸⁷ Ten pat. – L. 60.

II DALIS

LENKŲ KARIŲ INTERNAVIMAS

1. LENKŲ KARIŲ INTERNAVIMAS

Lietuvos kariai perima administracinės Linijos su Lenkija apsaugą

Pirmieji lenkų kariai Lietuvos–Lenkijos demarkacijos liniją perėjo 1939 m. rugsėjo 18 d. 12 val. prie Vievio. Tai buvo karininkas ir būrelis karių. Visą naktį iš 18 į 19 d. prie administracinės linijos telkėsi Lenkijos kariai bei civiliai. Didžiulė lenkų karių grupuotė susitelkė Maišiagaloje. Praktiškai iki 19 d. ryto demarkacijos linija buvo uždaryta ir Lietuvos kariams buvo įsakyta nieko į Lietuvą neįleisti. Rugsėjo 19 d. administracinę liniją peržengė lenkų sanitarinis dalinys su keletu sužeistųjų, kuriems Lietuvos kariai suteikė pirmąją medicinos pagalbą ir jie buvo nugabenti į Karo ligoninę Kaune. Vėliau į Lietuvą ėmė plūsti vis daugiau lenkų karių ir civilių pabėgėlių. Tą dieną buvo internuota net keletas tūkstančių lenkų karių.

Rugsėjo 19 d. pavakare į Kauną automobiliais atvyko kelios karininkų (apie 70), valstybinės policijos, administracinės valdžios tarnautojų grupės, taip pat 50–60 eilinių karių.⁴⁸⁸

Lenkų kariai pereidavo sieną pavieniui, grupėmis ir nuo rugsėjo 20, kai administracinė linija oficialiai buvo atidaryta, net ištisais junginiais. Taip į Lietuvą atbėgo Volkovysko kavalerijos grupė (apie 1200 kareivių ir 80 karininkų), vadovaujama brigados generolo Vaclovo Pšezdzeckio (Wacław Przewdziecki), visas lenkų III korpuso (D.O.K. III) štabas su štabo viršininku gen. št. plk. Benediktu Chłusevičiumi (Benedykt Chłusewicz) ir kt.⁴⁸⁹. Internuojami buvo ne tik lenkų kariai, bet ir policininkai, sienos sargai, paramilitarinių organizacijų, kurie vilkėjo uniformas, nariai.

Internuojant lenkų karius, ne viskas vyko sklandžiai. Pasienyje buvo įvairių incidentų, kartais Lietuvos kariams netgi tekdavo panaudoti jėgą, nes ne visi lenkų kariai sutikdavo klausyti lietuvių reikalavimų. Buvo atsitikimų, kad atskiri ginkluoti lenkų kariai arba jų būriai, atvykę į pasienį ir sužinoję, jog čia jiems teks nusiginkluoti, nesutikdavo atiduoti ginklų ir grįždavo atgal. Vienas nemažas lenkų kariuomenės dalinys buvo atsiuntęs savo atstovus pasiteirauti, ar lietuviai sutiksia perleisti juos per Lietuvos teritoriją į Rytprūsius, kad jie vėl ten

⁴⁸⁸ Mitkiewicz Leon. Kauno atsiminimai. – P. 289.

⁴⁸⁹ Raštikis S. Įvykiai ir žmonės. – T. 3. – Čikaga, 1972. – P. 359–360.

*Krašto apsaugos ministras
brig. gen. Kazys Musteikis*

galėtų tęsti kovą prieš vokiečius. Kai jiems buvo atsakyta neigiamai, jie pagrasino, kad patys jėga prasiversią. Į tai jiems buvo atsakyta, kad lietuviai atsakys tuo pačiu. Nesusitarę lenkai grįžo atgal⁴⁹⁰.

Musninkų rajone įvyko kitas incidentas. Ten per administracinę liniją perėjo dviejų lenkų kavalerijos eskadronų likučiai. Juos, jau gerokai įėjusius į Lietuvos teritoriją, sustabdė Lietuvos šauliai ir pareikalavo sudėti ginklus. Lenkų vadas atsisakė vykdyti tokį šaulių reikalavimą pareikšdamas, kad jo karininko garbė neleidžianti nusiginkluoti prieš šaulius, o jų vadas esąs tik at-

sargos leitenantas. Jis galėtų atiduoti ginklą tik Lietuvos karininkui, ne žemesnio laipsnio nei yra jis pats.

Lietuvos šauliai, būdami silpnesni už lenkų būrį, pasipriešinti neišdrįso ir lydėjo ginkluotus lenkus toliau. Apie tai telefonu buvo pranešta kariuomenės štabui. Kariuomenės vadas brig. gen. Stasys Raštikis įsakė Gaižiūnų poligone buvusio 3-iojo dragūnų pulko „Geležinis vilkas“ vadui tuojau pasiųsti du eskadronus ir nuginkluoti lenkus, o jei lenkai nepaklus – panaudoti jėgą. Tačiau susirėmimo neįvyko, nes išdidusis lenkų vadas, matydamas, kad nėra kitos išeities, sutiko su šaulių reikalavimu ir atidavė ginklą⁴⁹¹.

Prieš pereidami Lietuvos sieną, lenkų kariai dažnai ilgai dvejodavo, stovėdavo prie sienos ir laukdavo. Taip trikampyje ties Kapčiamiesčiu susispietė didelis būrys pėstininkų ir raitelių. Jie išsirikiavo prie sienos ir laukė visą dieną. Ir tik kai vakare pasirodė raudonarmiečiai,

⁴⁹⁰ Raštikis S. Kovos dėl Lietuvos. – T. 1. – P. 599–600.

⁴⁹¹ Ten pat. – P. 600.

visi strimgalviais puolė į Lietuvą, be tvarkos metė ginklus ir pasidavė lietuvių kariams⁴⁹².

Buvo atvejų, kad, ypač kavaleristai, sieną perjo davo tvarkinga rikiuote, atiduodavo paskutinę pagarbą savo vadams, po to ginklus ir arklus perduodavo lietuviams.

Deja, buvo nemažai atvejų, kada lenkų kariai, ypač karininkai, stengėsi paslėpti pistoletus, revolverius bei šaltuosius ginklus.

Lietuvių kariai prie sienos matė ir ne vieną tragediją, ypač kai jaunesni lenkų karininkai, užuot atidavę ginklą 19 metų lenkiškos propagandos niekintiems lietuviams, paleisdavo sau kulką į smilkinį.

Kaip savo atsiminimuose rašo buvę internautieji, sunkiausia jiems buvo atiduoti lietuviams ginklus. Atiduodant ginklus vieni juos mesdavo taip, tarsi būtų norėję, kad jis niekada nebetiktų kovai, kiti su ginklais atsisveikindavo švelniai, tarsi su artimu žmogumi, kai kurie apskritai ginklus užkasė, tikėdamiesi, kad ateityje sugrįš ir juos pasiims, ir pan⁴⁹³.

Perėję administracinę liniją policininkai buvo prilyginti kariams ir patalpinti internautų stovyklose.

Masinis lenkų karių bėgimas į Lietuvą praktiškai baigėsi rugsėjo 26 d. Vėliau į Lietuvą administracinę liniją pereinavo pavieniai kariai ar nedidelės jų grupelės⁴⁹⁴.

Perėjusieji Lietuvos–Lenkijos demarkacijos liniją lenkų kariai buvo alkani, išvargę, todėl pirmiausia buvo pamaitinami, gaudavo būtiną medicinos pagalbą ir po to buvo gabenami į internautų surinkimo punktus, o sunkiai sužeisti – į karo ligoninę. Kai kuriems iš jų jau nebepavykdavo suteikti pagalbos. Antai spalio 1 d. nuo žaizdų mirė kadetas Vlodzimiežas Žylinskis (Włodzimierz Żyliński) ir seržantas Juzefas Makarevičius (Józef Makarewicz).

Internautiems kariams gabenti į internautų stovyklas buvo atsiųsti autobusai bei kitos transporto priemonės, numatyti ir įrengti po-

⁴⁹² Uždavins V. Pabėgėlių ir internautų siluetai // Lietuvos aidas. – 1939, spalio 26.

⁴⁹³ Łossowski P. Litwa a sprawy Polskie 1939–1940. – S. 40.

⁴⁹⁴ Łossowski P. Internowanie żołnierzy polskich na Litwie w latach 1939–1940 // Wojskowy przegląd historyczny. – 1971. – Nr. 4. – S. 64.

ilsio bei maitinimo punktai ir kt. Kaip pripažįsta lenkų istorikas P. Losovskis, lietuviai lenkų karių internavimui buvo gerai pasiruošę⁴⁹⁵.

Daugelis lenkų karių buvo nustebinti lietuvių požiūrio į juos. Pacituosime Vaclavo Zydram-Koscialkovskio (Wacław Zydram-Kościałkowski), vieno iš internuotųjų, laiško žmonai fragmentus.

„Žinai, mažyte, dabar papasakosiu Tau apie Žmoniškąjį gerumą. Galbūt tai keistai atrodo, kad dabartiniais baisiais laikais, kai niekieno iki šiol nematytas karas išlaisvino žemiausius žmonių instinktus, kai ugnis ir plienas pasidarė vienintelis argumentas ir kai visas mūsų kraštas paskendo dažniausiai nekaltai pralietame kraujyje – kaip tik tokiu metu užsimaniau papasakoti Tau apie žmonių Dorumą.

Taip, tos visos širdies ir geresnių jausmų apraiškos leidžia man tikėti, kad pasaulio dar nevaldo žvėriškas žmogus.

Žmoniškumo ženklai yra lyg tie saulės spindulėliai mūsų pilkame ir beviltiškame rudens danguje.

Perėję sieną susėdome ant plento išilgai griovio. Mūsų būryje buvo septyni kareiviai ir vienas priklydęs karininkas. Prieš mus stovėjo tiek pat lietuvių kareivių

Ir tik dabar pradėjome jausti tą baisų nuovargį...

Lietuviai žiūri į mus akylai, bet be jokios pašaipos ar paniekos, nes gerai supranta, ką tai reiškia kareiviui atiduoti ginklą ir eiti svetur bastytis.

Prisidengiu akis ir žiūriu į besileidžiančią saulę, kuri šviečia iš anapus sienos.

Juntu, kažkas mane judina. Tai lietuvis kareivis, kuris neprašomas duoda man savo gertuvę su šaltu vandeniu. Išdziūvusios lūpos negali atsitraukti nuo gaivinančio gėrimo.

Tai buvo pirmas mostas Lietuvos žemėje. O kai žygiavime per miestelį, gyventojai vaišino obuoliais ir papirosais. Sena pardavėja nešklandžiu žargonu pakvietė mus arbatos. Buvo duona ir sūris...

Vėliau tas poilsis Ukmergėje. Vietos lietuvės, veikiausiai mokytojos – nes laikinai buvome patalpinti mokykloje, – be pertraukos rai-

⁴⁹⁵ Łossowski P. Litwa a sprawy Polskie 1939–1940. – S. 47.

kė storas duonos riekės, tepė sviestu ir su pieno ar arbatos puoduku vis kišdavo kareiviams. Ir visa tai jos atlikdavo labai paprastai, be jokios pozos, lyg tai būtų jų kasdienis darbas.

Ėmiau tas moteris stebėti, – susikaupusios, rimtos, nenoriai įsileidžiančios į kalbas. Matyti, jog visa tai jos daro ne dėl to, kad mus, lenkus, ypatingai mylėtų, ne. Jos tai daro dėl to, kad mes esame žmonės, kurie staiga netekome ne tik savo Tėvynės, bet ir paprastos, juodos duonos kąsnio. Ir dėl to visa tai mano akyse turi dar didesnę vertę...“

Kitas lenkų karys Tadeušas Monkoša (Tadeusz Mąkosza) pirmąsias valandas Lietuvoje prisimena taip: „Lietuviai mums paruošė valgį lauko virtuvėse po atviru dangumi, prie pat geležinkelio. Gavome po storą duonos riekę ir riebiai užtaisytos košės. Būčiau norėjęs pamatyti savo bendražygių veido išraišką, jeigu jie būtų gavę tokio maisto prieš tris savaites. Bet čia pasirodė, kad geresnio ir skanesnio maisto negalima įsivaizduoti.“⁴⁹⁶

Alytaus bare internuotuosius priiminėjo gen. št. plk. V. Kiršinas, Ukmergės bare – gen. št. plk. V. Žily, Trakų bare – plk.ltn. A. Michelevičius. Iš internavimo punktų jie buvo siunčiami į internuotųjų stovyklas.

Tarp internuotųjų buvo keletas aukšto rango karininkų. Be jau minėto brigados generolo V. Pšezdzeckio (Przezdziecki) ir gen. št. plk. B. Chlusevičiaus (Chlusiewicz), dar buvo internuoti plk. Ignacas Ozevičius (Ignac Oziewicz) – lenkų 29 pėstininkų divizijos vadas, plk.

Plk. Vincas Kiršinas

⁴⁹⁶ Łossowski P. Internowanie żołnierzy polskich na Litwie w latach 1939–1940 // Wojskowy przegląd historyczny. – 1971. – Nr. 4. – S. 65.

Plk. Antanas Gaušas su internuotu lenkų brig. gen. Vaclovu Pžezdzeckiu. 1939 m.

Artūras Šmidtas (Artur Schmidt), plk. Kazimieras Rybickis (Kazimierz Rybicki), plk. Bronislovas Adamovičius (Bronisław Adamowicz), pplk. Archipas Kmeta, papulkininkis Janas Pavlikas (Jan Pawlik), plk. Ježis Dombrovskis (Jerzy Dąbrowski), papulkininkis Zdislavas Kviatkovskis (Zdzisław Kwiatkowski), plk. Janušas Galadykas (Janusz Galadyk). Pastarasis Lietuvos sieną perėjo kaip civilis, pateikęs studijų knygelę Z. Stšeleckio (Z. Strzelecki) pavarde. Tačiau lapkričio pabaigoje buvo išaiškintas⁴⁹⁷.

Be lenkų, Lietuvoje taip pat buvo internuota ir kitų valstybių karių. Buvo internuoti turkas vyr. ltn. Korkmaras Hamidas (Korkmar Hamid) ir vengras, kurie stažavosi Lenkijoje ir kartu su Lenkijos kariais atbėgo į Lietuvą⁴⁹⁸. Jie nebuvo Lenkijos piliečiai, turėjo užsienio

⁴⁹⁷ Kariuomenės štabo II skyriaus 1939 m. lapkričio 28 d. raštas // LCVA. – F.300. – Ap. 1. – B. 5. – L. 87.

⁴⁹⁸ III internuotųjų stovyklos viršininko 1939 m. rugsėjo 29 d. raportas // Ten pat. – B. 6. – L. 28, 30.

pasus, todėl vėliau iš stovyklos buvo paleisti ir perduoti tų valstybių pasiuntinybėms.

Taip pat buvo internuoti du Vokietijos kariai. Vienas iš jų – lakūnas Vrba Hubertas (Wrba Hubert). Jis buvo atgabentas į Kauną, apgyvendintas „Kontinental“ viešbutyje⁴⁹⁹.

Lenkų internavimo dienomis lietuviams kariams teko intensyviai dirbti: saugoti Lietuvos sienas, internuoti lenkų karius, prižiūrėti juos ir jų turta, rūpintis internuotaisiais. Pvz., rugsėjo 24 d. vakare į Alytų buvo atsiųsta apie 300 vežimų gurguolė, kurioje buvo apie 2000 arklių ir apie 1000 internuotų karių lenkų. Tuo tarpu ulonų pulke Alytuje tebuvo likęs tik ūkio eskadronas, kuriam teko priimti internuotuosius, pašerti ir pagirdyti arklius, saugoti internuotųjų turta. Internuotieji pervargę, kai kurie ką tik iš kautynių lauko. Daugelio vienintelis noras buvo pavalgyti ir sulaukti būtinios medicinos pagalbos⁵⁰⁰.

Pasibaigus karo veiksmams Lenkijos teritorijoje, Lenkijos karių bėgimas į Lietuvą nesibaigė. Tačiau tai jau buvo pavieniai lenkų kariai, pabėgę iš Vokietijos ir SSRS belaisvių stovyklų. Pradžioje jie irgi buvo siunčiami į internuotųjų stovyklas, tačiau po kurio laiko, vadovaujantis Hagos konvencijos 13 straipsniu, tai daryti buvo draudžiama, todėl 1940 m. balandžio 22 d. internuotųjų stovyklų viršininkas įsakė visus atbėgusius iš SSRS ir Vokietijos buvusius lenkų belaisvius tuojau paleisti ir pristatyti Kauno trečiosios policijos nuovados viršininkui, o ateityje tokių buvusių belaisvių neinternuoti ir į stovyklas nepriimti⁵⁰¹.

Policija jiems paskirdavo gyvenamąją vietą ir su jais buvo elgiama si kaip su civiliais pabėgėliais.

Remiantis įvairiais šaltiniais 1939 m. rugsėjo pabaigoje internuotųjų karių (kareivių, puskarininkių, karininkų) ir policininkų galėjo būti apie 13 tūkst. žmonių. Pirmojoje oficialioje rugsėjo 26 d. internuotųjų suvestinėje buvo suskaičiuota 12 767 internuotieji⁵⁰².

⁴⁹⁹ Internuotųjų stovyklų štabo viršininko 1939 10 11 raportas karinių tiekimų viršininkui // Ten pat. – B. 179, 216, 251.

⁵⁰⁰ Ten pat. – B. 5. – L.350–351.

⁵⁰¹ Internuotųjų stovyklų viršininko 1940 04 22 įsakymas // Ten pat. – L. 18.

⁵⁰² Internuotųjų stovyklų žinios // Ten pat. – B. 25. – L. 253.

1.1. INTERNUOTŪJŲ ATSINEŠTAS KARINIS TURTAS

Elgesį su internuotaisiais ir jų atsinešto turto likimą reglamentavo 1939 m. krašto apsaugos ministro brig. gen. Kazio Musteikio patvirtintos „Internuotiesiems ir jų turtui priimti ir laikyti taisyklės“. Šių taisyklių pirmasis punktas skelbė:

„Patekusios į Lietuvos Valstybės teritoriją kariaujančių valstybių kariuomenės dalys, grupės bei pavieniai kariai tuojau internuojami: nunginkluojami ir patalpinami tam tikrose jiems skirtose patalpose ir laikomi iki karo pabaigos. Pasipriešinusieji jėga priverčiami pasiduoti“.

Vežami paimti iš internuotųjų ginklai. Pięta J., Roman W. K., Szczurowski M. Polacy internowani na Litwie. – P. 214.

Vadovaujantis šiomis taisyklėmis iš internuotųjų buvo paimami ginklai, šaudmenys, arkliai su pakinktais, vežimai, kitos susisiekimo priemonės, įvairūs sekimo prietaisai, žemėlapiai, šalmai, jei turėjo – kepurės, trimitai, švilpukai, dirbtuvių įrankiai bei turimos medžiagos.

Internuotiesiems paliekama: apranga, antklodės, dujokaukės, gertuvės, rūkalai, maisto produktai, tualetų reikmenys, laipsnių ženklai, or-

dinai, pinigai, brangenybės ir kiti grynai asmeniniai daiktai, lagaminai. Jeigu internuotųjų drabužiai buvo blogos kokybės, jie buvo aprenjami Lietuvos karių uniformomis su atitinkamais skiriamaisiais ženklais.

Turimi asmens dokumentai buvo paliekami. Tik vėliau, internuotuosius išskirsčius po stovyklas, visi dokumentai iš jų buvo paimami, o vietoje jų išduodami internuotojo asmens pažymėjimai⁵⁰³.

Paėmus daiktus buvo surašomi aktai, kuriuos pasirašydavo abiejų pusių atstovai⁵⁰⁴.

Iš internuotųjų buvo paimta:

Prancūziškų karabinų – 363 vnt.

Prancūziškų 1886–93 m. gamybos šautuvų – 660 vnt.

Prancūziškų 1907–15 m ir 1916 m. gamybos šautuvų – 453 vnt.

Įvairių kulkosvaidžių – 208 vnt.

Rusiškų šautuvų – 283 vnt.

„Mauzer“ sistemos karabinų – 3276 vnt.

Šautuvų „Mauzer-R 98“ – 670 vnt.

Austrų gamybos šautuvų – 317 vnt.

Austrų gamybos karabinų – 662 vnt.

Įvairių kitų šautuvų (iš jų ir medžioklinių bei sportinių) – 239 vnt.

Įvairių pistoletų – 27 vnt.

Dauguma paimtų lenkiškų ginklų buvo pasenę, surūdijusiais vamzdžiais ir naudoti mažai tinkami. Jie buvo įvertinti 717 323, 50 Lt.

Autovežimų, dviračių, ryšio priemonių, kurių vertė – 636 837,40 Lt.

Drabužių, balnų, pakinktų ir vežimų, kurių vertė – 68 689,74 Lt.

Chirurginių įrankių, vaistų, kurių vertė – 6197,60 Lt.

Arklių – už 149 700 Lt.

Maisto produktų – už 161 551,05 Lt.

Visas iš internuotųjų paimtas turtas buvo įvertintas 1 830 299,29 Lt⁵⁰⁵.

⁵⁰³ Internuotųjų stovyklų štabo 1939 m. spalio 30 d. raštas URM Administracijos departamentui // Ten pat. – B. 6. – L. 382.

⁵⁰⁴ 1939 m. rugsėjo 20 d. Kariuomenės tiekimo valdybos aplinkraštis // Ten pat. – B. 28. – L. 7.

⁵⁰⁵ Kariuomenės tiekimo valdybos 1940 m. vasario 12 d. raštas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2182. – L. 286.

Be to, Merkinėje buvo internuoti 7 garlaiviai, tarp jų „Chris – Croft – Utility“ ir „Narocz“. Rugsėjo 27 d. ryte Kauno aerodrome nusileido vienmotoris tolimosios žvalgybos lenkų bombonešis su keturių lakūnų įgula. Lėktuvas ir jo įgula irgi buvo internuoti⁵⁰⁶.

Maistas, drabužiai ir vaistai buvo sunaudoti internuotiesiems ap rūpinti. Arkliai, pakinktai ir vežimai išdalyti Vilniaus krašto gyventojams. Visas kitas turtas, kadangi Lietuvos kariuomenės reikmėms jis nebuvo reikalingas, buvo sukrautas į kariuomenės sandėlius ir 1940 m. Lietuvą okupavus atiteko Raudonajai armijai.

Tačiau reikia pripažinti, kad lietuviai kariai, internavę lenkus, nebuvo iki galo principingi ir iš internuotųjų lenkų paėmė tik tai, ką jie patys atiduodavo, jų nekratydami ir patikėdami garbės žodžiu. Dėl to spalio viduryje Lenkijos pasiuntinybė Kaune pareiškė Lietuvos užsienio reikalų ministerijai protestą, kad Lietuvos kariuomenė nesugeba

*Lenkijos ambasada Kaune "Metropolio" viešbutyje
(Bogusławski A. W znak pogoni.– P. 27)*

⁵⁰⁶ Internavo lenkų lėktuvą // Vakarinis Lietuvos aidas. – 1939, rugsėjo 27.

tvarkyti internuotųjų lenkų karių, neatima iš jų, ypač karininkų, ginklų, kuriuos jie vėliau parduoda.

Po šio Lenkijos pasiuntinybės demaršo internuotųjų stovyklų viršininkas įsakė visus internuotuosius iškratyti, atimti ginklus, žiūronus ir kitą karinį turta. „Nesileisti su jais į jokias derybas, – rašoma įsakyme, – aiškinimus ir pan., bet tvarkyti stovyklas įvedant griežtą drausmę, šokinėjimas apie internuotuosius žemina Lietuvos kariuomenę. O tokių šokinėjimų ligi šiol buvo ir lenkai juos vykusiai mokėjo išnaudoti“⁵⁰⁷.

Tačiau ir po šio nuodugnesnio patikrinimo pas internuotuosius ginklų liko. Antai 1939 m. lapkričio 11 d. patikrinus į Kauno karo ligoninę paguldyto kpt. Tadeušo Tomaševskio (Tadeusz Tomaszewski) daiktus, surasta revolveriai „Mauser“ ir „F. N.“ taip pat šovinių⁵⁰⁸.

Ginklų buvo randama ir vėliau.

2. TEISINIAI ELGESIO SU INTERNUOTAISIAIS PAGRINDAI

Internuotieji Lietuvoje buvo laikomi ir su jais elgiamasi taip, kaip tai buvo numatyta tarptautiniuose aktuose – Hagos 1907 m. IV ir V konvencijose, Ženevos 1929 m. liepos 27 d. konvencijoje dėl sužeistųjų ir belaisvių, taip pat remiantis tarptautinės praktikos patirtimi. Be to, nedrausmingiems ir nusikaltusiems internuotiesiems teisti ir bausti Lietuvos Seimas priėmė „Internuotiesiems teisti ir bausti įstatymą“. Šio įstatymo 1 straipsnis skelbė:

„Kariaujančių valstybių internuotieji kariai turi laikytis Lietuvos kariuomenei nustatytos drausmės ir tvarkos ir už visus nusikaltimus ir nusižengimus, padarytus jiems esant karinės vyresnybės valdžioje, teisiama atitinkamų karinių teismų, taikant jiems karinių ir bendrųjų baudžiamųjų įstatymų normas su žemiau nurodytomis išimtimis.“

⁵⁰⁷ Internuotųjų stovyklų viršininko 1939 m. spalio 14 d. aplinkraštis internuotųjų stovyklų komendantams // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 5. – L. 301.

⁵⁰⁸ Aktas // Ten pat. – B. 8. – L. 240.

Vyriausybės Žinios

I DALIS

	Psł.		Psł.
5043. Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymas	731	5049. Medžių naikinimui bausti įstatymui vykdyti taisyklės	734
5044. Likitiniams puskarinėliams atlyginti įstatymo pakeltimas	732	5050. Sunaikintų arba pagrobūtų medžių taksa	734
5045. Mokyklų tarnautojams atlyginti įstatymo pakeltimas	732	5051. Sutarčiai tarp Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Reicho dėl klaidėdikių pilytybės vykdyti taisyklės	735
5046. Nukentėjusiųjų nuo nelaimingų atsitikimų dirbančiųjų žemės ūkiuose aprūpinimo įstatymo pakeltimas	732	5052. Skystu kuru varomųjų elektrinių taritų kuro pabrangimo priedai	737
5047. Švietimo Ministerijos etatų pakeltimas	732	5053. Vidaus Reikalų Ministro įsakymas	737
5048. Vidaus Reikalų Ministerijos etatų pakeltimas	733	5054. Finansų Ministro įsakymas	737
		5055—5063. Katinų Tvarkytojo įsakymai	737

— 5043 —

Respublikos Prezidentas skelbia šį Seimo 1939 m. gruodžio 7 dieną priimtą Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymą:

Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymas

1

Karo atbėgėliais laikomi svetimšaliai, kurie dėl karo sudarytų sąlygų yra atvykę ar atitremti į Lietuvą.

2

Karo atbėgėliai turi:

- 1) nustatytu laiku ir tvarka įsiregistruoti,
- 2) vykdyti sąlygas, nustatytas atbėgėliams apistoti.

3

Atbėgėliams tvarkyti yra Komisariatas. Komisariatas yra Vidaus Reikalų Ministerijoje.

4

Komisariato priešakyje yra Komisaras. Komisarą ir kitus Komisariato tarnautojus skiria ir atleidžia Vidaus Reikalų Ministras.

5

Komisaras:

- 1) nustato atbėgėlių registravimo laiką ir tvarką, taip pat tiria jų materialinę būklę,
- 2) nustato, kuriose vietose ir kuriomis sąlygomis atbėgėliai turi apistoti,
- 3) prižiūri ir derina atbėgėlių šelpimo darbą,
- 4) rūpinasi atbėgėlių repatriacija,
- 5) daro visa kita, kas reikalinga atbėgėlių buvimui Lietuvoje tvarkyti.

6

Būstai, reikalingi atbėgėliams sutalpinti, imami naudoti Natūralinių karo prievolių įstatymo (V. Ž. Nr. 513, eil. 3556) nustatyta tvarka ir sąlygomis, tik įsakymą paimti būstą duoda ne karo komendantas, bet apskrities viršininkas, ir vietoje 5 str. numatytos komisijos veikia tokios sudėties komisija: pirmininkas — apskrities viršininkas ar jo atstovas ir nariai — vietos savivaldybės atstovas ir policijos atstovas. Komisijos pirmininku yra apskrities viršininkas ar jo atstovas.

7

Atbėgėlius slėpti draudžiama. Turis žinių apie atbėgėlio slėpimą ar slapstymąsi, turi tatau pranešti vietinei policijai.

8

Asmenys, nusižengę šio įstatymo 2 str. nuostatams ar Komisaro išleistoms įsakymams bei patvarkymams, ar suteikę neteisingų žinių registracijos lape nurodytais klausimais, apskrities viršininko nutarimu baudžiami areštu ligi 6 mėnesių.

9

Asmenys, nusižengę šio įstatymo 7 str. nuostatams, apskrities viršininko nutarimu baudžiami pinigine bauda ligi 5.000 litų arba areštu ligi 6 mėnesių arba abiem bausmėm kartu.

10

Baudžiamasis apskrities viršininko nutarimas pranešamas nubaustajam.

Nubaustasis ne vėliau kaip per 5 dienas nuo nutarimo pranešimo gali skųstis Vidaus Reikalų Ministrui. Skundas duodamas per apskrities viršininką.

11

Atbėgėliai, kurie sudaro pavojaus viešajai tvarkai, apskrities viršininko nutarimu gali būti laikomi koncentracijos stovykloje.

12

Koncentracijos stovyklą steigia Vidaus Reikalų Ministras.

Koncentracijos stovyklų vidaus tvarką ir drausmės taisykles nustato Vidaus Reikalų Ministras.

Koncentracijos stovyklose laikomi asmenys gali būti panaudoti darbu.

13

Šio įstatymo nuostatai gali būti taikomi ir tiems svetimšaliams, kurie dėl karo sudarytų sąlygų negali išvykti iš Lietuvos ir neturi pragyvenimo šaltinio, jei dėl jų nėra susitarta su svetimomis valstybėmis.

14

Karo atbėgėliai atleidžiami nuo:
1) įsiregistavimo ir išsiregistavimo rinkliavų,

Tos išimtys buvo tos, kad internautiesiems nei teismo, nei drausmės tvarka nebuvo galima atimti karinių laipsnių bei su turimu laipsniu susijusių pirmenybių. Teisme galėjo dalyvauti internautaisiais besirūpinančios valstybės atstovas, jam turėjo būti praneštas teismo sprendimas⁵⁰⁹.

Internautų stovyklose gyvenimą nustatė „Internautų karių stovyklai tvarkyti nurodymai“⁵¹⁰ ir „Internautų stovyklų vidaus tvarkos taisyklės“⁵¹¹.

„Internautų karių stovyklai tvarkyti nurodymuose“ buvo reglamentuota, kaip turi būti įrengiamos stovyklos, kaip vykdoma stovyklų apsauga, kad būtų užkirstas kelias internautiesiems pabėgti. Jose taip pat buvo nurodyta, kad internautieji, nusizengę drausmei, baudžiami pagal Lietuvos kariuomenės drausmės statutų nustatytas normas. Stovyklų komendantams bausmių skyrimo atžvilgiu suteikti atskiros dalies vado įgaliojimai⁵¹².

„Internautų stovyklų vidaus tvarkos taisyklės“ smulkiai reglamentavo visą stovyklų vidaus gyvenimo tvarką. Jose buvo akcentuota, kad stovyklos komendantas yra visų internautų viršininkas. Tik jam buvo suteikta teisė bausti internautuosius. Internautiesiems bendraujant tarpusavyje ir su Lietuvos kariais bei karininkais buvo leista elgtis taip, kaip numatė Lenkijos karinio mandagumo taisyklės.

Taisyklės numatė, kad stovyklose laikomi internautieji suskirstomi į kuopas, kuopos į būrius. Kuopoje 151 žmogus, būryje – 50. Kuopos galėjo būti didesnės ar mažesnės, atsižvelgiant į esamų stovykloje internautų skaičių.

Iš internautų tarpo stovyklos komendantas skyrė kuopų ir būrių vyresnius.

Kuopų ir būrių vyresnieji privalėjo:

⁵⁰⁹ Vyriausybės žinios. Nr. 673. – 1939, lapkričio 3. – P. 679.

⁵¹⁰ Internautų karių stovyklai tvarkyti nurodymai // LCVA.–F. 1413. – Ap. 1. – B. 4. – L. 1.

⁵¹¹ Internautų stovyklų vidaus tvarkos taisyklės // Ten pat. – L. 5–8

⁵¹² Internautų karių stovyklai tvarkyti nurodymai // Ten pat. – L. 1.

1. savo daliniuose žiūrėti tvarkos ir kad būtų laikomasi nustatytų taisyklių;

2. atsakyti už patalpų ir skirtos teritorijos švarą;

3. prižiūrėti, kad teisingai būtų paskirstomas maistas;

4. per kuopos prižiūrėtoją pranešti stovyklos komendantui apie visus drausmės ir nuostatų, taisyklių laužymus;

5. turėti savo žinioje esančių internuotųjų sąrašus;

6. atlikti rytinį ir vakarinį patikrinimus;

7. apie pabėgusius ar nesančius kuopose ar būriuose internuotuosius tuojau pranešti komendantui.

Stovyklos įrengimo, jos tvarkymo, kuro ir maisto ruošimo, švaros palaikymo darbams buvo leista panaudoti internuotuosius.

Laisvu nuo darbo metu internuotiesiems buvo leidžiama sportuoti, lošti kortomis, šaškėmis, komendantui leidus organizuoti įvairius žaidimus, vaidinimus, koncertus, rengti paskaitas ir pranešimus. Leista skaičiuoti ir prenumeruoti visus Lietuvoje leidžiamus laikraščius ir žurnalus, atlikti religines apeigas. Vilkėti civilius drabužius buvo uždrausta.

Reikia pažymėti, kad iš pradžių internuotųjų priežiūra buvo labai liberali ir jie naudojosi kur kas didesnėmis laisvėmis, nei reglamentavo teisės aktai. Buvo nemažai atvejų, kai stovyklų viršininkai išleisdavo internuotuosius išvykti iš stovyklų pasitenkinę tik internuotųjų duotu garbės žodžiu, kad sugrįš atgal⁵¹³.

Stovyklų sanitarinius reikalus tvarkyti buvo pavesta stovyklos gydytojui, kuris šiam darbui galėjo pasitelkti visus stovykloje esančius internuotuosius gydytojus bei kitą medicinos personalą⁵¹⁴.

Internuotųjų pasimatymus su civiliais asmenimis reglamentavo „Internuotųjų karių pasimatymo su pašaliniais asmenimis taisyklės“. Jose buvo užfiksuota, kad internuotieji kariai turi teisę pasimatyti su žmona, vaikais ir tėvais. Pasimatyti su internuotuoju buvo leidžiama 2 kartus per savaitę⁵¹⁵.

⁵¹³ Pięta Jan, Roman Wanda Krystyna, Szczerowski Maciej. Polacy internowani na Litwie. 1939–1940. – S. 26.

⁵¹⁴ Internuotųjų stovyklų vidaus tvarkos taisyklės // LCVA. – F. 1413. – Ap. 1. – B. 4. – L. 5–8.

⁵¹⁵ Internuotųjų karių pasimatymo su pašaliniais asmenimis taisyklės // Ten pat. – L. 31–32.

Iš pradžių galinčių pasimatyti su internuotaisiais sąrašas buvo platesnis (tėvai, seneliai, dėdės, tetos, svainiai, pusseserės ir kt.), tačiau buvo pastebėta, kad internuotuosius ėmė lankyti pašaliniai, ne visada gerus ketinimus turintys asmenys. Be to, buvo išaiškinta, kad internuotieji nori užmegzti pastovius ryšius su kitomis stovyklomis, derinti savo veiksmus, o tam kaip kurjeriais plačiai pasinaudojama internuotųjų žmonių bei kitais giminaičiais, todėl nuo 1939 m. spalio 20 d. giminių pasimatymai su internuotaisiais laikinai buvo uždrausti, vėliau lankytojų sąrašas buvo sumažintas.

Gruodžio pradžioje buvo galutinai nustatyta ir pasimatymų tvarka. Anksčiau leidimus pasimatyti su internuotaisiais išduodavo ir Internuotųjų stovyklų štabas, ir stovyklų komendantai, o nuo gruodžio 4 d. štabas leidimų nebeišdavinėjo. Juos išduodavo tik stovyklų komendantai⁵¹⁶.

3. INTERNUOTŪJŲ STOVYKLOS

Internuotiesiems laikyti iš pradžių buvo įrengtos laikinos stovyklos. Jie buvo apgyvendinami kareivinėse, mokyklose, vienuolynuose. Rugsėjo 23 d. kariuomenės tiekimo valdyba parengė nurodymus, kaip turi būti įrengtos internuotųjų stovyklos. Juose, be kita ko, buvo nurodyta, kad visi karininkai būtų aprūpinti lovomis, pageidaujama, kad lovomis būtų aprūpinti ir viršilos bei puskarininkiai.

Įrengiant stovyklas buvo rekomenduota panaudoti Lietuvos kariuomenės inžinerijos dalinius bei pačius internuotuosius⁵¹⁷.

1939 m. rugsėjo 28 d. Kariuomenės štabo III skyriaus viršininkas gen. št. plk. A. Šova patvirtino „Internuotųjų karių stovyklai tvarkyti nurodymus“. Juose buvo nurodyta, kad stovyklų komendantai stovyklą turi suskirstyti į atskiras dalis – karininkų ir kareivių⁵¹⁸.

⁵¹⁶ Internuotųjų stovyklų viršininko 1939 m. gruodžio 4 d. įsakymas // Ten pat. – F. 300. – Ap. 1. – B. 3. – L. 68.

⁵¹⁷ Kariuomenės tiekimo valdybos 1939 m. rugsėjo 23 d. aplinkraštis // Ten pat. – F. 1413. – Ap. 1. – B. 2. – L. 6.

⁵¹⁸ Internuotųjų karių stovyklai tvarkyti nurodymai // Ten pat. – B. 4. – L. 1

Internuotųjų stovyklų etatai nuo 1939 m. rugsėjo 17 d. buvo nustatyti tokie: stovyklos komendantas, raštvedys, maisto tiekėjas, 4 raštininkai, 2 ūkvedžiai, kuopininkas, viršila, 6 puskarininkiai, 2 sanitarijos puskarininkiai, 2 sanitarai⁵¹⁹.

Stovyklose internuotieji buvo suskirstyti į kuopas po 150 karių. Kareivių vyresniaisiais buvo paskirti puskarininkiai, karininkų – aukštesnio laipsnio karininkai. Per šiuos vyresnius internuotieji stovyklų vadovybei galėjo pareikšti savo pageidavimus, pasiūlymus, prašymus ir pan.⁵²⁰

1939 m. rugsėjo 17 d. III pėstininkų divizijos vadui buvo įsakyta Jakiškių dvare, netoli Kuršėnų, formuoti internuotųjų stovyklą. Stovyklos viršininku paskirtas mjr. Petras Jakštas. 1939 m. spalio 27 d. ji buvo perkelta į Suvalkų Kalvariją, kur buvo tam parengtos 3 aukštų geros mūrinės kareivinės. Ten ji veikė visą laiką iki likvidavimo, t.y. 1940 m. liepos 16 d.

II stovykla buvo pradėta formuoti 1939 m. rugsėjo 17 d. Rokiškyje, grafo J. Pšezdzeckio dvare. Viršininku paskirtas plk. ltn. Antanas Jakštas. 1939 m. spalio 25 d. plk. ltn. A. Jakštą perkėlus į Internuotųjų stovyklų štabą, stovyklos viršininku buvo paskirtas mjr. Eduardas Požėla. Stovykloje buvo daugiau kaip 1200 internuotųjų. Iš tikrųjų stovykla buvo parengta mažesniai internuotųjų skaičiui, todėl iš pradžių joje, ypač kareiviams, gyvenimo sąlygos nebuvo visai geros. Teko miegoti dvaro ūkiniuose pastatuose ant sukaltų gultų, o vietoje čiužinių buvo paklota šiaudų. Vėliau patalpos buvo įrengtos tinkamai. Karininkai tuo metu naudojosi grafo Jano Pšezdzeckio palankumu ir gyveno dvaro rūmuose.

1940 m. balandžio 23 d. stovykla buvo perkelta į Kauną, į 2-ojo pėstininkų pulko kareivinės⁵²¹. Stovykla buvo likviduota 1940 m. liepos 17 d.

⁵¹⁹ Internuotųjų stovyklų taikos meto etatai // Ten pat. – F. 300, Ap. 1. – B. 2. – L. 3.

⁵²⁰ Internuotųjų stovyklų štabo viršininko 1939 m. spalio 3 d. raštas internuotųjų stovyklų komendantams // Ten pat. – B. 5. – L. 337.

⁵²¹ Internuotųjų stovyklų viršininko 1940 m. balandžio 27 d. įsakymas // Ten pat. – B. 30. – L. 9.

III stovykla įkurta Palangoje. Viršininku paskirtas plk. ltn. Petras Murnikas, vėliau mjr. Marijonas Mickevičius. Pirmieji internautieji į šią stovyklą atvyko 1939 m. rugsėjo 20 d.

Palangos stovykla buvo viena iš didžiausių. Joje buvo laikoma per 4 tūkst. internautų. Ją sudarė 29 korpusai⁵²². Tačiau daugiausia tai buvo vasarnamiai ir, prasidėjus šalčiams, juose gyventi tapo neįmanoma. Buvo pastatytos metalinės krosnelės, tačiau nuo dūmų aprūko

Plk. Vladas Braziulevičius

1940 m. kovo 16 d. stovykla iš Kulautuvos perkelta į Kauną, o birželio 9 d. likviduota.

visos patalpos, be to, bet kada nuo nepritaiktų laikinų krosnelių galėjo kilti gaisras. Dėl šios priežasties nuo 1940 m. vasario 1 d. Palangos internautų stovykla buvo pradėta likviduoti⁵²³ ir galutinai likviduota 1940 m. gegužės 1 d.

IV stovykla buvo įkurta Kulautuvoje. Stovyklos viršininku buvo paskirtas plk. Vladas Braziulevičius. Pati stovykla įkurta pušyne, vasarnamiuose, kurie nebuvo pritaikyti gyventi žiemą. Internautieji apgyvendinti po kelis ar keliolika vilose ir vasarnamiuose. Tai, galima sakyti, buvo netgi prabangi stovykla, kurioje buvo netgi karininkų kazino. Artėjant žiemai stovyklos vasarnamiai ap rūpinti metalinėmis krosnelėmis⁵²⁴.

⁵²² Internautų stovyklų viršininko raštas Kariuomenės štabo viršininkui // Ten pat. – B. 6. – L. 404.

⁵²³ Internautų stovyklų viršininko 1940 m. vasario 14 d. įsakymas // Ten pat. – B. 3. – L. 39.

⁵²⁴ Mitkiewicz Leon. Kauno atsiminimai. – P. 293–294.

V stovykla buvo įsteigta Birštono kurorte, bet apibrėžtų ribų neturėjo. Viršininku tapo mjr. Kazys Zdanavičius. Lenkų karininkai ir eiliniai kareiviai, taip pat policininkai – iš viso 1731 asmuo – į Birštoną buvo atvežti 1939 m. spalio 21 d.. Kadangi gydymo sezonas jau buvo pasibaigęs, internautieji apgyvendinti sanatorijose. Ten jie buvo ir maitinami. Kadangi tarp lenkų karininkų, ypač pašauktų iš atsargos, buvo nemaža gerai išsilavinusių žmonių, 1940 m. sausio mėn., susitarus su generolu V. Pšezdzeckiu ir atrinkus grupę architektų bei statybininkų, jai pavesta sudaryti Birštono sanatorijos rekonstrukcijos ir perspektyvinės plėtros planą. Grupei vadovavo papulkininkis Vitoldas Gžybovskis (Witold Grzybowski). Į jos sudėtį įėjo 17 karininkų ir 4 puskarininkiai. Birštono kurorto direktorius Balys Matulionis pats prisiėmė atsakomybę už šią grupę. Garantavo, kad internautieji niekur nebėgs. Ši lenkų karių grupė buvo įtraukta į didesnę lietuvių specialistų grupę, kuriai vadovavo architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis. Jie parengė devynis projektus. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus valdyba, kuriai Birštono kurortas buvo pavaldus, surengė geriausių

Grupė internautųjų Ukmergėje. Pięta J., Roman W.K., Szczurowski M. Polacy internowani na Litwie.– P. 223.

projektų konkursą. Deja, šiais projektais neteko pasinaudoti, nes sovietams užėmus Lietuvą jie dingo⁵²⁵.

Šioje stovyklose buvo panaši padėtis kaip Palangoje ar Kulautuvoje. Dauguma vasarnamių nebuvo pritaikyti gyventi žiemą, todėl buvo pradėta statyti laikinas krosnis. Vasarnamius žiemai įrenginėjo patys lenkai. Tačiau tai nebuvo išeitis. Kaip ir Palangoje, aprūko vasarnamių lubos ir sienos, visą laiką grėsė gaisrai, todėl buvo nuspręsta stovyklą iš Birštono iškelti. Jau lapkričio mėn. internautieji buvo pradėti kelti į Vilkaviškio kareivines, o 1940 m. sausio 21 d. iš Birštono internautų stovykla buvo galutinai perkelta į Vilkaviškį⁵²⁶, į kavalerijos pulko kareivines.

Stovyklai persikėlus į Vilkaviškį, joje, ko gero, buvo sudarytos pačios geriausios sąlygos internautiesiems. Pastatytos geležinės lovos su čiužiniais, buvo daug vietos, internautieji galėjo naudotis sporto sale.

1940 m. liepos 16 d. stovykla buvo likviduota.

VI internautų stovykla įkurta Alytuje per dvi vietas: artilerijos pulko ir ulonų pulko kareivinėse⁵²⁷. Viršininku paskirtas mjr. Vincas Sakalas. 1939 m. lapkričio 1 d. ji iš Alytaus buvo perkelta į Ukmergę (stovykloje buvę karininkai perkelti į Suvalkų Kalvariją), į buvusias pėstininkų pulko kareivines, nes Alytaus kareivinės buvo perduotos SSRS kariuomenės, įvestos į Lietuvą pagal 1939 m. spalio 10 d. sutartį, poreikiams⁵²⁸.

Stovykla, Lietuvą okupavus sovietams, buvo perkelta į Vaitkuškį, o internautuosius perėmus sovietams 1940 m. liepos 16 d. buvo likviduota.

VII neetatinė internautų stovykla buvo įsteigta 1939 m. lapkričio 16 d. prie Kauno komendantūros. Ji buvo dislokuota Kauno V ir VI fortuose⁵²⁹. Stovyklos komendantu paskirtas karo kalėjimo viršininkas

⁵²⁵ Petruškevičius Eugenijus. Birštono datos // <http://www.ausra.pl/0309/EP.html>

⁵²⁶ 1940 m. gegužės 4 d. Internautų stovyklų štabo viršininko raštas // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 7. – L. 72.

⁵²⁷ Raportas kariuomenės tiekimo skyriaus viršininkui // Ten pat. – B.6.

⁵²⁸ Kariuomenės štabo viršininko raštas // Ten pat. – B. 5. – L. 202.

⁵²⁹ Internautų stovyklų viršininko 1939 m. gruodžio 23 d. įsakymas // Ten pat. – B. 3. – L. 58.

*Grupė internuotųjų V forte Kaune. Wojskowy przegląd historyczny.
1971.– Nr. 4.– P. 61*

plk. ltn. Viltoras Kazlauskas, paliekant eiti ir tiesiogines pareigas⁵³⁰.

Tai buvo nedidelė stovykla. Į ją buvo siunčiami išaiškinti anksčiau prieš Lietuvą aršiai veikę Lenkijos pareigūnai. Tai Vilniaus krašto policininkai, žvalgybos karininkai ir pan., taip pat nedrausmingi karininkai ir kareiviai. Šios stovyklos apsauga buvo sustiprinta⁵³¹. 1939 m. gruodžio 1 d. šioje stovykloje buvo laikomi 23 karininkai, 20 policininkų, 1 karo gydytojas, 98 puskarininkiai ir 187 seržantai⁵³².

V forto stovykla buvo laikoma tarsi kalėjimu. Čia buvo siunčiami už pabėgimus nuteisti internuotieji. Gyvenimo sąlygos nebuvo geros, patalpos drėgnos ir šaltos.

⁵³⁰ Kariuomenės štabo viršininko raštas Kauno miesto ir apskrities komendantui // Ten pat. – B. 6. – L. 355.

⁵³¹ Internuotųjų stovyklų štabo raštas Kauno miesto ir apskrities komendantui // Ten pat. – B. 5.

⁵³² Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – S. 114.

Stovykla likviduota 1940 m. liepos 16 d.

Reikia pažymėti, kad internautieji, ypač tose stovyklose, kurios buvo įkurtos poilsiavietėse ir privačiose išnuomotose patalpose, padarė labai daug nuostolių.

4. INTERNUOTŪJŲ STOVYKLŲ ŠTABAS

Brig. gen. Juozas Barzda-Bradauskas

Iš pradžių internautų reikalus tvarkė Kariuomenės štabo III skyrius, o 1939 m. rugsėjo 28 d. buvo sudarytas Internautų stovyklų štabas. Neetatiniu internautų stovyklų viršininuku, paliekant eiti savo tiesiogines Karo butų valdybos viršininuko pareigas, buvo paskirtas brig. gen. Juozas Barzda-Bradauskas. Jis buvo įpareigotas prižiūrėti ir tvarkyti internautų karių registravimą, aprūpinimą, apgyvendinimą, apsaugą, stovyklų steigimą, stovyklų vidaus tvarką, drausmę, naujų atvykstančių internautų karių apgyvendinimą ir kitus internautų karių būklę liečiančius reikalus.

Internautų stovyklų viršininukui buvo suteiktos divizijos vado teisės, o stovyklų apsaugai karius buvo įpareigoti skirti divizijų, kurių teritorijose yra stovyklos, vadai.

Internautų stovyklų štabo viršininuku buvo paskirtas plk. lt. Antanas Šurkus, internautų stovyklų sanitarijos viršininuku – plk. ltn. gyd. Juozas Ūsas, internautų stovyklų intendantu – kpt. V. Černius⁵³³. Štabo adjutantu paskirtas ltn. P. Petronis.

⁵³³ Įsakymas kariuomenei. 1939, rugsėjo 26, Nr. 75.

Nuo 1939 m. lapkričio 7 d. ypatingųjų reikalų karininkas prie Kariuomenės štabo plk. Z. Talevičius buvo paskirtas internuotųjų stovyklų viršininko padėjėju. Jo pavaldumui perduoti visi internuotųjų stovyklų komendantai⁵³⁴.

1940 m. sausio 19 d. Internuotųjų stovyklų štabo viršininkas buvo pakeistas. Juo paskirtas plk. ltn. Antanas Jakštas⁵³⁵.

Nuo 1940 m. vasario 1 d. krašto apsaugos ministras nustatė Internuotųjų stovyklų štabo taikos meto etatus:

internuotųjų stovyklų viršininkas;

pavaduotojas;

štabo viršininkas;

5 raštininkai;

pasiuntinys⁵³⁶.

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, 1940 m. liepos 6 d. internuotųjų stovyklų viršininku paskirtas plk. Juozas Šimoliūnas⁵³⁷.

5. INTERNUOTIEJI LENKŲ KARIAI

Kiek buvo internuota lenkų karių, tiksliai pasakyti sunku, nes internuotųjų skaičius nuolatos keitėsi. Kai kurie internuotieji būdavo paleidžiami, dalis pabėgo, mirė ir pan. Visus 1939 metus stovyklas papildydavo nauji internuotieji. Po Vilniaus krašto prijungimo į internuotųjų stovyklas buvo atvežama nemažai policininkų, kurie iki tol slapstėsi.

⁵³⁴ Internuotųjų stovyklų viršininko 1939 m. lapkričio 16 d. įsakymas // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 3. – L. 70.

⁵³⁵ Internuotųjų stovyklų viršininko 1940 m. sausio 19 d. įsakymas // Ten pat. – L. 48.

⁵³⁶ Internuotųjų stovyklų štabo taikos meto etatai // Ten pat. – B. 2. – L. 4.

⁵³⁷ Internuotųjų stovyklų viršininko 1940 m. liepos 6 d. įsakymas // Ten pat. – B. 30. – L. 28.

Pateiksime kelių dienų suvestines:

3 lentelė

Data	Internuotųjų skaičius
1939 09 26	12 7670
10 01	12 664
10 10	12 639
10 20	11 804
11 01	10 713
11 07	10 457
11 15	10 384
11 21	10 380
12 01	9 054
12 20	8 392
1940 01 01	8 027
01 10	7 857
01 20	7 349
02 01	7 481
02 10	7 835
02 20	7 804
03 01	7 725
03 10	7 663
03 20	6 509
04 01	5 443
04 10	5 778
04 15	5 508
05 01	4 908
05 15	4 899
06 01	4 842
06 15	4 767
07 01	4 812
07 10	4 373
07 15	0

Lentelė sudaryta pagal: Internuotųjų stovyklų žinios // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 25. – L. 253 – 275.

Registruojant internuotuosius karininkai ir kareiviai daugiausia teisingai nurodė savo vardus, pavardes, laipsnius, tačiau policininkai savo profesiją ir laipsnius slėpė. Jeigu jie buvo perėję sieną persirengę kareivių rūbais, užsiregistruodavo kaip eiliniai kareiviai. Internuojant neužsiregistravo nė vienas policijos karininkas.

Pateiksime internuotųjų pagal karines specialybes kelių dienų suvestines:

4 lentelė

Internuotųjų suskirstymas pagal karines kategorijas

Internuotųjų kategorija	Mėnuo, diena				
	09 26	11 01	12 01	03 01	07 01
Karininkai	2487	1367	1160	1153	901
Puskarininkiai	*	2724	2347	2212	1506
Kareiviai	9405	3881	3398	2513	1116
Karo gydytojai	–	69	67	21	12
Gailestingosios seserys	–	152	–	–	–
Karo kapelionai	–	11	13	9	7
Policijos karininkai	–	192	534	947	39
Eiliniai policininkai	500	2058	1636	626	1188
Civiliai	250	259	387	44	43

*vieni puskarininkiai buvo įrašyti į eilinių, kiti į karininkų grupę.

Lentelė sudaryta pagal: Internuotųjų stovyklų žinios // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 25. – L. 249, 253, 255, 271, 274.

Kaip matyti iš pateiktos lentelės, visų kategorijų internuotųjų, išskyrus policininkus, skaičius mažėjo, tolygiai proporcingai mažėjant internuotųjų skaičiui. Ilgą laiką internuotųjų stovyklų vadovybei buvo sunku susigaudyti policininkų laipsnių hierarchijoje. Pradėjus atidžiau tikrinti, dauguma policininkų, matydami, kad karininkų gyvenimo sąlygos geresnės, ir neturėdami karininkų laipsnių, nurodė esą karininkai. 1940 m. kovo mėn. buvo nuspręsta dar kartą patikrinti policininkų laipsnius. Buvo pažiūrėta labai principingai: kovo 10 d. buvo 946 policijos karininkai, o kovo 20 d. jų liko tik 72⁵³⁸.

Dalis internuotųjų, jau atliekant pirminę registraciją, pareiškė, kad jie nėra kariai, o civiliai, persirengę karių apranga, kad galėtų patekti į Lietuvą, nes tik tokiu būdu galėję pabėgti iš Lenkijos. Tokių pareiškimų skaičius nuolat augo, todėl prie Lietuvos kariuomenės štabo buvo sudaryta komisija, kuri tikrino visus šiuos pareiškimus⁵³⁹. Deja, paaiškėjo, kad dauguma karininkų rašė netiesą. Su eilinių karių pareiškimais komisijai buvo gana daug keblumų, nes didelė dalis internuotų Lietuvoje Lenkijos karių buvo prasidėjus karui pašaukti rezervistai, kurie, iki tol civiliai įvairių profesijų gyventojai, buvo toli nuo kariuomenės ir per kelias dienas kariuomenėje kariais nespėjo pasijusti. Tačiau daugelio jų prašymus teko atmesti, nes jie, pereidami Lietuvos sieną, buvo Lenkijos kariuomenės kariai.

Daugiausia internuotųjų, atbėgusių į Lietuvą, buvo kilę iš rytinių Lenkijos rajonų.

⁵³⁸ Internuotųjų statistikos žinios // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 25. – L. 269–270.

⁵³⁹ Internuotųjų stovyklų štabo viršininko pavaduotojo raštas URM Politikos departamento direktoriui // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B.8. – L. 170.

5 lentelė

Internuotieji Lenkijos kariai pagal kilmę
(1939 m. gruodžio 2 d.)

Kilimo vieta	Skaičius
Iš Vilniaus krašto	1001
Atvyko į Vilniaus kraštą iki 1939 09 ir turi čia nekilnojamojo turto	350
Atvyko į Vilniaus kraštą iki 1939 09, šeimos liko Vilniaus krašte, bet nekilnojamojo turto neturintys	1760
Kilę iš Vokietijos okupuotos Lenkijos dalies	3696
Kilę iš Sovietų Sąjungos okupuotos Lenkijos dalies	2733
Iš viso:	9540

Lentelė sudaryta pagal: Internuotų lenkų karių sudėties žinios // LCVA. – F. 300.
– Ap. 1. – B. 25. – L. 1.

6. GYVENIMAS INTERNUOTŲJŲ STOVYKLOSE

Gyvenimą stovyklose, kaip jau buvo minėta, reglamentavo „Internuotųjų stovyklų vidaus tvarkos taisyklės“ Buvo nustatyta tokia internuotųjų dienotvarkė:

7.00 kėlimasis

7.30 rytinis patikrinimas

8.00 pusryčiai

10.00–11.00 privalomas pasivaikščiojimas neinantiems į darbą

12.00 pietūs

18.00 vakarienė

20.30 patikrinimas

21.30 miegas

Nuo 1940 m. gegužės 1 d. dienotvarkė buvo pakeista:

7.00 kėlimasis

7.30 rytinis patikrinimas

7.45–8.00 pusryčiai

8.00–11.30 pasivaikščiojimas kieme ar stadione

12.00–13.00 pietūs

13.00–18.30 pasivaikščiojimas kieme

18.30–19.30 vakarienė

20.30 patikrinimas

21.30 miegas

Vienam internuotam karininkui išlaikyti dienai Lietuvos vyriausybė skyrė 4,85 Lt, kareiviui – 4 Lt. Taigi lenkų kariai buvo prilyginti Lietuvos kariams. Jiems išlaikyti kiekvieną mėnesį Lietuvos valstybė turėjo skirti daugiau kaip po pusantro milijono litų. Taigi internuotųjų išlaikymas Lietuvos biudžetui atsiejo nemažus pinigus. Iki 1940 m. sausio 16 d. jau buvo išleista 5 568 099, 75 L⁵⁴⁰ t. Per visą internuotųjų

⁵⁴⁰ Łossowski P. Litwa a sprawy Polskie 1939–1940. – S. 170.

Lietuvoje buvimo laiką jokios pagalbos jiems išlaikyti Lietuva negavo. Už skirtus pinigus internautieji, kaip pripažįsta ir lenkų šaltiniai, buvo maitinami daug geriau nei buvo maitinami Lenkijos kariuomenės kareiviai. Pusryčiams gaudavo kavos, duonos su sviestu, dešros. Pietums visada būdavo mėsos patiekalas. Be to, jie turėjo galimybę nusipirkti norimų maisto produktų⁵⁴¹. Vienose stovyklose buvo įrengtos parduotuvės, kitose, kur to nebuvo, kaip, pvz., Rokiškio internautų stovykloje, internautieji gaudavo leidimą be apsaugos nedidelėmis grupėmis eiti nusipirkti produktų į parduotuves, esančias už stovyklos ribų⁵⁴².

Visus 1939 metus internautieji lenkai, ypač karininkai, palyginti dažnai girtuokliavo. Nors alkoholinius gėrimus internautiesiems pardavinėti buvo draudžiama, tačiau, kol jie turėjo pinigų, vietos gyventojai sugebėdavo pristatyti svaigalų. Girtuokliavimas, triukšmas, peštynės labai sumažėjo po naujųjų 1940 metų, nes, pasibaigus turimiems pinigams, pasibaigė ir svaigalai.

Visą lenkų karių buvimo Lietuvoje laikotarpį jokių epideminių ligų stovyklose nekilo ir nė vienas nemirė dėl ligos, kurią galėjo sukelti netinkamos gyvenimo sąlygos, higienos reikalavimų nesilaikymas ar blogas maistas.

Visų stovyklose mirusių internautų dokumentai, pranešimai apie mirties laiką, priežastis bei palaidojimo vietą, asmeniniai daiktai buvo perduodami Lietuvos Raudonajam Kryžiui, kuris juos persiųsdavo mirusiojo giminėms⁵⁴³.

Internautų stovyklose buvo stengiamasi sudaryti ne tik geras buitines sąlygas, bet, kiek tai įmanoma, tenkinti ir dvasinius poreikius. Visose stovyklose buvo įsteigtos bibliotekos, kurias tvarkė patys internautieji, kiekvieną dieną pristatomi Lietuvos laikraščiai, o nuo 1940 m. sausio galėjo patys prenumeruoti visus Lietuvos laikraščius ir žur-

⁵⁴¹ Łossowski P. Internowanie żołnierzy polskich na Litwie w latach 1939–1940 // Wojskowy przegląd historyczny. – 1971. – Nr. 4. – S. 67.

⁵⁴² Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – S. 54–55.

⁵⁴³ Aplinkraštis internautų stovyklų komendantams // LCVA. – F. 1413. – Ap. 1. – B. 2. – L. 81.

Grupė internuotųjų Palangoje. Pięta J., Roman W. K., Szczurowski M. Polacy internowani na Litwie.

nalus. Tuo pasinaudoję Suvalkų Kalvarijos internuotieji už savišalpos kasos pinigus įsigijo visai neblogą keletą tūkstančių knygų biblioteką.

Stovyklose buvo įrengti radijo imtuvai. Iki 1940 m. sausio leista klausyti visų laidų, tačiau pasirodė, kad išgirstas žinias imta naudoti įvairiems gandams ir paskaloms skleisti, todėl nuo 1940 m. sausio 4 d. leista klausyti tik Lietuvos radijo laidų.

Internuotiesiems buvo rodomi kino filmai. Tose stovyklose, kur nebuvo sąlygų jų rodyti, buvo organizuojamos išvykos į netoli stovyklų esančius kino teatrus⁵⁴⁴. Internuotiesiems leista laisvai atlikti religines

⁵⁴⁴ Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – S. 57.

apeigas. Nuo 1939 m. spalio 5 d. giminės galėjo su jais pasimatyti.

Praktiškai beveik nuo pat pirmųjų dienų platus kultūrinis darbas užvirė Palangos internautų stovykloje. Čia sukurta savitarpio pagalbos kasa įsteigė kultūrinę švietėjišką sekciją, kuri į šią veiklą įtraukė daugumą internautų. Buvo organizuotas 120 internautų choras, vadovaujamas praporščikų Gustavo Romanovskio (Gustaw Romanowski) ir Antonio Gankos (Antoni Ganka), kuris greitai tapo populiarius ne tik tarp internautų, bet ir Palangos visuomenėje. Choras buvo išvykęs koncertuoti ir į Suvalkų Kalvarijos stovyklą, kur turėjo milžinišką pasisekimą. Internautieji įsteigė keletą būrelių, kuriuose buvo diskutuojama įvairiais klausimais, skaitomos paskaitos ir kt.

Suvalkų Kalvarijos stovykloje Jano Cecerskio (Jan Ciecierski) iniciatyva buvo įkurtas dramos būrelis, pasivadinęs „Mūsų teatras“, kurio nariai vaidino gana sudėtingus kūrinius. Dramos būrelio narių vaidinimai buvo labai populiariūs tarp internautų.

Kultūriniai renginiai, gal ne tiek intensyviai, vyko visose internautų stovyklose. Netgi VII stovykloje, kur buvo laikomi prasižengę internautieji, buvo savas orkestrėlis, choras. Visose stovyklose buvo labai populiariūs užsienio kalbų mokymosi būreliai ir kt.⁵⁴⁵, o Ukmergės stovykloje buvo įsteigta mokyklėlė mokyti kareiviams bendrojo lavinimo dalykų⁵⁴⁶.

Kai kuriose stovyklose internautieji leido savo leidinėjus. Antai Suvalkų Kalvarijos stovykloje buvo leidžiamas apie 100 egz. tiražu laikraštukas „Kalvariat“. Jame gana griežtos stovyklos komendanto mjr. P. Jakšto cenzūros dėka buvo spausdinami straipsneliai apie stovyklos gyvenimą, kultūrinius renginius ir pan. Tuo metu Rokiškio stovyklos laikraštukas „Podchorąži“, kurio leidimui stovyklos viršininkas neskyrė beveik jokio dėmesio, iš esmės tapo lenkiškos propagandos tribūna.

⁵⁴⁵ Łossowski P. Internowanie żołnierzy polskich na Litwie w latach 1939–1940 // Wojskowy przegląd historyczny. – 1971. – Nr. 4. – S. 69–70; Łossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939–1940. – S. 183–184.

⁵⁴⁶ Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – S. 126.

A III-6/1

Kalendarz

33

3.

wskadzi kieszki meze

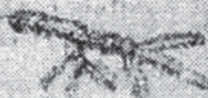

1940

O przez druty, bagnety i kraty
Nowy Pot wtraczą w guach obozow...
latrym w serca: czy grojno na strach-
I gion plosie, czy brzezia otowen?

Na ruinach roztwitnie trzaj rozn...
Dost juz maryen beyradnych o eudzie:
W Nowem Potu pod grzymel nowej burzy
Nowy las beda tuz norei ludzje!..

opismo
ofierow
internuowanek
na ulosie
1940

Wzrostle! Por. RBZ. W Wyptykowisk

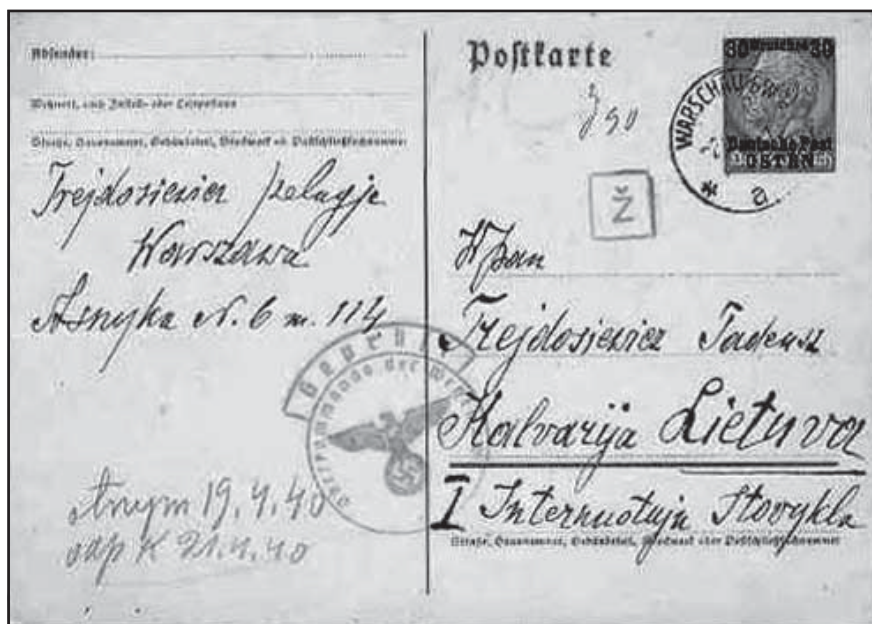

Bogusławski A. W znak Pogoni. – P.70

Palangos internuotųjų stovykloje jau nuo rugsėjo mėnesio buvo leidžiami vadinamieji informaciniai biuletiniai, kur buvo skleidžiama informacija, sužinota per radiją. Biuletenio redaktoriumi buvo poručikas Valerijanas Charkevičius (Walerian Charkiewicz)⁵⁴⁷.

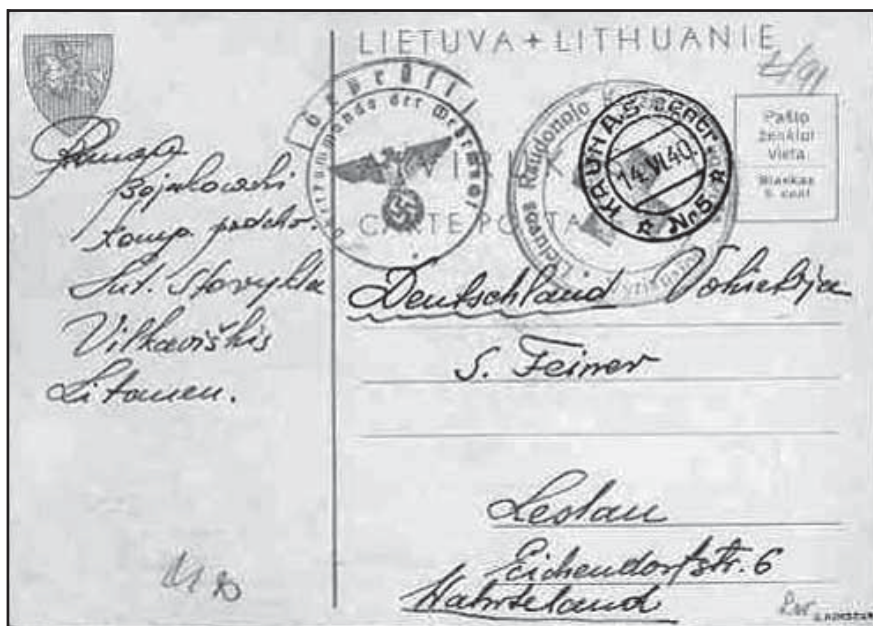
Visose internuotųjų stovyklose apsilankė Finansų ministerijos valdininkai ir iškeitė internuotųjų turėtus zlotus į litus. Tačiau ne visi internuotieji tuo pasinaudojo, nes nemažai jų, atsiliepdami į „Kurjer Wilenski“ redaktoriaus Stankevičiaus raginimus, zlotus laikė iki „greito didžiosios Lenkijos atkūrimo“⁵⁴⁸.

Internuotiesiems buvo leista rašyti ir gauti laiškus, o nuo 1939 m. spalio 20 d. – ir į užsienį, tačiau jie buvo cenzūruojami. Kad lengviau būtų cenzūruoti, internuotiesiems buvo leista rašyti tik atvirlaiškius

⁵⁴⁷ Łossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939–1940. – S. 2–184.

⁵⁴⁸ Internuotųjų stovyklų štabo viršininko 1940 m. gegužės 4 d. raštas // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 7. – L. 72.

iki 10 eilučių, nes ilgi laišakai būtų labai pasunkinę cenzūruotųjų darbą ir laišakai gana ilgai nebūtų buvę išsiųsti⁵⁴⁹.

Susirašinėjimas buvo labai intensyvus. Nuo 1939 m. lapkričio 1 d. iki 1939 m. gruodžio 31 d. buvo išsiųsta į užsienį 19 700 laiškų, iš užsienio gauta 22 325 laišakai. Lietuvoje gyvenantiems giminėms išsiųsta 12 125 laišakai, iš stovyklos į stovyklą – 1 998⁵⁵⁰.

Nuo 1940 m. balandžio 8 d. buvo uždrausta susirašinėti internautiesiems, esantiems skirtingose stovyklose. Prireikus susirašinėti buvo galima tik per stovyklų komendantus⁵⁵¹. Tai buvo padaryta dėl to, kad taip internautieji keisdavosi informacija, derino savo veiksmus ir pan.

Lietuvių karių požiūris į saugojamus internautuosius iš esmės liko toks pats kaip ir internavimo metu. Labai taikliai tai galima pai-

⁵⁴⁹ Internautųjų stovyklų viršininko 1939 m. lapkričio 10 d. raštas internautųjų stovyklų komendantams // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 5. – L. 141.

⁵⁵⁰ Internautųjų lenkų susirašinėjimo duomenys // Ten pat. – B. 14. – L. 10–11.

⁵⁵¹ Internautųjų stovyklų viršininko 1940 m. balandžio 8 d. įsakymas // Ten pat. – B. 3. – L. 27.

Mjr. Petras Jakštas

liustruoti I internuotųjų stovyklos Suvalkų Kalvarijoje komendanto mjr. P. Jakšto raporto internuotųjų stovyklų viršininkui žodžiais:

„Įvairūs stovyklos pareigūnai, tiek civiliai tarnautojai, tiek kariai, tuoj pradeda draugauti su lenkais, girtuokliauja, kortuoja, atneša degtinės, išneša laiškus ir t. t. /.../ Nežinau, ar dėl visur reiškiamos lenkams užuojautos, ar dėl nepaprasto lenkų sugebėjimo šokinėti, daugelis mūsų žmonių pasidaro lenkų tarnais. Kiek galėdamas aš savo valdiniams draudžiu ir baudžiu, tačiau tai labai mažai tepadeda. Kai kas net drįsta pasiteisinti, kad bendrauti su internuotaisiais niekur nėra oficialiai draudžiama“⁵⁵².

Tokia ar panaši padėtis buvo ir kitose internuotųjų stovyklose. 1940 m. sausio mėn. internuotųjų stovyklų viršininko padėjėjas priekaištavo VI internuotųjų stovyklos Ukmergėje komendantui, kodėl šis išleidžia internuotuosius į miestą netgi be jokios apsaugos pirkti įvairių prekių, į kavines – išgerti kavos ar į valgyklą bei restoranus⁵⁵³.

Tačiau ir po šių priekaištų padėtis nepasikeitė. Maža to, keletą internuotųjų žmonos išsinuomojo namą Ukmergėje, kur internuotieji lankydavosi visai laisvai, be jokių palydovų⁵⁵⁴.

Palangos stovyklos komendantą mjr. M. Mickevičių patys lenkai apibūdino kaip jiems be galo palankų asmenį. Šioje stovykloje inter-

⁵⁵² Mjr. P. Jakšto 1940 m. sausio 15 d. raštas Internuotųjų stovyklų štabo viršininkui // Tėn pat. – B. 7. – L. 249.

⁵⁵³ Internuotųjų stovyklų viršininko padėjėjo 1940 m. sausio 8 d. raštas VI internuotųjų stovyklos komendantui // Tėn pat. – L. 272.

⁵⁵⁴ Policijos Ukmergės nuovados viršininko 1940 m. kovo 6 d. pranešimas Ukmergės apskrities policijos vadui // Tėn pat. – L. 97.

Grupė internuotųjų Palangoje (Bogusławski A. W znak pogoni.– P. 76)

nuotieji praktiškai nebuvo kontroliuojami, buvo saugomi tik keliai, einantys į Palangą. Internuotieji laisvai vaikščiojo po Palangą, eidavo į bažnyčią, parduotuves ir pan⁵⁵⁵.

Kulautuvos internuotųjų stovyklos komendantas plk. Vladas Braziulevičius labai gerai sugyveno su internuotaisiais, todėl faktiškai jokios kontrolės jiems nebuvo. Kaip savo atsiminimuose rašo internuotasis Juzefas Javorskis (Józef Jaworski), buvo galima laisvai vaikščioti po kurortą, nueinat kelis kilometrus už jo ir niekas nesustabdydavo⁵⁵⁶, o stovyklos viršininkas plk. V. Braziulevičius sugyveno su internuotais stovykloje lenkais „geriausioje harmonijoje ir sutarime“⁵⁵⁷.

⁵⁵⁵ Łossowski P. Litwa a sprawy Polskie 1939–1940. – S. 172.

⁵⁵⁶ Ten pat. P. 173–174.

⁵⁵⁷ Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – S. 83.

7. ANTILIETUVIŠKA INTERNUOTŪJŲ LENKŲ VEIKLA

Deja, internuoti lenkų kariai (daugiausia karininkai), nevertindami Lietuvos simpatijų jiems, greitai išplėtojo gana plačią antilietuvišką veiklą. Tai, matyt, galima paaiškinti tuo, kad savo vaisius davė 19 metų trukusi antilietuviška propaganda. Pereidami Lietuvos–Lenkijos demarkacijos liniją, daugelis lenkų karininkų nuoširdžiai manė ir taip aiškino kareiviams, kad Lietuvoje juos į savo globą paims Prancūzijos pasiuntinybė ir tuojau išsiųs į Prancūziją. Tačiau kai paaiškėjo, kad tai neįmanoma, daugelis karininkų, ypač jaunesniųjų, ėmė tuo kaltinti Lietuvos vyriausybę, o ne tarptautines konvencijas.

Karininkams, ypač jaunesniesiems, buvo nepriimtina tai, kad Lenkijoje užėmę išskirtines pozicijas, Lietuvoje buvo traktuojami kur kas žemiau ir Lietuvos internuotųjų stovyklų administracija didelio skirtumo tarp karininkų ir eilinių nedarė, o elgėsi taip, kaip buvo įprasta Lietuvos kariuomenėje.

Karininkai, ypač jaunesnieji, vis dar tikėjo greita Anglijos ir Prancūzijos pergale ir „didžiosios Lenkijos“ atkūrimu su visomis iki karo jai priklausiusiomis žemėmis. Vilniaus ir Vilniaus krašto sugražinimas Lietuvai jiems buvo nepriimtinas. Todėl buvo skleidžiami gandai, kad Lenkija bus greitai atkurta ir Lietuva taps sudedamąja tos „didžiosios Lenkijos“ dalimi. Tačiau Vilnių gražinus Lietuvai kai kurie vyresnieji karininkai stovyklų vadovybei pareiškė sveikinimus ir savo pasitenkinimą tuo. Tai daugiausia buvo karininkai, kilę iš Vilniaus ir Vilniaus krašto. Jie tikėjosi, kad prijungus Vilnių prie Lietuvos iš stovyklų bus paleisti ir sugrįš į namus⁵⁵⁸. Vėliau jų viltys pasiteisino.

Internuotieji, nepaisydami draudimo, rinkosi savo stovyklų „viršininkus“, kurie stengėsi užmegzti ryšius su vietos lenkais, kad šie pasirūpintų jų šelpimu, paimtų pas save, padėtų pabėgti ir pan. Tokiais „viršininkais“ buvo išrinkti: Rokiškio stovykloje plk. A. Kmeta, Pa-

⁵⁵⁸ III internuotųjų stovyklos viršininko 1939 m. spalio 17 d. raštas internuotųjų stovyklų viršininkui // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 5. – L. 262.

Brig. gen. Vaclovas Pšezdzeckis

langos – papulkininkis J. Pavlikas⁵⁵⁹, Birštono – Benediktas Chlusevičius, vėliau stovyklą perkėlus į Vilkaviškį – mjr. Kazimieras Zaorskis, Kulautuvos – brig. gen. V. Pšezdzeckis. Tarp jo ir stovyklos administracijos nuo pat pirmų dienų prasidėjo konfliktai, nes stovyklos komendantas V. Pšezdzeckio „įgaliojimų“ nepripažino. Tačiau V. Pšezdzeckio organizuojami išpuoliai prieš stovyklos komendantą patyrė visišką fiasko, sukeldami jaunesniųjų karininkų pašaipas ir anekdotus. Gelbėdamas savo autoritetą generolas pasiprašė jį perkelti į Suvalkų Kalvarijos stovyklą. 1939 m. lapkričio 11 d. jo prašymas

buvo patenkintas. Naujas stovyklos „viršininkas“ plk. A. Šmidtas, anksčiau aktyviai rėmęs generolo veiksmus, vengdamas daryti tas pačias klaidas į konfliktus su stovyklos administracija nėjo⁵⁶⁰.

Suvalkų Kalvarijoje brig. gen. V. Pšezdzeckiui sekėsi kur kas geriau. Jis ten faktiškai tapo neoficialiu stovyklos „viršininku“, kurio nuomonę gerbė visi stovykloje esantys internautieji. Be to, V. Pšezdzeckis sau bandė prisiskirti visų internautų stovyklų „vyriausiojo“ titulą, ir jam tas iš dalies pavyko.

Siekdamas išlaikyti internautuosius savo valdžioje, jis nepaklusniesiems nuolat grasino karo lauko teismu. Jo įtaka ypač buvo jaučia ma internautiesiems išvykstant į SSRS ir Vokietiją. Jeigu jis nebūtų

⁵⁵⁹ Internautų stovyklų štabo viršininko 1939 m. spalio 3 d. raštas internautų stovyklų komendantams // Ten pat. – L. 337.

⁵⁶⁰ IV internautų stovyklos komendanto raportas // Ten pat. – L. 114–115.

uždraudęs išvykti, būtų išvykę arti 300 internuotųjų, o jo draudimui nepakluso tik 59.

Į Vokietiją jis leido vykti karininkams, vyresniems kaip 45 metų. O iš ketinusių užsiregistruoti išvykti vos ne 500 karininkų oficialiai norą pareiškė tik 154.

Paleidžiamus iš stovyklos generolas instruodavo, kaip jie turi elgtis ir ką veikti ateityje⁵⁶¹. Tačiau ir čia generolo įtaka buvo nutraukta. Principingo stovyklos komendanto mjr. P. Jakšto pastangomis brig. gen. V. Pšezdeckis ir jo artimiausias jo pasekėjas papulkininkis Pavlikas buvo perkelti į Kauną, į VI fortą. Jis ir iš čia stengėsi vadovauti internuotiesiems, siuntinėdamas įvairiausių nurodymus bei instrukcijas. Reikia pažymėti, kad šiose instrukcijose, be kita ko, generolas draudė be jo žinios kurti grupes, nukreiptas prieš Lietuvos valdžią ir apskritai ragino nekomplikuoti padėties su Lietuvos valdžios atstovais⁵⁶².

Reikėtų paminėti, kad Suvalkų Kalvarijos stovykloje ir kiti lenkų karininkai elgėsi gana provokuojančiai ir arogantiškai. Ir tik griežto ir principingo komendanto mjr. P. Jakšto dėka pavykdavo jų ambicijas apraminti. Tas, be abejo, labai nepatiko internuotiesiems. Jie faktiškai pradėjo karą prieš komendantą. 1940 m. kovo mėnesį jie organizavo grupinį pabėgimą iš stovyklos, kurio metu buvo nušautas por. Aleksandras Strokovskis (Aleksander Strokowski), o por. Janas Tulodzekis (Jan Tułodziecki) buvo sužeistas. Po šio įvykio internuotieji organizavo solidarią internuotųjų badavimo akciją. Po šios akcijos komendantas buvo pakeistas. 1940 m. balandžio mėn. mjr. P. Jakštą pakeitė mjr. Vacius Miecevičius⁵⁶³. Čia reikėtų pažymėti, kad mjr. Petras Jakštas iš esmės buvo vienintelis internuotųjų stovyklų viršininkas, kuris

⁵⁶¹ I internuotųjų stovyklos komendanto 1940 m. vasario 25 d. raportas // Ten pat. – B. 7. – L. 177.

⁵⁶² Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – S. 185–193.

⁵⁶³ Łossowski P. Internowanie żołnierzy polskich na Litwie w latach 1939–1940 // Wojskowy przegląd historyczny. – 1971. – Nr. 4. – S. 68; Łossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939–1940. – S. 175; Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – S. 111.

Povilas Gaučys

principingai vykdė visus Lietuvos teisės aktus internautų klausimais, reikalavo iš internautų elgtis taip, kaip jiems buvo privalu elgtis internautų stovyklose, reikalavo pagarbos Lietuvos pareigūnams ir priglaudusiai juos Lietuvai ir netapo lenkų užgaidų vykdytoju, kaip kai kurie kiti stovyklų viršininkai, dėl to visuose leidiniuose, atsiminimuose bei straipsniuose, išleistuose Lenkijoje, kur rašoma apie internautų stovyklą Suvalkų Kalvarijoje, jis visuotinai puolamas ir šmeižiamas, o A. Boguslavskio knygoje išvardintas net „primityvu“⁵⁶⁴. Apskritai visas tas puolimas, ko gero, yra mjr. P. Jakšto principingumo ir pareigos Tėvynei pripažinimas.

Apskritai Suvalkų Kalvarijos stovykloje laikomų lenkų karininkų elgesys lietuviams buvo sunkiai suprantamas. Pavyzdžiui, 1940 m. vasario 29 d. URM tarnautojas Povilas Gaučys, komanduotas į Suvalkų Kalvarijos stovyklą, rašė: „Arčiau pasižiūrėjus į internautų karininkų gyvenimą S. Kalvarijoje, atrodo, lyg jie būtų bepročiai ar vaikai. Nieko nedirbdami jie laiką praleidžia ginčydamiesi, ką karui pasibaigus reikės daryti su Lietuva. Vieni jų siūlo tiesiog Lietuvą prijungti prie Lenkijos, kiti, labiau liberalesni, mano, kad Lietuvai reikėtų duoti autonomiją, paliekant ją Lenkijos ribose.

Tuo nepasitenkindami, jie jau suspėjo iš savo tarpo paskirti būsimai provincijai pareigūnus: apskričių komendantus, teisėjus, inžinierius etc. Ir dabar pešasi dėl vietų, girdi, anas kapitonas paskirtas Marjampolės komendantu, o aš, pulkininkas, – Kalvarijos“⁵⁶⁵.

⁵⁶⁴ Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – S. 236.

⁵⁶⁵ P. Gaučo 1940 02 29 pro memoria // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2291. – L. 32.

Internuotųjų svajonės apie greitai atsikursiančią „didžiąją Lenkiją“ baigėsi kartu su Prancūzijos kapituliacija. Kaip pripažįsta patys internuotieji, Prancūzijos žlugimas buvo ir jų vilčių žlugimas⁵⁶⁶.

Buvo stengiamasi, ir gana sėkmingai, užmegzti ryšius su antilietuviškomis organizacijomis, veikiančiomis Vilniaus krašte. Į stovyklas, ypač Rokiškio, kur buvo laikomi karininkai, buvo pradėti gabenti ginklai, rašomi įvairūs niekuo nepagrįsti skundai įvairioms tarptautinėms organizacijoms. Reikia pažymėti, kad į tuos jų skundus mažai kas kreipė dėmesio, tačiau Lenkijos vyriausybė emigracijoje šiais skundais operavo propagandos tikslais, todėl prieš tokius skundėjus teko imtis griežtų priemonių. Už panašius skundus ir Lietuvos valstybės įžeidimą (jų skundas su daugeliu pramanytų kaltinimų Lietuvai buvo atspausdintas JAV lenkų kalba leidžiamame laikraštyje „Gwiazdy Polarnej“) internuotieji plk. B. Adamovičius ir karo kapelionas Michalas Aronovičius (Michał Aronowicz) buvo atiduoti į teismą ir patalpinti 7-ojoje internuotųjų stovykloje Kauno VI forte, kiti griežtai įspėti⁵⁶⁷.

Aktyviausiai antilietuvišką veiklą plėtojo iki 1939 metų rugsėjo Vilniuje prieš Lietuvą veikę žvalgybos karininkai, kurių buvo internuota per 40, Vilniaus krašto policininkai, taip pat kai kurie aukštieji karininkai. Tai papulkininkis Karolis Piaseckis (Karol Piasecki), mjr. M. Buchardas (M. Buchard), kpt. K. Levandovskis (K. Łewandowski), kpt. A. Jakubovičius (A. Jakubowicz), kpt. Stanislovas Laurentovskis (S. Laurentowski), kpt. J. Peliarskis (J. Pieliarski), kpt. Edmundas Sobkovičius (Edmund Sobkowicz), kpt. L. Rodomskis (L. Rodomski), kpt. V. Veihertas (W. Weyhert), Vilniaus slaptosios policijos viršininkas kpt. Jasinskis (Jasinski), por. M. Sventožeckis (M. Świętorzecki) ir kt. Be to, reikia pažymėti, kad į Lietuvą atbėgo beveik visi Vilniaus slaptosios policijos bei žvalgybos pareigūnai, beveik visa viešoji policija su komisaru Valčeku.

⁵⁶⁶ Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – S. 126.

⁵⁶⁷ Internuotųjų stovyklų štabo 1940 m gegužės 4 d. raštas karo prokurorui // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 7. – L. 57.

Iš viso iki 1939 m. rugsėjo 1 d. aktyviai veikusių prieš Lietuvą ir žiauriu elgesiu su Vilniaus krašto lietuviais pagarsėjusių pareigūnų buvo internuota per 60⁵⁶⁸. Jie buvo laikomi 7-ojoje internuotųjų stovykloje.

Kai kuriems internuotiesiems pavyko užmegzti ryšius su anglų ir prancūzų žvalgybomis. Buvo užfiksuota, kad 1939 m. gruodžio mėn. į Rokiškio internuotųjų stovyklą buvo atvykęs kažkoks Anglijos pasiuntinybės valdininkas. Buvo spėjama, jog jis aukštesniems lenkų karininkams atgabeno suklastotus dokumentus, kad tie tokiu būdu galėtų išvykti į užsienį⁵⁶⁹.

Anglų ir prancūzų žvalgybininkų veikla buvo užfiksuota ir kitur. Dėl to Lietuvos valdžia labai rimtai buvo perspėta Vokietijos gestapo Rytprūsių pareigūnų⁵⁷⁰. Jie Lietuvos pareigūnams pranešė, kad kai kurie lenkų karininkai glaudžiai bendradarbiauja su Prancūzijos pasiuntinybės Kaune darbuotoju ltn. Pištonu (Pichton).

Gestapo pateikta informacija pasitvirtino. Gruodžio 19 d. buvo sulaikytas lenkų karininkas A. Janickis (A. Janicki) ir jo bendrininkas J. Aušra. Gruodžio 22 d. Vilniuje buvo sulaikyti du asmenys, verbavę žmones šnipinėti. Tai pabėgę iš internuotųjų stovyklų M. Okuličius-Kazarinas (M. Okulicz-Kazaryn) ir Karolis Telševskis (Karol Telszewski)⁵⁷¹.

Gana plačiai antilietuvišką propagandą varė internuotieji karo kapelionai, kurių buvo per 20. Jiems buvo leista laisvai lankyti visus internuotuosius. Tuo pasinaudodami jie tapo internuotųjų ryšininkais, perduodavo įvairias žinias ir pan. Tuo ypač pasižymėjo kunigas Kalakovskis (Kalakowski). Kai kurie kapelionai atsisakydavo atlikti pastoracinį darbą ir reikalavdavo, kad už tai jiems būtų mokama. Kapelionai Vladislovas Godlevskis (Władysław Godlewski) ir Antonis Varakovskis (Antoni Warakowski) net du kartus pabėgo iš internuotųjų stovyklos. Trys

⁵⁶⁸ Kariuomenės štabo II skyriaus raštai Internuotųjų stovyklų štabo viršininkui // Ten pat. – B. 5. – L. 29, 61–65.

⁵⁶⁹ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletenis Nr. 3.

⁵⁷⁰ Valstybės saugumo departamento biuletenis. Nr. 328. – K., 1939, gruodžio 30. // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 7. – L.277–278.

⁵⁷¹ Ten pat.

Kulautuvoje laikomi kapelionai buvo demaskuoti kaip pagrindiniai internuotųjų pabėgimų organizatoriai. Gana plačią antilietuvišką propagandą karo kapelionai varė pamaldų metu. Dar 1939 m. lapkričio pradžioje Kauno arkivyskupas internuotuosius aptarnaujantiems kunigams ir karo kapelionams uždraudė sakyti patriotinius pamokslus, giedoti patriotines lenkų giesmes bei dainas, tačiau šis draudimas buvo visai pažeidžiamas, todėl nuo 1940 m. vasario mėn. internuotųjų stovyklų viršininkas įsakė kontroliuoti sakomų karo kapelionų pamokslų turinį⁵⁷².

Dėl aukščiau minėtų priežasčių buvo planuojama lenkų karo kapelionus, kai internuotųjų skaičius sumažės, iš Lietuvos išsiųsti⁵⁷³, tuo labiau kad tarp internuotųjų kapelionų buvo ir Vilniaus įgulos karo kapelionas Liorencas (Łiorenc), vienas iš aktyviausių 1938 m. kovo mėn. antilietuviškos isterijos kurstytojų.

Nukreipti prieš Lietuvos valstybę buvo ir internuotųjų lenkų karininkų skundai įvairioms tarptautinėms organizacijoms ir pareigūnams. Nors į daugumą skundų nebuvo kreipiamas dėmesys, tačiau kartkartėmis jie sukeldavo tam tikrus skandalus. Antai 1940 m. vasario 3 d. Anglijoje leidžiamas laikraštis „DNB“ paskelbė komunikatą, esą Anglijos reikalų patikėtinis Lietuvoje T. H. Prestonas ir Prancūzijos pasiuntinys Georgas Dulongas (Georges Fernand Charles Dulong) surengė demaršą Lietuvos užsienio reikalų ministerijai dėl lietuvių blogo elgesio su internuotaisiais lenkais. Tą proga Vokietijos spauda, tarp jų ir toks populiarus leidinys kaip „Völkischer Beobachter“, išspausdino komentarus, nukreiptus prieš Vakarų valstybes ir tariamai ginančius Lietuvą nuo tų valstybių kišimosi į Lietuvos vidaus reikalus. Vasario 6 d. Maskvos radijas citavo vokiečių „Königsberger Allgemeine Zeitung“ straipsnį apie šį T. H. Prestono demaršą. Maskvos pasiuntinybėje Kaune buvo surengta spaudos konferencija Lietuvos žurnalistams, kur, be kita ko, Lietuvai buvo padaryta priekaištų, kad ji pernelyg švelniai ir sentimentaliai elgiasi su lenkais, kurie ruošia prieš ją pačią ir jos kaimynus diversijas.

⁵⁷² Internuotųjų stovyklų viršininko 1940 m. vasario 3 d. įsakymas // Ten pat. – B. 3. – L. 41.

⁵⁷³ Internuotųjų stovyklų štabo raštas vyriausiajam Lietuvos karo kapelionui // Ten pat. – B. 5. – L. 46.

Žoržas Dulongas (centre) po Skiriamųjų raštų įteikimo Lietuvos Prezidentui

Iš tikrųjų tokio T. H. Prestono demaršo nebuvo. Dėl aukščiau minėtų publikacijų T. H. Prestonas buvo iškviestas pasiaiškinti pas URM Politikos departamento direktorių E. Turauską. T. H. Prestonas aiškino, kad tokiam demaršui nebūtų net pagrindo, nes Lietuvos vyriausybė ir jos organai su lenkų internuotaisiais ir atbėgėliais elgiasi visiškai normaliai. Jis informavo, kad vasario pradžioje į Lietuvą buvo atvykęs Britanijos karo atašė plk. ltn. Valė, reziduojantis Rygoje, kuris aplankė internuotųjų stovyklas Kalvarijoje ir VI forte Kaune, nes Anglijos atstovai buvo gavę daug skundų, kad šiose stovyklose labai blogai elgiamasi su internuotaisiais. T. H. Prestono žodžiais, tai būtų gryni prasimanymai, kadangi karo atašė konstatavęs, kad, pvz., Kalvarijoje gyvenimo sąlygos esančios kuo geriausias, patalpos šiltos, maistas geresnis negu Latvijoje duodamas saviems kareiviams, o VI forte, iš kur buvo daugiausia skundų, plk. ltn. Valė (Valle) išgirdęs iš lenkų karininkų prašymus palikti juos toje stovykloje, nes jie nieko geresnio nenorį. VI forte karo atašė sutiko ir plk. J. Dombrovskį, dėl kurio

išlaisvinimo lenkai buvo kreipęsi net į Anglijos vyriausybę ir lordas Halifaksas T. H. Prestonui buvo nurodęs dėl to rūpintis. Iš pokalbio su plk. J. Dombrovskiu plk. ltn. Valė susidarė ispūdi, kad J. Dombrovskis yra ne visai sveikas ir informavo Londoną, kad apie plk. J. Dombrovskio išlaisvinimą negali būti jokių kalbų, kadangi Lietuva yra įsipareigojusi internuotuosius laikyti iki karo pabaigos⁵⁷⁴.

Tuo pat metu beveik visi eiliniai lenkų kariai buvo lojalūs Lietuvai. Jų nuomone, lietuviai buvo daug teisingesni ir rūpestingesni nei jų pačių karininkai⁵⁷⁵. Dėl Lenkijos pralaimėjimo jie kaltino sąjungininkus, kurie juos apgavo, bei savo karininkus, kurie nesugebėjo sutvarkyti mobilizuotos kariuomenės ir jai vadovauti.

8. INTERNUOTŲJŲ TARPUSAVIO SANTYKIŲ PROBLEMAS

Kaip jau buvo minėta, iš pradžių visi internuotieji buvo laikomi kartu, tačiau bijant nesutarimų tarp internuotųjų lenkų ir vokiečių tautybės Lenkijos karių, 1939 m. spalio pradžioje krašto apsaugos ministro įsakymu vokiečių tautybės Lenkijos kariai buvo atskirti⁵⁷⁶. Tada internuotųjų stovyklose beveik iš karto prasidėjo nesutarimai tarp internuotųjų lenkų ir ukrainiečių. Ukrainiečiai ir Lenkijoje visą laiką buvo engiami. Tas pats pasikartojė ir stovyklose. Be to, ukrainiečiai buvo rytų apeigų katalikai ir lenkai jiems ėmė trukdyti atlikti religines apeigas, todėl ir ukrainiečius nuo lenkų teko atskirti.

Nesutarimai taip pat prasidėjo tarp eilinių ir karininkų. Lenkijos karo atašė Lietuvoje plk. Leonas Mitkevičius, rugsėjo 19 d. atvykęs

⁵⁷⁴ 1940 m. vasario 8 d. E. Turausko, įgalioto ministro, Politikos departamento direktoriaus Pro memoria // Ten pat. – F. 317. – Ap. 1. – B. 22. – L. 64–65.

⁵⁷⁵ IV internuotųjų stovyklos komendanto 1940 m. vasario 1 d. raportas Internuotųjų stovyklų štabo viršininkui // Ten pat. – F. 300. – Ap. 1. – B. 7. – L. 191.

⁵⁷⁶ Internuotųjų stovyklų štabo viršininko 1939 m. spalio 7 d. aplinkraštis // Ten pat. – B. 6. – L. 104.

susitikti su pirmaisiais Kauną pasiekusiais internuotais lenkų kariais, pažymėjo, kad „atsarginiai lenkų kariai pikti, jau žiūri į mus, karininkus profesionalus, ypač turinčius aukštesnius laipsnius, šnairai, vilko akimis. Apie kokį nors pagarbos atidavimą negali būti nė kalbos...”⁵⁷⁷

1939 m. spalio 25 d. Rokiškio internuotųjų stovykloje įvyko riaušės. Tą dieną į Rokiškio dvaro rūmus, kur gyveno karininkai, buvo atkelta kareivių ir kadetų. Paruoštos daržinėje patalpos jų netenkino, todėl jie liko nakvoti lauke. Tarp kadetų ir kareivių prasidėjo konfliktas. Kadetai į kareivius pradėjo mėtyti akmenis. Po kiek laiko akmenis pradėjo mėtyti ir dvaro rūmuose buvę karininkai – norėjo išprovokuoti kareivius, esą tai daro lietuvių sargyba. Po to karininkai ėmė šaudyti į lietuvių sargybinius. Karininkai iš Lietuvos sargybinių bandė pagrobti kulkosvaidį, todėl sargybiniai pradėjo šaudyti. Vienas karininkas buvo peršautas ir po kiek laiko mirė. Du internuotieji buvo sužeisti.

Šiuose neramumuose dalyvavo apie 1100 internuotųjų lenkų.

Maištą numalšinus lenkų karininkai ėmė grasinti, kad kitą kartą jie geriau pasiruoš ir nuginkluos lietuvių sargybą. Bijant naujo sukilimo, stovyklos apsauga buvo sustiprinta šauliais⁵⁷⁸. Kiek vėliau, gruodžio viduryje, lietuvis sargybinis iš tikrųjų buvo užpultas ir sumuštas⁵⁷⁹.

*Plk. Leonas Mitkevičius
(Mitkiewicz Leon. Kauno
atsiminimai.– P. 136)*

⁵⁷⁷ Mitkiewicz Leon. Kauno atsiminimai.– P. 289–290.

⁵⁷⁸ Rokiškio apskrities komandanto 1939 spalio 26 d. raportas I pėstininkų divizijos vadui // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 5. – L 152.

⁵⁷⁹ Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – S. 61.

Nesutarimai vyko ir kitose stovyklose. Alytaus stovykloje tarp eilinių karių kilo didžiulis pasipiktinimas vienam karininkui pareikalavus, kad kareivis jam nuvalytų batus⁵⁸⁰ ir kt., todėl eiliniai nuo karininkų buvo atskirti – karininkai apgyvendinti Suvalkų Kalvarijos stovykloje.

1940 m. sausio mėn. teko ir eilinius policininkus atskirti nuo karininkų, nes padėtis tapo tokia, kad karininkai net pradėjo bijoti eiti pietauti į virtuvę⁵⁸¹.

Matyt, viena iš tokių nenormalių karininkų ir eilinių santykių priežasčių buvo lenkų karininkų bjaurėjimasis darbu, noras, kad viską jiems padarytų ordonansai – kareiviai. Pastarieji už tai ir nekenė karininkų ir, susiklosčius naujoms sąlygoms, stengėsi atkeršyti už patirtą pažeminimą. Be to, internautieji lenkų kareiviai bei puskarininkiai, matydami, kad santykiai tarp Lietuvos karininkų, puskarininkų bei kareivių yra draugiški ir kad Lietuvos kareiviai niekada nėra žeminami ar skriaudžiami, patys ėmė reikalauti iš savo karininkų pagarbos sau bei atitinkamo elgesio.

Vienose stovyklose karininkai, bijodami agresyviai nusiteikusių kareivių, patys prašėsi kaip galima greičiau juos išvežti į atskirą, tik karininkams skirtą stovyklą, o Rokiškio stovykloje buvę karininkai, naudojęsi didele grafo J. Pšezdzeckio globa, sužinoję, kad bus perkelti į Suvalkų Kalvariją, beveik visi „susirgo“, kad nereikėtų išvykti⁵⁸².

Be to, reikia pažymėti, kad buvo jaučiamas gana didelis antagonizmas tarp patriotiškai nusiteikusių jaunesniųjų karininkų ir vyresniųjų karininkų, kurie buvo atvirai kaltinami ir niekinami dėl Lenkijos pralaimėjimo⁵⁸³. Jaunesnieji karininkai niekaip negalėjo suprasti, kaip tokia, jų nuomone, stipri valstybė kaip Lenkija, galėjo taip greitai pralaimėti. Pagrindine priežastimi jie laikė vyresniųjų karininkų nesugebėjimą vadovauti, įžvelgdami net išdavystę.

⁵⁸⁰ Łossowski P. Litwa a sprawy Polskie 1939–1940. – S. 48.

⁵⁸¹ IV internautųjų stovyklos komendanto 1940 m. sausio 14 d. raportas // LCVA. – 300. – Ap. 1. – B. 7. – L. 257.

⁵⁸² Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletėnis. Nr. 3.

⁵⁸³ Internautųjų stovyklų štabo 1939 m. lapkričio 30 d. raštas // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 5. – L. 314.

Iškeldinimu į vieną stovyklą jaunesnieji karininkai buvo nepatenkinti, nes toks perkėlimas nutraukė jų užmegztus slaptus ryšius, paskunkino ryšius su slaptosiomis Vilniaus krašte veikiančiomis organizacijomis. Be to, kadangi jų santykiai su eiliniaisia buvo geresni nei vyresniųjų karininkų, buvo nepatenkinti, kad praras jiems savo įtaką⁵⁸⁴.

Tuo tarpu eiliniai lenkų kariai tuo, kad iš stovyklų buvo iškeldinti karininkai, buvo patenkinti. Jų nuomone, kai stovyklose neliko lenkų karininkų, jų gyvenimas pagerėjo, nes jiems vadovavę lietuviai karininkai ir puskarininkiai buvo teisingesni ir rūpestingesni negu buvę jų viršininkai⁵⁸⁵.

9. TARPTAUTINIŲ ORGANIZACIJŲ DOMĖJIMASIS INTERNUOTAISIAIS

Internuotųjų laikymo sąlygas nuolat kontroliavo Anglijos pasiuntinybės Kaune darbuotojai. Be to, buvo atvykę keletas tarptautinių organizacijų atstovai. 1939 m. spalio mėn. net du kartus į Lietuvą buvo atvykęs Raudonojo Kryžiaus draugijos tarptautinės sąjungos generalinis sekretorius N. Deivisas. Jis, apžiūrėjęs visas internuotųjų stovyklas, liko patenkintas rastąja tvarka. Oficialiems Lietuvos valdžios atstovams jis pareiškė, kad toks lietuvių savo buvusių priešų traktavimas daro užsieniui kur kas didesnę įspūdį, negu lietuviai mano, ir tai nebus pamiršta⁵⁸⁶.

1940 m. vasario 1 d. Kauno V ir VI forto, taip pat Ukmergės internuotųjų stovyklose lankėsi Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus atstovas A. Favré⁵⁸⁷. 1940 m. sausio – kovo mėn. buvo atvykę Krikščioniško-

⁵⁸⁴ Internuotųjų stovyklų komendantas 1940 m. vasario 1 d. raportas // Ten pat. – B. 7. – L. 191.

⁵⁸⁵ IV internuotųjų stovyklos viršininko 1940 m. vasario 1 d. raštas internuotųjų stovyklų viršininkui // Ten pat. – L. 191.

⁵⁸⁶ N. Davis lankė internuotųjų stovyklas // Vakarinis Lietuvos aidas. – 1939, spalio 23.

⁵⁸⁷ LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2182. – L. 290.

sios jaunimo draugijos „Young Men’s Christian Association“ atstovai Finas Hovas (Finn Hov), Treisis Strongas (Tracy Strong) ir Lapinšas (Lapinš). Jų tikslas buvo ištirti kultūrinę internautų padėtį, susitarti dėl galimybės teikti jiems dvasinę ir kultūrinę pagalbą. Šios organizacijos atstovams buvo suteikta visiška veiklos laisvė⁵⁸⁸.

10. INTERNUOTŪJŲ SKAIČIAUS MAŽĖJIMAS

Pasirodžius Lietuvoje internautiems lenkų kariams, prašydamas apsvarstyti jų padėtį Lenkijos karo atašė plk. Leonas Mitkevičius kreipėsi į Prancūzijos karinį atstovą Kaune. Prancūzai pasiūlė internautuosius mažomis grupėmis siųsti į Prancūziją. Tačiau tai buvo sunkus kelias, kuris turėjo eiti per Latviją, Estiją arba Suomiją, Švediją, Norvegiją. Todėl apie masinį išvykimą negalėjo būti nė kalbos. Be to, vieno kario kelionės kaina buvo apie 50 JAV dolerių. Tokiomis sąlygomis galėjo išvykti apie 200 karių.

Čia, matyt, reikėtų paminėti, kad 1939 m. rugsėjo 23 d. Lenkijos karo atašė L. Mitkevičius iš Londono nuo generolo Mečislovo Norvid-Neugebauerio (Mieczysław Norvid-Neugebauer), karinės misijos formuoti lenkų kariuomenei Prancūzijoje viršininko, gavo instrukciją, kurioje buvo nurodyta išsiųsti į Prancūziją lenkų karininkus ir puskarininkius specialistus, visų pirma lakūnus ir šarvuotosios ginkluotės karius, o paskui – jaunos kariškius – pėstininkų, kulkosvaidininkų, artileristų instruktorius. Kariškius buvo įsakyta siųsti organizuotai dideliais kompaktiškais ešelonais iš Lietuvos į Prancūziją. Šią instrukciją pats L. Mitkevičius apibūdino kaip naivią suabejojęs jos autorių geografinėmis žiniomis⁵⁸⁹.

Į karių išsiuntimo į Prancūziją darbą plk. L. Mitkevičius įtraukė Lietuvos pilietį Česlovą Mackevičių bei Lietuvos lenkų švietimo draugijos „Pochodnia“ narius. Tačiau rugsėjo 26 d. Lenkijos pasiuntinys Lie-

⁵⁸⁸ Ten pat. – L. 218, 230.

⁵⁸⁹ Mitkiewicz Leon. Kauno atsiminimai. – P. 294.

tuvoje ministras Francišekas Charvatas išleido potvarkį likviduoti Lenkijos pasiuntinybę Lietuvoje ir spalio 10 d. išvyko iš Lietuvos. Lenkijos karių siuntimo į Prancūziją bei Angliją veiklą toliau tęsė Česlovas Mackevičius, Eugenija Sadovska, „Pochodnia“ bei Prancūzijos karo atašė Baltijos šalyse pavaduotojas ltn. Pištonas.⁵⁹⁰

Nuo 1939 m. rugsėjo 10 iki spalio 15 d. užsienio pasus bei Prancūzijos ir Anglijos vizas gavo apie 400 lenkų karių, tačiau išvažiavo tik apie 150 žmonių. Ypač nenoriai vizas duodavo Švedija – vizų skaičių apribojo iki 12 per parą, o tranzitines vizas Lenkijos kariams išduodavo tik tada, jei jie turėjo visų kitų šalių vizas bei kelionei reikalingus dokumentus⁵⁹¹.

Dalis internuotųjų, ypač prijungus prie Lietuvos Vilnių ir Vilniaus kraštą, tikėjosi, kad jie iš karto bus paleisti. Tie internuotieji, kurie turėjo Lietuvoje giminių bei pažįstamų, taip pat tikėjosi, kad bus greitai paleisti. Tačiau iš karto Lietuvos vyriausybė to daryti negalėjo, nes karas tebevyko, o pagal Hagos konvenciją internuotieji galėjo būti paleisti tik jam pasibaigus. Apie tai 1939 m. spalio 3 d. stovyklų viršininkams buvo įsakyta pranešti internuotiesiems⁵⁹².

Kai kuriuos internuotuosius išleisti gyventi pas Lietuvos piliečius atsisakyta dar ir todėl, kad buvo išsiaiškinta, jog Lietuvos lenkai dvarininkai bei ūkininkai agituojami ir netgi verčiami, grasinant įvairiomis bausmėmis, paimti iš stovyklų internuotuosius lenkų karininkus. Pasiūlyė prašymai, tačiau nebuvo prašoma išleisti nė vieno kareivio, o vien tik karininkus. Buvo nutarta laikinai neišleisti nieko⁵⁹³.

Išimtys buvo daromos tiktai neabejotiniems lietuviams. Juos palaidžiant tarpininkavo giminės bei Užsienio lietuviams remti draugija, kurios narys spalio pradžioje apsilankė visose stovyklose ir atrinko iš internuotųjų tarpo lietuvius. Jie stovyklose slapta buvo perrengti civi-

⁵⁹⁰ Ten pat. – P. 310.

⁵⁹¹ Raštikis S. Įvykiai ir žmonės. – T. 3. – P. 490.

⁵⁹² Internuotųjų stovyklų štabo 1939 m. spalio 3 d. aplinkraštis // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 5. – L. 337.

⁵⁹³ Internuotųjų stovyklų viršininko 1939 m. spalio 5 d. raportas // Ten pat. – L. 311.

lių drabužiais ir paleisti, kitiems internuotiesiems paskelbus, kad perkelti į kitas stovyklas⁵⁹⁴.

Atsižvelgiant į prašytojo asmenybę, vienas kitas prašymas buvo patenkintas. Pvz., prof. Zigmo Žemaičio prašymu buvo paleistas mjr. S. Svichovskis, dr. Jono Šliūpo – Viktoras Gilevičius (Viktor Gilewicz), Janinos Pilsudskos prašymu – J. Gečevskis ir kt⁵⁹⁵.

Tačiau, norėdama sumažinti internuotųjų skaičių, Lietuvos vyriausybė dar 1939 m. spalio mėn. priėmė sprendimą:

1. Paleisti iš stovyklų internuotuosius, kilusius iš Vilniaus krašto.
2. Gražinti į SSRS internuotuosius, kilusius iš SSRS okupuotų Lenkijos sričių.
3. Gražinti į Vokietiją internuotuosius, kilusius iš Vokietijos okupuotų Lenkijos sričių.

Apie šį sprendimą Lietuvos vyriausybė pranešė Lietuvos pasiuntiniams Berlyne, Maskvoje, Paryžiuje ir Londone, įpareigodama su juo supažindinti tų šalių vyriausybes ir sužinoti jų nuomonę.

Į Lietuvos pasiuntinio Berlyne K. Škirpos paklausimą reicho vyriausybė atsakė, kad:

1. ji nieko neturinti prieš, jog būtų paleisti internuotieji, kilę iš Vilniaus krašto;
2. ji neprieštaruoja perdavimui SSRS tų internuotųjų, kurie yra kilę iš SSRS atitekusių sričių;
3. ji sutinka priimti vokiečių kilmės internuotuosius karius, o dėl kitų internuotųjų, kilusių iš Vokietijos valdomų sričių, pareiškė, kad tuo tarpu negalinti jų priimti, bijodama sudaryti precedentą, kuriuo galėtų pasinaudoti kitos valstybės, kaip, pvz., Vengrija ir Rumunija.

SSRS vyriausybė atsakė sutinkanti priimti internuotuosius, kilusius iš Vakarų Gudijos bei Vakarų Ukrainos, tačiau tik tuos, kurie pareiškė tokį norą. Ji taip pat neprieštaravo dėl internuotųjų, kilusių iš Vilniaus krašto, paleidimo.

⁵⁹⁴ Internuotųjų stovyklų štabo viršininko 1939 m. spalio 6 d. aplinkraštis // Ten pat. – L. 329.

⁵⁹⁵ Ten pat. – B. 9. – L. 20, 47, 48, 101.

Prancūzijos vyriausybė atsakė sutinkanti su internuotųjų, kilusių iš Vilniaus krašto paleidimu, bei internuotųjų, kilusių iš Vakarų Gudijos bei Vakarų Ukrainos, perdavimu SSRS, tačiau nurodė, jog galėtų būti perduoti tik tie, kurie panorėtų išvykti laisva valia. Dėl internuotųjų perdavimo Vokietijai Prancūzijos užsienio reikalų ministerija irgi neprieštaravo, bet kėlė tą pačią laisvo noro sąlygą.

Britų užsienio reikalų ministerijos atsakymas nuo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos atsakymo skyrėsi tik tuo, kad ji abejojo dėl galimybės perduoti internuotuosius Vokietijai, nes esą nėra garantijos, kad Vokietija nepanaudos jų kuriems nors darbams prieš sąjungininkus, pvz., apkasams kasti ar panašiai⁵⁹⁶.

Tačiau buvo iškilusi ir kita, priešinga problema. Hagos konvencija nedraudė iš stovyklų paleisti dimisijos karius. Tokių buvo ne taip jau mažai. Šia teise iš dalies pasinaudojo iš Vilniaus krašto kilę kariai, tuo tarpu iš kitų Lenkijos rajonų kilę senyvo amžiaus karininkai atsisakė rašyti pareiškimus, kad jie kaip dimisijos kariai būtų paleisti iš stovyklų, nes paleisti iš stovyklų neturėjo kur kreiptis, todėl geriau sutikdavo likti stovyklose⁵⁹⁷.

10.1. INTERNUOTŪJŲ IŠVYKIMAS Į SSRS

Toliau vykstant deryboms su SSRS, 1939 m. lapkričio 11 d buvo sutarta, kad SSRS atsiųs į Lietuvą komisiją, kuri priims norinčius grįžti į savo gimtąsias vietas internuotuosius. 1939 m. lapkričio 17 d. į Lietuvą atvyko sutarta komisija, vadovaujama G. Petrovo. Į ją dar įėjo: S. Glebovas ir B. Kutjinas bei komisijos įgaliotiniai V. Smirnovas ir D. Smolskis⁵⁹⁸.

⁵⁹⁶ J. Montvilos, URM referento, 1940 m. kovo 29 d. Pro memoria internuotųjų ir atbėgėlių reikalu // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2280. – L. 56.

⁵⁹⁷ I internuotųjų stovyklos komendanto 1939 m. gruodžio 31 d. raštas // Ten pat. – F. 300. – Ap. 1. – B. 7. – L. 282

⁵⁹⁸ SSRS pasiuntinybės 1939 m. lapkričio 17 d. raštas // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2183. – L. 124.

Prieš atvykstant komisijai, internuotųjų stovyklų administracija užregistravo visus norinčius grįžti. Užsiregistravo 1729 internuotieji.

6 lentelė

Internuotųjų stovyklose laikomų karių ir civilių, kilusių iš SSRS priklausančios Lenkijos dalies ir panorusių ten grįžti,
S A R A Š A S

Karių laipsniai	lietu- viai	gudai	rusai	žydai	lenkai	kt.tau- tybių	iš viso
karininkai	–	–	–	1	84	–	85
puskari- ninkiai	2	12	–	1	399	2	417
kareiviai	9	116	2	22	924	7	1080
policinin- kai	–	4	–	1	69	2	76
civiliai	–	3	–	–	62	–	71
iš viso	11	136	2	25	1544	11	1729

Lentelė sudaryta pagal: LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2183. – L. 129.

Tačiau dar neatvykus SSRS komisijai atsisakė išvykti 62 lenkų tau-tybės internuotieji.

SSRS komisiją lydėjo Internuotųjų stovyklų štabo viršininkas plk. ltn. A. Šurkus. Komisija internuotuosius priėmė:

Birštone – lapkričio 18–21 d.,
Ukmergėje – lapkričio 22–26 d.,
Palangoje – lapkričio 27–gruodžio 1 d.,
Rokiškyje – gruodžio 5–7 d.,
Kulautuvoje – gruodžio 8 d.,
Suvalkų Kalvarijoje – gruodžio 9 d.

*Grupė internuotųjų Vilkaviškio stovykloje
(Bogusławski A. W znak Pogoni.– P. 132)*

Norinčių grįžti užsirašė 85 karininkai, 416 puskarininkių, 1080 seržantų, 76 policininkai, 65 save laikę civiliais. SSRS komisija priiminėjo internuotuosius ir išduodavo leidimus grįžti į savo šeimas arba į ankstesnes gyvenamąsias vietas visiems be išimties, niekam jokių apribojimų ar suvaržymų nedarydama⁵⁹⁹. Priėmimo metu komisija priėmė ir tuos norinčius, kurie nebuvo kilę iš Vakarų Ukrainos ar Vakarų Baltarusijos, bet kelerius metus ten gyveno ar turėjo turto ir pareiškė norą sugrįžti. Buvo skelbiama, kad perėję sieną internuotieji nebus siunčiami į jokias sto-

⁵⁹⁹ Internuotųjų stovyklų viršininko 1939 m. gruodžio 2 d. raštas Eltos direktoriui // Ten pat. – F. 300. – Ap. 1. – B. 8. – L. 477.

vyklas, bet iš karto galės vykti į pasirinktas gyventi vietas. Tiesa, norintys grįžti apie save turėjo suteikti išsamių žinių⁶⁰⁰. Priėmimo metu persigalvojo daug karininkų – nuo 85 pareiškusių norą iki 21.

SSRS komisija priėmė 1706 internuotuosius. Lapkričio–gruodžio mėnesiais į SSRS, kaip užfiksuota gruodžio 27 d. protokole, išvyko 1687 internuotieji asmenys⁶⁰¹.

1940 m. sausio 2 d. į SSRS dar papildomai išvyko 31 žmogus. Turėjo išvykti 32, bet išvykimo dieną internuotasis Veličko susirgo ir pasiliko Lietuvoje⁶⁰². Tačiau kodėl į SSRS išvyko 12 žmonių daugiau nei oficialiai SSRS komisijos buvo priimta, duomenų surasti nepavyko.

Taigi savo noru į SSRS išvyko 1718 internuotųjų.

10.2. INTERNUOTŪJŲ IŠVYKIMAS Į VOKIETIJĄ

Kaip jau buvo minėta skyriuje apie civilių atbėgėlių grįžimą į Vokietijos valdomas buvusios Lenkijos sritis, kiek ilgiau užsitęsė derybos su Vokietijos vyriausybe, kuri iš pradžių buvo sutikusi priimti tik vokiečių kilmės internuotuosius. Vėliau sutiko priimti asmenis, tinkančius žemės ūkio darbams, ir tik po didelių Lietuvos diplomatų pastangų pagaliau sutiko priimti karius, kurie buvo paprasti darbininkai, technikai, pramonės darbininkai, perskirtų šeimų nariai.

Vokiečių komisijos požiūris į karininkus buvo neigiamas. Norinčių grįžti karininkų per visas stovyklas buvo užsiregistravę apie 200, tačiau komisija priėmė tik 12, kurie buvo vokiečių tautybės.

Vokiečių komisija norėjo priimti visus lenkų internuotuosius ne-inteligentus ir reikalavo, jog Lietuvos internuotųjų stovyklų administracija juos „paspauštų, kad jie panorėtų vykti į Vokietiją“⁶⁰³.

⁶⁰⁰ Tiems, tiems kurie nori grįžti į SSRS // Lietuvos žinios. – 1938, gruodžio 5.

⁶⁰¹ Protokolas apie buvusių lenkų karių, internuotų Lietuvoje, gražinimą į Socialistinę Tarybų Respublikų Sąjungą // Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2183. – L. 1.

⁶⁰² Papildomas protokolas // Ten pat. – L. 2.

⁶⁰³ J. Montvilos, URM referento, 1940 m. kovo 15 d. raštas Lietuvos pasiuntiniui Berlyne K. Škirpai // Ten pat. – B. 2284. – L. 186–187.

Kovo 8–10 d. komisija internuotuosius priėmė Rokiškyje, 11–12 – Suvalkų Kalvarijoje, 13–14 – Ukmergėje. Atvykę į Ukmergės internuotųjų stovyklą komisijos nariai pareiškė, kad panorę vykti į Vokietiją internuotieji iš stovyklos Stablacke bus siunčiami namo į Generalinę guberniją. Ši žinia labai teigiamai paveikė internuotuosius, todėl čia komisija priėmė net 788 internuotuosius⁶⁰⁴.

Policininkus Vokietijos komisija priėmė tik tuos, kurie sutiko dirbti policininkais Generalinėje gubernijoje. Tokių atsirado 95⁶⁰⁵.

Komisija darbą baigė 1940 m. kovo 16 d., tačiau dar baigusi priminėti civilius atbėgėlius, papildomai priėmė ir internuotuosius. Iš viso komisija leido grįžti į Generalinę guberniją 1613 internuotųjų.

Vykstantieji į Vokietiją buvo paleisti iš internuotųjų stovyklų, sudodinti į atskirus traukinius ir per Virbalį – Eitkūnus išsiųsti į Vokietiją. Kovo 16 d. išvyko 543 asmenys, kovo 18 d. – 493, kovo 19 d. – 482⁶⁰⁶.

Likę 95 internuotieji policininkai į Vokietiją išvyko balandžio 26 d⁶⁰⁷.

Vokietija buvo nepatenkinta, kad internuotieji lenkų kariai nenorėjo grįžti į Vokietijos valdomas žemes. 1940 m. kovo 20 d. Lietuvos pasiuntinys Berlyne K. Škirpa buvo iškvieštas pas Vokietijos URM slaptaį patarėją dr. Zetę, kuris pareiškė nepasitenkinimą „skystais“ primtųjų į reichą rezultatais. Anot jo, dar yra 4700 lenkų karių, kilusių iš Generalinės gubernijos teritorijos, ir Lietuvos valdžia privalo juos priversti „panorėti“ išvykti⁶⁰⁸.

Reikia pažymėti, kad pradėjus registruoti internuotuosius, norinčius grįžti į savo namus, esančius naujose Vokietijos ir Sovietų Sąjungos teritorijose, visose internuotųjų stovyklose buvo pradėta propaganda, kad visiems reikia pasilikti Lietuvoje ir laukti, kol bus sutriuškinti vokiečiai. Tada turėsiąs prasidėti Lenkijos atkūrimas, o Lietuvos lenkai turėsią suvaidinti svarbiausią vaidmenį⁶⁰⁹.

⁶⁰⁴ 1940 m. kovo 16 d. J. Montvilos raštas K. Škirpai // Ten pat. – L. 187.

⁶⁰⁵ 1940 006 06 raštas Internuotųjų stovyklų štabui // Ten pat. – B. 2292. – L. 13.

⁶⁰⁶ 1940 m. balandžio 9 d. informacija // Ten pat. – B. 2284. – L. 123.

⁶⁰⁷ 1940 m. balandžio 23 d. informacija // Ten pat. – B. 2292. – L. 9.

⁶⁰⁸ K. Škirpos 1940 m. kovo 20 d. raštas // Ten pat. – B. 2284. – L. 177.

⁶⁰⁹ I internuotųjų stovyklos viršininko 1939 m. gruodžio 1 d. raportas // Ten pat. – F. 300. – Ap. 1. – B. 5. – L. 76.

Pasirengusiems išvykti buvo grasinama, kad ateityje jie bus teisiami kaip išdavikai, pabėgę pas savo priešus, iš jų tyčiojamasi, net sumušami. Be to, ėmė sklisti kalbos, kad vykti į Prancūziją neapsimoka, nes vyresnieji karininkai, kaip netinkami, aukštesnių vietų negauna⁶¹⁰.

Į buvusias Lenkijos teritorijas, užimtas Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, grįžo daugiausia eiliniai kariai, mat karininkai bijojo, nes iš gaunamų laiškų žinojo, kad Sovietų Sąjungoje buvę karininkai yra suimami, o Vokietijos užimtose teritorijose gyvenimas nuolatos blogėja⁶¹¹.

10.3. INTERNUOTŲJŲ PALEIDIMAS IŠ STOVYKLŲ

Netinkamų karo tarnybai internuotųjų paleidimas. Nuo pat pirmų dienų iškilo problema, kad reikia paleisti sužeistuosius ir pripažintus netinkamais karo tarnybai. 1929 m. liepos 27 d. Ženevos konvencijos 68 straipsnis skelbė: „Sunkiai sergančius ir sunkiai sužeistus karo belaisvius kariaujančios šalys, neatsižvelgdamos nei į jų laipsnį, nei į jų skaičių, pasiųs į jų kraštus, kai tik jie bus kiek pagydyti, kai jų sveikatos būklė leis tai padaryti.

Todėl kariaujančių šalių sudarytosios sutartys kiek galima greičiau nustatys sužalojimų ar ligų atvejus, kuriais bus leidžiama tiesiogiai sugrąžinti į tėvynę arba eventualiai pasiųsti į neutralų kraštą atkusti. Kol bus sudarytas šis susitarimas, kariaujančios šalys galės vadovautis sutarties pavyzdžiu, prijungtu kaipo dokumentas prie šios konvencijos.“

69 straipsnis skambėjo taip: „Prasidėjus karo veiksmams, kariaujančios šalys susitars dėl paskyrimo mišrių medicinos komisijų. Tos komisijos bus sudarytos iš trijų narių, kurių du priklausys neutraliam kraštui, o vienas bus paskirtas belaisvius laikančios valstybės; vienas neutralaus krašto gydytojas pirmininkaus. Šios mišrios medicinos ko-

⁶¹⁰ IV internuotųjų stovyklos komendanto 1939 m. gruodžio 31 d. raportas // Ten pat. – B. 7. – L. 281.

⁶¹¹ I internuotųjų stovyklos komendanto 1940 m. kovo 1 d. raportas // Ten pat. – L. 165.

misijos tirs sergančius ar sužeistus belaisvius ir imsis jų atžvilgiu visų reikiamų žygių.

Tų komisijų nutarimai bus priimami balsų dauguma ir vykdomi trumpiausiu laiku⁶¹².

Tačiau, kad nebūtų pažeisti Lietuvos, kaip neutralios valstybės, įsipareigojimai, šią problemą reikėjo išsiaiškinti tarptautiniu lygiu.

1939 m. lapkričio 21 d. krašto apsaugos ministras brig. gen. Kazys Musteikis kreipėsi į užsienio reikalų ministrą Juozą Urbšį prašydamas išsiaiškinti, kokios sudėties komisija turi nuspręsti, kad internuotasis netinkamas karo tarnybai ir iš stovyklos turi būti paleistas⁶¹³.

Lietuvos užsienio reikalų ministerija 1939 m. lapkričio 17 d. kreipėsi į Vokietijos pasiuntinybę Kaune, siūlydama sudaryti tarptautinę komisiją, į kurią būtų paskirti po vieną Lietuvos, Vokietijos ir Latvijos Raudonojo Kryžiaus gydytoją⁶¹⁴. Tačiau Vokietijos pasiuntinybė tylėjo. 1940 m. sausio mėn. Lietuvos užsienio reikalų ministerija padarė išvadą, kad Lietuvos vyriausybė neprasilenks su tarptautinėmis taisyklėmis, jei komisiją sudarys iš trijų Lietuvos gydytojų ir jai bus pavesta spręsti, kurie iš sužeistųjų bei sergančiųjų yra repatrijuotini. Komisija savo sprendimuose vadovautėsi 1929 m. Ženevos konvencijos 68 straipsnio numatytu priedu. Asmenys, komisijos pripažinti repatrijuotiniais, nebūtų laikomi internuotais.

Apie šį sprendimą buvo informuota Vokietijos vyriausybė. Rašte buvo reiškiamas įsitikinimas, kad Vokietijos vyriausybė šiam Lietuvos sprendimui pritarė⁶¹⁵.

Vasario 14 d. iš Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje K. Škirpos buvo gautas gana miglotas pranešimas. Iš jo buvo galima suprasti, kad Vokietijos užsienio reikalų ministerija iš esmės tam neprieštarauja ir tiki, jog tam neprieštaras ir Vokietijos vyriausybė, jei Vokietijos užsienio reikalų ministerija apie tai tinkamai praneš.

⁶¹² Ten pat. – F. 383. – Ap. 7. – B. 2291. – L. 2–3.

⁶¹³ Internuotųjų dokumentų tikrinimo komisijos išvados // Ten pat. – L. 24.

⁶¹⁴ 1939 m. lapkričio 17 d. raštas Vokietijos pasiuntinybei Kaune // Ten pat. – L. 2–3.

⁶¹⁵ 1940 m. sausio 30 d. URM Politikos departamento direktoriaus raštas Lietuvos pasiuntiniui Berlyne // Ten pat. – L. 13–14.

Atsižvelgus į šį pranešimą, buvo sudaryta komisija. Į ją paskirti: pirmininkas – sanitarijos plk.ltn. Juozas Trečiokas, nariai – VII internuotųjų stovyklos komendantas plk. ltn. Viktoras Kazlauskas, trečią buvo numatyta skirti iš tos stovyklos, kurioje dirbs komisija, gydytoją.

Komisija darbą pradėjo 1940 m. vasario 17 d.

Per visą internuotųjų buvimo Lietuvoje laiką pripažinta netinkamais karo tarnybai 1100 internuotųjų. Tai daugiausia buvę karininkai. Gydytojų komisijai kėlė nuostabą, kad į kariuomenę buvo mobilizuoti invalidai ir pusiau invalidai, tarp jų daug kurčių, aklų viena akimi ir pan. Tuo tarpu kareivių sveikata buvo kur kas geresnė.

Tačiau, kaip pripažįsta lenkų tyrinėtojai, lietuvių gydytojų komisija buvo labai liberali ir daugumą besikreipusių į komisiją internuotų lenkų karių pripažindavo netinkamais karo tarnybai⁶¹⁶. Paleistieji iš stovyklų pripažinus netinkamais karo tarnybai buvo traktuojami kaip civiliai atbėgėliai.

Internuotųjų, pripažintų Lietuvos piliečiais, paleidimas. Lapkričio 18 d. internuotiesiems buvo pranešta, kad, grąžinus Lietuvai Vilniaus kraštą, visi internuotieji, turintys teisę gauti Lietuvos pilietybę, bus paleidžiami jiems parašius prašymą, adresuotą Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento direktoriui, gauti Lietuvos piliečio pasą.

Deja, nuo pat pirmos dienos prasidėjo agitacija prieš tai, kad bū-

Plk. ltn. Viktoras Kazlauskas

⁶¹⁶ Pięta Jan, Roman Wanda Krystyna, Szczurowski Maciej. Polacy internowani na Litwie. 1939–1940. – S. 38.

tų priimama Lietuvos pilietybė. Padavusieji pareiškimus buvo šantažuojami, netgi sumušami, todėl pareiškimus teko priiminėti slapta. Iš viso Lietuvos pilietybė buvo suteikta 360 internuotųjų ir jie paleisti iš stovyklų.

Civilių paleidimas. Civiliai, kurie turėjo neginčijamus dokumentus, kad tikrai yra civiliai, o ne mobilizuoti į Lenkijos kariuomenę, jau iki spalio 20 d. buvo paleisti. Kiti, kurie buvo šaukiamojo amžiaus ir neturėjo tokių dokumentų, liko stovyklose ir turėjo įrodyti, kad yra civiliai. Vėliau civiliais pripažinti internuotieji pagal 1939 m. gruodžio 20 d. atbėgėlių reikalams tvarkyti komisaro įsakymą išleidžiami iš stovyklų gaudavo atbėgėlio liudijimą, kuriame buvo nurodyta jo apsistojimo vieta ir per 24 val. turėjo prisistatyti į nurodytą policijos nuovadą.

Medicinos personalo paleidimas. Vadovaujantis Ženevos konvencijos reikalavimais, iki 1940 m. balandžio kaip sanitarijos personalas iš internuotųjų stovyklų taip pat buvo paleista 30 gydytojų ir farmaceutų, 152 gailestingosios seserys.

10.4. LAIKINAS INTERNUOTŪJŲ IŠLEIDIMAS

Tarpininkaujant Lietuvos piliečiams ir pasižadėjus neišvykti, laikinai paleisti 136 internuotieji. Tačiau tai buvo daroma nenoriai ir tik išimtiniais atvejais, nes paleisti internuotuosius, kaip jau buvo minėta, dažniausia prašė lenkų dvarininkai, kurie su internuotaisiais jokių giminystės ryšių neturėjo ir buvo įtariama, kad tokiu būdu bandoma išlaisvinti internuotuosius, kurie gali kenkti Lietuvos interesams. To neslėpė ir patys internuotieji. Buvo išleidžiami tik pavyzdingo elgesio internuotieji ir, vykdant 1940 m. kovo 29 d. internuotųjų stovyklų viršininko įsakymą, tik Vilniaus krašto gyventojai, jei jie ar jų šeimos Vilniaus krašte savininko ar nuomininko teisėmis valdė nekilnojamąjį turtą. Tam internuotieji turėjo rašyti prašymą, internuotojo giminaičiai pateikti valsčiaus savivaldybės išduotą liudijimą apie internuotojo arba jo šeimos narių valdomą turtą, taip pat metrikų išrašą, iš kurio

būtų matomi internuotojo giminystės ryšiai su turto valdytojais. Paleidžiant jie pasirašydavo tokio turinio pasižadėjimą:

„Aš, buvęs Lenkijos karys, laikinai paleistas iš internuotųjų stovyklos..... ir gyvendamas....., pasižadu pildyti visus karinės ir civilinės valdžios reikalavimus, neužsiminėti jokia prieš Lietuvą nukreipta veikla, registruotis vietos policijoje ir be jos žinios niekur iš gyvenamosios vietos nepasitraukti⁶¹⁷“ .

Lietuvą okupavus bolševikams, 1940 m. liepos 9 d. šiuos paleistuosius, jeigu jie nebuvo priėmę Lietuvos pilietybės, policijai buvo įsakyta pristatyti į internuotųjų stovyklą Kaune⁶¹⁸.

Tačiau šis įsakymas įvykdytas nebuvo, nes dalis laikinai paleistųjų internuotųjų pasislėpė. Nebuvo rasti V. Virionas (W. Wirion), poručikas Stanislovas Krajovskis-Kukielas (Stanisław Krajowski-Kukiel), poručikas Aleksandras Jablonskis (Aleksander Jablonski), paporučikis V. Dombrovskis, papulkininkis V. Pranevičius (W. Praniewicz), Henrikas Levandovskis (Henryk Lewandowski) ir kt⁶¹⁹.

Taigi, susumavus visų kategorijų internuotuosius, oficialiai iš internuotųjų stovyklų buvo paleista iš viso apie 5600 internuotųjų.

10.5. IŠLEIDIMAS ATOSTOGŲ

Lietuvos piliečiams tarpininkaujant ir laiduojant, internuotieji buvo išleidžiami atostogų. Išleidžiant atostogų, iš esmės buvo pasitikima internuotojo garbės žodžiu. Išleidžiamasis pasirašydavo pasižadėjimą, kurio tekstas visose stovyklose buvo panašus.

⁶¹⁷ Pasižadėjimas // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 12. – L. 79.

⁶¹⁸ Internuotųjų stovyklų štabo viršininko 1940 m. liepos 9 d. įsakymas // Ten pat. – B. 7. – L. 23.

⁶¹⁹ Apskričių policijos viršininkų pranešimai // Ten pat. – L. 30, 32, 33, 151, 157.

„Pasižadėjimas

Aš, žemiau pasirašęs, buvęs Lenkijos kariuomenės karys, laikomasinternuotųjų stovykloje, pavarde, pasižadau karininko garbės žodžiu, jog iš leistų man d. atostogų sugrįšiu paskirtu laiku į stovyklą.....

1940 m.....mėn. d.⁶²⁰

Kiek internuotųjų pasinaudojo šia galimybe laikinai palikti stovyklą, tikslesnių duomenų surasti nepavyko.

Pradėjus komplikuotis Lietuvos tarptautinei padėčiai, 1940 m. birželio 4 d. Internuotųjų stovyklų štabas įsakė iki birželio 20 d. atšaukti iš atostogų visus internuotuosius ir daugiau iki atskiro nurodymo neišleisti⁶²¹. Deja, atskiro nurodymo leisti internuotuosius atostogų nebebuvo...

10.6. PABĖGIMAI

Daug internuotųjų pabėgdavo iš stovyklų, nes lietuviai sargybiniai, nors ir turėjo teisę į bėgančiuosius šauti, dažnai jų „nepastebėdavo“. Lenkai tuo gana plačiai naudodavosi, nors keletas internuotųjų bandę bėgti buvo sužeisti ar nušauti.

Internuotųjų teisę bėgti iš stovyklų tam tikra prasme gynė ir Hagos konvencija. Ji skelbė, kad už mėginimą pabėgti internuotieji baudžiami vien drausmine nuobauda, bet jei sėkmingai pabėgęs iš naujo būna internuojamas, tai už pirmąjį pabėgimą visai nebaudžiamas⁶²².

Sugautas internuotasis paprastai būdavo baudžiamas tik už uniformos ar kito valdiško turto praradimą. Be to, kai kurios stovyklos buvo labai patogios pabėgti. Sakykim, Palangos internuotųjų stovykloje, išmėtytoje po visą miestelį 29-iose vilose, pabėgti sąlygos buvo

⁶²⁰ Ten pat. – F. 1413. – Ap. 1. – B. 3. – L. 116.

⁶²¹ Internuotųjų stovyklų štabo 1940 m. birželio 4 d. aplinkraštis // Ten pat. – F. 300. – Ap. 1. – B. 7. – L. 262.

⁶²² Internuotieji ir belaisviai // Kardas. – 1939. – Nr. 19. – P. 485.

*Ježis Urbankevičius
(Jerzy Urbankiewicz),
pabėgęs iš internuotųjų stovyklos*

ku internuotieji karininkai.

Be to, Rokiškio stovykloje buvo tokių vietų, kur visai nebuvo sargybinių⁶²⁵.

Internuotųjų stovyklų viršininkas 1939 m. spalio 24 d. raporte kariuomenės tiekimui viršininkui skundėsi, kad Kulautuvos internuotųjų stovyklos viršininkas plk. Vladas Braziulis neįveda stovykloje reikiamos tvarkos, nepateikia internuotųjų ataskaitų, tai aiškindamas tuo, kad nežino kiek stovykloje yra internuotųjų, nes jų daug pabėga⁶²⁶.

idealios. Negausi stovyklos administracija kas dieną patikrinti internuotuosius buvo nepajėgi ir tuo jie gana sėkmingai naudojosi⁶²³.

Labai patogi pabėgti buvo ir Rokiškio internuotųjų stovykla. Stovykla buvo išsidėsčiusi keliuose vietose. Tai užėmė 3 dvaro trobesius, Rokiškio pradžios mokyklos pastatą, baptistų maldos namus ir vienuolyne esančią mergaičių ruošos mokyklą⁶²⁴. Kadangi stovykloje gyveno ir grafas J. Pšezdeckis, lenkų internuoti karininkai, naudojęsi grafo globa, persirengę civiliais rūbais lengvai galėdavo iš stovyklos išeiti ir sugrįžti. Pvz., 1939 m. gruodžio 27 d. grafas savo svečiams organizavo didelę medžioklę, kurioje persirengę civiliais drabužiais dalyvavo ir stovykloje buvę aukštieji len-

⁶²³ Internuotųjų stovyklų viršininko raštas kariuomenės štabo viršininkui // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 6. – L. 404.

⁶²⁴ Stovyklų sutvarkymo reikalu // Tėn pat. – F. 1414. – Ap. 1. – B. 6. – L. 144.

⁶²⁵ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletėnis Nr. 2.

⁶²⁶ 1939 10 24 Internuotųjų stovyklų štabo viršininko raportas // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 5. – L. 225.

Nors stovykla po vadovybės priekaištų ir buvo aptverta spygliuota viela, tačiau, būdama miške, ši tvora faktiškai nieko nereiškė. Bet kas pro ją galėjo pabėgti⁶²⁷.

Iki 1939 m. spalio 28 d. iš internuotųjų stovyklų jau buvo pabėgę 1420 internuotųjų⁶²⁸.

Kadangi iš pradžių stovyklų apsauga buvo negausi, pasitaikydavo ir masinių pabėgimų. Antai Alytaus stovyklą saugojo tik 16 apsauginių, todėl rugsėjo 28 d. pabėgo 50 internuotųjų, rugsėjo 30 d. – 100⁶²⁹. Panašių pabėgimų buvo ir kitose stovyklose.

Reikia pažymėti, kad dešimčiai internuotųjų turėjo būti skiriamas 1 grandinis ir 1 eilinis karys, tačiau visose stovyklose apsauga buvo mažesnė.

Tai sukėlė SSRS ir ypač Vokietijos pasipiktinimą. Pasipylė protesto notos. Pagaliau toks pabėgėlių skaičius sudarė ir nepalankią kriminalinę situaciją, ypač aplink internuotųjų stovyklas. Lietuvos Užsienio reikalų ir Vidaus reikalų ministerijoms spaudžiant, Internuotųjų stovyklų štabas pradėjo griežtinti internuotųjų priežiūrą, atimti iš jų dokumentus, tačiau stovyklose mažai kas pasikeitė. 1939 m. spalio 24 d. Internuotųjų stovyklų štabo viršininkas aplinkkraštyje internuotųjų stovyklų komendantams piktinosi, kad jie, užsienio ir kitų Lietuvos žinybų atstovams paklausus apie internuotųjų pabėgimus, drįsta pasakyti: „Tegul bėga, mažiau bus“.

Nors internuotųjų apsauga ir buvo sustiprinta, tačiau pabėgimai nesiliovė. Nuo 1939 m. lapkričio 1 d. iki 1940 m. birželio 15 d. dar pabėgo 1605 internuotieji, tiesa, dalis jų buvo sugauta ir gražinta atgal⁶³⁰.

Pabėgimų iš stovyklų priešininkai buvo ir kai kurie stovyklų „vy-

⁶²⁷ Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – S. 84.

⁶²⁸ Internuotųjų stovyklų štabo 1939 m. spalio 28 d. raštas kariuomenės tiekimo viršininkui // Ten pat. – L. 17.

⁶²⁹ Internuotųjų stovyklų viršininko 1939 m. spalio 2 d. raštas II pėstininkų divizijos vadui // Ten pat. – L. 341.

⁶³⁰ Apskaičiuota pagal internuotųjų stovyklų statistines suvestines žinias // Ten pat. – B. 25.

resnieji“, tarp jų ir brig. gen. V. Pšezdzeckis. Jis, drausdamas internuotiesiems bėgti, rėmėsi iš Paryžiaus gautomis instrukcijomis⁶³¹.

Ne vienas pabėgęs internuotasis bandydavo gauti suklastotus dokumentus ir tokiu būdu išvykti į užsienį. Tai buvo gana rizikingas žingsnis, nes sugauti su suklastotais dokumentais buvo teisiami. Jie paprastai buvo nuteisiami 4 mėnesiams kalėjimo. Tai vis dėlto buvo maža bausmė ir internuotųjų ryžtui bėgti didesnio poveikio nepadarė. Po keturis mėnesius Kariuomenės teismo buvo nubausti S. Skracinskis (S. Skracinski), Mečislovas Geta (Mieczysław Getta), Janas Vibranovskis (Jan Vybranowski)⁶³², Marijanas Chilinskis (Marijan Chiliński), K. Pravdzisas-Brochockis (K. Prawdzic-Brochocki), S. Skročinskis (S. Skroczynski), Edmundas Tacikas (Edmund Tacik), Ježis Rudolfas (Jerzy Rudolf), Janas Krasnikas (Jan Kraśnik), Ježis Lukovskis (Jerzy Łukowski) ir kt.⁶³³.

Dažnėjantys internuotųjų pabėgimai pridėjo darbo Lietuvos policijai, kuri 1939 m. rugsėjo 21 d. buvo įpareigota pabėgėlius gaudyti ir perduoti komendantūroms. Buvo įsakyta sustiprinti Lietuvos–Latvijos ir Lietuvos–SSRS sienos apsaugą⁶³⁴.

Apskričių viršininkai uždraudė gyventojams teikti kokią nors pagalbą pabėgusiems internuotiesiems bei padėti jiems pabėgti.

Kiekvienas asmuo, žinojęs ką nors apie pabėgusius internuotuosius, turėjo apie tai pranešti policijai.

Piliečius, nevykdžiusius šių nurodymų, apskrities viršininkai, remdamiesi Nepaprastojo meto įstatymo 13 straipsniu, galėjo bausti iki 2500 Lt bauda arba areštuoti iki 3 mėn., arba nubausti abiem bausmėmis kartu⁶³⁵.

Be to, už pagalbą internuotiesiems pabėgti arba jų slėpimą teismas gyventojus galėjo nubausti kalėti iki 4 metų paprastame arba sunkių darbų kalėjime.

⁶³¹ Łossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939–1940. – S. 132.

⁶³² Nubausti internuoti lenkų kariai // Lietuvos aidas. – 1940, kovo 19.

⁶³³ Sugauti su suklastotais dokumentais internuotieji // Tėn pat. – 1939, gruodžio 14.

⁶³⁴ VRM Policijos departamento 1939 m. spalio 6 d. raštas internuotųjų stovyklų viršininkui // LCVA. – F.300. – Ap. 1. – B. 6. – L. 190.

⁶³⁵ Tėn pat. – B. 5. – L. 194.

Tai nebuvo vien gąsdinimo priemonė. Buvo ir realiai nubaustų. Antai už pabėgėlių slėpimą broliai Albinas ir Boleslovas Bujanovičiai buvo nubausti 1000 Lt bauda ir nuteisti 5 mėnesiams arešto⁶³⁶.

Lietuvos administracijai tokių priemonių teko griebtis todėl, kad apie visus pabėgusius internuotuosius, perėjusius Lietuvos–Latvijos ir Lietuvos–SSRS sienas, Latvijos ir SSRS spauda labai plačiai rašė, o Latvijos ir SSRS oficialūs valdžios pareigūnai nuolat reiškė dėl to protestus. Pirmas oficialus SSRS pareigūnų protestas buvo pareikštas dar 1939 m. spalio pirmosiomis dienomis.

Ypač smarkiai protestavo Latvija, todėl Lietuvos vyriausybė, bijodama rimtų politinių komplikacijų, prieš bėgančiuosius įsakė pavartoti ginklą⁶³⁷.

Padėti policijai gaudyti pabėgusius internuotuosius, ypač tose apskrityse, kur buvo internuotųjų stovyklos, buvo pasitelkti šauliai. Internuotųjų stovyklų komendantams buvo įsakyta apie visus pabėgusius pranešti policijai ir šauliams⁶³⁸.

Policijai buvo įsakyta sekti gyventojus, pastebėtus įtartinus asmenis suimti.

Policijai atkreipus rimtą dėmesį į pabėgimus, buvo demaskuotas ištisas organizuotos „pagalbos“ internuotiesiems tinklas. Tai daugiausia buvo vietos lenkai, kurie padėdavo pabėgėlius aprūpinti civiliniais drabužiais, dokumentais. Birštone aptikta siuvykla, siuvanti drabužius pabėgusiems lenkams. Buvo sulaikyta keletas žvejų, gabenusių į Švedijos Bornholmo salą iš Palangos internuotųjų stovyklos pabėgusius internuotuosius⁶³⁹.

Siekiant išvengti, kad pabėgę internuotieji negautų oficialių dokumentų išvykti iš Lietuvos, nuo 1939 m. spalio pradžios Vidaus rei-

⁶³⁶ Łossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939–1940. – S. 183.

⁶³⁷ Internuotųjų stovyklų viršininko 1939 m. spalio 5 d. aplinkraštis // LCVA. – F. 300. – Ap. 1. – B. 6. – L. 70.

⁶³⁸ Internuotųjų stovyklų viršininko 1939 m. spalio 5 d. raštas Šaulių sąjungos vadui // Tėn pat. – L. 73.

⁶³⁹ Internuotųjų stovyklų štabo raštas Palangos internuotųjų stovyklos komendantui // Tėn pat. – B. 5. – L. 178.

kalų ministerija, prieš išduodama išvykimo dokumentus, iš visų nuo 18 iki 50 m. lenkų ėmė reikalauti pažymų iš Internuotųjų stovyklų štabo, kad jie nebuvo internuoti⁶⁴⁰.

Internuotųjų stovyklų štabas Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamentui pateikdavo visų pabėgusiųjų internuotųjų sąrašus.

Spalio 23 d. Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorių E. Turauską aplankė Vokietijos pasiuntinys E. Cechlinas. Jis pranešė, kad, Vokietijos pasiuntinybės surinktomis žiniomis, gana didelis skaičius lenkų internuotųjų, įvairių rūšių karinių specialistų, pasinaudodami Lenkijos pasiuntinybės ar dar likusio jos biuro išduotais asmens dokumentais, apsirūpina reikalingomis vizomis ir išvyksta į kariaujančias su Vokietija Angliją ir Prancūziją.

Kartu Vokietijos pasiuntinys išreiškė nusistebėjimą, kad Kauno apskrities viršininko įstaiga tokiems asmenims su išduotais Lenkijos pasiuntinybės ar dar likusio jos biuro pasais išduoda nemokamas Lietuvos vizas išvykti, ko nedaro net savo šalies piliečiams.

E. Cechlinas aiškiai leido suprasti, kad tokie reiškiniai gali sukelti gana griežtą Berlyno reakciją⁶⁴¹.

Atlikus patikrinimą paaiškėjo, kad E. Cechlinas buvo teisus. Be jau minėtų faktų, pabėgusiems lenkų karininkams tam tikrą paramą teikė Prancūzijos, Anglijos ir Švedijos pasiuntinybės. Lietuvos vidaus reikalų ministerijos bandymas prie šių pasiuntinybių pastatyti policijos postus, kurie pabėgėlius suimtų, baigėsi nesėkme, kiekvieną kartą griežtai pasipriešinus tų šalių pasiuntinybėms⁶⁴².

Buvo nustatyta, kad Kauno karo ligoninėje gydomi lenkų internuotieji, išleisti į miestą, vyksta į Lenkijos pasiuntinybę, kur jiems tuoj pat išduodami pasai. Dėl to Karo ligoninės viršininkui 1939 m. spalio

⁶⁴⁰ Vidaus reikalų ministro 1939 m. spalio 21 d. raštas krašto apsaugos ministrui // Ten pat.

⁶⁴¹ J. Urbšio, UR ministro, 1939 m. spalio 23 d. raštas vidaus reikalų ir krašto apsaugos ministrams // Ten pat. – L. 226.

⁶⁴² Vidaus reikalų ministro 1939 m. spalio 21 d. raštas // Ten pat. – L. 119; Internuotųjų stovyklų štabo 1939 m. spalio 12 d. raštas Karo ligoninės viršininkui // Ten pat. – B. 6. – L. 202.

12 d. buvo uždrausta internuotuosius, gydomus ligoninėje, išleisti į miestą⁶⁴³.

Britų pasiuntinybė išdavinėjo pasus remdamasi dviejų asmenų liudijimu.

Sugriežtinus dokumentų išdavimo tvarką, dauguma internuotųjų pabėgę iš stovyklų sunaikindavo savo dokumentus ir, persirengę civilių drabužiais, užsiregistruodavo kaip civiliai pabėgėliai, o gavę iš anglų konsulato civilio pabėgėlio dokumentus išvykdavo į užsienį⁶⁴⁴.

11. INTERNUOTŪJŲ PADĖTIS LIETUVĄ OKUPAVUS SOVIETŲ SAJUNGAI

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, visiems internuotiesiems, norintiems pabėgti, tokios sąlygos buvo sudarytos. Sargybiniai ypač blogai atlikdavo savo pareigas. Tomis dienomis visi norintys pabėgti tai galėjo padaryti.

Nuo birželio 21 d. internuotųjų stovyklose buvo sugriežtintas režimas. Buvo įsakyta nė vieno internuotojo neleisti už stovyklų ribų, sustiprinti apsaugą, stovyklų komendantams apsigyventi stovyklų įgulų ribose⁶⁴⁵.

Bet ir dabar mažai kas pasikeitė. Ypač daug internuotųjų pabėgo, kai stovyklas pasiekė žinia, kad internuotuosius perims sovietinė kariuomenė – nuo 1940 m. liepos 1 d. iki liepos 10 d. pabėgo net 439 internuotieji, nepaisant to, kad liepos 6 d. buvo pagrasinta, jog už internuotųjų pabėgimus bus baudžiami ne tik juos saugoję kareiviai, bet ir jų viršininkai⁶⁴⁶.

⁶⁴³ Internuotųjų stovyklų štabo 1939 m. spalio 29 d. raštas URM // Ten pat. – B. 5. – L. 200.

⁶⁴⁴ Valstybės saugumo departamento direktoriaus 1939 m. lapkričio 3 d. raštas internuotųjų stovyklų viršininkui // Ten pat. – B. 8. – L. 30.

⁶⁴⁵ Internuotųjų stovyklų štabo viršininko 1940 m. birželio 21 d. įsakymas // Ten pat. – B. 7. – L. 31.

⁶⁴⁶ Internuotųjų stovyklų viršininko 1940 m. liepos 6 d. įsakymas // Ten pat. – B. 30. – L. 28.

1940 m. liepos 10–12 d. SSRS kariuomenės paskirtas įgaliotinis brig. vadas Michailas Krivenko, vadovaudamasis L. Berijos pasirašytu 1940 m. liepos 6 d. įsakymu Nr. 00806, perėmė iš Lietuvos internuotųjų stovyklų buvusius Lenkijos kariuomenės karius:

Suvalkų Kalvarijoje – 904,
Aukštojoje Panemunėje – 403,
Ukmergėje – 1006,
Vilkaviškyje – 2060.

Iš viso sovietai perėmė 4 373 internuotuosius. Jie buvo išgabenti į rytus⁶⁴⁷.

Perduodant internuotuosius, SSRS atstovybės tarnautojas Semionovas priekaištavo Lietuvos atstovams, kam jie taip globoję Lietuvoje internuotus Lenkijos karius. Jie, lenkų belaisviai, gyvenę kurortuose, netgi mineralinių vandenų, gerai maitinami. Su tokiais išpaikintais kariais būsią vargo Sovietų Sąjungai. „Bet NKVD moka ir su tokiais susitvarkyti“, – gyrėsi Semionovas.

Savo „sugebėjimus“ elgtis su internuotaisiais sovietai pademonstravo iš karto. Kaip prisimena internuotasis Alfredas Kolatoras (Alfred Kolator), liepos 10 d. sovietiniai kariškiai atvyko į Suvalkų Kalvarijos stovyklą. Visas kelias iki geležinkelio stoties kas kelis žingsnius iš abiejų pusių buvo apstatytas sovietiniais kareiviai su šautuvais bei su šunimis. Reikėjo eiti greitai žingsniu. Kai kurie dėl ilgo buvimo stovykloje buvo nusilpę, todėl ėjo lėčiau. Ant jų kareiviai šaukė ir ragino greičiau eiti. Nukrito plk. Pavlikas. Pasigirdo nežmoniški riksmi ir smūgiai šautuvų buožėmis. Sutikti lietuviai kryžiaus ženklu laimino internuotuosius...

Geležinkelio stotyje internuotuosius po 45 asmenis suvarė į prekinis vagonus. Karštis buvo baisus, vagonų langai užkalti lentomis, nedavė nė lašelio vandens...⁶⁴⁸

Tačiau šiems internuotiems lenkų kariams pavyko išvengti Katy-

⁶⁴⁷ Internuotųjų stovyklų štabo viršininko 1940 m. liepos 17 d. įsakymas // Ten pat. – L. 31.

⁶⁴⁸ Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940. – S. 112–113.

nės tragedijos. Jie buvo išvežti į atskirus NKVD lagerius Kozelske ir Juchnovske, palyginti gerai prižiūrimi ir maitinami. Vadovaujantis 1941 m. balandžio 8 d. L. Berijos įsakymu, dalis jų buvo išvežti į Panojaus (Паноя) darbo lagerį Užpoliarėje, netoli Murmansko. Šiame lageryje jie išbuvo iki 1941 m. liepos mėnesio. 1941 m. SSRS Aukščiausiajai Tarybai paskelbus amnestiją iš Užpoliarės buvo perkelti į kitus lagerius. Dalis jų įstojo į formuojamą Lenkijos armiją SSRS teritorijoje, didžioji dalis Lietuvoje internuotų karininkų ir karių įstojo generolo Vladislavo Anderso korpusą ir kariavo prieš vokiečius Mažojoje Azijoje, Egipte ir Italijoje.

Perdavus internuotuosius Sovietų Sąjungai, prasidėjo Internuotųjų stovyklų štabo ir pačių internuotųjų stovyklų likvidavimo procesas. Iki rugsėjo 16 stovyklos buvo uždarytos, turtas perduotas karinėms dalims ar į sandėlius, bylos į archyvą. Rugsėjo 16 d. buvo likviduotas ir Internuotųjų stovyklų štabas⁶⁴⁹.

*Internuotųjų Stovyklų Viršininko
I-5-a-f-y-m-a-s
Nr. 49.*

Laikas: Šanciai, 1940 m. liepos mėn. 17 d.

15.

*Pritomandiruota prie Internuotųjų Stovyklų
Štabo dim. karo vald. vir. Larr. Mažeika, tikras
laikyti gražintą į Paruomenės Tūkimo Valdybą nuo
š. m. liepos mėn. 17. dienos.*

Pagrindas: Kar. Tūkimo V-bos rastas Nr. 6480.

25.

*1-os Sur. Galvrijos Internuotųjų Stovyklų Jo-
mendantas mjr. Mlicerčius su visa komendantūra
nuo š. m. liepos mėn. 15 d. ... val. pėnsikieli į Launas
likvidaciniamis darbais baigti.*

Pagrindas: mjr. Mlicerčius rap. Nr. 1777.

⁶⁴⁹ Ten pat. – L. 73.

3 š.

1940 m. liepos mėn. 10-12 d. SSRS Paryuomenės partijos igalotinis brig. gen. KRIVERKO priėmė iš Lietuvos Paryuomenės igalotinio plk. ltn. S. JAKŠTO lietuvių internuotus, būsimus lektus Parius:

1. Suvalės Kalvarijojė —	904 interu.
2. J. Jaremurejė —	403 "
3. Ukmergijė —	1006 "
4. Vilkaviskijė —	2000 "
<hr/>	
viso.....	4373 interu.

/ Keturi lėktavaičiai lyps simtai septyniasdešimt
Lyps internuotiejė /

Priėmė: Brig. gen. Primuto.

Pardavė: Plk. ltn. Jankas.

Paqidetas: Aktas №. 3566.

32

4 š.

Prikomandiruotas prie Internuotųjų Stovyklų
Štabo jaun. psp. klaspačiūkas Starys nuo 5 m. lie-
pos mėn. 9 d. gūžintas 3 savo dalis, 1 y. 3 2 p. p.

Paqidetas: rastos №. 283.

Publikintas int.
Interv. Stov. Viskinkas.

Plk. ltn. A. Janūtas
Štabo Viskinkas.

12. INTERNUOTŪJŲ LIETUVOJE LENKIJOS PILIEČIŲ LIKIMAS

Internuotųjų Lietuvoje Lenkijos karių likimas susiklostė nevienodai. Vieni buvo paleisti, kiti savo noru išvyko į SSRS ar Vokietiją, dalis pabėgo ir jų likimas mums nežinomas. Tačiau geriausiai tai atspindi statistika.

7 lentelė

Internuotųjų Lietuvoje Lenkijos karių likimas

1. Išleista iš stovyklų, pripažinus Lietuvos Respublikos piliečiais	360
2. Paleista iš stovyklų, pripažinus netinkamais karo tarnybai	1100
3. Savo noru išvyko į SSRS	1718
4. Savo noru išvyko į Vokietiją	1613
5. Paleista medicinos personalo	182
6. Paleista apsigyventi pas Lietuvos piliečius	136
7. Paleista pripažinus civiliais	apie 800
8. Pabėgo	apie 2500
9. Perduota SSRS	4373

IŠVADOS

1. 1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietijai užpuolus Lenkiją prasidėjo Antaris pasaulinis karas. Nors Lietuva pasiskelbė būsianti neutralia valstybe ir atmetė Vokietijos siūlymą kartu ginklu atsiimti savo istorinę sostinę Vilnių ir taip išvengė tiesioginio dalyvavimo karo veiksmuose, tačiau prasidėjusio karo padariniai Lietuvą tiesiogiai palietė beveik nuo pat pirmųjų dienų. Rugsėjo 17 d. Lenkiją užpuolus Sovietų Sąjungai, jau kita, t. y. rugsėjo 18 d. į Lietuvą ėmė bėgti Lenkijos kariuomenės kariai bei civiliai gyventojai. Lenkijos kariai buvo internuojami, nuginkluojami, ir uždaromi į internuotųjų stovyklas. Taip Lietuva elgėsi vadovaudamasi tarptautinių konvencijų reikalavimais.

2. 1939 m. spalio 27 d. Sovietų Sąjungai grąžinus Vilnių Lietuvai, Lietuvai atiteko ir iš kitų Lenkijos rajonų nuo fronto pasitraukę buvusios Lenkijos gyventojai. Lietuvoje esantys daugiau kaip 26 tūkst. atbėgėlių buvo administruojami vadovaujantis tarptautinės teisės reikalavimais, taip pat specialiai Lietuvoje priimtu „Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymu“ bei kitais teisės aktais. Atbėgėliams administruoti buvo įsteigtas Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatas.

Siekiant suvaldyti tokią didžiulę ir ne visada geranoriškai Lietuvai nusiteikusių atbėgėlių masę, tekdavo imtis ir gana griežtų priemonių (nuo baudų iki ištrėmimo iš šalies bei siuntimo į koncentracijos stovyklą), tačiau šie veiksmai neperžengdavo visuotinai pripažintų tarptautinės teisės normų ir nė viena tarptautinė organizacija dėl to nėra pareiškusi Lietuvos administracijai priekaištų.

3. Didžiulis atbėgėlių skaičius sukėlė daug problemų, todėl Lietuvos vyriausybė dėjo didžiules pastangas, kad bent dalis atbėgėlių išvyktų į kitas šalis. Lietuvos vyriausybė ieškojo galimybių, kad bent dalį atbėgėlių priimtų JAV, Argentina, Skandinavijos bei kai kurios kitos valstybės, tačiau jos, motyvuodamos vidaus sunkumais, arba tuo, kad pas jas jau yra atbėgėlių, priimti atbėgėlių neskubėjo. Pavyko susitarti tik su Vokietija ir SSRS, kad jos leistų norintiesiems grįžti į tų valstybių valdomas buvusios Lenkijos teritorijas. Galiausiai iš Lietuvos į Vokietij-

ją išvyko 2584 žmonės, į Sovietų Sąjungą – 780. Į kitas valstybes tik vienetai.

4. Dauguma patekusių į Lietuvą atbėgėlių neturėjo jokio pragyvenimo šaltinio, todėl juos ėmėsi šelpti Lietuvos Raudonasis Kryžius, įvairios tarptautinės ir Lietuvos šalpos organizacijos, Lietuvos vyriausybė. Buvo siekiama sudaryti vienodas gyvenimo sąlygas visų tautybių atbėgėliams. Įkurtų lenkų, žydų bei lietuvių atbėgėlių šalpos komitetu pastangomis buvo įsteigti bendrabučiai, valgyklos, rūpinamasi atbėgėlių sanitarinėmis sąlygomis bei medicinine priežiūra, kitais jų poreikiais. Iš viso atbėgėliams šelpti užsienyje ir Lietuvoje buvo paaukota per 7,2 milijonų litų. Ir nors atbėgėlius palyginti gausiai rėmė tarptautinės šalpos organizacijos, 34,84 proc. šios sumos buvo Lietuvos vyriausybės skirti biudžeto pinigai.

5. Nors Lietuvos vyriausybė stengėsi sudaryti kaip galima geresnes sąlygas atbėgėliams, deja, dalis atbėgėlių bei pabėgusių iš internautų stovyklų buvusios Lenkijos karių, tikėdami greitu didžiosios Lenkijos atkūrimu ir tikėdamiesi išlaikyti Vilnių būsimoje valstybėje, Lietuvą laikė priešiška tam tikslui valstybe ir išitraukė į antilietuvišką veiklą. Buvo kuriami slapti rateliai, organizacijos, prasidėjo antilietuviška agitacija ir propaganda. Tačiau 1940 m. sausio mėn. Lietuvos saugumui likvidavus keletą pagrindinių lenkų organizacijų, ši veikla smarkiai susilpnėjo. Tokiam Lietuvos valdžios elgesiui pritarė tarptautinė visuomenė, tarp jų oficialiai net ir Lenkijos vyriausybė emigracijoje.

5. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, labdaros organizacijos siųsti aukas atbėgėliams šelpti atsisakė. Parama buvo mažinama, o 1940 m. pabaigoje ir visai nutraukta. Visiems atbėgėliams buvo pasiūlyta priimti sovietinę pilietybę ir susirasti darbą. Atsisakiusieji buvo areštuojami ir tremiami į Sovietų Sąjungos gilumą.

6. Perėjusių Lietuvos sieną Lenkijos karių buvo internuota beveik 13 tūkst. Jiems laikyti buvo įkurtos 7 internautų stovyklos, internautiesiems administruoti įsteigtas Internautų stovyklų štabas.

Internautieji Lietuvoje buvo laikomi ir su jais buvo elgiamasi taip, kaip tai buvo numatyta Hagos 1907 m. IV ir V konvencijose, Ženevos 1929 m. liepos 27 d. Konvencijoje dėl sužeistųjų ir belaisvių bei re-

miantis tarptautinės praktikos patirtimi.

Internuotieji Lenkijos kariai stovyklose buvo aprūpinami ir maitinamai lygiai taip pat, kaip ir Lietuvos kariuomenės kariai. Juos visiškai išlaikė Lietuvos valstybė. Internuotųjų gyvenimo stovyklose tvarką nustatė „Internuotųjų karių stovyklai tvarkyti nuostatai“ ir „Internuotųjų stovyklų vidaus tvarkos taisyklės“. Prasižengusieji buvo baudžiami vadovaujantis „Internuotiesiems teisti ir bausti įstatymo“ nustatyta tvarka.

Internuotaisiais kariais besirūpinančios tarptautinės organizacijos pripažino, kad Lenkijos karių gyvenimo sąlygos, maitinimas, buitinių ir kultūrinių poreikių tenkinimas visiškai atitinka tarptautinėse konvencijose keliamus reikalavimus.

6. Internuotųjų karių skaičius stovyklose tolygiai mažėjo, nes iš internuotųjų stovyklų buvo paleista apie 800 internuotųjų, pripažinus juos civiliais, 360 internuotųjų suteikta Lietuvos pilietybė, apie 1100 buvo pripažinti netinkami karo tarnybai, 1687 išvyko į SSRS, 1613 – į Vokietiją, apie 2500 internuotųjų pabėgo.

7. Lietuvą okupavus SSRS, 1940 m. liepos 10–12 internuotuosius perėmė SSRS ir dar buvusius stovyklose 4373 internuotuosius išgabeno į Kozelsko ir Juchnovsko lagerius.

8. Lietuvai beveik 40 tūkst. civilių atbėgėlių ir internuotųjų Lenkijos karių išlaikymas, apgyvendinimas, administravimas buvo sunki našta, juo labiau kad dėl prasidėjusio karo sutrikus tradiciniams ekonominiams ryšiams ir taip pasunkėjo šalies ekonominė padėtis. Tačiau Lietuvos administracija garbingai išlaikė susiklosčiusių aplinkybių primestą gana sunkų egzaminą. Tarptautinė bendrija pripažino, kad Lietuva, sprendama atbėgėlių ir internuotųjų karių problemą elgėsi taip, kaip to reikalavo tarptautinė teisė bei susiklosčiusi praktika, tuo sudarydama teigiamą įvaizdį pasaulyje.

PABAIGA

Šią monografiją norėtusi baigti žymaus lenkų istoriko dr. Piotro Losovskio žodžiais:

„Neutrali Lietuvos laikysena 1939 m. lenkų–vokiečių kare ir su tuo susijęs prieglobsčio suteikimas lenkų kariškiams ir civiliams pabėgėliams buvo reikšmingas epizodas lenkų-lietuvių santykiuose. Jis pozityviai išsiskiria fone senų užsitęsusių ginčų ir Antrojo pasaulinio karo metu buvusių priešiškamų aiškaus paaštrėjimo. Nepaprastai sunkiu momentu, kovodama su hitleriniu užpuoliku, Lenkija patyrė palankumą iš Lietuvos, kuri jau vien savo neutralia laikysena, kad ir kokie būtų jos motyvai, padarė Lenkijai didelį patarnavimą. Šiandien kai kurie lietuvių rašytojai gali smerkti tą elgesį, kaip nedovanotiną klaidą. Lenkai, betgi, jaučia, kad tuolaikinė Lietuvos laikysena liks visiems laikams kaimyninio lojalumo ir padorumo pavyzdžiu, kuris nebus užmirštas. Jis sudaro tarpusavio santykiuose gyvos tradicijos elementą, ant kurio galima būtų tiesti tolesnio abipusio susipratimo ir susitarimo tiltus“⁶⁵⁰.

⁶⁵⁰ Raštikis S. Lietuvos likimo kelias. – 1982. – P. 280–281.

UCHODŹCY DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ I POLSCY ŻOŁNIERZE INTERNOWANI W LITWIE (1939 09–1940)

dr. Gintautas Surgailis

W wyniku zmywy Mołotowa – Ribentropa, 1 września 1939 r., gdy Niemcy napali na Polskę, rozpoczęła się Druga Wojna Światowa. Chociaż Litwa ogłosiła neutralność i odrzuciła propozycję Niemców zabrać z powrotem okupowaną przez Polskę w 1920 roku historyczną stolicę Wilno za pomocą broni, i w ten sposób uniknęła bezpośredniego udziału w działaniach wojennych, skutki rozpoczętej wojny dotknęły Litwę już od pierwszych dni. Gdy na Polskę 17 września napadł Związek Radziecki, już następnego dnia, tzn. 18 września, do Litwy zaczęli biec polscy żołnierze oraz mieszkańcy cywilni. Żołnierze polscy byli internowani, rozbrojeni i zamykani do obozów internowanych. W ten sposób Litwa postępowała kierując się wymaganiami konwencji międzynarodowych.

27 października 1939 r., po zwróceniu Wilna Litwie przez Związek radziecki w rezultacie „Umowy o przekazaniu Wilna i Wileńszczyzny Litwie i pomocy między Litwą a Związkiem Radzieckim“ pomiędzy Litwą a Związkiem Radzieckim z 10 października 1939 r., Litwie dostali się również mieszkańcy cofnięte od frontu z innych rejonów byłej Polski.

Po skończeniu działań wojennych na terytorium byłej Polski, Litwa zderzyła się z problemem zesłańców do Litwy. Niemcy, jak i Związek Radziecki, zaczęli zsyłać ludzi niepożądanych do Litwy. Z Niemców byli zsyłani głównie żydzi. Do Litwy ich zostało zesłanych 1799. Ze Związku Radzieckiego do Litwy zostało zesłanych około 3 tys. ludzi.

Znajdujące się na Litwie ponad 26 tys. uchodźców były administrowane zgodnie z wymaganiami prawa międzynarodowego, a także specjalnie przyjętymi w Litwie „Ustawą o obchodzeniu się z uchodźcami wojennymi“ i innymi aktami prawnymi. Dla administrowania uchodźców został założony komisariat administracji uchodźców wojennych.

Aby móc kontrolować tak wielką i nie zawsze przychylnie ustosunkowaną do Litwy masę uchodźców, konieczne były dość radykalne środki (od grzywn do zesłania z kraju i umieszczenia w obozie koncentracyjnym), jednak te czynności nie przekraczały ogólnie przyjętych międzynarodowych norm prawnych, i żadna z organizacji międzynarodowych nie miała zastrzeżeń do administracji litewskiej z tego powodu.

Ogromna liczba uchodźców wywołała sporo problemów socjalnych i ekonomicznych, dlatego rząd litewski dołożył wszelkich starań aby conajmniej część przybyłych uchodźców wyjechała do innych krajów. Rząd litewski szukał możliwości aby choć część przybyłych uciekinierów przyjęły Stany Zjednoczone, Argentyna, Skandynawskie i niektóre inne kraje, lecz one, motywując zatrudnieniami wewnętrznymi, lub tym, że już mają u siebie uchodźców, nie śpieszyły się ich przyjąć. Udało się umówić tylko z Niemcami i ZSRR, aby pozwoliły chętnym powrócić do terytoriów byłej Polski przez nie obecnie rządzonych. W wyniku ostatecznym z Litwy do Niemiec wyjechały 2584 osoby, do Związku Radzieckiego - 780. Do innych krajów – tylko jednostki.

Większość przybyłych do Litwy uchodźców nie miało żadnych środków do życia, dlatego pomocy im udzielał litewski Czerwony Krzyż, różne międzynarodowe i litewskie organizacje pomocy, rząd litewski. Z zagranicznych organizacji pomocy należy wyróżnić międzynarodowy Czerwony Krzyż, „American Jewish Joint distribution Committee“, „Amerykański Komitet Hoowera“, brytyjski „Komitet Lorda Moyna (Moyn)“, brytyjski „Fundusz opieki nad dziećmi“ i inne. Jednorazowe lub mniejsze daniny były przysyłane z różnych organizacji, litewskich przedsiębiorstw i urzędów, mieszkańców Litwy i innych krajów. W wyniku starań założonych komitetów pomocy uciekinierom, były założone tymczasowe hotele, stołówki, dbano o inne potrzeby. W całości na pomoc uchodźcom na Litwie i za granicą było złożono ponad 7,2 mln. litów ofiar. I chociaż uciekinierzy były stosunkowo obficie wspierane przez międzynarodowe organizacje pomocy, 34,84 proc. tej sumy, czyli ponad 2,5 mln. Lt, były środki z budżetu wyznaczone przez rząd litewski.

Oferowane i wyznaczone przez rząd litewski pieniądze były przeznaczane nie tylko na karmienie i zakwaterowywanie uchodźców, ale również na ich ubieranie i inne potrzeby sanitarne, medyczne oraz kulturalne.

Choć rząd litewski starał się stworzyć możliwie najlepsze warunki uchodźcom, część uchodźców i żołnierzy uciekły z obozów internowanych, wierząc słuchom o szybkim odtworzeniu wielkiej Polski i dążąc do utrzymania Wilna w przyszłym państwie, Litwę mieli za państwo nieprzyjazne do tego celu i włączyli się do działalności przeciwlitewskiej. Zakładano tajne kółka, organizacje, zaczęła się agitacja i propaganda przeciwlitewska. Jednak w styczniu 1940 r., po likwidowaniu przez litewską służbę

bezpieczeństwa kilka polskich organizacji podziemnych, działalność ta bardzo osłabła. Takie działania rządu litewskiego były poparte przez społeczeństwo międzynarodowe, a między nimi, nawet przez rząd Polski znajdujący się w emigracji.

Ogromna koncentracja uchodźców w Wilnie i Wileńszczyźnie stwarzała wiele problemów administracji litewskiej, dlatego od wiosny 1940 r. uchodźców zaczęto przenosić do innych miejsc Litwy. Założono obozy uciekinierów w m. Rokiszkis, Żagare, Waitkuszkis i innych. Jednak prace przenoszenia zostały zakłócone przez radziecką okupację Litwy.

Po okupacji Litwy przez Związek Radziecki, organizacje pomocy odmówiły nadsyłania pomocy uchodźcom. Pomoc była pomniejszana, a w końcu 1940 r. pomocy zaprzestano wcale. Wszystkim uchodźcom było zaproponowano przyjąć obywatelstwo sowieckie i znaleźć pracę. Ci co odmówili, oraz ci, co stosując terminologię sowiecką, były klasyfikowane jako „elementy kontrrewolucyjne”, były aresztowane i zamykane do więzienia, obozów koncentracyjnych oraz zsyłane do głębi Związku Radzieckiego. Takich osób było ponad dwa tysiące.

Pierwsi żołnierze polscy litewsko-polską linię demarkacyjną przeszły 18 września 1939 r. o godz. 12. Od tego czasu rozpoczął się ich bieg masy do Litwy. Było internowanych niemal 13 tys. przeszłych granicę litewską żołnierzy polskich. Dla nich było założono 7 obozów internowanych, a dla administrowania założono sztab obozów internowanych.

Internowanych na Litwie trzymano i obchodzono się z nimi tak, jak przewidziano w IV i V Konwencjach Haskich z 1907 r., Genewskiej Konwencji o rannych i niewolnikach z 27 lipca 1929 r. oraz kierując się doświadczeniem praktyki międzynarodowej.

Internowani żołnierze w obozach były zaopatrzone i karmione tak samo jak i żołnierze armii litewskiej. One były całkowicie utrzymywane przez państwo Litwy. Porządek mieszkania w obozach internowanych był ustalony „Statutem porządku obozu żołnierzy internowanych” i „Przepisami porządku wewnętrznego obozów internowanych”. Za naruszenia było karano zgodnie z „Ustawą o sędzeniu i karaniu internowanych”.

Dla internowanych w obozach stworzono odpowiednie warunki sanitarne i higieniczne, oni mogli widzieć się z krewnymi, były wypuszczane na urlopy, stworzono warunki na wykonywanie obrzędów religijnych, uczestniczenie w imprezach twórczości amatorskiej, czytanie prasy, słuchanie radia, utrzymywanie korespondencji z krewnymi.

Jednak zachowanie internowanych nie było odpowiednie do stworzonych im warunków. Najpierw rozpoczęły się konflikty pomiędzy internowanych Polaków a Ukraińców, dlatego ostatnich trzeba było zakwaterować w odrębnym obozie. Potem w niektórych obozach, gdzie byli zakwaterowani oficerowie i szeregowi, również rozpoczęły się konflikty, ponieważ oficerowie zaczęły uniażać szeregowych, zmuszać do wykonywania prac za nich i t.p. W obozie internowanych Rokiszka doszło do otwartej sprzeczki pomiędzy oficerów a szeregowych, dlatego oficerów trzeba było oddzielić od szeregowych i zakwaterować w odrębnych obozach. Internowani obozów polskich, w szczególności oficerowie, często wchodziły w konflikty z administracją obozów, wywołując niepożądane sytuacje konfliktowe.

Bez względu na wyżej wymienione trudności, międzynarodowe organizacje zajmujące się opieką nad żołnierzami internowanymi przyznały, że warunki mieszkalne, żywnie, zaspokajanie potrzeb bytowych i kulturalnych w pełni odpowiadają wymaganiom stawianym przez konwencje międzynarodowe.

Liczba żołnierzy internowanych stale zmniejszała się, ponieważ z obozów zostało zwolnionych około 800 internowanych po przyznaniu im osobami cywilnymi, 360 internowanym było udzielono obywatelstwa Litwy, około 1100 zostało przyznanych nie nadających się do służby wojennej, 1687 wyjechało do ZSRR, 1613 – do Niemiec, a około 2500 internowanych uciekło.

Po okupowaniu Litwy przez ZSRR, 10-12 lipca 1940 r. internowani zostały przejęte przez ZSRR i wciąż znajdujące się w obozach 4373 internowanych przeniesiono do obozu w Kozielsku i Juchnowsku.

Litwie utrzymanie, zakwaterowanie i administrowanie niemal 40 tys. uchodźców i internowanych było ciężkim ciężarem, tym bardziej, że z powodu wojny zostały zerwane tradycyjne więzi ekonomiczne i jeszcze bardziej pogorszyło się położenie ekonomiczne kraju. Jednak administracja Litwy dumnie zdała dość ciężki egzamin narzucony przez okoliczności.

Wspólnota międzynarodowa przyznała, że Litwa, rozwiązując problem uchodźców i internowanych, zachowywała się tak, jak wymagało prawo międzynarodowe i ogólnie przyjęta praktyka, stwarzając tym pozytywny obraz na świecie.

RÉFUGIÉS DE LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE ET LES SOLDATS POLONAIS INTERNÉS EN LITUANIE (09-1939–1940)

Dr. Gintautas Surgailis

En conséquence du pacte Molotov-Ribbentrop, et notamment après l'invasion de l'Allemagne en Pologne le 1er septembre 1939 la Deuxième Guerre Mondiale a éclaté. Bien que la Lituanie ait déclaré d'être le pays neutre et rejeté la proposition de l'Allemagne de rétrocéder sa capitale historique – la ville Vilnius occupée par la Pologne en 1920 et de cette manière évité la participation directe aux hostilités cependant les conséquences de la guerre ont directement concerné la Lituanie presque dès les premiers jours de la guerre. Quand le 17 septembre l'Union Soviétique a attaqué la Pologne le jour suivant, c'est-à-dire le 18 septembre les soldats de l'armée polonaise et la population civile se sont mis à se retirer en Lituanie. Les soldats polonais étaient internés, désarmés et mis dans les camps des internés. Les actions de la Lituanie étaient conditionnées par les dispositions des conventions internationales.

Le 27 octobre 1939, conformément au “traité de la rétrocession de Vilnius et son territoire administratif en Lituanie et de l'entraide” le 10 octobre 1939 signé entre la Lituanie et l'Union Soviétique, l'Union Soviétique a rétrocédé Vilnius en Lituanie. Avec la région de Vilnius la Lituanie a eu également les habitants de la Pologne qui se sont retirés des autres régions de la Pologne qui étaient à proximité du front.

Lors de la fin des opérations militaires sur le territoire de la Pologne, la Lituanie a affronté le problème des exilés sur le territoire de la Lituanie. L'Allemagne et l'Union Soviétique se sont mis à expulser les personnes indésirables sur le territoire de la Lituanie. L'Allemagne expulsait essentiellement des juifs. Ils constituaient 1799 de personnes exilées en Lituanie. L'Union Soviétique a exilé en Lituanie environ 3 000 de personnes.

En Lituanie plus que 26 000 de réfugiés civiles étaient gérés conformément aux règles juridiques du droit international ainsi que la “Loi de la gestion des réfugiés” et d'autres actes réglementaires adoptés à cet effet. Pour la gestion des réfugiés on a créé le Commissariat de la gestion des réfugiés.

Afin de maîtriser la grande masse de réfugiés qui n'étaient pas toujours

bienveillants envers la Lituanie il arrivait à recourir aux mesures assez sévères (des amendes aux expulsion du pays et mise dans le camps de concentration). Cependant ces actions ne violaient pas les règles juridiques universellement reconnues du droit international et aucune des organisations internationales n'a fait des reproches à Lituanie à ce sujet.

Étant donné qu'un grand nombre de réfugiés a entraîné plusieurs problèmes sociaux et économiques le Gouvernement lituanien faisait tout son effort pour qu'une partie de réfugiés, au moins, parte dans des autres pays. Le Gouvernement lituanien essayait de convenir avec les Etats-Unis, Argentine, pays de Scandinaves et d'autres pays qu'ils accueillissent une partie, au moins, de réfugiés. Mais les pays précités pour des raisons de la grave situation interne et bien qu'ils ont déjà des réfugiés ne se pressaient pas d'accueillir des réfugiés. Le Gouvernement n'a réussi à convenir qu'avec l'Allemagne et l'Union Soviétique que ces pays permettent de rentrer à des habitants qui désirent revenir dans les territoires polonais gouvernés par ces pays. En fin de compte, 2 584 personnes de Lituanie sont parties en Allemagne 780 – à l'Union Soviétique et seulement des personnes isolées sont parties dans d'autres pays.

Comme la majorité de réfugiés n'avait aucunes ressources ils étaient soutenus par la Croix Rouge de Lituanie, les différentes organisations de charité internationales et lituaniennes, Gouvernement lituanien. Parmi les organisations de charité étrangères on pourrait nommer la Croix Rouge Internationale, "American Jewish Joint Distribution Committee", Comité américain Hoover, Comité anglais Lord Moyn, Fondation anglaise de la tutelle des enfants etc. Les différentes organisations, entreprises et établissements lituaniens, habitants de Lituanie et d'autres pays envoyaient aussi des dons individuels ou plus petits. Par efforts des Comités de la charité on a ouvert les habitations collectives, cantines ainsi qu'on s'occuper d'autres besoins des réfugiés. Au total, en Lituanie et à l'étranger on a fait don de plus que 7,2 millions de litas. Bien que les réfugiés fussent soutenus abondamment par les organisations de charité internationales, les fonds du budget attribués par le Gouvernement lituanien constituaient 34,84 % de ce montant ou plus que 2,5 millions de litas.

Malgré les efforts du Gouvernement lituanien de créer pour les réfugiés des meilleures conditions possibles une partie de réfugiés et des soldats polonais qui ont fuis des camps des internés croyait aux bruits de la reconstitution rapide de l'état de Grande Pologne et afin de garder Vilnius dans le futur état considérait la Lituanie comme le pays hostile et se sont intégrés dans l'activité antilituanienne. Ils créaient des cercles, organisations, ont commencé la pro-

pagande antilituanienne. Cependant lorsque le janvier 1940 la Sécurité lituanienne a liquidé quelques organisations polonaises clandestines cette activité a beaucoup affaibli. La société internationale, y compris l'approbation officielle du Gouvernement polonais en émigration, a soutenu le comportement du gouvernement lituanien.

Étant donné qu'une grande concentration de réfugiés à Vilnius et dans la région de Vilnius causait des problèmes considérables à l'administration lituanienne le printemps 1940 on a commencé à déménager les réfugiés dans d'autres régions de Lituanie. On a aménagé les camps des réfugiés à Rokiškis, Žagarė, Vaitkuškis etc. Mais le déménagement a été empêché par l'occupation soviétique.

Lors de l'occupation de Lituanie par l'Union Soviétique les organisations de charité ont refusé à envoyer les dons pour les réfugiés. Au début l'aide était diminué et à la fin de 1940 elle est interrompue. On a proposé aux réfugiés de se faire naturaliser et devenir les citoyens de l'Union Soviétique et trouver un travail. Ceux qui ont refusé de le faire et, en termes soviétiques, classés parmi les "éléments contre-révolutionnaires" étaient arrêtés, mis en prison, camps de concentration et exilés au fond de l'Union Soviétique. Le nombre de ces personnes constituait plus que deux mille.

Les premiers soldats polonais ont passé la ligne de démarcation entre Lituanie et Pologne le 18 septembre 1939 à 12.00 H. Ensuite c'était leur fuite en masse vers la Lituanie. Le nombre de soldats polonais qui ont franchi la frontière lituanienne et qui étaient mis dans les camps des internés constituait environ 13 000. On a ouvert 7 camps des internés, pour l'administration des internés on a créé un Etat-major des camps des internés.

Les soldats internés en Lituanie étaient tenus et traités conformément aux dispositions des Conventions IVe et V^e de La Haye du 1907, la Convention de Genève relative au traitement des prisonniers de guerre du 27 juillet 1929 et la pratique internationale.

Dans les camps les conditions d'approvisionnement et alimentation des soldats polonais étaient les mêmes que celles des troupes lituaniennes. Ils étaient à charge totale de l'État lituanien. La vie des internés dans les camps était réglée par les "Statuts du camp des soldats internés" et les "Règles de l'ordre interne des camps des internés". Le coupable était puni conformément aux dispositions de la "Loi pour juger et punir les internés".

Dans les camps les internés vivaient dans des conditions sanitaires et hygiéniques favorables, ils pouvaient avoir les rendez-vous avec leur famille,

avaient le congé ainsi qu'ils avaient les conditions favorables pour les rites religieuses, ils pouvaient participer aux manifestations de l'activité artistique des amateurs, lire la presse périodique, écouter le radio, être en correspondance avec sa famille.

Mais le comportement des internés n'était pas adéquat aux conditions de leur vie. D'abord, sont survenus les conflits entre les soldats polonais et ukrainiens. Suite à ces conflits on a dû loger les soldats ukrainiens internés dans le camp séparé. Ensuite, dans des certains camps où étaient logés les officiers et les soldats simples sont aussi survenus les conflits car les officiers polonais ont commencé à humilier les soldats, les forcer à faire les travaux au lieu des officiers etc. Dans le camp des internés de Rokiškis le conflit ouvert entre les officiers et les soldats est survenu et pour cette raison on a dû séparer les soldats et les officiers et les loger dans les différents camps. Les internés polonais entraient souvent en conflit avec l'administration du camp ce qui entraînait les situations conflictuelles indésirables.

Malgré les difficultés susmentionnées les organisations internationales qui s'occupent des soldats internés ont reconnu que les conditions de vie des soldats polonais, l'alimentation, satisfaction des besoins culturelles correspondaient entièrement aux dispositions des conventions internationales.

Le nombre de soldats internés diminuait régulièrement étant donné que 800 personnes internées étaient mises en liberté lors de leur déclaration personnes civiles, 360 internés se sont fait naturaliser et devenus citoyens de Lituanie, environ 1 100 internés étaient déclarés inaptes au service militaire, 1 687 internés sont partis à l'Union Soviétique et 1 613 – en Allemagne, 2 500 internés se sont enfuis.

Après l'occupation de Lituanie par l'Union Soviétique le 10-12 juillet 1940 l'Union Soviétique a repris 4 373 internés qui restaient et les a mis dans les camps de Kozelsk et Juxnovsk.

Le traitement, logement, gestion d'environ 40 000 de réfugiés civils et des soldats polonais internés était une charge pénible, de plus à cause de la guerre les relations économiques traditionnelles ont été troublées et cela a embarrassé la situation économique du pays. Cependant l'administration de la Lituanie a passé avec honneur l'examen imposé par les conditions arrangées. La communauté internationale a reconnu que la Lituanie, pour résoudre le problème des réfugiés et soldats internés se comportait de manière exigée par le droit international et la pratique formée et a formé son image positif dans le monde.

SANTRUMPOS

Ap. – apyrašas
B. – byla
brig. gen. – brigados generolas
dr. – daktaras
F. – fondas
gen. št. – generalinis štabas
GPU – Vyriausioji politinė valdyba
GURKM – Vyriausioji darbininkų ir valstiečių milicijos valdyba
D.O.K. – Pakraščių gynimo valdyba
JAV – Jungtinės Amerikos Valstijos
Joint – American Jewish Joint distribution Committee
KGB – Valstybės saugumo komitetas
kpt. – kapitonas
L. – lapas
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
LKT – Liaudies Komisarų Taryba
LRK – Lietuvos Raudonasis Kryžius
LSSR – Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika
LSSR AT – Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba
mjr. – majoras
ltn. – leitenantas
NKVD – Vidaus reikalų liaudies komisariatas
NSDAP – Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija
PEN – tarptautinis žurnalistų ir rašytojų klubas
plk. – pulkininkas
plk. ltn. – pulkininkas leitenantas
por. – poručikas
PPS – Lenkų socialistų partija
prof. – profesorius

OPW – Kovojančios Lenkijos organizacija
SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga
UNKVD – Vidaus reikalų liaudies komisariato valdyba
URM – Užsienio reikalų ministerija
vyr. lt. – vyresnysis leitenantas
VRLK – Vidaus reikalų liaudies komisariatas

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Bogusławski Andrzej. W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940.– Toruń, 2004, 282 s.

Kruk Herman. Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos 1939–1944. – Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2004. – P. 26–43.

Łossowski P. Internowanie żołnierzy polskich na Litwie w latach 1939–1940 // Wojskowy przegląd historyczny. – 1971. – Nr. 4. – S. 64–77.

Łossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939–1940. – Warszawa, 1982.

Mitkiewicz Leon. Kauno atsiminimai (1938–1939). – V., 2001. – 327 p.

Raštikis S. Kovos dėl Lietuvos. – T. 1. – Čikaga.

Raštikis S. Įvykiai ir žmonės. – T. 3 – Čikaga, 1992.

Peņa Jan, Roman Wanda Krystyna, Szczurowski Maciej. Polacy internowani na Litwie. 1939 – 1940. – Warszawa, 1997. – 510 s.

Surgailis Gintautas. Internuotieji Lenkijos kariai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais // Karo archyvas. – T. XVI. – V., 2000, P. 183–228.

Surgailis Gintautas. Žydai – Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje (1939 09 – 1941 06) // Lietuvos istorijos metraštis, 1991 metai. – V., Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. – P. 115–131.

Žepkaitė Regina. Vilniaus istorijos atkarpa. 1938 m. spalio 27 – 1940 m. birželio 15 d. – Vilnius, Mokslas, 1990. – 156 p.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas:

- F. 300 – Internuotųjų stovyklų štabas
- F. 317 – Vyriausybės įgaliojimo Vilniaus miestui ir sričiai įstaiga
- F. 378 – Valstybės saugumo departamentas
- F. 383 – Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija
- F. 757 – Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatas
- F. 1147 – Lietuvos žydų labdaros organizacijos
- F. 1413 – Pirmoji internuotųjų stovykla

Lietuvos ypatingasis archyvas:

- F. 1771 – Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas
- F. R-756 – Vidaus reikalų liaudies komisariatas
- F. R-759 – Valstybės saugumo liaudies komisariatas.

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

- Adamovičius Bronislovas (Adamowicz Bronisław) – 192, 227
- Adelmanas (Adelmann) – 68
- Albrechtas (Albrecht) – 71,72
- Alekna Jurgis – 128, 131
- Alekna Tadas – 21, 36, 37, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 52, 124, 128, 140, 144, 149, 151, 152, 153, 159, 161
- Andersas Vladislavas – 256
- Andersonas Herbertas Fosteris (Handerson Herbert Foster) – 50, 87, 88, 110, 119, 125, 129, 154, 161, 162, 163
- Aronovičius Michalas (Aronowicz Michał) – 227
- Aušra J. – 228

B

- Babinčas (Babincz) – 87
Baervoldas Paulius (Baerwold Paul) – 115
Balzeris F. – 42
Balutis Bronius Kazys – 57, 117, 118, 119, 120, 121, 130, 136, 163
Barančikas – 90
Bartulis E. – 177
Barzda-Bradauskas Juozas – 207
Basovas L. – 134
Bekas Juzefas (Beck Józef) – 13
Bekas Šmuelis – 183
Bekelmanas V. (Beckelman V.) – 95, 115, 129, 139, 145, 181, 182
Berevičius J. – 177
Bergmanas (Bergmann) – 64, 65
Berija Lavrentijus – 171, 173, 255
Bernšteinas A. – 102
Betkovskis T. – 177
Bieliauskas Pranas – 94
Bismarkas Oto (Bismarck Otto) – 29
Bizauskas Kazys – 97, 124
Bykovas – 171
Blanškinas A. – 90
Bliudzas – 101, 145
Bocianskis Liudvikas (Bociański Ludwik) – 82
Boguslavskis Andžejus (Bogusławski Andrzej) – 8, 196, 206, 214, 215, 216, 217, 218, 222, 225, 226, 227, 232, 240, 250, 255, 272
Bojanovičius L. – 177
Braudaitė Slava – 164
Braziulis V. – 249
Braziulevičius Vladas – 203, 222
Broncelis Z. – 177
Buchardas M. (Buchard M.) – 227
Budrys Jonas – 115, 116, 117, 131

Buividov – 41
Bujanovičius Albinas – 252
Bujanovičius Boleslovas – 252
Burokienė Marija – 94
Buršteinai – 90
Butkus Adolfas – 183

C

Cechlinas Erichas (Zechlin Erich Wilhelm) – 29, 52, 59, 64, 68,
253
Cecerskis Janas (Ciecierski Jan) – 216
Ceitlynas (Zeitlyn) – 121
Ciplijauskas – 100
Charkevičius Valerijonas (Charkiewicz Walerian) – 219
Charvatas Francišekas (Charwat Franciszek) – 236
Chasmanas D. – 102
Chilinskis Marijanas (Chiliński Marijan) – 251
Chlusevičius Benediktas (Chłusiewicz Benedykt) – 187, 191, 223,

Č

Čečkauskas – 24
Čepulis Stasys – 94
Černeckis V. – 57, 58, 76, 78
Černius Jonas – 18
Černius V. – 207
Černonebovas – 178

D

Dailėnas P. – 35
Dailė Pranas – 159

Deivisas Normanas (Davis Norman) – 50, 111, 234
Dymša Leopoldas – 86
Dlugošas (Dlugosch) – 69
Dombrovskis Ježis (Dąbrowski Jerzy) – 230
Dombrovskis Voicechas (Dąbrowski Wojciech) – 247
Dulongas Georgas (Dulong Georges Fernand Charles) – 229, 230
Dundulis B. – 16, 17
Dvoreckis J. – 101

E

Eglinas A. – 184
Epštein Tatjana – 136

F

Favrè Anatólis (Favree Anatole) – 37, 38, 51, 52, 234
Federavičienė B. – 14
Frankovskis (Frankowski) – 83, 85, 113
Fridmanas I. – 169, 185
Fuksas A. M. – 136

G

Galadykas Janušas (Galadyk Janusz) – 192
Galaunė P. – 77
Galeckas – 24
Galvanauskas Ernestas – 124, 128
Ganka Antonis (Ganka Antoni) – 216
Garfunkelis L. – 55
Garmus A. – 47, 80, 157
Gaučys Povilas – 226
Gausas (Gaus) – 71
Gaušas Antanas – 192

Gečevskis J. – 237
Gedvilas Mečislovas – 142
Gerasimovas A. – 176
Gerutis Albertas – 74, 79, 80, 117, 131, 132, 154
Geta Mečislovas (Getta Mieczysław) – 251
Gilevičius Viktoras (Gilewicz Viktor) – 237
Gincburgas – 169
Gišelis A. – 177
Gylis V. – 51
Gladkovas Piotras – 171, 177
Glebovas S. – 238
Godlevskis Vladislovas (Godlewski Władysław) – 228
Goldsmidas S. – 56, 121
Goštautas – 25
Grabovskis L. (Grabowski L.) – 90
Graužinis Kazys – 50
Grèbè (Graebe) – 69
Grèfè (Graefe) – 70
Grèzelis (Graesel) – 69
Grinbaumas D. (Greenbaum D.) – 50
Grinius Kazys – 63
Grundheras V. (Grundherr W.) – 30, 62, 63
Gutermanas (Gutermann) – 87
Guzevičius Aleksandras – 171, 172
Gžybovskis Vitoldas (Grzybowski Witold) – 204

H

Halifaksas Edvardas (Halifax Edward Frederick Lindley Wood) –
119, 120, 182, 231
Hamfrėjus Francis (Humphreys Francis) – 117, 118, 119, 130
Hercogas – 57
Hymanas Džozefas (Hyman Joseph) – 115
Honigas (Honig) – 147

Hovas Finas (Hov Finn) – 92, 235
Hrinevičuvna E. (Hryniewiczówna E.) – 90
Huberis Maksas (Huber Max) – 93, 132
Huveris – 92, 94, 98, 110, 112, 123, 124, 125, 144, 182, 264, 268

I

Ilgovskis G. – 101
Ingelevičius Vladas – 55
Irimeskas Radas (Irimescu Rad) – 50

J

Jablonskis Aleksandras (Jabłonski Aleksander) – 247
Jakštas Antanas – 202, 208, 257
Jakštas Petras – 202, 216, 221, 225, 226
Jakubovičius A. (Jakubowicz A.) – 227
Janickis A. (Janicki A.) – 228
Janulis J. – 88
Jarovskis Juzefas (Jarowski Józef) – 222
Jasinskis – 15, 227
Javorskis Juzefas (Jaworski Józef) – 222
Jelbžykovskis Romualdas – 82
Jeušzonas B. – 13
Jodidio A. – 101
Juknevičius – 94
Juodeika V. – 104
Jurkūnas-Šeinius Ignas – 48, 74, 82, 89, 90, 92, 94, 95, 100, 104,
123, 126, 138, 140, 142, 181, 182

K

Kaizeris A. M. (Kaiser A. M.) – 119, 120
Kajackas J. – 30

Kahanas Lazaris – 13
Kalakovskis (Kalakowski) – 228
Kampe – 159
Kantilo (Cantilo) – 50
Karečka K. – 159
Karpenka Kostas – 150
Karvelis (Carvell) – 118
Kaupas V. – 60
Kazlauskas Viktoras – 206, 245
Každanas Ch. Š. – 13
Kiršinas V. – 191
Kirtiklis Steponas – 15
Kleinbaumas – 13
Kmeta Archipas (Kmeta Archip) – 192, 223
Kochas Erichas (Erich Koch) – 86
Koenenas (Koenen) – 66
Kolatoras Alfredas (Kolator Alfred) – 255
Korkmaras Hamidas (Korkmar Hamid) – 192
Kosokovskis Vladimiras – 13
Koultberis – 50
Krajovskis-Kukelas Stanislovas (Krajewski-Kukel Stanisław) – 247
Kralikovskis S. (Kralikowski S.) – 90
Krasnikas Janas (Krasnik Jan) – 251
Krivenko Michailas – 255, 257
Krukas Hermanas (Kruk Herman) – 8, 12, 13, 17, 147, 272
Krukas J. – 13
Krukas L. (Kruk L.) – 90, 94
Kutjinas B. – 238
Kšyžanovskis Bronislovas (Krzyżanowski Bronisław) – 90, 92
Kviatkovskis Zdislavas (Kwiatkowski Zdisław) – 192

L

Landsbergis-Žemkalnis Vytautas – 204

Laukaitis V. – 116
Lapinšas (Lapinš) – 235
Laurentovskis Stanislovas (Laurentowski Stanisław) – 227
Levandovskis Henrikas (Lewandowski Henryk) – 247
Levandovskis K. (Lewandowski K.) – 227
Liachovičius Kazimieras (Liachowicz Kazimierz) – 39
Linskis H. – 154
Liorencas (Łiorenc) – 229
Lipčius Mikalojus – 126, 127, 128
Loudonas (Loudon) – 50
Losovskis Piotras (Łossowski Piotr) – 7, 189, 190, 191, 213, 214,
216, 219, 222, 225, 233, 251, 252, 262, 272
Lukovskis Ježis (Łukowski Jerzy) – 251

M

Maceroni – 79, 131, 154
Mackevičius Česlovas – 235, 236
Makarevičius Juzefas (Makarewicz Józef) – 189
Makkrakenas Henrys (Mac Craken Henry Noble) – 115
Makovskis – 101
Mareišonekas Janas – 39
Maruševskis Arturas (Maruszewski Artur) – 15
Maskaliūnas Stasys – 257
Matukas – 145
Matulionis Balys – 204
Mažeika Vincas – 256
Medeiskis S. – 90
Mendelsonas Š. – 13
Merkys Antanas – 120
Merkulovas Vsevolodas – 171, 173, 177
Meskupas Adomas – 174
Michalkevičius Kazimieras – 14
Michelevičius A. – 191

Mickevičius Marijonas – 203, 221
Miecevičius Vacius – 225, 256
Mironas Vladas – 55
Mitkevičius Leonas (Mitkiewicz Leon) – 8, 187, 203, 231, 232,
235, 272
Moinas (Moyn) – 87, 110, 118, 119, 264, 268
Moizeras Meleris – 39
Moizešas L. – 39,
Mofatas (Moffat) – 50
Molotovas Viačeslavas – 263, 267
Monkoša Tadeušas (Małkosza Tadeusz) – 191
Montvila J. – 68, 69, 70, 71, 128, 153, 162, 238, 241, 242
Mozesas M. – 13
Munteris Vilhelmas (Munters Vilhelms) – 35
Musteikis Kazys – 188, 194, 244

N

Naimanas J. M. – 13
Nansenas – 16
Navakas Jonas – 54, 55
Natkevičius Ladas – 77
Neuman – 26
Noremas O. J. P. (Norem O. J. P.) – 116
Norkaitis Vincas – 44, 54, 91, 93, 105, 106, 108, 112, 134, 135, 137,
140, 146
Norkinas G. – 169,
Norvid-Neugebaueris Mečislovas (Norvid-Neugebauer Miec-
zysław) – 235

O

Odler – 132
Okulič-Kazarinas M. (Okulicz Kazaryn M.) – 228
Olšauskas – 24, 25

Ozevičius Ignacas (Oziewicz Ignac) – 191

P

- Pacerkovskis – 15
Panskis – 94
Pamatauskas – 24
Pastoriza – 50
Pate Morisas (Pate Maurice) – 115, 116
Pavlikas Janas (Pawlik Jan) – 192, 224, 225, 255
Pčiorkovskis – 15
Pelčaras Kazimieras (Pelczar Kazimierz) – 90, 100
Peleni – 50
Pelezaras (Pelezar) – 182
Peliarskis J. (Peliarski J.) – 227
Petraivičiūtė – 108
Petronis P. – 207
Petrovas G. – 78, 238
Petryla Danielius – 171
Petrusevičiova H. (Petrusewiczowa H.) – 90, 94
Petruškevičius Eugenijus – 205
Piaseckis Karolis (Piasecki Karol) – 227
Pilsudska Aleksandra – 15
Pilsudska Jadvyga – 15
Pilsudska Janina – 237
Pilsudska Vanda – 15
Pilsudskis Juzefas – 14, 15
Pionta Janas (Pęnta Jan) – 7, 194, 200, 204, 215, 245, 272
Pištonas (Pichon) – 228, 236
Požėla Eduardas – 202
Pranevičius V. (Praniewicz W.) – 247
Pravdzisas-Brochockis K. (Prawdziej-Brochocki K.) – 251
Prestonas Tomas Hildebrantas (Preston Thom Hildebrandt) – 51, 75, 86, 87, 95, 98, 118, 119, 122, 181, 182, 229, 230, 231

Priluckis Noachas – 13
Prystoras Aleksandras (Prystor Aleksander) – 15
Pšezdzeckis Janas – 202, 233, 249
Pšezdzeckis Vaclovas (Przeździecki Waclaw) – 187, 191, 192,
204, 224, 225, 251

R

Rabinovičius – 102
Rabinovičius H. – 117, 118, 119
Račkauskas – 145
Raštikis Stasys – 187, 188, 236, 262, 272
Razauskas I. – 57, 145
Redfernas G. (Redfern G.) – 92, 110, 115, 123, 124, 129, 182
Ribentropas B. (Ribbentrop B.) – 63, 64
Ribentropas Joachimas – 263, 267
Riodigeris Konradas (Rödiger Conrad) – 67, 69
Riomeris Mykolas – 91
Rybickis Kazimieras (Rybicki Kazimierz) – 192
Rydz-Smiglas Edvardas (Rydz-Śmigły Edward) – 13
Ryžonokas – 171
Robinzonas Jokūbas – 38, 139
Rodomskis L. (Rodomski L.) – 227
Roman Vanda (Roman Wanda) – 7, 194, 200, 204, 215, 245
Romanovskis Gustavas (Romanowski Gustaw) – 216
Rorholtas Arnoldas (Rorholdt Arnold) – 92, 111, 123, 124
Rozovskis J. – 55
Rudolfas Ježis (Rudolf Jerzy) – 251
Ružė (de Rougé) – 79, 131, 154

S

Sabaliauskas B. – 42
Sadovska Eugenija – 236

Sakalas Vincas – 205
Semionovas – 255
Singeris Bernardas – 13
Skracinskis S. (Skracinski S.) – 251
Skročinskis S. (Skroczynski S.) – 251
Skučas Kazys – 18, 120, 153
Smetona Antanas – 18, 75
Smirnovas V. – 238
Smolskis D. – 238
Smosarska J. – 14
Sniegas Samuelis – 55
Sobkovičius Edmundas (Sobkowicz Edmund) – 227
Sodovska Genovaitė – 51, 86, 87
Stalinas Josifas – 164
Staneika Adalbertas – 19, 21, 162, 163
Stanevičius Vitoldas (Staniewicz Witold) – 14, 90
Stankevičius – 219
Stankūnas D. – 89
Stašys Konstantinas – 94, 108, 113, 158
Stefensas (Stephens) – 92, 110
Strangas H. (Strang H.) – 117
Stražynskis – 15
Strokovskis Aleksandras (Strokowski Aleksander) – 225
Strongas H. – 235
Strongas Treisis (Strong Tracy) – 235
Strunge Mogens – 110
Stšeleckis Z. (Strzelecki Z.) – 192
Surgailis Gintautas – 272
Survila Aleksas – 34
Sutkus Jonas – 102, 128, 129, 142, 144, 157, 181, 182
Sventožeckis M. (Świętorzecki M.) – 227
Svichovskis S. – 237

Š

- Šalitas M. – 134
Šarveriantas (Charveriant) – 114
Ščiupakas M. – 102
Ščurovskis Macejus (Szczurowski Maciej) – 7, 194, 200, 204, 215, 245, 272
Šefneris B. – 13
Šeputytė V. – 42
Šepetys – 140
Šidlauskas – 108
Šimoliūnas Juozas – 208
Škirpa Kazys – 25, 26, 27, 28, 29, 30, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 237, 241, 242, 244
Šliūpas Jonas – 237
Šlūpas Rokas – 55
Šmidtas Artūras (Szmidt Artur) – 192, 224
Šova A. – 201
Štumas Gustavas Braunas (Stumm Gustaf Braun) – 60
Šulmanas Viktoras – 13
Šurkus Antanas – 207, 239
Švarcas P. – 13
Švarcmanas – 171
Švelnikas J. – 75

T

- Tacikas Edmundas (Tacik Edmund) – 251
Talevičius Z. – 208
Tamaitis Ignas – 21
Teiloras V. (Taylor Wayne Chartfield) – 74, 80, 131, 154
Telševskis Karolis (Telszewski Karol) – 228
Tomaševskis Tadeušas (Tomaszewski Tadeusz) – 197
Trečiokas Juozas – 245

Trimakas Antanas – 14, 16, 59, 88, 154, 161
Tulodzeckis Janas (Jan Tułodziecki Jan) – 225
Turauskas Edvardas – 26, 27, 36, 37, 38, 51, 52, 53, 54, 57, 60,
63, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 79, 80, 83, 86, 87, 91, 92, 93, 117, 119,
128, 130, 132, 150, 151, 155, 157, 160, 161, 162, 163, 230, 231, 253
Tūbelienė Jadvyga – 127

U

Urbankevičius Ježis (Urbankiewicz Jerzy) – 249
Urbonas – 150
Urbšys Juozas – 14, 25, 27, 29, 35, 48, 49, 50, 52, 56, 58, 60, 62,
63, 64, 66, 68, 78, 83, 85, 113, 114, 116, 128, 136, 244, 253
Ūsas Juozas – 207
Uždavinys V. – 16, 189

V

Vaišutis Nikodemus – 100
Valčekas – 227
Valė (Valle) – 230, 231
Varakovskis Antonis (Warakowski Anton) – 228
Veihertas V. (Weyhert W.) – 227
Veličko – 241
Verkelytė Birutė – 14
Vėrmanas Ernstas (Woermann Ernst) – 25, 26, 27, 28, 29, 30, 60,
61, 62, 63, 64
Vestringas (Westring) – 57
Vibranovskis Janas (Vybranowski Jan) – 251
Vileišis Jonas – 55, 91
Vileišis Vincas – 100, 117, 124, 125, 127, 128, 135, 139, 140, 142
Vildžiūnas Jonas – 171
Viorneris (Vörner) – 63
Virionas V. (Wirion W.) – 247

Vygockis Jakovas – 18, 94, 100, 136
Vrba Hubertas (Wrba Hubert) – 193
Volfas G. – 55
Vorsae (Worsaae) – 113

Z

Zaborskas Stepas – 103
Zagurskis Ignacas – 19, 43, 44, 90, 91, 92, 94, 100, 112, 137, 140,
146
Zakhaimas H. (Zakhajm H.) – 90
Zaletskis (Zaletski) – 69
Zaorskis Kazimieras (Zaorski Kazimierz) – 224
Zareckis Z. – 90, 94, 100, 140, 152
Zdanauskas B. – 44
Zdanavičius Kazys – 204
Zdanauskas E. – 164
Zètè (Sehthe) – 67, 68, 71, 242
Zydrām-Kościałkovskis Vaclavas (Zydrām-Kościałkowski Waclaw)
– 190
Zviežchovskis (Zwierzchowski) – 92

Ž

Žadeikis Povilas – 45, 48, 50, 57, 74, 79, 111, 114, 115, 116, 163
Ženauskas – 26
Žepkaitė Regina – 7, 17, 23, 43, 75, 78, 83, 88, 90, 93, 104, 110,
133, 138, 148, 149, 158, 160, 162, 272
Žemaitaitis Zigmās – 237
Žilėnas V. – 12, 13, 14, 19, 112, 144, 156
Žylinskis Vlodziemiežas (Żyliński Włodzimierz) – 189
Žilyš V. – 191
Žultovskis Adamas (Żółtowski Adam) – 113
Žvagulis A. – 41, 42, 157, 170, 181

Gintautas SURGAILIS

**ANTROJO PASAULINIO KARO PABĖGĖLIAI IR
INTERNUOTIEJI LENKIJOS KARIAI LIETUVOJE
(1939 09–1940)**

Atsakingasis redaktorius dr. Vytautas Tininis

2005-07-14. Tiražas 200 egz. Užsakymo Nr. GL-343
Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija,
Šilo g. 5A, LT-10322 Vilnius
Spausdino Krašto apsaugos ministerijos Leidybos
ir informacinio aprūpinimo tarnyba,
Totorių g. 25/3, LT-01121 Vilnius